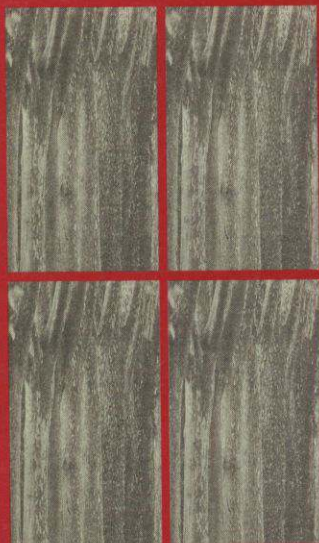

MAISEMAIHANTEET

SUOMALAISEN LUKEMISEN

KIMMO JOKINEN

SoPhi

Kimmo Jokinen

SUOMALAISEN LUKEMISEN
MAISEMAIHANTEET

SoPhi

Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 14
Jyväskylän yliopisto

NYKYKULTTUURIN TUTKIMUSYKSIKÖN JULKAISUJA 56
Jyväskylän yliopisto

SoPhi on Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen julkaisusarja. SoPhissa julkaistaan korkeatasoisia yhteiskuntapolitiikan, sosiologian, valtio-opin ja filosofian tutkimuksia. Julkaistavat tekstit valitaan asiantuntijalausuntojen perusteella.

SoPhin osoite on Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos/SoPhi, Jyväskylän yliopisto, PL 35, 40351 Jyväskylä. WWW-kotisivun osoite on <http://www.jyu.fi/~yhtfil/sop.html>.

SoPhi-julkaisuja myy Kampus Kirja, Kauppakatu 9, 40100 Jyväskylä (puh. 014-603157, fax 014-611143, e-mail kampuskirja@co.jyu.fi) sekä tasokkaat kirjakaupat.

Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja -sarja on perustettu vuonna 1986. Sarja on monitieteinen ja tieteidenvälinen. Siinä julkaistaan tutkimuksia nykykulttuurista ja kulttuuriteoriasta.

Tätä julkaisua ja muita Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja voi tilata myös osoitteella Nykykulttuurin tutkimusyksikkö, Julkaisutilaukset, Jyväskylän yliopisto, PL 35, 40351 Jyväskylä, puh. 014-601 310, fax 014-601 311.

ISBN 951-39-0085-1

ISSN 1238-8025

Copyright © Kimmo Jokinen

Paino Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä 1997

Kansipaino ER-Paino, Lievestuore

Kansi Paula Kangasniemi

Taitto Juha Virkki

SISÄLLYS

LUKIJALLE	1
ENSIMMÄINEN LUKU:	
KIRJALLISUUS JA SUOMALAINEN IDENTITEETTI	3
Lukijoiden kirjalliset maisemat	3
Kaunokirjallisuus Suomi-määrittelijänä	7
Kolme aineistoa lukemisesta	11
<i>a) Haastattelut tavallisten lukijoiden mielikirjallisuudesta</i>	11
<i>b) Kirjallisuusarvostelijoiden suosimista teoksista kirjoitettu lehtikritiikki</i>	14
<i>c) Rosa Lixomin kertomuksesta kirjoitetut lukijaesseeet</i>	17
Tutkimukset metodit	21
Kirjan rakenne	29
TOINEN LUKU: PAINOSMENESTYSTEN SALAISUUS	31
Kieli ja arki	31
Suositun kirjallisuuden maisemaihanne	34
Lukijalle ei saa valehdella	42
Totuutta ja yhtenäisyyttä – vaivaksi asti	45
Kenen samuudet ja kenen erot?	51
Ironian kosketus	55
KOLMAS LUKU: MITÄ ON HYVÄ KIRJALLISUUS	59
Lukijoiden maisemaihanne hajoaa	59
Kielen ammattilaiset, sanojen ja tyylien taiturit	62
Ja lopuksi paha	71
Mitään ei saa ilmaiseksi	77
NELJÄS LUKU:	
MIHIN HYVÄ KIRJALLISUUS KIINNITTYY	83
Yhteiskunnan luokat ja symboliset luokitukset	83
Kuinka kaikki toimii	86
Makumieltymykset suhteiden kimppuina	92
Mitä sukupuolta pysyvästi koskettava koskattaa?	95

VIIDES LUKU:

KIRJAN LUKEMINEN KOKEMUKSENA JA ELÄMYKSENÄ	103
Kesäidylleistä älylliseen kritiikkiin	103
Tekstit, lukijat, kokemukset, tulkinnat	105
Maailma on minun maailmani	106
Kieleni rajat ovat maailmani rajat	110
Romaani elämäkertana	114
Suosittu ja vieraat kokemukset	122
Suosittu ja omat kokemukset	127
Realismin totuudet	133
Tunne ja järki	139

KUUDES LUKU: OUDON KERTOMUKSEN MAISEMA

Kääntyvän nykyajan teksti	143
Haihduttava ja säilövä moderni	146
Ärsyttävä novelli	151
Identiteetit ja erot	154
Sanoiksi pukematon	160
Oudon ydin	164
Pinnallinen satunnaisuuden kulttuuri	167
Sukupuolisopimus	170
Alemman maailman surkimukset	175
Sopimus, jota noudatetaan	176
Yhteisöllisiä muodonmuutoksia	178

SEITSEMÄS LUKU: AJAN KÄÄNNE

Teollisen Suomen uusi järjestys	183
Harmaantuva työyhteiskunta	185
Rutiininomainen kansallis- ja hyvinvointivaltio	188
Pohdintoja herättävä perhe	192
Elämyksiä kuluttava koditon yhteisö	196
Radoillaan kiertävät yksilöt	202
Lukija luo uuden maiseman	207

KIRJALLISUUS

LIITE

LUKIJALLE

Tässä kirjassa tutustutaan suomalaisen lukemisen maisemaihanteisiin. Se tehdään perehtymällä kolmen eri lukijaryhmän kaudonkirjallisiin mieltymyksiin ja niiden välityksellä siihen, miten lukijat käyttävät kirjallisuutta osana itsensä, oman kulttuurinsa ja mielekkään elämän määrittämisessä. Nämä määritykset antavat myös viitteitä siitä, mitä suomalaisessa kulttuurissa parhaillaan tapahtuu: mihin perinteisiin tukeudumme todellisuutta jäsentäessämme ja millaisia murtumakohtia, merkkejä tulevasta, näistä jäsennyksistä voi löytää.

Olen tehnyt suurimman osan lukemisen maisemaihanteita käsittelevästä työstäni Suomen Akatemian tutkimusassistenttina. Työn edellytyksenä ovat olleet Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikössä toteutetut tutkimushankkeet, joissa on pyritty yhdistämään sosiologian ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmia toisiinsa. Sosiologian lisensiaatintyöni *Mistä puhumme kun puhumme kirjallisuudesta* oli osa näitä hankkeita, ja nyt käsillä oleva väitöskirjani *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet* on sille jatkoa.

Nykykulttuurin tutkimusyksikön johtaja ja työni ohjaaja Katarina Eskola on ollut korvaamaton tuki kaikissa tieteellisiin töihini liittyvissä kysymyksissä. Hänen kommenteillaan, kannustuksellaan ja muulla tuellaan on ollut hyvin suuri merkitys aina kirjani edellytysten luomisesta käsikirjoituksen viimeistelyyn ja työn julkaisukuntoon saattamiseen saakka. Keskustelut yksikön projekteissa työskentelevien kirjallisuudentutkijoiden, Raine Koskimaan, Urpo Kovalan ja Erkki Vainikkalan, kanssa ovat olleet minulle opiksi ja suureksi hyödyksi. Heidän ohellaan myös Maaria Linko, Kaisu Rättyä, Annikka Suoninen ja Timo Lilja nykykulttuurin tutkimusyksiköstä ovat lukeneet ja kommentoineet käsikirjoitukseni eri versioita ja auttaneet sen hiomisessa. Tällainen yhteisö on ollut paras mahdollinen paikka tehdä tutkimusta.

Toinen tärkeä ajanjakso työni tekemisessä on kulunut erilaisissa opetustehtävissä sosiologian laitoksella, milloin assistenttina tai yli-assistenttina, milloin apulaisprofessorina. Pidän sosiologian laitoksen sallivaa ja positiivisin sävyin virittyntä ilmapiiriä erinomaisena edellytyksenä kirjoittamiselle. Marjatta Marin, Kimmo Saaristo, Kimmo Lind ja Jukka Laari lukivat työni huolellisesti läpi. He esittivät monia oivallisia, työni lopputulokseen myönteisesti vaikuttaneita ajatuksia. Laitoksen kirjoituspiirit ja kahvipöytäkeskustelut monine osallistujineen ovat niin ikään olleet tärkeitä työni etenemisessä.

Pirkkoliisa Ahponen ja Pertti Alasuutari ottivat työnsä esitarkastajina vakavasti; heiltä sain paljon konkreettisia ja hyviä parannusehdotuksia kirjaani. Juha Virkki teki työhöni viime hetken parannusehdotuksia, ja hänellä on ollut suuri vastuu monissa työni painoasuun ja julkaisemiseen liittyvissä kysymyksissä. Olli Kalpion ulkoasuun liittyvät asian- tuntevat kommentit ovat olleet hyödyksi, ja Kaj Ilmonen on auttanut ratkomaan monia viimeistelyn hetkillä esiinnousseita ongelmia.

Silloin, kun kauan sitten aloitin nykykulttuurin tutkimusyksikössä tutkimusapulaisena, kiinnostuin hyvien ystäväieni Tapio Aittolan ja Kalle Laineen kanssa kasvatukseen ja kulttuuriseen modernisaatioon liittyvistä kysymyksistä. Olen tarkasti kuunnellut kaikkea, mitä he ovat käsikirjoituksestani sanoneet, mutta uskon, että vielä suurempi merkitys on ollut yhteisillä aineistonkeruu- ja luentomatkoilla, yhdessä kirjoitetuilla artikkeleilla ja kaikilla niillä hetkillä, jolloin olemme töitämme suunnitelleet. Väitöskirjatyötäni ovat sen tekemisen alkuajoista asti kannatelleet myös Kirsi Pohjolan kannustavat, sekä tekstin yksityiskohtia oikoluvun muodossa että laajemminkin koko tekstin muotoa ja sen tekemisen tyyliä käsittelevät kommentit. Kuten myöhemmin kirjassani sanon, yhteenkin romaaniin ja siihen, mitä lukija sen lukemisesta kertoo, tiivistyy suuri määrä todellisuutta. Kirsin arviot työstäni, mutta varsinkin elämä, jota olemme eläneet ja kaikki ne keskustelut, joita olemme käyneet, välittyvät myös tämän kirjan sivuilta.

Jyväskylässä lokakuussa 1997

Kimmo Jokinen

ENSIMMÄINEN LUKU

KIRJALLISUUS JA SUOMALAINEN IDENTITEETTI

Lukijoiden kirjalliset maisemat

”Sosiologia on ollut jo jonkin aikaa muodikasta”, kirjoittaa Emile Durkheim vuonna 1897 itsemurhatutkimuksensa esipuheessa. Uudesta tieteestä puuttuu kuitenkin selkeys. On arvostettu loisteliaita yleistyksiä ja lähes kaikki mahdolliset kysymykset kattavaa yleiskatsauksellisuutta. Kuitenkin olisi parempi, jos jotain asiaa pohdittaisiin tarkemmin ja keskityttäisiin tutkimaan jonkin sosiaalisen kentän rajallista osaa.

Tutkimuksessaan Durkheim pyrkii pysyttelemään yhdellä sosiaalisella kentällä ja sen erityiskysymyksissä, mutta pikku hiljaa yleiskatsauksellisuus ja monenlaiset kysymykset täyttävät työn. Aluksi hän yrittää selvittää, miksi joku tekee itsemurhan ja joku toinen ei, mutta päätyy sitten pohtimaan, mitä on sosiaalinen, mikä on yksilön ja yhteisön suhde, millainen yhteiskunta tarjoaa elämälle mielen ja millainen ei. Lopulta ollaan 1800-luvun lopun tilanteessa, miettimässä yksilöiden paikkaa maailmassa, josta kaikki ”välitason” yhteisöllisyys on häviämässä ja jossa jäljelle ovat jäämässä vain vahva ja raskastekoinen valtio ja ihmisten tahdosta riippumattomat talouselämän vaatimukset sekä niille alisteiset, kaikista perinteisistä sosiaalisuuden siteistä irtaantuneet yksilöt.

Nyt, satakunta vuotta myöhemmin, on vaikea sanoa mitään

täsmällistä sosiologian muodikkeudesta. Joka tapauksessa sosiologian tärkeimpiä tehtäviä on edelleen yrittää vastata kysymykseen, mitä parhaillaan tapahtuu: millainen on yhteiskunta, jossa elämme, millainen on aikakauden kulttuurinen luonne, millaisia ovat ihmiset, jotka nykyaika tuottaa ja jotka nykyajan tuottavat. Edelleen arvostetaan loistavia sosiologisia yleistyksiä aikakautemme luonteesta ja laajoja yhteiskuntateoreettisia systeimirakennelmia. Niiden keskiössä ovat yhä, tosin uudella tavalla, talouden instituutioiden ja muiden isojen järjestelmien vahvistuminen, perinteiden kiihtyvä rapautuminen ja kaikkialle tunkeutuva yksilöllistyminen ja differentioituminen. Yhtä lailla vaaditaan konkreettista sosiaalitutkimusta jostain yhdestä sosiaalisen kentän osasta ja yleisnäkemyksen sijaan korostetaan erojen merkitystä, olivat ne sitten kansallisia, seksuaalisia, sukupuolitettuja, ikään liittyviä, rodullisia, etnisiä ja melkein mitä muuta tahansa.

Työni lähtökohtana on ollut perehtyä Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikössä kerättyjen, kirjallisuuden vastaanottoa koskevien aineistojen avulla siihen, millaisesta kirjallisuudesta suomalaiset lukijat pitävät ja miksi. Yksikön tutkimushankkeissa on näihin materiaaleihin paneutumalla pohdittu eri lukijaryhmien kirjallisten mieltymysten ohella myös kaunokirjallisen tekstin merkityksen muotoutumisen prosesseja, etenkin tekstien ja niitä lukevien välistä vuorovaikutusta. Myös tässä työssä olen kiinnostunut yhtäältä siitä, mitä lukijat tekevät kaunokirjallisuudella, ja toisaalta siitä, miten kaunokirjallisuus rakenteistaa lukijoidensa identiteettejä. Pelkästään yhteen romaaniin voi kuitenkin kiteytyä suunnaton määrä empiiristä aineistoa, ja kun lukijat kertovat lukukokemuksistaan, he kertovat paljon muustakin kuin siitä, mitä ovat kirjasta lukeneet. Siksi olen ottanut mukaan lisää näkökulmia ja kysymyksiä.

Kysymykset koskettelevat sitä, millaista suomalaisuutta ja millaisia kulttuurisia maisemaihanteita lukemisesta käydyissä keskusteluissa työstetään. Ihmisillä on – joko pienempinä ryhminä tai jopa kokonaisina kansakuntina – tapana määritellä omalle kulttuurilleen ominaisia ideaalimaisemia. Määritelmiä tehdään monella eri tavalla ja monissa eri yhteyksissä. Esimerkiksi kuva Vapauden patsaasta ja pilvenpiirtäjistä sen taustalla voi edustaa joidenkin ryhmien käsitystä siitä, mitä Amerikka tyypillisimmillään on. *Tuntematon sotilas* kirjana ja elokuvana sekä elokuvaversio musiikkina soiva Sibeliuksen

Finlandia voivat puolestaan monen suomalaisen mielestä kiteyttää jotain oleellista Suomesta kansakuntana. Oletan siis, että se, mitä lukija kertoo kirjoista, kertoo myös hänestä itsestään, hänen yhteisöstään ja yhteisölle ominaisista tavoista määritellä mielekäs elämä. Lukemisen maisemaihanteiden erittelyn taustalla on siten halu ymmärtää ihmisten elämää jäsentäviä merkityksellistäviä rakenteita sekä laajemminkin suomalaista nykykulttuuria ja sen muutoksia.

Nämä keskustelut liittyvät oleellisesti niihin sosiologisiin perinteisiin, joiden varhaista vaihetta edustivat myös Durkheimin pohdinnat itsemurhasta sekä ihmisen asemasta teollisissa yhteiskunnissa ja niiden merkkivarannoissa. Viime vuosisadan loppupuolella kiinnostus kohdistui etenkin uudenlaisen taloudellisen järjestyksen, teollisuusyhteiskuntien, nousuun ja vakiintumiseen sekä teollistumisen aiheuttamiin mullistuksiin ihmisten elämässä. Nykykeskusteluissa ollaan edelleen kiinni teollisessa järjestyksessä, mutta päähuomio on sen käymistilassa ja mahdollisessa eroosiossa. Arvellaan, että olemme siirtyneet sellaiseen myöhäismoderniin tilaan, jossa teollisuustuotannon ja yhteiskuntaluokkien kaltaisilla tekijöillä ei olisi enää aivan niin oleellista merkitystä kuin mitä aiemmin on ollut tapana olettaa. Lisäksi arvellaan, että sellaiset teolliselle tyypilliset koordinaatit kuten hyvinvointivaltio, kansallisvaltio ja muut vastaavat isot kollektiiviset rakenteet sekä ydinperhe, perinteiset sukupuoliroolit ja seksuaalisuuskäsitykset, palkkatyö ja kohtalaisen pysyvät ammatti-identiteetit ovat menettämässä osan itsestänselvytyttään. Puhutaan myös paljon siitä, kuinka aikamme muuttuu yhä kulttuurisemmaksi, merkikylläisemmäksi. Aikakauden ytimessä olisivat kiihtyvä merkkien ja symbolien kulutus sekä siihen liittyvät yksilölliset, paljolti markkinavälitteiset identiteettiprojektit ja eräänlainen ”tarkoitukseton” kollektiivisuus, jälkitraditionaalit, kevyttä ja lyhytaikaista sitoutumista suosivat tunnevarautuneet yhteisöt.

Mitä tekemistä lukemista koskevilla aineistoilla ja niistä tekemilläni tulkinnoilla on tämän kaiken kanssa? Yksi tärkeä aihe tämän päivän sosiologisissa aikalaiskeskusteluissa on kysymys representaatioiden ja identiteettien välisistä suhteista ja symbolisen produktiivisesta luonteesta. Siitä päätellen, mitä lukijat lukemastaan kertovat, he rakentavat tekstien parissa omaa yksilöllistä identiteettiään ja liittävät sen ohella itsensä erilaisiin yhteisörakenteisiin, ”meihin”. Tekstit ovat siis

hyvin merkityksellisiä ihmisten itseymmärrykseen ja muuhun elämään rakenteita luovia tekijöitä. Kun aloitin sosiologian opinnot pari vuosikymmentä sitten, korostettiin, että tuotannolliset suhteet, ihmisten aineenvaihdunta luonnon kanssa ja ihmisten luokkapositiot vaikuttavat keskeisesti siihen, mitä he ja heidän tapansa olla maailmassa ovat. Jos olisin tehnyt tämän työn silloin, olisin varmasti nykyistä enemmän ollut kiinni tällaisia rakenteellisia tekijöitä painottavissa taustaoletuksissa. Mutta nykyään lähtökohdat on helppo valita toisin, esimerkiksi niin, että korostetaan perinteisesti määriteltyjen rakennetekijöiden ohella myös tekstien rakennetta, kielen tuotannollista luonnetta identiteettien ja itsemäärittelyiden prosesseissa.

Toinen ajankohtainen, edelliseen liittyvä teema koskee yksilön ja yhteisön, henkilökohtaisen ja kollektiivisen välistä suhdetta. Lukijoiden kertomasta voi päätellä, että he lukevat kirjoja oman elämänsä läpi ja osana yksilöllistä elämänhistoriaansa. Samalla he kuitenkin kiinnittävät itsensä erilaisiin yhteisöllisiin rakenteisiin ja pohtivat millaisissa sosiaalisissa verkostoissa mielekäs elämä on mahdollista. Kolmanneksi lukijat käsittelevät lukemansa innoittamina perhettä ja sukua, miehenä ja naisena olemista, työn merkitystä, suomalaisuutta sekä nykyajan elämänmenoa ja sen esiin nostamia kysymyksiä. Siellä täällä pulpahtavat pintaan myös kysymykset järjestä ja tunteesta, kirjallisuuden kentän sukupuolisidoksista, kirjallisuuden todellisuuskäsitysten ja ylipäätään makumieltymysten yleistettävyydestä – nämäkin kaikki alueita, joita aikalaiskeskusteluissa mietitään paljon.

Rajatulla sosiaalisen kentän osalla pysyttelemine ei näin ollen ole kovin tarkoituksenmukaista. Jo ensimmäiset silmäykset kirjallisuuden vastaanottoaineistoihin alkoivat nostaa esiin aiheita, jotka tekivät luonteviksi laajat pohdinnat nykykulttuurista ja niistä elämään mieltä rakentavista kehikoista, joiden varassa ihmiset elämäänsä jäsentävät. Kun lukijat alkavat kertoa lukemastaan, kertomisen myötä syntyy suuri tulkinnallinen avaruus, jossa on kyse paljon muustakin kuin lukemisesta. Olen ottanut siitä mukaan mahdollisimman paljon, ja samalla koettanut välttää irtaantumista lukijoiden kertomasta. Tämän takia työssäni on perheyhtäläisyyttä sellaisen, suomalaisessa proosassakin kohtalaisen yleisen, realismin kanssa, jossa asioita ei katsota aivan läheltä ja yksityiskohtaisesti, ei kovin etäältä ja yleisesti, vaan ”sopivan” välimatkan päästä.

Kaunokirjallisuus Suomi-määrittelijänä

Kirjallisuutta on Suomessa käytetty usein hyväksi kansallisen kulttuurin ja identiteetin määrittelyssä, ja suomalaiset lukevat edelleen paljon ja puhuvat lukemastaan mielellään. Fennomaanien heikko rakenteellinen asema 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa pakotti heidät etsimään yhteistyökumppania kansasta, ja suomalaista kulttuuria alettiin rakentaa kansan enemmistön äidinkielen varaan. Idean taustalla olivat hegeliläinen filosofia sekä snellmanilainen ajatus sitoa kieli ja ajattelu toisiinsa että oletus kielen ajattelua ja kulttuuria määräävästä vaikutuksesta (Pulkkinen 1989, 56). Yksi kansallisen kulttuurin rakentamisen aines oli Kalevala, teos, joka lievensi sivistyneistön ja sen määrittelemän kansakunnan juurettomuutta, historiattomuutta ja kulttuurista epävarmuutta. Tärkeä askel suomen kielen ja kansallisen identiteetin varhaisessa muovaamisessa oli myös Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä*. Kansakoulu ja kirjastolaitos olivat nekin oleellisia tekijöitä kansan sivilisoimisessa ja sen saattamisessa itsestään tietoiseksi. Lukutuvat, lukuseurat ja lukupiirit tukivat kehitystä tarjoamalla tilaisuuksia tutustua kirjoihin ja keskustella niiden herättämistä ajatuksista.

Lukutaito on ollut tärkeä tekijä modernin, teollisen Euroopan rakentamisessa, toteaa R.A. Houston (1988, 1-48). Siinä missä varhaisen keskiajan ja renessanssin kulttuuri oli oraalista, toisin sanoen rahvas eli sen tiedon varassa, jota se sai katselemalla ja kuuntelemalla, ja pieni spesialistien joukko oli monopolisoitunut itselleen lukemisen ja kirjoittamisen, teollisen ajan alussa monessa maassa huomattava osa kansalaisista oli lukutaitoisia. Koululaitoksen ja lukemaan opettamisen myötä Euroopassa tapahtui kehitys, joka sai 1800-luvun alun teolliset maat näyttämään sekä sosiaalisesti että intellektuaalisesti ratkaisevasti toisenlaisilta kuin pari kolme vuosisataa aiemmin. Yksi seuraus kansallisista koulujärjestelmistä ja lukemaan opettamisesta oli valtion aseman vankistuminen kirkon ja paikallisyhteisöjen kustannuksella. Yleinen lukutaito loi yhdenlaisen, paikallisyhteisöjen sidoksia heikentävän kansallisen ja maallisen merkitysjärjestelmän, joka oli osaltaan kiinnittämässä ihmiset kansakunnan ja valtion jäseniksi. Valtiollisesti organisoitu koulutus ja lukemaan opet-

tamisen ulottaminen kaikkiin kansankerroksiin sopivat hyvin yhteen teollisen modernin yhdenmukaistavien käytäntöjen kanssa. Mutta kuten Houstonin kuvauksesta käy ilmi, yhtenäistä koodistoa ei voi johtaa teollisesta modernista, vaan yhdenmukaiset merkitysjärjestelmät ovat olleet, jos ei aivan teollisen modernin synnyn edellytys, niin kuitenkin olennainen ja hyvin varhainen, jo keski-ajalta lähtöisin oleva osa tätä länsimaista modernia.

Suomi ei ole poikkeus. Tosin kehitys on meillä tapahtunut myöhemmin, ja kirjallisuuden ja kansallisen kulttuurin välinen yhteys on ollut ehkä keskimääräistä vahvempi. Yhteys on elinvoimainen edelleen. Kalevala ja Seitsemän veljestä olivat vasta pitkän ketjun ensimmäisiä lenkkejä. Maailmansotien välisenä aikana lähinnä vain kirjallisuudessa kyettiin käsittelemään arkoja mutta tärkeitä kansallisia teemoja. Risto Alapuron (1987) mukaan Joel Lehtonen, F.E. Sillanpää, Ilmari Kianto ja Pentti Haanpää kuvasivat ja analysoivat pääteoksissaan sensitiivisesti, avoimesti ja ”tavallisille” suomalaisille läheisellä kielellä sellaisia kaikkia polttavia ongelmia kuten kansalaissotaa, luokkavastakohtaisuuksia ja muita yhteiskunnallisia konflikteja, joita kirjallisuuden ulkopuolella, muissa taiteissa tai tieteessä, ei juuri uskallettu ottaa käsiteltäväksi. Mika Waltari ja Olavi Paavolainen puolestaan ilmensivät teoksillaan itsenäistyneen Suomen nuorison tuntoja modernisoituvasta, kansalliset rajat ylittävästä maailmasta.

Jälleenrakennuskausi ei murentanut kirjallisuuden keskeistä asemaa. Kirjallisuudessa pohdittiin edelleen monia kansakuntaa vaivanneita merkittäviä kysymyksiä ja käytiin lukuisia määrittelykamppailuita. Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* auttoi suomalaisia käymään läpi hävittyä sotaa ja ottamaan puheeksi johtajien ja tavallisten ihmisten välisen kuilun. *Täällä Pohjantähden alla* etsi uutta, virallisesta selityksestä poikkeavaa näkökulmaa kansalaissotaan; historiankirjoitus tarttui aiheeseen tältä kannalta vasta myöhemmin. 1950- ja 1960-luvulla Paavo Haavikko, Veijo Meri, Marja-Liisa Vartio, Antti Hyry ja muut modernistit kyseenalaistivat vakiintuneita ja itsestäänselvinä pidettyjä käsityksiä kirjallisuudesta ja taiteesta ja nostivat samalla perinteisen ja modernin Suomen välisiä jännitteitä lähemmäksi pintaa. Varsinaiset vanhan ja uuden väliset kulttuurisodat puhkesivat suomalaisen yhteiskunnan ja henkisen ilmaston modernisoitumisen vuosikymmenenä pidetyllä 60-luvulla. Ne keskittyivät kahteen kir-

jaan, Paavo Rintalan *Sissiluutnanttiin* ja Hannu Salaman *Juhannustansseihin*. Ilkka Arminen (1989, 29-32) kiteyttää näiden kirjojen ympärille muodostuneiden kiistelyiden olleen osa modernia puolustaneiden ja sitä vastustaneiden välistä selvittelyä. Kyse oli sukupolvien välisestä kamppailusta, jossa ensimmäisen tasavallan perusarvot, koti, uskonto ja isänmaa, ja näitä arvoja kannatelleet instituutiot, kirkko, armeija ja osin koululaitos, joutuivat uuden sukupolven hyökkäyksen kohteeksi.

Tuskin millään taiteen tai tieteen alalla on kirjallisuuden tavoin käsitelty ja kiteytetty vuosikymmenestä toiseen keskeisiä kansallisia kysymyksiä, sitä mitä me olemme ja mitä jännitteitä eri ryhmien välillä tämän kysymyksen suhteen on olemassa. Kirjalliset keskustelut aiheesta ulottuvat tähän päivään. Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan vuonna 1987 ilmestynyt kirja *Jälkisanat*, jossa postmodernistidekonstruktionistisessa hengessä piikiteltiin kirjallisen kulttuurimme konventioita, joitakin modernismin ideoita ja 60-lukulaisuutta, aiheutti yhden 1980-luvun lopun vilkkaimmista kulttuurikeskusteluista. Jouko Turkan moniosainen televisioelokuva *Seitsemästä veljeksestä* syksyllä 1989 osoitti puolestaan, kuinka Aleksis Kiven toista sataa vuotta sitten ilmestynyt romaani on edelleen tärkeää kansallisomaisuutta eikä sitä ole lupa käsitellä miten sattuu. Vakiintuneen Kivi-tulkinnan murtanut versio aiheutti kiivaan kirjoittelun yleisönosastoihin. Monia katsojia ärsytti elokuvan tulkinta suomalaisuudesta. Lukuisissa mielipidekirjoituksissa pohdittiin, antoiko Turka oikean kuvan 1800-luvun suomalaisista ja millainen Suomi-kuva turkkalaisesta näkemyksestä ulkomailla syntyy. Keskustelu osoitti hyvin, kuinka Kiven teokseen ja varsinkin sen pohjalta kanonisoituun näkemykseen suomalaisuudesta suhtaudutaan edelleen hartaasti.

Keskustelu meistä ja eroista meissä on viime aikoina ulottunut yhä useammin koskemaan myös sukupuolisopimusta ja seksuaalisuutta. Tälläkin kentällä kirjallisuuden rooli on ollut keskeinen, esimerkkeinä vaikkapa Anja Kaurasen *Sonja O kävi täällä* (1981) ja *Pelon maantiede* (1995). Jälkimmäisen viritämänä keskustelu naisten miesvihasta ja sukupuolten välisistä suhteista muutenkin oli ilmestymisensä aikoihin näkyvästi esillä medioissa. Sukupuolikeskustelun ohella pohdittiin myös kysymystä kirjallisuuden ja tieteen suhteesta väittelemällä siitä, kuinka vapaasti kaunokirjallisessa

teoksessa voidaan lainata tieteellisiä tekstejä lähteitä mainitsematta. Vaikka *Pelon maantiedettä* voi lukea naistutkimuksen maailman ironisena kuvauksena, ”luvattomat” lainaukset herättivät myös närkästystä.

Kirjallisuuden kuuluminen itsestään selvänä asiana suomalaisen kulttuuriin nojaa myös suomalaisten ahkeruuteen lukijoina. Suomalaiset sijoittuvat kansainvälisissä kirjatilastoissa kärkipäähän, sillä he käyttävät kirjojen ja lehtien lukemiseen keskimäärin enemmän aikaa kuin monien muiden maiden kansalaiset. Vaikka tietokirjallisuutta onkin alettu tuottaa yhä enemmän, luetun kirjallisuuden rakenteessa fiktiolla on kuitenkin ollut vahva asema. Esimerkiksi kirjastojen aikuislainoista ja luetuista kirjoista kaksi kolmasosaa on kaunokirjallisuutta. (Eskola 1990, 18-31.) Myös selvitykset opiskelijoiden kulttuuriharrastuksista osoittavat, että kaunokirjallisuuden lukeminen on yleistä siitäkin huolimatta, että sähköinen viestintä on vallannut ison osan vapaa-ajasta. Se ei kuitenkaan ole korvannut lukemista vaan tullut sen rinnalle. (Aittola ja Poikkeus 1987; Hietala 1987.) Julkisessa keskustelussa on tosin ounasteltu lukemisen suosion kääntyvän laskuun, mutta ainakaan 1980-luvun osalta tilastotiedot eivät tue oletusta. Tilastokeskuksen vuosina 1981 ja 1991 vapaa-aikaa ja kulttuuriharrastuksia selvittelleiden aineistojen perusteella näyttää siltä, ettei lukemisen rakenteessa ole tapahtunut kovin suuria muutoksia. Paljon lukevien osuus on pienentynyt, varsinkin nuorten keskuudessa, ja poikien ja nuorten miesten into lukea on hieman heikentynyt, mutta muuten suomalaiset luottavat edelleen, 1990-luvun alussa, painettuun sanaan. Siksi voidaan päätellä, että kulttuurimme tarjoaa yhä kirjojen lukemista suosivan ympäristön, kiteyttää Katarina Eskola (1993, 27-37) tilastoaineistojen kertoman. Kirjastoistakin vakuutetaan, että kirjoja lainataan nykyään enemmän kuin koskaan.

Kirjallisuus on lisäksi yksi tärkeimmistä kritiikin kentistä. Sano-malehtien kulttuuriosastoissa kirjallisuus saa palstasenttimetreinä mitattuna toiseksi eniten palstatilaa. Se täyttää noin viidenneksen kulttuurikirjoittelun pinta-alasta; kaksi muuta kulttuuriosastoa dominoivaa alaa ovat teatteri ja musiikki. (Hurri 1983, 65-66.) Kirjallisuus kuuluu, teatterin ja musiikin ohella, myös Suomen Arvostelijain liiton jäsenistön yleisiin arvostelualoihin (Jokinen 1988, 22-23). Silmäys päivälehtiin kertoo, että tilanne ei ole 1990-luvulla oleellisesti muut-

tunut. Kirjallisuuspalkintojen määrässä ja palkintoehdokkaista ja palkituista käytyjen keskusteluiden määrässä ei tunnu olevan ainaakaan laskua.

Kolme aineistoa lukemisesta

Suomalaiset ovat perinteisesti tottuneet pitämään kaunokirjallisuutta yhtenä tärkeänä osana itsensä, oman kulttuurinsa ja mielekkään elämän määrittämisessä. Työssäni pyrin selvittämään, miten nyky-Suomessa käytetään kaunokirjallisia tekstejä identiteettien ja itsemäärittelyiden prosesseissa, toisin sanoen millaista suomalaisuutta ja millaisia kulttuurisia maisemaihanteita lukemisesta käydyissä keskusteluissa työstetään ja millaisia näiden keskusteluiden perusteella arviointuna ovat suomalaisten elämää jäsentävät merkityksellistävät rakenteet. Tätä tarkoitusta varten käytössäni on kolme aineistoa, joista ensimmäinen on peräisin mielikirjoja koskevasta haastattelututkimuksesta, toinen kirjallisuuskriitikoiden kirjallisia mieltymyksiä selvittävästä tutkimuksesta ja kolmas Rosa Liksomien kertomuksen vastaanottoa koskevasta tutkimuksesta. Aineistot on koottu 1980- ja 1990-luvulla eri tarkoituksia varten. Niitä yhdistää Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikkö, jonka käynnistämiin tutkimushankkeisiin ne liittyvät: mielikirja- ja kriitikkoaineistot hankkeeseen *Kulttuurin markkinat ja merkitykset*, Liksom-luenta tutkimuskokonaisuuteen *Kulttuuriset tulkintasäännöt kuudessa Euroopan maassa*. Aineistot muodostavat kokonaisuuden myös siksi, että niissä kaikissa on kysymys kirjallisuuden vastaanotosta.

a) Haastattelut tavallisten lukijoiden mielikirjallisuudesta

Nykykulttuurin tutkimusyksikössä kerättiin vuosina 1985-87 *Kulttuurin markkinat ja merkitykset* -tutkimushankkeen osana kirjallisuuden reseptiotutkimuksen haastatteluaineisto (Eskola 1989, 181-184). Tutkimusta varten haastateltiin ammattirakenteessa eri paikoissa olevaa 253 aikuista ja heidän lisäksi työelämän ulkopuolelta 43 eläkeläistä, opiskelijaa ja lasta. Haastattelijat olivat yhteiskunta- ja humanististen tieteiden mies- ja naisopiskelijoita. Haastattelut sovit-

tiin yleensä ottamalla ensin yhteys työpaikkojen henkilöstöpäälliköihin ja luottamushenkilöihin, joiden avulla haastateltavat löydettiin, pieni osa järjestyi ottamalla suoraan yhteyttä haastateltaviin. Haastattelut tehtiin työpaikoilla ja kodeissa, ja ne nauhoitettiin ja litteroitiin. Puhetta tuli 130 tuntia, ylöskirjattuna 3 250 sivua. Työntekijät jakautuivat neljään ryhmään. Ensimmäinen ryhmä, intellektuellit, käsitti humanisteja ja luonnontieteilijöitä assistenteista professoreihin. Toinen ryhmä, uusi keskiluokka, koostui pankkitoimihenkilöistä, tietokoneohjelmoijista, toimistotyöntekijöistä, sosiaalityöntekijöistä ja sairaanhoitajista. Kolmannessa ryhmässä, tuotantotyöntekijöissä, oli työntekijöitä sekä paperi- että elintarviketeollisuudesta. Neljäs ryhmä olivat maatalousammatin harjoittajat. Haastattelut tehtiin eteläisessä ja keskisessä Suomessa, suurin osa Helsingissä ja Jyväskylässä.

Haastateltavien kanssa keskusteltiin vapaamuotoisissa teema-haastatteluissa heidän lukemishistoriastaan, lukutavoistaan, mielikirjailijoistaan ja -kirjoistaan. Lisäksi haastateltavilta kysyttiin heidän viimeksi lukemiaan kirjoja ja pyydettiin kertomaan niistä. Heille näytettiin myös kirjalistoja sen hetkisistä myynti- ja arvostelumenestyksistä; tutut listakirjat otettiin käsiteltäviksi. Aineiston perusteella oli tarkoitus luonnehtia suomalaista lukutapaa, lukijaryhmittäisiä eroja ja yhtäläisyyksiä kirjojen lukemisessa ja tältä pohjalta suomalaisuuden perustana olevaa tulkintasäännöstöä ja suomalaista nykykulttuuria, olihan lähtökohtana oletus, että kirjallisuus on yksi tärkeimmistä suomalaisen kulttuurin ja suomalaista merkkimaailmaa jäsentävistä kentistä.

Aineistoa on sen laajuuden takia vaikea hallita yhdessä tutkimuksessa. Olenkin poiminut joukosta erilleen vain suosituimmista kirjailijoista käydyt keskustelut. Arvelen, että kun lukijat käsittelevät mielikirjallisuuttaan, he samalla kertovat jotain olennaista itsestään ja kulttuurinsa ideaalimaisemasta. Onhan usein oletettu, että populaarit kulttuurituotteet, Suomen tapauksessa muun muassa juuri suuren suosion saavuttaneet kaunokirjat, ovat hyvä kriteeri arvioitaessa kulttuurin tilaa jossain yhteiskunnassa. Lukijat voivat tietenkin etsiä kirjoista ajankulua ja käyttää niitä viihteenä, mutta tällaisenaankin lukeminen voi palvella monenlaisia sosiaalisia ja psykologisia funktioita. Se, että kirjallisuus on Suomessa ollut tärkeä osa kansallisen identiteetin rakenteistumista, ei tarkoita, että se välttämättä olisi sitä edel-

leen. Uskon kuitenkin, että kun tavalliset suomalaiset kertovat mielikirjallisuudestaan, he antavat siinä samalla vihjeitä myös siitä, minkä varassa he maailmaansa jäsentävät.

Koska suomalaisten lukemista kaunokirjoista puolet on kotimaisia, koska mielikirjoista suurin osa on alkuperältään suomalaisia (Eskola 1987; Eskola ja Linko 1986) ja koska kirjallisuuden reseptiotutkimuksen haastatteluaineistossa lukijat keskittyvät enimmäkseen kotimaiseen (Eskola 1989, 189-190), olen valinnut suosituinta suomalaista. Valinnan rajaaminen koskemaan vain aikalaiskirjailijoita johtuu siitä, että olen tässä työssä kiinnostunut erityisesti niistä myöhäismodernin kulttuurin maisemaihanteista, joita löytyy suomalaisten luku-tottumuksista.

Lukijoiden useimmin mainitsemat kotimaiset kirjailijat nykykulttuurin tutkimusyksikön kirjallisuuden reseptiotutkimuksen haastatteluaineistossa ovat Mika Waltari, Laila Hietamies, Arto Paasilinna, Kalle Päätalo, Matti Yrjänä Joensuu, Kaari Utrio, Jörn Donner, Veikko Huovinen, Eeva Joenpelto ja Anni Polva. Kirjailijoiden valitsemiseksi olen kuitenkin halunnut käyttää myös laajempaa ja yleistettävämpää materiaalia. Kun haastatteluja tehtiin, kerättiin eri lähteistä tietoja Suomessa suositusta kirjallisuudesta. Yhtenä lähteenä olivat Kirjastolehden vuosina 1978-1987 kokoamat listat kotimaisista painosmenestyksistä. Näiden listojen perusteella suurimpiin painosmääriin yltäneet kirjailijat olivat Kalle Päätalo, Laila Hietamies, Arto Paasilinna, Eeva Joenpelto, Veikko Huovinen, Reino Lehvälaiho, Kaari Utrio, Mika Waltari, Mauri Sariola ja Matti Yrjänä Joensuu. Helsingin Sanomien kulttuuritoimitus on puolestaan vuodesta 1969 lähtien julkaissut Kirja- ja Paperikauppojen liiton keräämiä listoja hyvin kaupaksi käyneestä kirjallisuudesta noin kolmenkymmenen eri puolilla Suomea sijaitsevan kirjakaupan myynnin perusteella. 1980-luvun loppuun mennessä ”Nämä kirjat käyvät hyvin kaupaksi”-listoilte olivat useimmin nousseet Kalle Päätalo, Laila Hietamies, Kaari Utrio, Mauri Sariola, Veikko Huovinen, Arto Paasilinna, Ursula Pohjolan-Pirhonen, Eeva Joenpelto, Anu Kaipainen ja Antti Tuuri.

Aineistot eivät varsinaisesti kerro, mitä eniten luetaan, mutta yhdessä ne antavat melko luotettavan kuvan niistä kirjailijoista, jotka ovat olleet 1980-luvulla hyvin esillä, joiden tuotantoa myydään hyvin, joita lukijat pitävät suosikkeinaan ja joista he mielellään keskustele-

vat. Koska osa materiaalista ulottuu ajallisesti hieman kauemmaksi-kin, esille nousevat todennäköisesti parhaiten kestoosuosit, ne, joiden pariin palataan yhä uudelleen. Kaikissa luetteloissa mainituksi tulevat Pääatalo, Hietamies, Paasilinna, Joenpelto, Huovinen ja Utrio. Koska Sariola ja Joensuu ovat mukana kahdella listalla, olen ottanut myös heidät mukaan. Keskityn tulkinnoissani keskusteluihin, joita käydään näistä kahdeksasta kirjailijasta ja heidän tuotannostaan. Tämän pohjalta yritän selvittää, mikä on painosmenestysten salaisuus. Olen myös tutustunut suosituimpien teosten saamaan lehtikritiikkiin, mutta käytän aineistoa vain taustalla. Lisäksi olen käynyt läpi haastatteluissa esiintyvät maininnat muista luetelluista kirjailijoista, mutta tätä osaa hyödynnän niukemmin, siksin, että sitä on vähemmän.

b) Kirjallisuusarvostelijoiden suosimista teoksista kirjoitettu lehtikritiikki

Kirjallisuuden reseptiotutkimuksen haastatteluaineistosta poimitut lukijoiden kommentit menestyneimmistä kirjailijoista auttavat rakentamaan yhden tulkinnan kulttuurimme maisemaihanteesta. Siitä huolimatta, että lukijaryhmä on monipuolinen, työläisistä yliopistointellektuelleihin, miehistä naisiin, nuorista vanhuksiin ja maalaisista kaupunkilaisiin, aiemmin tehtyjen lukemistutkimusten perusteella voi olettaa, että haastatteluista muotoutuu melko yhdenmukainen kuva lukemisen kentästä. Toisin sanoen eri lukijaryhmillä on paljon yhteisiä suosikkeja, joiden teoksista pidetään siksi, että ne kertovat realistisesti suomalaisesta elämästä. Jos tältä pohjalta osallistuu keskusteluun suomalaisen kulttuurin nykytilasta ja suomalaisen lukemisen maisemaihanteista, on todennäköisesti huomattavasti helpompi yhtyä kulttuurimme homogeenisuutta korostavien kuin siitä eroja etsivien käsityksiin.

Kulttuuri on kuitenkin mahdollista ymmärtää toisinkin kuin dominoivista diskursseista rakentuvaksi. Suomalaisessa kulttuurissa on selviä yhdenmukaisuuden juonteita, mutta siitä huolimatta tämäkin kulttuuri on mahdollista käsittää olemukseltaan myös heterogeenisenä, sellaisena moniäänisenä kokonaisuutena, jossa käydään jatkuvasti määrittelykamppailuita kulttuurin keskeisistä arvoista ja todellisuus-

määrittämisestä. Kirjallisuudenkin kentällä erilaiset ristiriitaiset näkemykset ja tulkinnat törmäävät toisiinsa. Jotkut diskurssit voivat saavuttaa dominoivan aseman, kun taas jotkut toiset diskurssit saattavat jäädä taustalle, eikä niiden ääni juuri kuulu. Kirjallisuus toimii tällöin eräänlaisena yhdistävänä ideologiana, joka John B. Thompsonin (1992, 64) mukaan konstruoi symbolisella tasolla sellaisen yhtenäisyyden muodon, joka kietoo yksilöt osaksi kollektiivista identiteettiä ottamatta lainkaan lukuun niitä jakoja ja eroja, jotka eristävät heidät toisistaan. Hyvä esimerkki tällaisesta standardisoinnista on sellaisen kansallisen kielen kehittäminen, joka hautaa alleen toisistaan erottuvat ja kielellisesti differentioituneet ryhmät ja korostaa kansallisvaltiotasoisista ykseyttä. Usein tämä saa ilmaisunsa narratiivina, joka kutoo ihmisille yhteisen historian ja kollektiivisen kohtalon. Ilmiö on yleismaailmallinen ja liittyy moderniin. Craig Calhoun (1995, 2-3) uskookin, että modernia ei pidä samaistaa pelkkään eriytymiseen, vaikka näin usein tehdään. Modernia on myös käsitys samasta. Todellisuutta yhdenmukaistavat painotukset, kuten yhden todellisuuden idea ja selkeät luokittelujärjestelmät, ovat yleistyneet vasta nationalististen kulttuurista homogeenisuutta painottavien näkökantojen yleistymisen myötä.

Tällainen yhtenäisyys sisältää kuitenkin aina säröjä ja on altis muutoksille. Kun tavalliset suomalaiset kertovat mielikirjallisuudesta, kerronnassa tulee varmasti olemaan yksinäisyyden ja yhdenmukaisuuden juonteita, mutta tällaisten dominoivien diskurssien lomassa lienee myös vaihtoehtoja, jotkut hyvissä kilpailuasemissa olevia, jotkut tukahdutettuja ja torjuttuja, jotkut nousussa olevia, mutta joka tapauksessa erilaisia todellisuustulkintoja tarjoavia ääniä. Jotta kykenisin olemaan avoin mahdollisimman monille, erilaisissa kirjallisissa keskusteluissa työstettävälle todellisuustulkinnolle, olen ottanut mukaan kaksi muutakin kotimaiseen kirjallisuuteen liittyvää aineistoa. Kirjallisuusarvostelut, joiden avulla voidaan selvittää kirjallisuuskriitikoiden kirjallisia mieltymyksiä, ovat toinen niistä.

Kriitikkoaineisto kerättiin mielikirja-aineiston tavoin *Kulttuurin markkinat ja merkitykset* -projektin yhteydessä 1980-luvun loppupuolella. Kriitikoiden arvostamien kirjailijoiden poimimisessa käytettiin hyväksi kahta lähdettä. Helsingin Sanomien kulttuuritoimitus on listannut vuodesta 1971 lähtien omat kirjalliset suosikkinsa "...mutta

älkää unohtako näitä” vaihtoehdoksi myyntilistojen teoksille. Suomen laajalevikkeisimmän sanomalehden kulttuuritoimitus on melkoinen vaikuttaja näin pienessä maassa, ja siksi sen lehden lukijoille suosittelat kirjailijat ja teokset antavat yhden mainion kuvan kirjallisen eliitin mausta. Sitä paitsi muut kulttuuritoimitukset eivät ole vastaavia listoja koonneet.

Kun aineisto kerättiin, Helsingin Sanomien listat olivat ilmestyneet vajaa kaksi vuosikymmentä, ja toimitus oli suosittelut useimmin seuraavia kotimaisia kirjailijoita: Paavo Haavikko, Martti Joenpolvi, Hannu Mäkelä, Eino Säisä, Alpo Ruuth, Samuli Paronen, Bo Carpelan, Erno Paasilinna, Veijo Meri ja Antti Tuuri. Kirjailijoiden luettelon on tarkoitus olla nimenomaan vaihtoehto niille kirjailijoille, joiden teokset käyvät hyvin kaupaksi. Listalle ei välttämättä ole otettu teoksia, joista lukijat ovat muutenkin kiinnostuneita, vaikka niistä olisi lehdesä kirjoitettu hyvinkin myönteiseen sävyyn.

Tämän rinnalla käytettiin Kirjastolehdessä aineistonkeruuaikaa edeltäneenä vuosikymmenenä, vuosina 1978-1987, julkaistuja listoja. Niissä esiteltiin eri kulttuuritoimitusten arvostelijoiden suosikkikirjoja. Kymmenen eniten teoksia listoille saanutta kirjailijaa olivat Hannu Salama, Eeva Joenpelto, Antti Tuuri, Veijo Meri, Paavo Haavikko, Pentti Holappa, Martti Joenpolvi, Lassi Nummi, Pertti Saaritsa ja Sirkka Turkka.

Näistä kahdesta luettelosta saa pohjan edellisen aineiston, lukija-haastatteluiden, aikaisten arvostelumenestysten kartoittamiselle. Paavo Haavikko ja Martti Joenpolvi ovat mukana molemmilla listoilla, ja Helsingin Sanomien kulttuuritoimitus on suosittelut heitä lukijoilleen useammin kuin ketään muuta kirjailijaa. Eeva Joenpellon ja Hannu Salaman valinta on selvä Kirjastolehden kokoamien kulttuuritoimitusten arvostusten perusteella. Joenpelto oli lisäksi oikeastaan ainut nainen, jonka tuotanto kyseisenä aikana menestyi hyvin – ja jatkuvasti – arvostelumenestysten kentillä, ja Salaman asema oli kiinnostavan erotteleva, koska hän jakoi ehkä selvemmin kuin kukaan muu suomalainen kirjailija lukijakunnan puolustajiin ja kiroajiin (Eskola 1987, 140-142): kirjallinen eliitti arvosti ja muut lukijat olivat ärtyneitä. Näiden neljän kirjailijan lisäksi otin mukaan Bo Carpelanin ja Matti Pulkkisen. Carpelan oli suomalaiselle kirjallisuudelle tärkeiden suomenruotsalaisten kirjailijoiden joukon nimekkäimpiä edusta-

jia, joka lisäksi 1980-luvun puolenvälin aikoihin tuli Helsingin Sanomien listalla useammin suositelluksi kuin kukaan muu, ja Kirjasto-lehden listoillakin hän oli noussut jo yhdenneksitoista. Pulkkisen romaanit *Elämän herrat* ja *Romaanihenkilön kuolema* voittivat ylivoimaisesti Kirjasto-lehden kriitikkoäänestyksen, ja jälkimmäistä teosta pidettiin yhtenä 1980-luvun suomalaisen kirjallisuuden uudistumisen avainteoksena.

Näiltä kuudelta kriitikkosuosikilta valittiin kultakin pari kolme teosta, enemmistö 1980-luvulta, ja lähinnä sellaisia, jotka kulttuuritoimtuksilta kerättyjen tietojen perusteella arvioituna olivat kirjailijoiden sen aikaisen tuotannon huippua. Kirja-arvosteluja -vihkoista etsittiin niistä kirjoitettu kritiikki. Pääprojektissa *Kulttuurin markkinat ja merkitykset* kerättiin arvostelut myös lukijoiden suosiossa olevien kirjailijoiden keskeisestä tuotannosta. Lukijoiden ja kriitikoiden suosiossa olevilta kirjailijoilta poimituista teoksista löytyi kaiken kaikkiaan 249 kirja-arvostelua. Lukijoiden suosikeista kirjoitettiin yleensä lyhyesti, ja niitä mahtui useampikin samalle sivulle, kriitikoiden suosikit saivat pidempiä arvioita. Kopioidut arvostelut mahtuivat noin sadalle liuskalle. Tässä keskityn kuitenkin vain edellä mainittujen kuuden kirjallisuuskritiikin suosiossa olevan kirjailijan tuotannosta tehtyihin arvioihin.

c) Rosa Liksomin kertomuksesta kirjoitetut lukijaesseet

Sekä tavallisten lukijoiden mielikirjoista että kirjallisuuskriitikoiden kirjallisista mielityksistä kerätyt aineistot ovat 1980-luvulta. Lisäksi niissä on molemmissa kysymys lukijoista, jotka kertovat itselleen mieleisestä kirjallisuudesta. Kolmas aineisto on kerätty 1990-luvulla. Se koskee Rosa Liksomin vuonna 1989 ilmestyneessä kokoelmassa *Tyhjän tien paratiisit* olevan, sanoilla ”Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista...” alkavan nimettömän kertomuksen vastaanottoa. Tarkoitus on edelleen kosketella samoja aihealueita kuin kahdessa edellisessä tapauksessa, mutta Liksom-materiaali tekee myöhemmän keräämisaikansa puolesta mahdolliseksi myös pohtia yksityiskohtaisemmin suomalaisen kulttuurin ja suomalaisen lukemisen maisemaihanteiden mahdollisia myöhäismoderneja piirteitä. Kahdessa

edellisessä aineistossa on kyse lukijoista, jotka kertovat itselleen mieleisestä kirjallisuudesta. Liksoin kertomuksen luonne on tässä toisenlainen: se ei suoranaisesti kuulu lukijoiden suosiman kirjallisuuden joukkoon. Siksikin kolmas aineisto voi tuoda jotain uutta suomalaisen lukemisen maisemaihanteisiin.

Liksoimia käsittelevien esseiden keräämisen lähtökohtana on hanke *Kulttuuriset tulkintasäännöt kuudessa Euroopan maassa* (Eskola, Jokinen & Vainikkala 1992). Hankkeen tavoite on lähestyä sekä teoreettisesti että empiirisesti kansallisia kulttuureja ja niiden vuoro vaikutusta tämän päivän Euroopassa, tilanteessa, jossa monikansallistuvan, globaalin kulttuurin vahvistuminen, etnisyyden elpyminen, uudet taloudelliset ja sotilaalliset yhteistyön muodot ja muut vastaavat tendenssit ovat uudella tavalla nostaneet esiin kysymyksen kansallisten kulttuureiden merkityksestä. Keskeinen pyrkimys on kuvata, miten tietty kulttuurituote, Liksoin kertomus, muuntuu, kun sitä liikutellaan yhteiskunnasta ja kulttuurisesta miljööstä toiseen, Suomesta Viroon, Saksaan, Ranskaan, Bulgariaan ja Englantiin, ja mihin kaikkeen, kansallisuuden ohella muun muassa sukupuoleen ja ikään, muuntelun voi yhdistää.

Suomen aineisto, jota tässä käytän, kerättiin Jyväskylässä vuonna 1993 (keruukäytännöistä tarkemmin ks. Koskimaa 1996a). Teksti luetettiin vastaajille nimettömänä, ilman mitään taustatietoja. Tekijän nimeäminen olisi asettanut suomalaiset erilaiseen asemaan ulkomaisiin lukijoihin nähden; ulkomaisista lukijoista tuskin monikaan olisi tuntenut Liksoin nimeä. Nimettömän kertomuksen avulla voitiin myös selvittää, millaisen kuvan tekijästä lukijat muodostavat pelkän tekstin perusteella.

Lukijat olivat aikuisia ja nuoria. Aikuisvastaajia oli 35, ja he olivat 31–58-vuotiaita, kohtalaisen korkeasti koulutettuja, keskiluokkaisia ammatteja edustavia naisia ja miehiä. Keskiluokkaan päädyttiin toisaalta siksi, että *Kulttuurin markkinat ja merkitykset* -hankkeessa, jossa keskityttiin lukijoiden mielikirjallisuuteen, haastateltujen joukossa keskiluokkaiset ihmiset olivat suurin ryhmä, toisaalta siksi, että tällaiset ihmiset kulkevat usein modernisoitumisen kärjessä – keskiluokka on ollut hyvin käytetty tapauksissa, jossa ollaan kiinnostuneita kulttuuristen muutosten artikuloitumisesta – ja heitä löytyy helposti eri maista. Ammattiryhmiksi määriteltiin toisaalta tiedon ja ra-

han kiertoon liittyvät ammatit ja toisaalta arvojen ja hyvinvoinnin siirtämiseen liittyvät ammatit. Edelliseen ryhmään kuuluivat pankki-toimihenkilöt ja atk-suunnittelijat, jälkimmäiseen sosiaalityöntekijät ja sairaanhoitajat. Atk-alaa lukuunottamatta ryhmät ovat Suomessa naisvaltaisia, ja siksi aineistossa on naisia hieman enemmän kuin miehiä.

Nuorten ryhmä koostui 32 lukiolaisesta, 17–18-vuotiaista tytöistä ja pojista. Koska lukioissa on enemmän tyttöjä kuin poikia, tytöt olivat hienoisena enemmistönä. Lukiolaisiin päädyttiin siksi, että eri maiden koulutusjärjestelmien eroista huolimatta lukioluokat oppilaineen vaikuttivat kuitenkin samantapaisilta ryhmiltä. Lisäksi suuri osa lukiolaisista päätyy todennäköisesti keskiluokkaisiin ammatteihin, ja heidän kommenttiansa välityksellä saattaa olla mahdollista nähdä merkkejä kulttuurin muutoksista.

Aineistossa on kolme osaa. Yhtenä osana on haastattelu, jonka tarkoituksena on paitsi keskustella Liksomin kertomuksesta myös saada tietoa vastaajien arkielämästä ja lukijahistoriasta. Haastattelijat ovat opiskelijoita: yksi mies ja kolme naista. Toisena osana on kirjallinen taustatietokysely, josta suurin osa koskettelee vastaajan mediaympäristöä. Nämä materiaalit olen jättänyt syrjään. Aineiston kolmas osuus, jota hyödynnän, koostuu kolmesta esseevastauksesta, jotka kukin vastaaja kirjoitti kertomuksen luettuaan. Ensimmäinen essee keskittyy tarinan tapahtumiin ja tarjoaa mahdollisuuden joko referoida kertomus tai tulkita sitä. Toinen essee on tarinan henkilöistä, ja tarjoaa mahdollisuuden samaistumiseen ja henkilöiden herättämien tunnereaktioiden käsittelemiseen. Kolmannessa esseessä vastaajat kirjoittavat kertomukselle uuden lopun.

Aikuisvastaajat kutsuttiin mukaan kierrättämällä työpaikoilla tiedotetta, jossa toivottiin kiinnostuneita osallistumaan tutkimukseen. He saivat kertomuksen, esseekysymykset ja kyselylomakkeen postitse, ja he vastasivat niihin kotona. Tämän jälkeen, muutaman viikon kuluessa, osallistujat haastateltiin työpaikoilla. Lukiolaiset saivat kertomuksen äidinkielen kaksoistunnilla opettajaltaan, lukivat kertomuksen ja heti sen jälkeen kirjoittivat esseensä sekä vastasivat taustatietokyselyyn. Seuraavien päivien kuluessa heidät haastateltiin koulussa.

Tutkimusaineisto sisältää näin 67 henkilön esseet, haastattelut ja

taustatietolomakkeet. Lukiolaisten haastattelut kestivät keskimäärin vähän vajaa ja aikuisten keskimäärin vähän reilut puoli tuntia. Litteroituna niitä on noin 800 sivua. Puhtaaksikirjoitettuja esseevastauksia – materiaali mitä jatkossa käytän – on 81 liuskaa. Yhden lukiolaisvastaajan kirjoittamat kolme vastausta mahtuvat yleensä yhdelle ja yhden aikuisen puolellettoista sivulle.

Kolme kertomusta lukemisesta ovat kaikki erilaisia. Ensimmäinen lukijakunta edustaa pääpiirteittäin kaikkia suomalaisia. Tämän takia käytän joukosta myös nimitystä ”tavalliset lukijat”. He puhuvat haastattelutilanteessa melko vapaasti mielilukemisestaan, toki osittain kysymysten ohjaamina. Toinen lukijoiden ryhmä koostuu kirjallisuuskriitikoista. He kirjoittavat lehdissä arvioita teoksista, jotka lukeutuvat suomalaisen nykykirjallisuuden arvostetuimpaan osaan. Eräällä tavalla kyse on jälleen mielikirjallisuudesta, mutta kirjoittava ryhmä on erityinen, kirjallista eliittiä. Arvostelijat ovat yleensä korkeasti koulutettuja ja he lukevat kirjallisuutta työkseen. Heidän ”vastauksensa” tuskin ovat syntyneet tutkimustarkoituksia varten. Pikemminkin ne noudattavat kulttuuriosastojen kritiikkikirjoitusten konventioita. Kolmas ryhmä on rajattu tarkasti lukiolaisiin ja uuteen keskiluokkaan. Nämä lukijat saavat eteensä tekstin, jollaista he todennäköisesti eivät kovin useasti lue, ja he sekä puhuvat että kirjoittavat lukemisestaan tarkasti mietittyjen kysymysten ohjaamina.

Kuitenkin ryhmissä on päällekkäisyyksiä. Enemmistö mukana olevista voidaan katsoa keskiluokkaan kuuluvaksi ja kohtalaisen hyvin koulutetuksi. Lisäksi he kaikki kertovat suullisesti tai kirjallisesti suomalaisten kirjailijoiden tekstien heissä herättämistä ajatuksista. Puhutut ja kirjoitetut diskurssit tuottanevat erityylistä aineistoa, mutta aineistot ovat tuskin niin erilaisia, etteikö niitä voisi verrata toisiinsa. Toisaalta kolmen eriaikaisen, erilaisen ja silti osin yhteisiäkin piirteitä sisältävän lukemista koskevan aineiston käyttö auttaa paikallistamaan kunkin aineiston erityispiirteet ja lisännee herkkyyttä tutkittavien asioiden heterogeenisyyttä ja moniäänisyyttä kohtaan. Tutkimusasetelman kannalta aineistossa on sopivasti sekä yhtenäisyyttä että moniäänisyyttä.

Tutkimuksen metodit

Suomalaisen lukemisen maisemaihanteiden ja myöhäismodernin nykykulttuurin piirteiden erittelyn ohella työni läpi kulkeva ja empiiristen aineistojen kehikkona toimiva teema koskee kolmenlaisia merkitysten merkitykseen liittyviä metodologisia kysymyksiä. Ensimmäinen niistä koskee tekstin ja lukijan välistä suhdetta. Tämän voi tiivistää keskusteluksi siitä, onko jokaisella tekstillä invariantti rakenne, jossa tekstin merkitysvarannot viime kädessä piilevät, luodaanko teos vasta silloin kun se luetaan, jolloin kiinnostavimmat merkitykset löytyvät reseptioaineistoista, vai olisiko hyvä lähteä siitä oletuksesta, kuten tässä työssä teen, että merkitykset liikkuvat tekstin ja sen käyttäjän päättymättömässä kehässä, kuitenkin niin, että sekä tekstillä että sen lukijalla on oma erityisyytensä.

Toinen kysymys koskee yksityisen lukukokemuksen ja siitä kertomisen välistä suhdetta. Tähän liittyy keskustelu yksityisen kokemuksen suhteesta yhteisesti jaettuun. Vaikka lukija esimerkiksi esittää lukemisen hänessä herättämät tunnot ominaan ja korostaa lukemisen henkilökohtaisuutta, hän kuitenkin sen myötä kiinnittyy myös osaksi suurempaa kokonaisuutta. Yhteistä merkkivarantoa käyttäessään hän tuottaa kertomuksen, jossa on paljon yhteistä muiden lukijoiden kertomusten kanssa. Tämän taustalle voidaan rakentaa sosiologiassa hyvin perinteiset, jo Weberin ja Durkheimin ajoilta tutut ongelmat ymmärtämisestä, subjektiivisesta mielestä, yksilöllisistä tarkoituksista, kokemuksesta ja sen kielellistämisestä sekä merkkijärjestelmien ja luokitusten yliyksilöllisyyden suhteesta yksilön intentioniin. Näissä tarkasteluissa liikun yksilöllisiä merkityksiä ja yksilön intentionaalisuutta korostavan ymmärtävän sosiologian ja merkkijärjestelmien kollektiivista luonnetta painottavien strukturalististen näkemysten välimaastossa.

Kolmas kysymys koskee tutkijaluentaa ja sen ehtoja. Oli tutkimusmateriaali mikä tahansa, se on vasta aineisto, jota käytetään tulkintojen pohjalla. Se, mitä tulkintatyössä tapahtuu, ei ole pelkästään aineistosta peräisin. Osa tutkimuskokonaisuutta on siten sellainen tulkintojen ehtojen käsitteleminen, jonka keskiössä ovat keskustelut havaintojen teoriapitoisuudesta, tutkimusasetelman ja kysymyksen-

asettelujen tuloksia suuntaavasta vaikutuksesta ja viimein tutkimuksesta vähintään yhtä paljon todellisuuden tuottajana kuin sen kuvastajana.

”Tiedät kai, että alku on tärkein jokaisessa työssä”, sanoo Platon (1981, 75). Wittgenstein (1975, 110) vastaa: ”On niin vaikea löytää alkua. Tai paremminkin: On vaikea alkaa alusta. Eikä yrittää mennä kauemmaksi taaksepäin.” Teoriointi, jossa maailma jaetaan kahtia, tietävään subjektiin ja tiedon kohteeseen, ja jossa subjekti jaetaan kahtia, tietämisen kannalta oleelliseen henkeen ja vähempi-merkityksiseen ruumiiseen, ja jossa merkityksillä ja muillakin tiedettävillä asioilla on järjestyksensä, ”alkunsa”, kuuluu Zygmunt Baumanin (1992, 115-133) arvion mukaan lakia säättävän tieteen aikakauteen. Kun säädetään lakeja, määritellään samalla ne, jotka kykenevät tiettyjen kompetenssiensa ansiosta tietämään totuuden, ja suljetaan ulos se, mikä edustaa kontrolloimatonta ja ei-legitiimiä arkitiedon, uskomusten ja taikauskon maailmaa ja joilla tuskin on riittäviä edellytyksiä edes oman itsensä tiedostamiseen. Aikakausi on kuitenkin vaihtumassa. Lainsäätäjät saavat kilpailijoikseen tulkitsijat.

Tulkinnallisuuden traditiossa luovutaan uskosta erityiseen asian-tuntijuuteen ja ajatellaan, ettei ymmärtäminen, tai tulkinta, ole paremmin vaan toisella tavalla ymmärtämistä. Myös tulkitsijan ja tulkittavan välinen raja huokoistuu. Siitä tulee transferenssisuhde, päättymätöntä liikettä ymmärtäjästä ymmärrettävään ja päinvastoin. Tutkimus, joka voidaan saattaa päätökseen, muuntuu työskentelyksi, jonka ominaisuutena on jatkuvuus ja jossa tulkintojen moninaisuutta ja mahdollista keskeneräisyyttä ei enää pidetä epätäydellisenä ja epätydyttävänä tilana, vaan tutkimusten konstitutiivisena osana. Jokainen artikuloitavissa oleva kokemus, jonka kanssa tutkimus on vuorovaikutuksessa, tunnustetaan omaksi elämänmuodokseen, jolle ei ole rakennettavissa mitään sellaista ulkoista kiintopistettä, johon selitys- tai tulkintayritykset voisivat nojautua ja joka mahdollistaisi vapautumisen elämänmuotojen moninaisuudesta.

Bauman (emt., 42, 106) sanookin, että ainoa mielekäs tutkimuksellinen strategia on niin sanottu ”tiheä kuvaus”. Tiheän kuvauksen ajatus on peräisin Gilbert Ryleltä, ja varsinkin Clifford Geertz on tehnyt sitä tunnetuksi kulttuuriantropologisissa tutkimuksissaan. Tiheän kuvauksen strategiassa tulkitsija pyrkii selvittämään koke-

musta yrittämällä päästä perille tätä kokemusta konstituovasta perinteestä, elämänmuodosta, jonka jälkeen hän pyrkii kääntämään sen mahdollisimman pienin vaurioin muotoon, joka on käsitettävissä hänen omasta elämänmuodostaan käsin.

Geertzin (1973, 6-7) tulkintaesimerkinä ovat pojat, joista yksi iskee kaverilleen silmää. Asiaan vihkiytymätön ulkopuolinen saattaisi pitää silmäniskua pelkkänä luomen nykimisenä. Jos isku on kuitenkin harkittu, se suunnataan jollekin tietylle henkilölle, sillä kerrotaan jotain sosiaalisesti rakentuneen koodin mukaan ja niin, että osa muusta seurueesta ei sitä huomaa, kyse on melko tarkat säännöt omaavasta kommunikaatiosta. Niinkin voi käydä, että joku pojista, jolle viestiä ei ole tarkoitettu, huomaa sen ja alkaa parodioida tapahtunutta omin silmäniskuin. Sitä, mitä parodioija tekee, Ryle kutsuu ohueksi kuvaukseksi. Jotta ohut tihentyisi, on tunnistettava koko merkityksellisten rakenteiden kerrostunut hierarkia, jossa on silmäniskuja, niiden parodiointia, luomen nykimistä, tahatonta räpsimistä ja silmäniskuihin liittyvän sosiaalisen koodiston harjoittelua, ja jossa näitä tekoja tuotetaan, havainnoidaan ja tulkitaan. Ilman tätä merkkijärjestelmää silmäniskua ei ole olemassa. Tulkinta, etenkin jos oletetaan että ilmiö ei ole tulkitsijalle aiemmin tuttu, ei onnistu tarkkailemalla kohdetta ulkopuolelta. Se on mahdollista vain elämänmuodon sisällä.

Kun tällaiseen tunnistamiseen ja tulkintaan pyritään, ollaan kuin antropologeja, jotka eivät tutki kyliä vaan jotka tutkivat kylissä. Kylien elämänmuodon on tultava tulkitsijalle ainakin sen verran tutuksi, että keskustelu ja ainakin alustava henkinen yhteys kyläläisten kanssa tulee mahdolliseksi. (Emt., 22-24.) Vastaavaa on sanottu sosiologeista: he ovat kuten Joona valaan vatsassa, vaikka samalla he ovat osa sitä joukkoa, joka konstituoivat valasta, tai he ovat kuin astronomeja, jotka ovat kosmoksessa ja tutkivat kosmosta (Smith 1988, 142). Oma paikkani on samantapainen. Olen jäsen samassa kulttuurissa kuin suosittu suomalainen proosan ja Liksomin kertomuksen äärellä olevat lukijat ja suomalaista arvokirjallisuutta arvioivat kriitikot. Samaan kulttuuriin kuuluvat myös luetut tekstit ja se, mitä niistä puhutaan ja kirjoitetaan. Elämänmuotoon ei ole syytä erikseen tutustua, se on tulkitsijalle valmiiksi tuttu, vaikka osa kirjallisuuskritiikin ja sanomalehtien kulttuuriosastojen konventioista tai lukijoiden henkilöhistorioista

ja tavoista toimia erilaisissa aineistonkeruutilanteissa jää tuttuuden ulkopuolelle.

Mutta riittävätkö aineistot suomalaisen lukemisen maisemaihanteiden luonnehtimiseksi ja laajemminkin myöhäismodernin Suomen erittelemiseksi, toisin sanoen kuinka paljon materiaalia lukemisesta tarvitaan, jotta se saavuttaisi kyllästyspisteen? Omaelämäkertatutkimuksessa (Roos 1987, 30-32) on käytetty termiä saturaatiopiste kuvaamaan tilannetta, jossa laadullista aineistoa on kerätty tarpeeksi. Jokainen elämäntarina on uniikki, mutta tarinat noudattavat ainutkertaisuudestaan huolimatta myös yhteiskunnan, historian ja ihmisten ikäkausikehityksen määrittämää melko tiukkaa ja sidottua kaavaa. Kun elämäkertoja kerätään, jossain vaiheessa teemat alkavat toistua ja lisäaineiston tarve alkaa tuntua turhalta. Saturaatiohypoteesi vastaa tavallaan otantaa. Se on yksi ratkaisu laadullisten aineistojen edustavuuden ongelmaan.

Ei ole mahdotonta, etteikö uusia asioita ilmenisi, jos mukaan otetaisiin lisää kirjailijoita ja teoksia, haastateltaisiin näiden teosten lukijoita ja kerättäisiin teoksista kirjoitettuja arvioita. Sekä suuriin painoksiin yltävän kotimaisen proosan lukijoiden tavoissa kertoa lukemastaan että kirjallisuuskritiikin kentässä on kuitenkin todennäköisesti sen verran säännönmukaisuuksia, ettei uusien kirjailijoiden ja teosten saati uusien lukijaryhmien ottaminen mukaan toisi kovin paljon sellaista uutta, joka nyt käytössä olevista aineistoista puuttuisi. Täyttä varmuutta tästä ei kuitenkaan ole. Onko parempi, kuten Pertti Alasuutari (1993, 161) on kysynyt, noudattaa laadullisessa analyysissä sellaista peruseriaatetta, jossa yksittäisten havaintojen pohjalta muotoillaan poikkeuksetta koko aineistoon päteviä sääntöjä, vai onko niin, kuten Pertti Töttö (1997, 52-57) on väittänyt, että laadullisella tutkimuksella ei todellisuuden laadullisesta moninaisuudesta johtuen ole sellaista erityislaatuja, että siinä olisi keinoja taata havaintojen absoluuttisuus. Jälkimmäisestä oletuksesta seuraa, että tutkimuksellisesti ei ehkä olekaan mahdollista rakentaa tai paljastaa ehdottomia sääntöjä.

On tietenkin selvää, että suositun suomalaisen proosan lukijoiden haastatteluiden, kuuden kirjallisuuskritiikin arvostaman kirjailijan keskeisistä teoksista tehtyjen arvosteluiden ja yhdestä Liksomien kertomuksesta kirjoitettujen esseiden pohjalta ei voi rakentaa sellaisia säännön seuraamisen malleja, jotka varmasti pätsivät kaikilla

suomalaisen lukemisen kentillä. Lisäaineistojen ottaminen tulkittavaksi toisi todennäköisesti muassaan jotain uutta. Siksi aineiston kylläntymisestä ei ole varmuutta. Kylläntyminen ei kuitenkaan ole sama asia kuin kysymys koko aineistoa koskevista säännöistä. Tässä ”koko aineisto” koostuu 296 lukijahaastattelun painosmenestyksiä käsittelevistä osista, 249 kirja-arvostelusta ja 67 lukijan Liksom-kirjoituksesta. Se, miten näitä aineistoja on tulkittu, on tarkoitettu mahdollisimman kattavaksi. Kattavuus ei tietenkään ole uudelleentulkintojen este. Mikään tulkinta ei ole sillä tavalla absoluuttinen, etteikö sen yksityiskohdista voitaisi keskustella ja etteikö sille voitaisi etsiä vaihtoehtoja.

Tulkinta, vaikka se edellyttää jäsenyyttä tulkittavassa kulttuurissa, ei kuitenkaan ole pelkkää mukana olemista. Jäsenyyden lisäksi se on tiettyjen erityisten teorioiden ja käsitteiden hyödyntämistä tulkintaprosessissa ja samalla sellaista kulttuurin käsitteellistämistä ja tulkittamista, joka omalla erityisellä tavallaan osaltaan konstituoii tätä kulttuuria. Tässä kaikessa on siis mukana lukuisia elämänmuotoja, erilaisia käytäntöjä ja kokemuksia. Niissä on eroja eivätkä ne ole kaikille yhteisiä, mutta ne eivät myöskään ole jokaiselle erikseen, sillä kuten Calhoun (1995, 88-91) toteaa: jos elämänmuotojen määreeksi annetaan identtisyys yhdenmukaisuutena, se on uhka eroja kohtaan, ja jos erot absolutisoidaan, se on väkivaltaa intersubjektiivisuutta kohtaan.

Geertz (1973, 19-20, 25-29) korostaa, että tiheä kuvaus ei sisällä ajatusta tiedon kumuloitumisen mahdollisuudesta. Tutkimuksen äärellä oltaessa aiemmista tulkinnoista ja aiheeseen sopivista teoreettisista käsitteistöistä on hyötyä. Siitä huolimatta tiedon kasautuminen ei ole lineaarista. Se on sukeltamista uudelleen samaan lampeen. Sukeltamisesta ei voi kirjoittaa yhtä, kattavaa teoriaa, eikä kiinteää pohjaa koskaan saavuteta. Syvemmälle ja eri paikkaan voi aina pyrkiä. Analyysi jää kuitenkin epätäydelliseksi eikä muiden tulkitsijoiden kanssa välttämättä koskaan päästä yhteisymmärrykseen.

Tällainen tiedekäsitys ei pohjaa haluun omistaa totuus vaan haluun tavoitella totuutta. Prosessi ei ole yksisuuntaista ja ainutkertaista. Varmuuden saavuttamisen mahdollisuus, kuten Sara Heinämaa (1996, 53-54) sanoo, voidaan nähdä jatkuvaksi liikkeeksi tietämättömyyden ja tietämisen välillä, ja häntä (emt., 72-75) mukaillen voisi

tällaisen tiedekäsityksen perustalta myös sanoa, että tulkinnan kohteet eivät ole määrättyjä ja tarkkarajaisia, vaan epämääräisiä, ja tulkitsijan suhde tulkittuun on eräänlainen sisäinen suhde. Tulkitsijaa ja tulkittavaa ilmiötä ei voi yksilöidä tai todentaa toisistaan riippumatta, vaan ne kiinnittyvät toisiinsa jo ollakseen sitä mitä ne ovat. Tulkintaprosessista voi näin sanoa saman kuin mitä on sanottu havainnon ja havaitsijan välisestä suhteesta: havainto ei ole pelkkä havaitsijasta riippumattoman olion aiheuttama tapahtuma, se ei ole havaitsijan sisäisten tekijöiden ja ulkoisten tekijöiden yhteisvaikutusta, se ei lainkaan merkitse vaikutusta, vaan havaitsijan ja havaitun keskinäistä muotoutumista.

Bruno Latourin (1988, 155-157) ajatus selittämisen politiikasta on eri tavalla muotoiltu mutta samaa asiaa ajava versio tiheästä kuvauksesta. Latour ei usko niihin tieteen ideaaleihin, joissa panostetaan tiedon ristiriidattomuuteen ja riippumattomuuteen inhimillisistä, historiallisista ja paikallisista tekijöistä. Argumentoinnin voima ei hänen mielestään ole koskaan kummunnut historiattomuudesta tai muista universalisoivista tekijöistä. Onko selityksen voima koskaan piillyt sen ristiriidattomuudessa, kysyy Latour. Ristiriitojen karsimisen halu on tieteellisenä ideana vanhentunut, sillä tiede on kääntämistä, tulkintaa. Latour (emt., 159-164) ihmettelee, miksi pitäisi uskoa selityksiin, jossa jonkun yksittäisen tekijän (x) avulla selitetään mahdollisimman paljon muita tekijöitä (x' , y' , z'), varsinkin kun tällaisessa usein rakennetaan muuri käytännön ja tieteellisen tiedon välille sekä tietäjän ja tiedetyn välille. Tulkitsija ja tulkinnat jäävät yhtäälle ja ulkoinen maailma toisaalle, vieläpä niin, että tulkitsijaa vaaditaan pitämään etäisyyttä tiedon kohteeseen.

Tutkimuksen tekeminen alkaa näin joiltakin piirteiltään muistuttaa fiktion kirjoittamista. Kun pyritään tiheään kuvaukseen, sosiaalinen diskurssi, jossa sukelletaan, kirjoitetaan muistiin, ja tämä kirjoittaminen on yhtä lailla todellisuuden tuottamista kuin sen mimesistä. Tutkimus on toisin sanoen enemmän kuin pelkkää havainnointia, eläytymistä, muistiin merkitsemistä ja tulkintaa. Tieteellisen täydellisyyden tavoite ja yksimielisyyden ihanne muuntuvat tieteellisen ja muunkin keskustelun syventämiseksi ja erilaisten näkökantojen esittämiseksi, tai vaatimattomammin keskustelun ylläpitämiseksi. Latour (emt., 166-173) ei kuitenkaan tarkoita, että olisimme kuin dekon-

struktionistit ja kirjoittaisimme ja tulkitkaisimme tekstejä ikään kuin ne eivät representoisi mitään niille ulkoista, tai etnometodologit, jotka uskovat tekstien olevan läsnä lähinnä niitä tulkitsevien subjektien elämismaailmoissa. Tekstin ja tekstin kohteen tai tekstin lukijan välisen suhteen analysoiminen ei ole asettumista jomman kumman puolelle. Latour suosittaa sen sijaan levittämään auki koko tietäjistä tiedettyyn ja tekstistä lukijaan ja takaisin liikkuvan kehän ja hyödyntämään tutkimuksessa kaikkia mahdollisia tapoja ja genrejä. Tutkimus voisi olla kuin evankeliumin kirjoittamista, Latour sanoo. Siinä ei kirjoiteta maailmasta, siinä kirjoitetaan maailmassa, siinä ei kysytä miten pitäisi kirjoittaa, siinä kirjoitetaan.

Kari Palonen (1988, 15) tiivistää edellä sanotun ja toteaa kaiken tutkimuksen – miksei myös lukemisen – olevan tulkintaa. Tutkimus ei ole käsitysten korvaamista tiedolla, vaan yhdenlaisten käsitysten asettamista toisten tilalle. Asettamisella ei ole mitään kestäväää perustaa tai absoluuttista mittapuuta. Palonen lähestyy tekstin ja sen tulkinnan välistä suhdetta läpitulkinnanvaraisuus- ja tyhjentyvätömyysteesillä. Edellinen tarkoittaa, että jokainen tulkinta on kiistettävissä ja että jokaiselle tulkinnalle voidaan esittää vastaväitteitä ja vaihtoehtoja. Jälkimmäinen tarkoittaa, että mikään tulkinta ei anna ilmiöstä tyhjentyvää käsitystä. Seuraus ei silti ole kaikkien tulkintojen samanarvoisuus. Tulkinta tutkimuksena merkitsee eron tekemistä kyselemättömän ja kyselevän, naiivin ja problematisoivan käsitystyyppin välillä. Myöskin Geertz (1973, 30) haluaa löytää tulkintojen väliltä eroja, vaikka ei uskokaan tulkintojen yksiviivaiseen kumulointumiseen. Hyvän tulkinnan erottaa siitä, että se tuo aiempiin tulkitoihin jotain lisää tai sisällyttää itseensä jollain muulla tavalla aiemmissä tutkimuksissa tehtyjä kysymyksiä ja annettuja vastuksia.

Läpitulkinnanvaraisuusteetin yhtenä seurauksena Palonen (1988, 64-73) pitää sitä, että tekstin ja lukijan tai tekstin ja sen tulkinnan väliin jää aina kontekstuaalisia barrikaadeja. Teksti tosin kantaa alkuperäistä kontekstuaali-indeksiään myös silloin, kun sitä tulkitaan kyseisen kontekstin ulkopuolella, mutta tekstin merkitys myös muuntuu aina sen kontekstuaali-indeksin muuntuessa. Tekstin alkuperäisiä merkityksiä ei voi säilyttää sellaisinaan siirryttäessä kontekstuaalisten barrikaadien yli. Tekstin merkitykset vaihtelevat eri konteksteissa. Palonen kuitenkin olettaa, että tekstin lukutavat on ymmärrettävä

itse tekstiin sisältyviksi ja tekstin kontekstuaali-indeksin perusrakenteeksi. Myös jokaisella lukutavalla on oma kontekstuaali-indeksinsä, joka on suhteessa sekä alkuperäiseen kysymyksenasetteluun että aikaisempiin reseptiotraditioihin. Tekstin tulkintamahdollisuuksilla on sekä alkuperäissidoksensa että muuntuvuustendenssinsä. Näiden tendenssien vastakkaisuus luo merkitysmuutoksiin kontrolloimattomuutta ja satunnaisuutta. On vaikea tietää, miten ja mitkä tendenssit lyövät läpi niiden kohdatessa kunkin barrikaadin.

Niissä keskusteluissa, joita työssäni hyödynnän, etsitään alkua ja merkitysten paikkaa sekä siirtämällä yksilösubjekti pois merkitysten muotoutumisen keskiöstä että lähestymällä merkkipjärjestelmiä niin, ettei niitä yksiselitteisesti palauteta mihinkään niille ulkoiseen. Merkitykset määrittyvät monin tavoin ja kiertävät kehää tekstien ja lukijoiden, tulkittavien ilmiöiden ja tulkitsijoiden välillä. Tekstien merkitys, Terry Eagleton (1983, 12, 103) sanoo, on suhteessa laajempaan merkitysten systeemiin, joka koostuu muista teksteistä, kirjallisuuden ja muunkin kulttuurin koodeista ja normeista sekä lukijoiden henkilökohtaisista maailmoista ja odotushorisonteista. Ehkä on kuitenkin hyvä Erkki Vainikkalan (1988, 17-25) tavoin pitää mielessä kysymys siitä, miten suhteuttaa tekstuaaliset analyysit ja tekstien vastaanoton, lukemisen tutkimukset, toisiinsa niin, että ei olla pelkässä merkitysten myllyssä vaan että ollaan yhtä aikaa sensitiivisiä sekä tekstin että sen vastaanoton erityisyydelle ja kuitenkin tietoisia siitä, että ne edellyttävät toinen toistaan.

Lopullista kiinteää pohjaa tulkinnoilla ei ole, mutta jokin alku on valittava. Tässä se on lukukokemuksista suullisesti tai kirjallisesti kerrottu. Siinä on oma erityisyytensä, mutta se on samalla osa prosessia, jossa on muitakin omat erityisyytensä omaavia tahoja. Paitsi kielellisesti artikuloituvaa ja tiedostettua siihen on lomittunut myös jotain sanomatonta, epämääräistä ja sellaista, johon puheen tasolta ei ole suoraan pääsyä. Tulkittavaksi sen voi kuitenkin ottaa, ja vaikka tulkintoja voi tehdä monenlaisia, voi myös pyrkiä edellä sanottuun tulkinnallisen samanarvoisuuden välttämiseen. Tämä tarkoittaa, että tulkinta otetaan tutkimuksena, jossa otetaan kantaa aiempiin tulkintoihin ja yritetään tehdä eroja kyselevien ja kyselemättömien, naiivien ja problematisoivien tulkintojen välillä.

Kirjan rakenne

Kirjan toisessa luvussa ”Painosmenestysten salaisuus” selvitetään tavallisten suomalaisten kaunokirjallisten mieltyömysten pohjalta sitä, mitä suomalaiset kertovat itsestään ja kulttuurinsa ideaalimaisemasta silloin, kun he puhuvat suosikkikirjojensa lukemisesta. Tärkeä osa keskustelua painosmenestysten salaisuudesta ovat pohdinnat suomalaisen kulttuurin oletetusta yhdenmukaisuudesta. Kolmannessa luvussa ”Mitä on hyvä kirjallisuus” käsitellään kirjallisuuskriitikoiden tapoja määrittellä hyvää kirjallisuutta. Kirja-arvostelujen myötä tar koitus on nostaa esiin erilaisia lukemisen maisemaihanteita kuin ne, jotka syntyvät tavallisten lukijoiden kertoessa suuriin painoksiin yltävästä kirjallisuudesta. Pyrkimyksenä on ymmärtää kulttuuria myös sellaisena moniäänisenä kokonaisuutena, jossa käydään jatkuvasti määrittelykamppailuita kulttuurin keskeisistä arvoista ja todellisuusmäärittelyksistä.

Neljännessä luvussa ”Mihin hyvä kirjallisuus kiinnittyy” eritel lään yksityiskohtaisemmin tavallisten lukijoiden ja kirjallisuuskriitikoitten kirjallisten mieltyömysten erojen taustoja: miten kaunokirjalliset makumieltyömykset määrittävät, millaisiin tekijöihin symboliset luokitukset kiinnittävät, millainen merkitys on lukijan koulutuksella ja muilla ”ominaisuuksilla”, millaisia sukupuolitettuja käytäntöjä hyvän kirjallisuuden luonnehdintoihin liittyy? Lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisuuden erittely päättyy viidenteen lukuun ”Kirjan lukeminen kokemuksena ja elämyksenä”, jossa mukaan otetaan keskustelu järjestä ja tunteesta. Käsitteilyn alaisena ovat lukemiseen liittyvät kokemukset ja elämykset sekä niihin läheisessä yhteydessä olevat, yksilöllis- ja yhteisöllispainotteiset elämäkerralliset kirjallisuuden lukemisen tavat.

Kysymys, mitä tapahtuu lukijan saadessa luettavakseen oudon tekstin, johdattellee kahteen viimeiseen lukuun. Kuudennessa luvussa ”Oudon kertomuksen maisema” keskiössä on Rosa Liksomien kertomus. Tällainen lukijoissa ärtymystä herättävä vieras teksti synnyttää jälleen uusia maisemaihanteita. Kirja päättyy seitsemänteen lukuun ”Ajan käänne”, jossa keskustellaan teollisen ja teollisen jälkeisen Suomen mahdollisesta uudesta järjestyksestä. Mitä kolme

aineistoa lukemisesta kertovat meistä ja kulttuurimme maisemaihanteista, millaisia muutoksia kulttuurissamme on meneillään ja mistä ne johtuvat? Luvun, ja kirjan, lopuksi lukijat kirjoittavat itse oman maisemaihanteensa.

TOINEN LUKU

PAINOSMENESTYSTEN SALAISUUS

Kieli ja arki

Kaunokirjallisuudella on perinteisesti ollut tärkeä merkitys suomalaisen kulttuurin rakentamisessa. Suomalaiset myös lukevat edelleen paljon kotimaista proosaa ja kertovat innokkaasti lukukokemuksistaan. Suomalaisten lukijoiden kirjallisten mieltymysten selvittäminen on näin ollen mainio keino selvittää, miten he todellisuuttaan määrittävät. Kirjallisuus kytkeytyy identiteetteihin monella tapaa, varmasti muutenkin kuin kansallisessa mielessä, mutta joka tapauksessa silloin, kun tavalliset ihmiset tässä maassa puhuvat kirjallisuudesta, he kertovat jotain olennaista myös itsestään ja kulttuurinsa maisemaihanteista.

Tämä lähtökohta mielessä lähes kolmeasataa lukijaa pyydetään haastatteluissa kertomaan mielikirjailijoistaan ja lempikirjoistaan. Haastateltavat ovat suomalainen 1980-luvun lukijakunta pienoiskoossa. He ovat eri ikäisiä, eri tavoin koulutettuja ja eri aloilla työskenteleviä miehiä ja naisia eri puolilta maata. Keskustelut etenevät ilman tarkkaa suunnitelmaa. Lukijat muistelevat, millaiset kirjat ovat kiehtoneet ja jääneet mieleen. Samalla pohditaan, mikä tekee kirjasta hyvän. Kirjat ja kirjailijat vaihtelevat, mutta suurin osa keskusteluista käydään, lukijoiden toivomuksesta, suomalaisesta proosasta ja sen tutuista nimistä Kaari Utriosta Arto Paasilinnaan ja Eeva Joen-

peltoon. Luettuihin kirjoihin lomittuu puhujien omia muistoja ja koke-
muksia, vanhemmilta ja tutuilta kuultuja kertomuksia, kirja-arvosteluita
ja muuta lehdistä luettua sekä ystävien mielipiteitä. Toisistaan tietä-
mättä nämä ihmiset puhuvat toistensa päälle. Jokainen käy asiat läpi
omalla tavallaan ja jokaiselta puuttuu jotain, mutta yhdistettynä osa-
sista syntyy kutakuinkin yhtenäinen kertomus.

Kirjan elävä ja tavalliselle ihmiselle läheinen kieli on yksi niistä
tekijöistä, jotka ovat jättäneet lukemisen elämyksenä mieleen. Eeva
Joenpellon *Lohja-sarja* saa kiitosta pankista, koska ”siinä on kyllä
ihan rehevää se kuvaus”, ja sosiaaliasemalla kehuaan Kalle Pää-
taloa ja tiivistetään samalla monen lukijan tunnot: ”Se kieli on siinä
parasta ja se semmonen ilmapiiri ja tunne. (...) Ja sitten se monipuol-
isuus, kielen monipuolinen käyttö, ja et se on tavalliselle ihmiselle
läheistä se kieli. (...) Se on varmaan se kieli taas sitten hirveen vai-
keeta jollekin ihmiselle sen takia just kun se on semmosta monivivah-
teista, ni se voi olla aika vaikeeta ymmärtää esimerkiks jollekin ko-
vasti koulutetulle ihmiselle.”

Hyvän romaanin kieli on lukijalle tuttua, se on riittävän nopea-
lukuista, helppoakin. Hyvin olennainen osa kokonaisuutta ovat osu-
vat murreilmaisut ja kirjailijan kyky temppuilla sanoilla. Kieleltä odo-
tetaan myös lennokkuutta, värikkyyttä ja hauskuutta. ”Kai tämmöstä
tietynlaista absurdiutta ja tämmöstä hyvin selvää kielellistä venkoilua
ja temppuilua ja tämmösiä oivalluksia, tämmösiä sana-assosiaatioita
ja ilmeisesti jollain tavalla minun huumorini on hyvin lähellä tämmöstä
niinkun sanakeskeistä ja sana-assosiaatiota mitä sitten on Veikko
Huovisella”, sanoo toimihenkilö pääkaupunkiseudulta, ja tälle ikään
kuin suorana jatkona on kollegan Huovisen *Lentsusta* sanoma ”sen
murteen just ja se ihmisluonto, ja se kyllä minust ossaa hirveen hyvin
kuvailla”.

Arkipäiväisyys on lukijoiden mukaan toinen tärkeä hyvän roma-
nin ominaisuus. On eduksi, jos kirjojen henkilöt ovat tavallisia ihmisiä
ja jos kerronta kytkeytyy heidän kauttaan tavalliseen, yleensä työn,
perheen ja läheisten ystävien täyttämään arkeen. Maatalon emäntä
sanoo, ettei ole kiinnostunut sotakirjoista ja rakkausromaneista. Sen
sijaan Kalle Päätalon *Iijoki-sarja* vetoaa. ”Semmosta tavallista elä-
mää sillai kuvattiin, et ei siin oo mittään semmosta niinku rikoksia
tehdään. Tää oli ihan tavallista elämää kuvattu, Kainuun ihmisten

elämää kuvattu, semmosta mitä siellä tehtiin ja millai on eletty.” Positiivies perustelee mieltymyksensä Sariolan dekkareihin samansuuntaisesti: ”Et se pysty paneutumaan tähän meidän oloihin ja meidän elämäntapaan. Ja kumminkin ettei sillä oo ihan mahdolltomia. Et se ei ollu mitään kiiltokuvamaista, niin kuin rikkaiden elämä.”

Lukijat antavat arkipäiväisyydelle ja tavallisuudelle paikoin hyvinkin positiivisen latauksen. Työtä ja läheisiä ihmissuhteita pidetään tärkeänä osana elämää. Ne suorastaan tekevät elämästä hyvän. Tuttuus tuo kirjan myös lähelle lukevan omaa elämää, seikka, josta haastateltavilla ei juuri ole pahaa sanottavaa. Pankkitoimihenkilö on lukenut Laila Hietamiehen *Kannas-* ja *Laatokka-sarjaa* juuri tästä syystä. ”Oisko sitten se kun mun äiti on Karjalasta lähtöisin ja sitten mun anoppi on karjalaisia, et mua viehättää juuri se et pääsee niinku tutustuun siihen, millaista siellä ehkä oli. Se on varmaan yksi, mikä vie. Ja sitte se on niin todentuntusta, semmosta elämänläheistä, tavallista, se siinä varmasti viehättää.” Samansuuntaisesti voidaan sanoa Arto Paasilinnan *Hirtettyjen kettujen metsästä*, esimerkiksi kytetään kirja omaan työhön, kuten sosiaalityöntekijät kertovat. ”Must se oli ihan hauska, sillä tavalla hyvin kuvaannollinen tähän meidän yhteiskuntaan, et semmosia tyyppjeä löytyy, mitä täs yhteiskunnas pyörii.” ”Siinä oli ihan sosiaalityöntekijää ajatellen semmosia herkullisia kohtauksia siitä kuinka vanha kolttamuori vietiin vanhainkotiin. Et todella hyvää huumoria siinä, jossa iskettiin oikeestaan varmaan ammattia kun ammattia kohtaan niiku aika ytimeen.”

Kirjailija, joka on kirjoittanut hyvän lukuromaanin, on paneutunut meille kaikille tuttuun elämäntapaan ja oloihin sen sijaan että kuvaisi luksuselämää tai muuta tavallisesta poikkeavaa, outoa. Mitä on kaikille tuttu? Vastaukset jakautuvat kolmeen. Tuttua voi olla oman suvun tai muiden läheisten maailma. Toinen tuttuuden lähde on maakuntien ja heimojen elämä kainuulaisuudesta karjalaisuuteen. Kolmanneksi, yleisimmin, tuttuus lähtee suomalaisuudesta ja meidän yhteiskunnastamme. ”Veikko Huovisesta mä tykkään, siinä on just taas jotakin suomalaista.” Mielipide on pikkukonttorin johtajan. ”No se mihin mä oon kiinnittäny, on se suomalaisuus kai, nää mejän paikkakunnat täällä Suomessa. Se tuntuu läheisemmältä. Ehkä *Susikoskessa* ei oo mielikuvitusta sikäli, se vois olla ihan todellisuutta myös.” Näin sanoo Mauri Sariolan tuotannosta pitävä, työuraansa

aloitteleva atk-spesialisti. ”Ne kertoo kauheen tarkasti Suomen historiasta”, tiivistää maatalousyrittäjä Kaari Utrion historiallisten romaaniin suosion syyn.

Arjessa ja tavallisuudessa ei pitäydytä niin ehdottomasti, että etäännyttämiskeinot olisivat kirjailijalta kokonaan kiellettyjä. Tapah- tumat, joista kirjoissa kerrotaan, voivat kiinnittyä lähimenneisyyteen tai aikaan, joka tavalla tai toisella on läsnä lukijan henkilöhistoriassa, joko itse elettyinä tai ainakin vanhempien kertomusten ja historian oppikirjojen välityksellä. Paitsi menneisyyteen tapahtumat sijoittuvat syrjäseuduille, kyliin ja maaseutumaisiin pikkukaupunkeihin. Henki- löt elävät pienyhteisöissä, joissa arvostetaan työteliäisyyttä, käytän- nön nokkeluutta, toisten auttamista, ystävyyttä ja lämpöä. Omassa maassa ja sen lähialueilla voidaan kierrellä, mutta kovin kauas ja kovin erilaiseen ei matkusteta, eikä sellaista muutenkaan kohdata.

Suosituksen kirjallisuuden maisemaihanne

Kulttuurituotteiden joukossa erityisesti kirjallisuudella on usein ollut läheinen suhde kansalliseen ideologiaan ja muihin vastaaviin ryhmä- identiteetteihin. Näillä määrittelyillä ei aina ole tekemistä kielen kanssa, mutta kielen ja jonkin tietyn ryhmän itsemäärittelyn välinen suhde saattaa kuitenkin usein olla hyvin vahva. Esimerkiksi kansallisen tie- toisuuden muotoutuminen on usein ollut kieleen läheisessä suhteessa, vaikkakin tämäntapaisilla jäsenyksillä on ollut myös muita merkitysajotteita, kuten uskonto. John Edwards (1988, 13-26) väittää, että kielen yhdistämällä identiteettiä ja kansakuntaan on saksalai- nen alkuperä. Sanaa nationalismi alettiin käyttää pari vuosisataa sit- ten, ja saksalaisessa romantiikassa isänmaan idea ja kansakunnan ja kielen välinen lähes mystinen yhteys sai ensimmäiset selkeät määri- tyksensä.

Nyky-yhteiskuntiin levinneillä kansakunnan ja nationalismin ide- oilla tuntuu edelleen menevän ihan hyvin, olettaa Benedict Ander- son (1989, 12-49), mutta lisää oletukseensa, ettei kansakunta ole suinkaan luonnonvälttämättömyys saati oikea yhteisö. Kansakunnan jäsenet vain luulottelevat muodostavansa ykseyden, siitäkkin huoli- matta, että he eivät edes tunne toisiaan. Nationalismilla on kuitenkin

tehtävänsä, vaikka se onkin yhteisömuotona kuviteltu. Kansakunnan idealla voidaan yrittää vastata samantapaisiin eksistenssi-kysymyksiin kuin mihin suurissa uskonnoissa aikoinaan vastattiin, ja kansakuntaan kuuluvien jäsenten yhteisistä kellonajoista, kalentereista ja sanomalehdistä rakentuu ykseys, homogeenisen tyhjän ajan jatku-mo, joka on oiva keino päivittää kansan kaltainen kuviteltu yhteisö. Kun esimerkiksi luen aamulla lehteä, tiedän suuren joukon muita suomalaisia lukijoita lukevan samoihin aikoihin samasta lehdestä samoja uutisia. Yhteiset symbolit ovat tärkeitä laajojen poliittisten yhteisöjen synnyttämiseksi ja koossapitämiseksi. Varsinkin silloin, kun kansakuntaa rakennetaan, mutta vielä nykyäänkin, painetun sanan, kertomusten, karttojen, yhteisten mielikuvien ja symbolien rooli on elimellinen. Ne ovat yleensä kansallisen kulttuurin merkitystä painot-tavan, nationalistisesti orientoituneen sivistyneistön tekemiä kon-struktioita, jotka antavat ihmisille välineitä ymmärtää itsensä kansa-kunnan kaltaisen yliyksilöllisen kokonaisuuden, ”meidän”, jäseniksi.

Muistan edelleen hyvin ison Suomen kartan, joka roikkui kansa-koululuokkamme edessä, ja niiden koulujen luokissa, joita lapseni käyvät, olen törmännyt karttojen lisäksi moniin muihinkin Suomi-symboleihin, kuten maan karttapohjan muotoiseen kelloon ja vanhoihin aapiisiin, joissa monissa on kuvia siniristilipuista ja kertomuksia isänmaallisista aiheista. Ne ovat yhdenlaisia yhteistä todellisuutta luovia kielipelejä. Myös oma rahayksikkö ja setelit, joissa on kuvattu kansallisia merkkihenkilöitä, voivat olla tärkeä kansakunnan symboli. Michael Billig (1995, 38) sanookin, että jokaisella kansakunnalla on oma historiansa ja oma kollektiivinen muistinsa. Muistaminen ei kuitenkaan ole aina aktiivista ja tiedostettua, vaan se tapahtuu hyvin arkipäiväisten ja huomaamattomien asioiden myötävaikutuksella. Aapiset ja kartat ovat osa tällaista kollektiivisia muistoja ylläpitävää arkea. Modernina aikana, näin Christopher Lasch (1984, 133) olettaa, etenkin massamedian merkitys yhteisöllisyyden luoja on keskei-nen. Mediavälitteisesti käydään lähes päivittäin tai ainakin viikoittain läpi, ja usein nimenomaan kansallisella tasolla, mitä katsotaan televisiosta, moniko menee naimisiin ja moniko todennäköisesti eroaa, pal-jonko lapsia keskivertoperheeseen hankitaan, mikä on väestön ter-veydentila ja mitkä tyypillisimmät kansansairaudet. Ja kaikkea muu-ta, jossa yhteisöllisyyden reunaehtoina ovat kansallisvaltion rajat.

Englantilaisen kirjallisuuden nousu kertoo osuvasti kirjallisuuden käytöstä kansallisen yhteisöllisyyden synnyttämisessä. Terry Eagleton (1983, 17-30) kertoo, kuinka kirjallisuus on sekä ilmentänyt että lujittanut tiettyjä yhteiskunnallisia arvoja. Kun Englanti alkoi uuden ajan alussa päästä jaloilleen verisen sisällissodan jäljiltä, taiteet ja taiteista varsinkin kirjallisuus olivat näkemyksineen järjestä, luonnosta, järjestyksestä ja säädyllisyydestä avainasemassa pyrittäessä vakiinnuttamaan yhteiskunnallista tasapainoa. Kirjallisuus toimi, näin Eagleton uskoo, myös yhtenä niistä kentistä, joilla työstettiin teollisen kapitalismin nousun myötä rapautuneita arvoja uudelleen kunnioituksen kohteeksi. Kun uskonto yksin ei riittänyt pitäväksi sosiaalisiksi kitiksi, englantilaisesta kirjallisuudesta muokattiin oppiala, joka pyrki edistämään sympatiaa ja yhteistuntoa kaikkien luokkien kesken ja välittämään sankarillis-isänmaalliseksi merkeiksi kiteytettyä porvarillisen sivilisaation moraalia. Jotta joukot eivät viskelisi kiviä kaduilla, niille on hyvä viskata pari romaania, Eagleton sanoo.

Graeme Turner (1990, 117-118) kertoo aiheesta modernimman, australialaisen version. Maan nationalistinen ideologia johdetaan lähes yksinomaan kansakunnan mytologisoidusta menneisyydestä, ja menneisyyden representaatioissa, muun muassa romaanikirjallisuudessa, oletetaan suora jatkumo viime vuosisadan Australiasta tähän päivään, vaikka nykyaika lukuisine piirteineen ei kaikilta osiltaan istuisikaan luontevaksi osaksi perinnettä. Tyypillinen hahmo menneisyydestä on tavallinen australialainen taistelemassa autenttisine arvoineen entisen isäntämaan imperialismia ja ylipäätään auktoriteetteja vastaan. Juuri näin kansalliset identiteetit usein toimivat. Kansakuntaa ja itseä ymmärretään historiallisesti: nykyaika kiinnitetään historiankirjoituksessa ja menneisyyttä kuvaavassa taiteessa osaksi laajempaa ajallista kokonaisuutta, jossa uskotaan tiettyjen kansallisten ominaispiirteiden, esimerkiksi kansan mentaliteetin tai kielen, ulottuvan menneisyydestä nykyisyyteen vuosisataisena katkeamattomana ketjuna.

Kirjallisuutta on Suomessa käytetty ”nationalistisesti” suunnilleen samalla tavalla kuin brittiläisessä kansainyhteisössä. Kansallisen tietoisuuden synnyssä ja kansallishenkisen taiteen käytössä on tietenkin eroja eri puolilla Eurooppaa. Risto Alapuro ja Henrik Stenius (1989, 10-11) toteavat, että varhaisten valtioiden Länsi-Euroo-

passa kapitalismin kehittymisen ja laajojen kansanjoukkojen poliittisten oikeuksien lisääntymisen myötä nationalismi toimi ideologiana, joka sai väestön samastumaan moderniin valtioon. Tästä kertoo äskeinen esimerkki englantilaisesta kirjallisuudesta. Mutta kun siirrytään maanosan toiselle laidalle myöhäisten valtioiden keskuuteen, kehitys on yleensä ollut päinvastainen. Niissä etniset yhtäläisyydet johtivat kansalliseen tietoisuuteen ja sitä kautta haluun luoda oma valtio vai muu vastaava poliittinen yksikkö. Tällöin oli tärkeää herättää ensin kansan tietoisuus omasta identiteetistään suhteessa ulkopuolisiin, hallitseviin voimiin, ja käyttää tietoisuutta valtion rakentamisen pohjana. Suomessa tehtiin näin. Kirjallisuuden ja kansakunnan idean läheistä suhdetta eri mallit eivät luonnollisesti muuta miksiäkään.

Tuija Pulkkinen (1989, 56) kirjoittaa, että Snellman pyrki saksalaisen romantiikan ja hegeliläisen filosofian siivittämänä rakentamaan kansallista kulttuuria oletukselle, jossa kieli ja ajattelu sitoutuivat voimakkaasti toisiinsa, jopa niin, että kieli oikeastaan määräsi paitsi ajattelua myös koko kulttuuria. Snellmanin nationalistiset ideat sisälsivät toisin sanoen mystisviritteisen ajatuksen kansakunnan ja kielen välisestä yhteydestä, mystisviritteisen sikäli, että kansallinen ryhmäidentiteetti, vaikka se rakentuakseen edellyttää ryhmän jäsenten yhteisiä kokemuksia tai yhteisiä symboleita, ei toimiakseen edellytä kaikille ryhmän jäsenille yhteistä puhe- tai kirjakieltä – kollektiivisuutta voitaisiin työstää aivan hyvin muillakin tavoilla, kuten uskonnon, sukupuolen tai sukupolven antamin jäsenyyksin sekä lippujen, yhteistä kehitystä kuvaavan historiankirjoituksen ja muiden vastaavien keinojen avulla. Billig (1995, 30-33) lisää tähän, että ihmiset eivät ennen ajatelleet, puhuivatko he jonkin toisen ihmisen kanssa täsmällisesti samaa kieltä. Kielen rajat eivät noudattaneet kansakuntien myöhempiä rajoja, eikä eri kieliä erotettu tarkkarajaisesti toisistaan. Vasta kansallisvaltioiden idean myötä syntyi ajatus siitä, että ihmiset puhuivat jotain tiettyä, kansallista kieltä, joka yhdistää heidät, ja että eri kansakunnissa puhutaan yleensä eri kieliä. Alapuron (1988a, 92-94) mukaan snellmanilaiset nationalistit eivät voineet identifioitua suomenruotsalaiseen yläluokkaan eivätkä venäläisiin, ja siksi he kokivat oman asemansa pönkittämiseksi tärkeäksi rakentaa suomalainen kulttuuri kansan enemmistön ja etenkin sen äidinkielen varaan. Mi-

käpä tähän tarkoitukseen olisi paremmin soveltunut kuin suomen kielellä kirjoitettu proosa, sellainen joka on yhtä aikaa kultivoitunutta, populaaria ja patrioottista. *Kalevala* ja myöhemmin monet muut teokset *Seitsemästä veljeksestä* alkaen ovat mainio osoitus painetulle sanalle rakennetusta kansakunnasta kuviteltuna yhteisönä.

Kun suomalaisia lukijoita pyydetään kertomaan kirjallisista mieltymyksistään, tässä tapauksessa enimmäkseen kirjoista, joista on otettu suuria painoksia, jotka ovat esiintyneet myyntilistojen kärjessä ja joista lukijat enimmäkseen keskustelevat silloin kun he saavat itse valita keskustelun kohteen, he kertovat muustakin kuin kirjoista ja lukukokemuksista. He kertovat jotain itsestään, siitä yhteisöstä, johon he katsovat kuuluvansa, ja kulttuurinsa ideaalimaisesta.

Ideaalimaiseman käsitteen olen poiminut Eero Tarastilta (1990, 156-158). Hän toteaa kulttuureilla olevan tapana määritellä joko kuvallisesti tai sanallisesti itselleen eräänlaisia niille ominaisia maimia, joissa liikutaan joko kulttuurin sisäisellä tai ulkoisella vyöhykkeellä ja joissa suhtautuminen vyöhykkeen perustaviin tekijöihin on joko negatiivista tai positiivista. Sisäisellä vyöhykkeellä tarkoitetaan aluetta, joka on kulttuurin senhetkisellem tilalle tyypillistä, ulkoisella ajallisesti tai paikallisesti kulttuurin ulkopuolelta löytyvää aluetta. Maisemaa voidaan luonnehtia myönteiseen tai kielteiseen sävyyn. Mahdollisuuksia on neljä: sisäinen joko positiivisesti tai negatiivisesti luonnehdittuna ja ulkoinen määritettynä joko positiivisesti tai negatiivisesti.

Kun suomalaisuus alkoi herätä, kansallista identiteettiä rakennettiin Tarastin (emt.) mukaan menemällä Karjalaan. Sen tietymättömissä erämaissa kerättiin runoja kansan myyttisestä menneisyydestä ja maalattiin metsä- ja syrjäseutuaiheisia tauluja. Puuha ei ollut viatonta. Kansanmusiikin keräämistä tutkinut Vesa Kurkela (1989, 32-59) toteaa idean perinteen tallentamisesta tulleen kansallismieliseltä yläluokalta. Se käytti sitä välineenä oman kulttuuris-poliittisen johtosensansa ylläpitämiseksi. Kansanperinne ei näet kelvannut sellaisenaan. Aineistoa piti valikoida ja muokata. Laulut, jotka täyttivät autenttisuuden kriteerit, kelpuutettiin mukaan, ja epäaidoiksi luokitellut sensuroitiin.

Autenttisen ja epäautenttisen välinen raja ei löytynyt metsästä

kansan suusta, vaan eron tekemiseen sovellettu luokittelukriteeristö oli lähtöisin sivistyneistön romantiikkaperäisestä idealistisesta kansanomaisuuden ajatuksesta. Laulujen esteettisen ja siveellisen perustan piti olla säätyläistön kansankuvan mukainen. Hyvät kansanlaulut olivat luonteva osa kuvitteellista laatumaisemaa, maaseutua, jota taidemaalaritkin olivat tallentaneet, surullisia tyyliin ”soitto on suruista tehty”, köyhän kansan nöyrää asennetta kuvaavia ja yksinkertaisen kauniita. Sanoitukset, joissa oli liikaa sopimattomuuksia, etenkin ruokottomuuksia, haudattiin arkistoihin tai korvattiin enemmän isänmaan luontoa ja kansan puhdashenkisyyttä korostavilla riimityksillä. (Emt., 148-155, 194-199.) Pekka Kaunismaa (1995, 13-14) onkin todennut, että kuvataiteen ja kansanrunouden rekonstruktion kaltaiset fiktiiviset kertomukset ovat luonteva muoto kansakunnan ja sen menneisyyden kuvastamiseksi. Fiktiot voivat allegorian tapaan kertoa kansakunnan oletetusta olemuksesta, ja tuskin monikaan teos on tuottanut suomalaisille kuvastoa menneisyydestä niin tehokkaasti kuin *Kalevala* ja sen innoittama kuvataide Gallen-Kallelan ja musiikki Sibeliuksen tapaan.

Kansanlaulu tai maalaus, ideaalimaisema löytyi kummassakin tapauksessa ulkokulttuuriselta vyöhykkeeltä, tässä tapauksessa idästä ja erämaista. Tällainen maisema myötäilee sitä paljon käytettyä myyttiä, että me suomalaiset olemme tulleet metsästä. Mutta kuten Matti Peltonen (1996, 182-183) sanoo, historiantutkimuksen antama kuva suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä on toisenlainen. Suomalaiset ovat asuneet suurimman osan historiallista aikaa eteläisessä Suomessa, rannikon tuntumassa tiiviiseen kyläasukukseen ryhmittyneinä. Tästä huolimatta varsinkin sivistyneistöllä on ollut tapana paikallistaa suomalaisuutta korpimetsiin ja sisämaiden järviolueille ja korostaa, kuinka suomalainen metsäluonto on jotain vähämerkityksisempää ja kehittymättömämpää kuin eurooppalainen kaupunkikulttuuri.

Maisemaihannetta varten mentiin siis pois kulttuurin sisäiseltä vyöhykkeeltä, jollaisena historialliselta kannalta tarkasteltuna voidaan pitää rannikkoalueita ja eteläisen Suomen asutuskeskuksia. Jos sopivaa kansallista maisemaa ei luontevasti löytynyt etsijöiden intentioita vastaavana kaukaisemmiltakaan vyöhykkeiltä, se tehtiin. Jos kansa ei osannut olla kunnolla kansanomainen ja riimitellä laulujaan ja kertoa tarinoitaan oikealla tavalla, säätyläistö teki sen itse! Billig (1995,

27) pitää tällaista kansallisen identiteetin luomiselle tyypillisenä ilmiönä. Kansakunnan rakentamisessa hyödynnetään olemassaolevia identiteettejä, mutta niitä myös muokataan ja samalla vaiennetaan sellaisia ääniä, jotka eivät ole sopusoinnussa kokonaisuuden kanssa. Suomessa painotettiin itää etelän kustannuksella. Lopulta yksi tietty tapa ajatella itseä, ajatella yhteisöä ja ajatella maailmaa asettuu muiden elämänmuotojen yläpuolelle.

Koska kansallishenkinen estetiikka oli luomisensa hetkellä romanttissävyyteistä ja usein lämminhenkistä, suhde maisemaan oli ulkokulttuurisuuden lisäksi positiivinen. Samoihin aikoihin Ranskassa Monet maalasi vetureita ja rautatieasemia Renoirin tallentaessa näkymiä bulevardeilta. Heidän maalauksissaan kuvattiin ja luotiin yhdenlaista, todennäköisesti hyvin vaikutusvaltaista ja edelleen aika tunnettua ranskalaista ideaalimaisemaa. Miksiköhän sivistyneistö ei meillä löytänyt kansakuntaa Helsingistä tai eteläisen Suomen ruukki-alueilta ja vireää maataloutta harjoittaneista isoista kartanoista? *Niska-vuori-sarja* lienee niitä harvoja tunnettuja suomalaisia kulttuurituotteita, joissa kuvataan tällaista sisäistä vyöhykettä positiivisesti, mutta kansakunta oli jo herännyt, kun sarjaa kirjoitettiin.

Lukijoiden suosiman kirjallisuuden maisema on sekin, yli vuosisata kansallisen heräämisen jälkeen, selvästi ulkokulttuurinen ja positiivinen ja kiinnittynyt suomalaisuuteen tai johonkin sen elimelliseen osaan, kuten Kainuuseen ja karjalaisuuteen. Kerronta on useimmiten lämminhenkistä. Tapahtumien kulku sijoittuu tavallisesti menneisyyteen ja suurten keskusten ulkopuolelle. Tarinoissa pysytellään kuitenkin Suomessa, sen rajojen tuntumassa tai muuten suomalaisten yhteisöissä. Tässä mielessä ulkokulttuurisuus ei ole aivan samanlaista kuin taiteessa, jota tehtiin kansakunnan synnyttämiseksi. Maisema ei löydy aivan läheltä ja tästä ajasta, mutta lukijoilla on kuitenkin siihen kohtalaisen läheinen suhde, jopa henkilökohtainen kosketus. Laila Hietamies on kirjoittanut paljon Karjalasta, vuosisadan vaihteesta ja sota-ajoista, Antti Tuurin tarinoissa liikutaan ajan ja paikan suhteen monesti kokonaan muualla kuin kulttuurin sisäisillä vyöhykkeillä, esimerkiksi kanadansuomalaisten yhteisöissä sotien välisenä aikana tai talvisodassa rintamalla, Eeva Joenpellon *Lohja-sarjaa* lukeneille sotien välinen eteläinen Suomi on tuttua, Arto Paasilinnan sankarit elävät pikkukylissä, jopa keskellä korpea, ja vaelta-

vat pitkin syrjäseutuja, Veikko Huovisen maailmassa metsät ovat tärkeitä, Kaari Utrion historiallisista romaaneista löytyy ajallisesti hyvin kaukainen, tosin vireän kulttuurisen vuorovaikutuksensa suhteen toisinaan sangen kansainvälinenkin Suomi.

Kalle Päätalon sarjassa kiteytyy koko ulkokulttuurisuuden ja positiivisuuden idea, tosin miehisestä näkökulmasta. Kirjailija on itsekin todennut (Vehviläinen 1978, 89-114) kunnioittavansa romaaneissaan suomalaisuutta ja suomalaista miestä, jonka hän määrittelee araksi, tasapaksuksi, ylitunnolliseksi ja rehelliseksi sekä sellaiseksi, joka ei tuo itseään esille. Päätalon luonnehtima suomalainen mies ei pidä matkustelusta, mutta hän viihtyy erinomaisesti suomalaisella maaseudulla ja suomalaisessa luonnossa, joita kirjailija pyrkii omien sanojensa mukaan kuvaamaan mahdollisimman elävästi ja tarkasti rehellisellä maalaiskielellä. Tähän maailmaan – ja maisemakuvausten positiivisuuteen – kuuluvat myös suvaitsevaisuus, toisten ihmisten ymmärtäminen ja auttaminen, rakkaus, mutta myös mustasukkaisuus, häpeä ja syyllisyys. Uskontoa kunnioitetaan, huumoria arvostetaan; politiikkaa ja eripuraisuutta vieroksutaan. Kaikki nämä ovat ominaisuuksia, jotka tuskin ovat erityisen suomalaisia, mutta Päätalon tekemässä kansallisessa itsemäärittelyksessä ne sellaisiksi nimetään.

Lukijoiden esille ottamat kirjailijat ja varsinkin se, mitä he kirjailijoista ja heidän tuotannostaan sanovat, tulevat ulkokulttuurisuudessaan ja positiivisuudessaan melko lähelle kansallisen heräämisen aikoihin synnytettyä maisemaihannetta. Suomalaisen menestyskirjallisuuden ihannemaiseman suodaan mielellään rakentuvan menneisyyden pienistä kommunikatiivisista yhteisörakenteista, joissa Laila Hietamiehen sarjoista innostuneen lukijan sanoin ”ihmiset ja se luonto oli niille ihmisille tärkeä, ja ihmiset ihmisinä, oli et ne ihmiset oli toisilleen ja semmosia, et se oli semmosta, yhteistä, perhettä niinku kokonaisuudet”.

Niistä kirjailijoista, joita moni haastateltavista kertoo lukevansa, tyypillisimmin sisäisellä vyöhykkeellä liikkuu Matti Yrjänä Joensuu. *Harjunpää-sarja* kertoo tämän päivän kaupunkielämästä, mutta sävyt alkavat olla äskeisiä esimerkkejä tummempia. Ja onhan meillä nimetty pahankin koulukunta, johon on liitetty muun muassa Annika Idström ja Esa Sariola, joskus myös Olli Jalonen ja jopa Hannu Sala-

ma. Heistäkin haastatteluissa keskustellaan jonkin verran, mutta tällainen sisäinen ja negatiivinen – sisäinen, koska kertomukset tapahtuvat miljöissä, joissa suurin osa nykysuomalaisista elää, ja negatiivinen, koska koulukunta on ”paha” – jää lukemisen valtavirran syrjään. Myöskään sisäisestä ja positiivisesta maisemasta, sellaisesta joka lukijoiden mielipiteiden perusteella arvioituna löytyy esimerkiksi Enni Mustosen ja Elsa Anttilan tuotannosta, ei haastatteluissa paljon keskusteltu.

Lukijalle ei saa valehdella

Paul Austerin *Lasikaupungissa* (1988) jännityskirjailija Daniel Quinn kuvataan mieheksi, joka useimpien ihmisten tavoin ei tiennyt paljon mitään rikoksista. ”Hän ei ollut ikinä murhannut ketään, ei ollut ikinä varastanut mitään, eikä hän edes tuntenut ketään joka olisi tehnyt niin. Hän ei ollut ikinä käynyt poliisilaitoksella, ei ollut ikinä tavannut yksityisetsivää, ei ollut ikinä jutellut rikollisen kanssa. Mitä hän sitten tiesikin niistä, sen hän oli oppinut kirjoista, elokuvista ja sanomalehdistä. Hän ei kuitenkaan pitänyt sitä rasitteena. Kirjoittamissaan tarinoissa häntä ei kiinnostanut niiden suhde maailmaan vaan muihin tarinoihin.”

Mauri Sariolan dekkareiden ystävät kertovat arvostavansa erityisesti sitä, että Sariola on hyvin perehtynyt rikosten maailmaan. Hänen kuvauksensa ovat luotettavia, koska hän on käynyt paikan päällä perehtymässä asioihin, väittää postimies: ”Se oli nimenomaan meidän oikeuslaitos ja poliisi, hän kävi nimittäin ja tutustui näihin asioihin, että hän pysty kirjoittaan. Et siinä ei ollut mitään, et ne oli todenperäisiä.” Matti Yrjänä Joensuun tuntumaa rikoskirjallisuuden maailmaan lukijat pitävät, jos mahdollista, vieläkin läheisempänä. Kolmekymppinen sosiaali- ja terveysalalla työskentelevä nainen kertoo: ”Mä oon käsittänyt, et tää kirjailija on poliisi itse. Ja se kirjoittaa tota, ne on kauheen todentuntusia, must ne on hirveen paljo samantyyppisiä ku teeveessä on tää *Hill Street Blues*. Ne on ihan semmosii todentuntusia. Et Christien kirjat, ne on vähän sellasia, ei ne nii o sellasia todellisuuteen pohjautuvia. Mutta tota, ne on must siinä mielessä hirveen, ja yleensäki suomalaiset kirjoittaa sillai, et ne on koko-

laila elävästä elämästä. Et jos lukee jotain jenkkien kirjottamia, ne on vähän sellasia, ei ne oo niin, ei niihin voi sillee mukautua ja samastua ja tempautua mukaan, kun ne tuntuu jo sellaselta vieraalta.”

Todenmukaisuus on tutun kielen ja arkipäiväisyyden ohella ominaisuus, joka takaa romaanille laajan yleisön. Kirjailijan on hyvä pysytellä tosiasioissa. Lukijat ovat tarkkoja, ettei kirjoissa kirjoiteta mitä sattuu. Paitsi luotettava kuvaus nykyaajasta hyvä romaani voi olla myös asiapitoinen retki historiaan. Tietotekniikan parissa työskentelevä nuori nainen pitää *Karjala-sarjaa* tutustumisen arvoisena. ”Laila Hietamiehen se *Karjala-sarja*, sehän ei totta oo mutta niinku todellisuuteen perustuvia. Se että näkee minkälaista elämä oli joskus 1900-luvun vaihteessa.” Keski-ikäinen toimihenkilönainen on myös kokenut Kaari Utrion teosten lukemisen mielekkääksi: ”Just nää ett minkälaista sitä on ollu ennen vanhaa ja historiassa, ni nyt sitä rupee vasta itekkin niinkun pohtimaan kun sen lukee tosta, että minkälaista se todella on ollu.” Nuori nainen maataloudesta jatkaa kertomusta: ”Ne kertoo kauheen tarkasti Suomen historiasta. Se on itte lukenu historiaa. Ne kauheen tarkasti kuvaa sitä aikaa, et ne ei oo mitään omasta päästä keksittyjä juttuja. Et ne talot ja kaikki, kadut ja kaikki on kuvattu sillai ku ne on siihen aikaan ollu ja et se on tutkinu kauheen tarkkaan niitä. Sen takia se on mielenkiintosta, se on niinku todellisuus pohjasta.”

Kotimaisia painosmenestyksiä voidaan pitää eräänlaisia faktuaalisina kertomuksina (Kaunismaa 1995, 11-13). Ne pyrkivät pitäytymään tosiasioissa ja perustuvat, siinä missä kaunokirjallisuus voi perustua, tutkitulle tiedolle. Kertomusten uskotaan kuvastavan menneisyyttä sellaisena kuin se todella on ollut. Kotimainen kirjallisuus kilpaileekin toisinaan historiankirjoituksen kanssa, ja vastaavasti sosiologian kanssa silloin, kun tarinat liikkuvat tässä ajassa. Suomalainen lukija voi ajatella tarinoiden koskettavan myös itseään ja koko suomalaisten yhteisöä, ja siksi ne on mahdollista tulkita historiallisiksi diskursseiksi, joissa kansallista identiteettiä rakennetaan erilaisuuden ylittävälle jatkuvuudelle.

Toisaalta asiakertomuksetkaan eivät ole vapaita normatiivisista elämäkäytännöistä ja vailla yhteyksiä myyttisiin ja ideologisiin ajatus tapoihin. Kun muistetaan suosikkikirjallisuuden ideaalimaiseman ulkokulttuurisuuteen liittyvät positiiviset painotukset, kuten lämmin-

henkinen yhteisöllisyys, on ilmeistä, että mielikirjat toimivat faktuaalisten kertomusten ohella usein myös fiktiivisinä kertomuksina (emt., 14). Niissä muodostetaan yhdenlaista kuvaa Suomen kansan myytisistä kulta-ajasta, kuvaa, joka representoi myyttisesti Suomen kansallisen yhteisön autenttista luonnetta. Tavalla, joka ei ole ilmeistä faktuaalisissa kertomuksissa, fiktiiviset kertomukset luovat kuvitteellisia presentaatioita normatiivisesta maailmasta, johon ”meidän” on helppo tai ainakin tulisi samastua.

Lukija voi ottaa toden takaajaksi myös omat kokemuksensa, kuten Päätalon tuotannon läpikäynyt keski-ikäinen toimihenkilömyies. ”Ei varmasti liiottele. Mä voin omasta elämästäni ja sieltä missä mä olen syntynyt ja asunut, voin vilpittömästi sanoa että kyllä se on ihan paikkansapitävää. Sanasta sanaan. Sen takia se on mielekästä lukea, koska se tosiaan on sellasta, että monessa romaanissa tulee vähän yliammuttua. Jotain mitä ei ole itse kokenut tai sitten tuntuu vähän sellaselta ettei tommosta voi tapahtuakaan.” Tosin näitäkin kirjoja voi käyttää nuoren atk-ammattilaisen tapaan yhdenlaisena historiankirjoituksena. ”Siinähan mennään yhen ihmisen elämä ja ne aikakaudet läpi. Elikkä sieltä meikäläisen ikänen ni saa tietoo semmosesta, yhden kuvauksen semmosesta ajasta mitä ei ite oo eläny.” Eeva Joenpellosta saatetaan sanoa kutakuinkin sama. ”Se tuntuu ihan uskottavalta se yhteisö mitä hän kuvaa. Se tuntuu ihan että näin se on juuri voinu olla ja näin sen on ehkä täytyy olla. Että siihen usko.” Juri Lotmania (1989, 77) mukailleen voi sanoa, että suomalaisen menestyskirjallisuuden henkilöt eivät suorita tavattomia tekoja, vaan he viettävät arkista, yhteisöllistä elämää, jonka on sovitava yhteen lukijoiden ”sellaista elämä on” -käsitusten kanssa.

Jos lukijat ovat tarkkoja, kirjailijoitakaan ei voi syyttää suurpiirteisyydestä. Antti Tuuri pitää kirjan kirjoittamista jonkinlaisena valehteluna, mutta arvelee siitä huolimatta, että kirjassa on oltava paljon asioita, jotka lukija uskoo todeksi. Tarinan on oltava tilastollisesti uskottava eikä sen yksityiskohdissa ole hyvä olla asiavirheitä. Laila Hietamies kertoo, että kirjailijana hänelle ovat tärkeitä rehellisyys ja totuus. Kirjailija saa kuvitella, mutta ennen sitä yksityiskohdat pitää ottaa selville. Koska aidosta elämästä kertominen vaatii tunnollisuutta yksityiskohtien suhteen, on tietojen talojen arkkitehtuurista, työkaluista, ruoasta, pukeutumisesta ja juhlahyphien vietosta

oltava tarkkoja. Vaikka kirjailijan työstä huomattava osa kuluu materiaalin keruuseen, tietojen tarkistamiseen ja tekstien lähes loputtomaan korjailuun, lukijoille jää huomauttamista: milloin savupiippu on sijoitettu väärin karjalaisen saunan katolle tai venäläinen koulu virheellisesti Impilahdelle. (Jokinen 1989, 42-51.) Samaa sanoo omasta elämästään ja itse kokemastaan mahdollisimman rehellisiin kuvauksiin pyrkivä Kalle Päätaalo, joka hänkin joutuu toisinaan ymmälleen lukijoidensa edessä (HS 11.11.1989): ”Lukijat ovat hyvin tarkkoja. Varsinkin kotiseutukuvista on niin tarkka mielikuva, että tekijän täytyy henkeään haukkoa.”

Kaari Utriokin liittyy asiasisällön paikkansapitävyyden merkitystä korostavien joukkoon (KSML 12.10.1988): ”Suomalaiset saavat olla onnellisia siitä, että täällä historialliset romaanit kirjoitetaan tutkitun tiedon pohjalta. Täällä ei yksinkertaisesti menisi läpi amerikkalaisyhteinen lööperi, missä pelkät hevosvankkurit ja liehuvat hameet ovat entisajan merkki, ja missä keskiaika kuvataan jonkinlaisena mikämikä-maana. Suomessa on kunnia-asia se, että tarina täsmää ajan-kohtaansa ja taustaansa. Jos tarina ei ole todellinen, sen pitää kuitenkin olla mahdollinen. Valehdella ei saa.”

Totuutta ja yhtenäisyyttä – vaivaksi asti

Markku Eskelinen ja Jyrki Lehtola (1987, 75, 112, 117) väittävät suomalaisten kirjailijoiden olevan liiaksi todellisuudesta riippuvaisia pystyäkseen kiinnittämään huomionsa keinoihin katkaista todellisuusaddiktio, lukijoiden vertaavan tekstiä todellisuuteen, koska suomalaiset lukijat ainoina maailmassa apriorisesti tietävät todellisuuden luonteen, ja suomalaisen todellisuuden ylipäätään olevan ei-ironisesti totta. Omalla tieteenalallani, sosiologiassa, on viime vuodet käyty samantapaista keskustelua. Väitetään, että kulttuurissamme on lähinnä vain ensimmäisen asteen merkityksiä. Sen sijaan toisen asteen tekstuaaliset käytännöt, sellaiset kulttuurituotteiden, symbolien ja myyttien kerrostumat, jotka tekevät mahdollisiksi monisyiset luokittelut ja erottelut, ovat harvinaisempia. On vain yksi todellisuus, jonka suorana mimesiksenä tekstit toimivat. On vain sanoja, jotka on niitattu tiiviisti kiinni havaintoihin ja kokemuksiin. Lisäksi väitetään, että kult-

tuurimme on poikkeuksellisen yhtenäinen. Luokkaerot ovat vertailevalta kannalta pieniä, eikä erityisempiä makujen hierarkioita ole pääsyt syntymään. Lukijoiden mielikirjoistaan kertomassa on paljon tätä: tavallisen kansan kieli ja murteet, tavallisten ihmisten arki, suomalaisten yhteisöt ja todenmukaiset kuvaukset siitä, miten asiat ovat, toistuvat, vaikka haastateltavat vaihtuvat.

Suomalaisessa semiosfäärissä on Tarastin (1990, 207-208) mukaan kaksi tyypillistä piirrettä. Ensinnäkin merkkiuniversumimme on köyhää. Suomalaisessa miljöössä, kun sitä verrataan moniin muihin kulttuureihin, on vähän erilaisia merkkejä vastaanottajalle koodattavaksi. On kulttuureita, joissa on totuttu vastaanottamaan jatkuvasti monelta taholta tuluvia ja toistensa kanssa ristiriidassakin olevia viestejä. Sen sijaan suomalaisessa merkkimaailmassa merkit pyrkivät olemaan samoilla päällekkäin lankeavilla koodeilla tulkittavia, ja siksi, uskoo Tarasti, kaikkien erilaisten merkkien tunkeutuminen tähän maailmaan koetaan uhkaavana. Toinen tyypillinen, läheisesti edelliseen liittyvä merkkiuniversumimme piirre on hänen mukaansa se, että semiosfäärissämme on vähän muualta lainattuja elementtejä. Taiteelliset tekstit, jotka muodostavat vallitsevan semiosfäärin negaationa eräänlaista antiteesiä esimerkiksi kulttuurikritiikin muodossa, ovat toki osa suomalaiskansallisen kulttuurin kollektiivista muistia, mutta kulttuurilla ei ole mitään keinoja kääntää omille koodeilleen tekstejä, jotka ovat viestejä kokonaan muualta.

Se, että lukijoiden kirjallisten mieltymysten painotukset ovat arkisessa tavanomaisuudessa ja todenmukaisuudessa, myötäilee oletusta merkkiuniversumin köyhyydestä ja sisäänpäinkääntyneisyydestä. Olisiko todenmukaisuuden ihanne jopa suomalaisen kulttuurin ominaisuuksia? Alapuro (Niinikangas 1989, 4-5) on pohtinut suomalaisen ja ranskalaisen kulttuurin eroja ja todennut, että Ranskassa näyttäisi olevan yhtä aikaa tarjolla lukuisia tulkintasäännöstöjä ja että kielen ja kielen ulkoisen todellisuuden suhde olisi jotenkin erityyppinen kuin suomen kielessä. Suomalaisen suhde sanaan on paljon naiivimpi kuin ranskalaisen. Kokemuksen ja sen kirjaamisen välinen suhde on Suomessa kuin yhden suhde yhteen, ja sana on vakava asia. Ranskassa valhe ja totuus asettuvat eri tavalla.

Myös suomalaisen luokkarakenteen erityisyyttä on pidetty yhtenä kulttuurisen yhdenmukaisuuden syynä. Luokkarakenteessamme

on, kun sitä vertaa muihin länsimaihin, paljon erityispiirteitä (Alapuro 1985, 41-73; Alapuro ja Stenius 1989, 18-19): Talonpojat olivat tärkeä maata omistava luokka ja keskeisesti mukana valtiota muodostettaessa, vahvaa feodaaliaatelistoa ei ollut ja keskiluokkaisten ryhmien merkitys oli pitkään vähäinen. Vähäisen yläluokan auktoriteetti ei perustunut laajoihin maaomaisuuksiin vaan asemaan virkakoneistossa. Sen etujen mukaista olikin tehdä nimenomaan talonpojista lojaaleja rakennettavaa valtiota kohtaan, ja kehittyessään paljolti talonpoikiin nojaavaksi voimaksi fennomaniassa alettiin yhä enemmän korostaa uuden kansakunnan yhdistämisessä agraarista ideologiaa. Lisäksi teollisuus- ja maataloustyöväen yhteys muodostui tavallista läheisemmäksi, sillä teollisuuden ydinalue, saha- ja puunjalostusteollisuus, sijaitsi raaka-aineiden hankinnan takia suureksi osaksi maaseudulla. Suomeen kehittyikin vertailevalta kannalta katsoen yhtenäinen kansallinen kulttuuri, johon edes yläluokan ruotsin- tai kaksikielisyys ja väestön suuren enemmistön suomenkielisyys ei päässeet aiheuttamaan säröjä.

Klaus Mäkelä (1985, 254-255) arvelee juuri tällaisten luokkahistorian erityispiirteiden johtaneen siihen, että Suomeen ei ole päässeet syntymään sosiaalisesti jäsentynyttä makuhierarkiaa. Tyylien hierarkia edellyttää näet pitkään perinteeseen perustuvaa eriarvoisuutta. Mäkelä (emt., 252-254) pitääkin Suomen kieliyhteisöä historiallisesta ja vertailevasta näkökulmasta eritellen poikkeuksellisen homogeenisena. Kieli ei erota suomalaisia sosiaalisesti, eikä se ole Suomessa samalla tavoin sosiaalinen kohtalo kuin perinteisissä ja vahvoissa luokkayhteiskunnissa. Erityisen hyvin sosiaalisesti jäsentyneen makuhierarkian puuttuminen näkyy hänen mukaansa hyvin tärkeällä kulttuurin kentällä, suomalaisten kaunokirjallisissa orientaatioissa.

Eri sosiaaliryhmät lukevat erilaista kaunokirjallisuutta, mutta kuten Katarina Eskola (1987, 138) on huomauttanut, erot ovat pieniä ja eri lukijaryhmien mielikirjoissa on kiinnostavia päällekkäisyyksiä. Juuri tällaisten eri väestönosien yhteisten kirjasuosikkien välityksellä saadaan hänen mukaansa tietoa suomalaisuudesta ja sen perustana olevista tulkintasäännöistä. Muun muassa Väinö Linna, Mika Waltari, Aleksis Kivi, Eino Leino, Veikko Huovinen ja venäläiset kertojat ovat tarjonneet merkittäviä lukukokemuksia sekä kirjalliselle eliitille että muille lukijoille (Eskola ja Linko 1986, 124, 181). Veikko Huovisen

ohella Suomessa on paljon muitakin nykykirjailijoita, joiden teokset käyvät kaupaksi ja jotka saavat tunnustusta myös kirjallisuuskritikoilta, kuten aiemmin mainitut Eeva Joenpelto, Antti Tuuri ja Matti Yrjänä Joensuu (Jokinen 1987, 50-54).

Oletuksia, joiden mukaan kulttuurinen yhdenmukaisuus ei voi pitkään jatkua, on alettu esittää yhä enemmän. Erik Allardt (1988, 15-26) korostaa, että yhtenäiskulttuuri on tyypillistä nimenomaan teolliselle yhteiskunnalle. Siinä missä perinteinen maatalousyhteiskunta rakentui erillisille paikallisyhteisöille, lukuisille itsenäisille ja omaehtoisille sosiaalisille järjestelmille, jotka eivät edellyttäneet yhteisiä kulttuuriaineksia, teollisen elämänmuodon nousu lisäsi yhdenmukaisuuden paineita. Näin kävi siksi, että työvoiman uusintaminen edellytti yhteistä kieltä, yhteistä merkityskoodia, yhtenäisen maailman ideaa ja monia muita yleisesti jaettuja kulttuuriaineksia, kielikuvia ja käsitteitä. Usko jatkuvaan kehitykseen sekä sosiaalisen identiteetin liittyminen kansallisvaltioon ja nationalismiin istuivat luontevasti teollisiin yhteiskuntiin.

Mutta aikakaudet vaihtuvat. Allardt (1989, 194-199) uskoo teollisen saavan rinnalleen ja ennen pitkää ohitseen uuden yhteiskuntamuodon, yhdenmukaistamis- ja yhtenäistämisvaatimuksia murtavan informaatioteknologisen yhteiskunnan. Suuret, yhtenäiset ideologiat ja katsomukset, nationalismi mukaan luettuna, alkavat heiketä. Tilalle tulevat sangen erikoistuneet ja moniaineiset koodi- ja merkitysjärjestelmät. Talous ja kulttuuri kansainvälistyvät, ja vaikka se joiltakin osin voi kasvattaa yhdenmukaisuuden paineita, monenlaisen kulttuurin virratessa yli rajojen ihmiset kuitenkin oppivat hyväksymään vaihtelevia ja keskenään kilpailevia toiminta- ja arkiajattelun järjestelmiä. Esimerkiksi Suomen yleisradio, joka sekä radiona että televisiona on toiminut kulttuurisena yhdenmukaistajana ja kansallisen yhtenäiskulttuurin luoja, ei valintamahdollisuuksien määrän kasvun ja vaihtelevien ajatusten ja kielten täyttyessä kuuntelijoiden ja katselijoiden todellisuutta voi enää omia itselleen ainoan legitimiin ja kansallisesti oikean kulttuuritarjoajan roolia.

Myös J.P. Roos (1986, 40-43) olettaa, että luokkarakenne on joutunut liikkeeseen. Ihmiset eivät aiemmin voineet valita elämäntapojaan luokka-asemastaan riippumatta, mutta vähitellen se on tullut mahdolliseksi. Kehityksen myötä erottelujen kieli on muuttunut

monitulkintaisemmaksi ja erottelujen välineistö monikäyttöisemmäksi. Varsinkin uuteen keskiluokkaan kuuluvat suomalaiset ovat selvästi kiinnostuneita ”hienommasta” kulttuurista ja alkaneet investoida kulttuuriseen pääomaan. Uudella keskiluokalla ei tosin ole käytössään niin sofistikoituneita makuun liittyviä erottelustrategioita kuin esimerkiksi sen ranskalaisella vastineella, mutta ainakin halu tehdä eroa populaariin makuun on ilmeinen, etenkin kevyessä musiikissa ja maalaustaiteessa (Roos ja Rahkonen 1985, 18-22, 43). Sama koskee suomalaisten televisiosuhdetta. Katsojien tavat suhtautua televisioon ajankäyttö- ja kulttuurivälineenä on mahdollista jakaa kolmeen makuhierarkiaan. Yksi osa valitsee välttämättömän eli katsoo tavalisia suurelle yleisölle suunnattuja ohjelmia, toinen osa omaa hyvää kulttuuritahtoa ja pyrkii erottautumaan ainakin edellisestä ryhmästä, ja kolmas, lähinnä kulttuurityöntekijöiden, professoreiden, tutkijoiden ja muiden akateemisten loppututkinnon suorittaneiden muodostama ryhmä, valikoi katsomansa tarkasti ja tajuaa erottelujen päälle (Roos 1989, 75-92).

Antti Karisto (1988, 43) yhtyy ajatukseen ja toteaa, että sitä mukaa kuin vanhat sosiaaliset erot ovat tasoittuneet, elämäntyylien erot ovat nousseet esille ja arkielämän pienillekin eroille annetaan suuri merkitys. Yhteiskunnallista asemaa osoitetaan ja pidetään yllä tyylliseikoilla, kulutuksen ja muun henkilökohtaisen elämän yksityiskohdilla. Karisto (emt., 48, 70-71) ei kuitenkaan ole valmis nostamaan asioiden ja esineiden symboliarvoa Suomessa samalla tavalla tarkasti määritellyksi ja hierarkkiseksi kuin esimerkiksi Ranskassa, jota monilla suomalaisilla kulttuuritutkijoilla on ollut tapana pitää eräänlaisena kulttuuristen erottelujen ja makuhierarkioiden mallimaana. Suomalainen makua määrittelevä yläluokka on ohut, keskiluokka taustaltaan työväenluokkainen ja agraarinen sekä työväestön itsetietoisuus sen verran vankka, että sitä ei välttämättä kiinnosta elämäntyyllilliset erot. Tästä huolimatta Karistokin löytää tutkimaltaan kentältä, suomalaisten liikuntavaliinnoista, elämäntyylin mukaisia eroja lajien harrastuspohjassa. Varsinkin tenniksessä ja laskettelussa koulutustasovaatimukset ovat kovia, ja vastaavasti uinnissa ja pyöräilyssä ne puuttuvat lähes kokonaan. Koulutuksen merkityksen elämäntyylin erottelijana oletetaan olevan kasvussa: varsinkin jos lukioita ja korkeakouluja aletaan eriyttää niin, että ylimmät kerrostumat saavat

oman lukionsa ja yliopistonsa, todellinen koitos makujen hierarkisoitumisessa alkaa (Karisto 1988, 57; Mäkelä 1985, 259). Tosin joidenkin tekijöiden suhteen hierarkioiden olemassaolo lienee ollut selvä koko ajan. Pertti Alasuutari (1997, 6-7) toteaa laajaan tilastolliseen kyselyaineistoon vedoten, että suomalaisten myönteisyys klasista musiikkia kohtaan kasvaa jokseenkin lineaarisesti peruskoulutustason kasvun myötä. Myös itsensä kehittäminen ja taide ovat suomalaisille sitä tärkeämpiä, mitä korkeampi on heidän peruskoulutustasonsa. Sama pätee suhtautumisessa kiinalaiseen ruokaan. ”Pidän erittäin paljon” -vastaukset ovat yleisimpiä korkeasti koulutettujen keskuudessa.

Myös päinvastaisilla näkemyksillä on kannattajansa. Koska Suomessa keskiluokan perinne on ohut eikä täällä ole erottautumista ja makukysymyksiä esille nostavaa ranskalaismallista rikasta eliitti- ja pikkuporvarillisen kulttuurin perinnettä, Suomea voidaan edelleen, Risto Alapuro (1988b, 4-6) muistuttaa, pitää perinteiltään olennaisesti talonpoikaisena maana. Pinta, elinkeinorakenne, on kieltämättä samantapainen kuin muissa länsimaissa, mutta sen alla on edelleen talonpoikainen perinne, vieläpä paljon keskeisempänä kuin kulttuuria tutkivat uskovatkaan. Täällä ei ole ollut tarjolla tavattoman rikasta ja monisyistä ja äärimmäisen erottelevaa ja luokittelevaa eliittikulttuurin perinnettä, josta käsin tulkittuna kulttuurituotteet asettuisivat tai asetettaisiin yhteyteen muiden teosten ja myyttien kanssa. Siksi ei myöskään ole päässyt syntymään sellaista todellisuussuhdetta, jossa kulttuurin tuotteisiin suhtauduttaisiin ikään kuin luontaisesti ”toisen asteen” merkityksinä, intertekstuaalisina viittauksina, suhteuttamalla ne todellisuuteen jotenkin vaistomaisen välittyneesti tai epäsuorasti. Alapuro jopa arvelee, että suomalaisen kulttuurin ja sen talonpoikaisuuden perinnön ymmärtämiseksi muualta lainatut, kulttuuristen erottelujen tarkasteluihin kehitetyt teoriat antavat vain vähän valmiuksia. Tosin sitä voidaan pohtia, onko mielekästä käsittää talonpoikainen kulttuuri kovin yhtenäiseksi. Mikseivät talonpoikaiset perinnöt voisi rakentua myös kulttuurisille erotteluille?

Saattaa olla, että osa keskustelijoista on alkanut jo turhautua suomalaisen merkkiuniversumin oletettuun köyhyyteen ja väitteisiin sanojen vakavuudesta. Yhtenäiskulttuuria tuntuu olevan liiankin kansa ja vaivaksi asti. Siitä halutaan löytää eroja, tai jos yhtenäisyys

tunnustetaan, etsitään ainakin vihjeitä tulevista murtumista. Saman tien epäillään ja puretaan koko yhtenäiskulttuurin ideaa ja saman tien muita vastaavia suomalaisuusmyyttejä kuten suomalaisten pitämistä itsetunnon heikkona, humalahakuisena mutta sisukkaana ja työteliäänä metsäläiskansana. Näiden ajatusten rinnalla kuitenkin myös painotetaan kulttuurimme perimästä tulevia samanlaistavia rakenteita ja todellisuussuhteemme välittömyyttä.

Kenen samuudet ja kenen erot?

Matti Peltonen (1988, 80) osallistuu määrittelykamppailuun kysymällä, miksi tällaiset käsitykset, varsinkin oletukset kulttuurisesta yhdenmukaisuudesta, ovat meillä yleisiä ja hyväksytyjä, kuka niitä esittää ja kenen suomalaisuudesta milloinkin puhutaan? Usein määrittelijöillä on nimittäin ollut etukäteiskuva määrittelemistään ilmiöistä, eikä määrittely ole aina ollut pyyteetöntä. Suomalainen viinapää keksittiin palvelemaan raittiusliikkeen tavoitteita ennen ensimmäistäkään alkoholin kulutustutkimusta. Vastaavasti sivistyneistöllä oli jo ennen kansanlaulujen keräämistä selkeä näkemys siitä, minkälaisia aitojen laulujen pitäisi olla. Peltonen (emt. 81-85) otaksuukin, että suomalaisuudesta puhuva voi usein sisällyttää määrittelyihinsä viittauksia, jotka rajaavat hänet itsensä määritellyn ulkopuolelle. Kun suomalaisuus määritellään esimerkiksi ei-kaupunkilaisuudeksi, se antaa määrittelijälle mahdollisuuden samastua kaupunkilaisuuteen, johonkin vireämpään ja sivistyneempään – tai kuten nykyään on muotia, erottelukykyisempään.

Tämä ei tietenkään ole ainut mahdollisuus. Heikki Luostarinen (1997, 54-56) löytää tällaisten syyllistävien, suomalaisten metsäläisyyttä, vähäpuheisuutta ja etäisyyttä ”sivistysmaiden” kansalaisiin korostavien kansankuvien lisäksi myös positiivisemmän, suomalaisista sisua ja suoraselkäisyyttä ylistävän patrioottisen käsityksen suomalaisuudesta. Tämäkin kansankuva on eräänlainen poliittinen instrumentti, jolla on esimerkiksi tuettu erilaisia sivistyksellisiä projekteja. Suomalaisuuden määrittely eri lähtökohdista käsin ja eri tavoin onkin, sanoo Pertti Alasuutari (1996, 216-244), ollut olennainen osa kansansivistysperinnettä. Määrittelyt saattavat edelleen näkyä hy-

vin erilaisissa konteksteissa, esimerkiksi silloin, kun nykysuomalaiset kertovat televisiosuhteestaan: ulkomaalaisten populaarien sarjojen katsomista joudutaan erikseen puolustelemaan, oletettavasti siksi, että eri kulttuurituotteiden joukossa juuri niiden sisällöt ovat kaikkein vähiten sopusoinnussa kansallisia painotuksia sisältävien kulttuuripoliittisten linjausten kanssa.

Kun lukijat liittävät heiltä asiaa haastatteluissa kysyttäessä hyvän lukukokemuksen elävään ja lukijalle läheiseen kansanomaiseen kieleen, arkipäiväisyyteen ja tavanomaisuuteen sekä todenmukaisuuteen, ja kun kerrotun pohjalta luonnostellaan positiivisessa suhteessa suomalaisen kulttuurin ajallis-paikallisiin reuna-alueisiin oleva ideaalimaisema, kysymys on kansallisten stereotyyppien ja edellä lueteltujen sosiologisten Suomi-määritysten kaltaisesta tehdystä rakennelmasta, jossa on paljon yhteyksiä muihin yleisesti esitettyihin käsitteisiin suomalaisuudesta. Siinä on aineksia patrioottisesta kansankuvasta, esimerkiksi silloin, kun korostetaan työteliäisyyttä, rehellisyyttä ja yhdessä selviytymistä. Kuvassa on kuitenkin myös sellaisia ulkokulttuurisille vyöhykkeille sijoitettuja piirteitä, joita voi löytää syyllistävistä luonnehdinnoista. En tosin pitäisi lukijoiden suhtautumista näihin piirteisiin kovin negatiivisena. Joka tapauksessa suomalaisuusluonnehdintojen kentässä lukijoiden kertoma on mielestäni helpompi kytkeä osaksi kansallista yhtenäiskulttuuria ja todellisuuskäsitysten yhteneväisyyttä ja miksei kulttuurisen koodiston vähämerkityksisyyttäkin kuin osaksi kielellisten monitulkintaisuuksien, intertekstuaalisten kontekstualisointien ja elämäntyyllisten erojen merkityksen kasvun maisemaa. Käsissä on siis yksi tapa hahmottaa sitä, millaisia me olemme. Peltosen tapaan voi pohtia, miksi tällainen käsitys on yleinen ja miksi sitä pidetään yllä, kenen kirjallisuudesta ja kenen suomalaisuudesta on kysymys?

Kun aineistoa kerättiin, lukijoilta ei suoranaisesti kysytty mitään kansalliseen identiteettiin liittyvää, vaikka toisaalta tiedettiin, että kirjallisuudella on tietty kansallinen roolinsa. Lukijoita pyydettiin lähinnä luonnehtimaan itselleen mieleisen kirjallisuuden tunnusmerkkejä. Jos valituksi olisi tullut suosittua käännöskirjallisuutta, keskustelut olisivat paljolti pysytelleet siinä. Kuitenkin lukijat ottivat esille suomalaisen proosan ja tuottivat toisistaan tietämättä ja haastattelijoiden ohjaamatta melko yhtenäisen maisemaihanteen, jonka selvim-

mät kiinnikkeet liittyvät tavalliseen suomalaiseen arkeen, ”meidän yhteisöömme”. Haastatteluja tehneet ja niitä analysoineet sosiologit eivät alun alkaen edes olleet ensisijaisesti kiinnostuneita suomalaisuuden määrytyksistä, vaan siitä, millaisia kirjoja eri lukijaryhmissä luetaan ja miksi. Sen jälkeen tarkoitus oli tehdä päätelmiä suomalaisesta nykykulttuurista – tämän teeman olen nostanut tässä työssäni esiin vahvemmin kuin mitä aineiston kanssa aiemmin on tehty.

Tarkempi perehtyminen litteroituihin haastatteluihin teki siis mahdolliseksi välttää esiin nousevia suomalaisuusmäärytyksiä. Koska tosiasiat tuskin ovat valmiina tutkimuskohteessa hyppäämään sieltä aineistoa tulkitsevan silmille, tulkitsijat osaltaan luovat tulkintansa. Lukijat eivät itse rakentaneet positiivista ja ulkokulttuuriselle vyöhykkeelle sijoittuvaa ideaalimaisemaa. He vain antoivat sen rakentamiselle materiaalin. Tutkimus on tässä mielessä todellisuuden tuottamista ja tulokseksi saatu ideaalimaisema konstruktio, joka ei ole vapaa erilaisista ennakkositoumuksista. Tutkimus on kuitenkin todellisuuden tuottamisen ohella todellisuuden representoimista. Aineistosta voi hyvinkin nousta esiin asioita, joita käytettyjen teorioiden ja menetelmien tai tutkijoiden intentioiden perusteella ei olisi voinut ennakoida.

Kuka esittää, kenen suomalaisuus? Esittäjinä ovat kaikenikäiset aikuiset, eri puolella Suomea asuvat miehet ja naiset, joiden koulustaustat vaihtelevat pelkästä kansakoulusta ammatillisiin oppilaitoksiin ja yliopistoihin. Osa heistä opiskelee edelleen, osa on jo eläkkeellä, enemmistö on mukana työelämässä. Kyse on aika monen, molempien sukupuolten, monien sosiaalisten ryhmien ja monien sukupolvien, sekä kaupunkilaisten että maalaisten suomalaisuudesta.

Mistä tällainen kerrotun todenmukaisuutta korostava ja ulkokulttuurisen maiseman positiivisesti sävyttyneisiin kuvauksiin painottuva tapa keskustella lukukokemuksista on lähtöisin? Kansallisen heräämisen aikaiset ideologiset käytännöt lienevät edelleen vaikuttamassa siihen, mitä lukijat haastatteluissa ottavat kirjallisuudesta ja lukemisestaan esille. Kansalliseen kulttuuriin ja kirjallisuuteen ”syötetyillä” tekijöillä, kuten kansakunnan ja kielen välille tehdyllä yhteydellä, kirjallisuuden liittämisellä osaksi kansallista kulttuuria ja ideaalimaiseman rakentamisella ulkokulttuuriselle vyöhykkeelle, saattaa olla merkitystä, vaikka kuvitellun kansallisen yhteisön luonne ei enää oli-

sikaan samanlainen kuin heräämisensä aikana. Kansallisen kulttuurin voima perustuu Tarastin (1990, 201) mielestä juuri tällaiseen miimeettiseen, imitoivaan käyttäytymiseen, joka erilaisten ikonisten merkkikategorioiden voimalla pyritään säilyttämään mahdollisimman pitkään ja siirtämään sukupolvelta toiselle. Esimerkiksi kulttuuripoliittisissa linjauksissa saattaa edelleen olla jäänteitä kansallisen kulttuurin alkua ajoilta. Myös Billig (1995, 8-10) korostaa, että kansallisuusajattelu on edelleen voimissaan. Siitä huolimatta, että sen merkitystä on tapana väheksyä, sitä kuitenkin tuotetaan jatkuvasti, mutta usein arkisesti ja huomaamatta. Se mitä lukijat kertovat mielikirjoistaan on hyvä esimerkki tällaisesta arkisen huomaamattomasta, ”luonnollisesta” kansakunnan tason yhteisöllisyyden tuottamisesta.

Jos kirjallisuuden ja nationalististen merkkikategorioiden yhteyden lisäksi mukaan otetaan käsitys, että kansakunta ja sen kirjallinen kulttuuri ovat iältään nuoria, so. myyttien kerrostumiltaan ohuita, ja erilaistavia kulttuurisia perinteitä on vertailevalta kannalta katsottuna keskimääräistä vähemmän, realistisoivassa ja perinteisen mallin mukaisesti yhteisöllistävässä kirjallisuussuhteessa ei ole mitään kummallista – tosin näin olettaessa kannattanee pitää mielessä se Peltozen (1996, 178-179) muistutus, että suomalaisen elämäntavan milloin mitäkin puutetta on ollut tapana asiantuntevasti selittää juuri sillä, että suomalainen kulttuuri on kehittymättömämpää kuin kulttuurit jossain muualla, koska se on nuorempaa.

Osaltaan kuvausten todenmukaisuutta korostavaa ja positiivisen ulkokulttuurisesti painottuvaa käsitystä kirjallisuudesta tuottaa varmasti myös kirjallisuuden opetus. Kun olin koulussa, siellä kyllä luettiin esimerkiksi erityyppistä käännöskirjallisuutta ja kotimaista modernismia, mutta keskeinen osa äidinkielen tuntien kirjallisuudesta oli silti *Hurskasta kurjuutta*, *Kanteletarta* ja *Punaista viivaa*. Siitä huolimatta, että teoksia ei suoraan liitetty kansallisiin perinteesiin, niistä välittyi varmasti jonkinasteisia määrityksiä suomalaisuudesta. Kirjallisuuden opetuksessa ei myöskään ollut paljon sellaista, jolla olisi ollut tekemistä vaistomaisesti epäsuoran todellisuussuhteen omaavien ”toisen asteen” merkitysten kanssa. Realistisoiva tapa ajatella kirjallisuutta oli näin helpompi omaksua kuin ”välittyneempi” puhutapa, jossa teokset asetetaan yhteyteen muiden teosten ja myyttien kanssa.

Kun kirjallisuuden halutaan kertovan meidän maisemistamme ja meidän elämästämme ja antavan luotettavan kuvauksen siitä, millaista elämää täällä elettiin ja eletään, se on todennäköisesti osoitus muustakin kuin kansallisen kulttuurin voimasta, mutta joka tapauksessa se kiinnittää lukijat jonkinlaiseen laajahkoon yhteisöön, ”meihin”. Sen myötä se kertoo jotain siitä, millaisia me olemme ja mitä me itsestämme ajattelemme. Siksi kirjoista kerrottua voi käyttää materiaalina luonnehdittaessa suomalaista nykykulttuuria. Siitäkin huolimatta, että lukijoiden käsityksissä ihannemaisemasta, yhteisöön kuuluvien joukosta ja siitä, miten asiat todella olivat ja ovat, on varmasti eroja, niissä on myös niin paljon perheyhtäläisyyksiä, että mielikirjallisuuskeskusteluita ja niistä tulkittua suomalaisuutta on helppo pitää yhtenäiskulttuurisesti painottuneina.

Ironian kosketus

Realistinen ja kansallisiin yhteisöllisyyksiin kytkeytyvä kirjallisuussuhde ei sinänsä tietenkään ole mitenkään epäsofistikoitunutta, naiivia tai tyypillisesti suomalaista. Kirjallisuutta on liitetty kansallisvaltioiden syntyvaiheisiin – kansalliseepokset – ja kansallisen perimän ja kansallisvaltioiden kaltaisten kuviteltujen yhteisöjen ylläpitämiseen muuallakin, ja realistista kirjallisuussuhdetta löytynee kaikkialta sieltä missä kirjallisuutta luetaankin.

Todenmukaisuuden vaadetta ei kuitenkaan pidä ymmärtää liian kognitiiviseksi. Lukijoiden kirjallisuussuhteessa on tosin selviä faktuaalisia painotuksia. Vaaditaan ja oletetaan, että kaunokirjallisuus perustuu tutkitulle tiedolle, ”et se on tutkinu kauheen tarkkaan niitä”, ja suhteutetaan kerrottu yksityiskohtaisesti sanasta sanaan asioiden todelliseen laitaan, aina savupiipun paikkaa myöten. Asioiden todellinen laita on helppo selvittää, koska kirjoissa käsitellään lukijan itsenkin kokemaa tai muulla tavalla yhteisesti jaettua todellisuutta. Toisaalta ideaalimaiseman luonnehdinnoissa pääsääntöisesti esiintyvät positiiviset määreet – ihmiset ihmisiä toisilleen, lämpö, kuin yhtä perhettä – kertovat, millaisia ovat ne totuudet, joista halutaan lukea. Kognitiiviseen ja verifioitavaan sekoittuu tunteita ja elämyksiä.

Matti Mäkelä (1986, 33-36, 111-115) onkin todennut, että luon-

nonläheisyyden, huumorin ja työnteon arvostamisen ohella suomalaiselle proosalle on ollut ominaista usko positiiviseen yhteiskunnalliseen kehitykseen. Kaupunkilaiseen kertakäyttöelämäntapaan, palkkatyöläistymiseen ja pakkomuuttoon maalta kaupunkiin on suhtauduttu kielteisemmin. Myös Katarina Eskola (1987, 140) muistuttaa, että kehitysrealismille vastakkainen mutta Suomessa silti yleinen skeptinen realismi on jäänyt suosittuun proosan valoisuuden ja kehitysuskon varjoon. Yhtä tunnetuimmista skeptisistä realisteista, kriittiseen sävyyn suomalaisia kuvannutta ja arjen ahdistavia, kulissien takaisia kääntöpuolia valaissutta Hannu Salamaa voidaan Eskolan mukaan pitää jopa torjutuimpana suomalaisena kirjailijana. Kun lukija painottaa todenmukaisuuden merkitystä, hän siis voi sisällyttää siihen paljonkin oman elämänsä arvoja ja käsitellä sen välityksellä itselleen tärkeitä emotionaalisia kysymyksiä. Koska realististakin kirjallisuutta, kuten Suomessa aikoinaan, on käytetty osaltaan hyödyksi kansan sivilisoimisessa ja kytketty se osaksi kansallisvaltion muodostamista, realistiseen kirjallisuussuhteeseen voi lisäksi sisältyä paljonkin näkemyksiä yksilöllisestä ja sosiaalisesta kasvamisesta ja kehityksestä.

Lisäksi realismi, vaikka lukijat sen faktuaalisuutta painottavatkin, sisältää usein ironisia ja etäännyttäviä puolia. Pekka Tammen (1988, 210-211) tapa tulkita *Tuntematonta sotilasta* – kirjaa on yleisesti pidetty realistisena kuvauksena sodasta – valaisee realismin monikerroksisuutta hyvin. Tammi toteaa kirjan alun, kaikkietävän kertojan toteamuksen ”Niin kuin hyvin tiedetään, on Jumala kaikkivaltias, kaikkietävä ja kaukaa viisas”, olevan ironinen, koska viisaus ilmenee sangen kyynisesti ja kirja on kahden ristiriitaisen diskurssin, perinteellisen arvomaailman ja sotilaiden maanläheisen realismin, törmäystä. Sovinnaisia käsityksiä ironisoiva vaikkakin realistinen teksti kutsuu näin mukaan lukijan, joka kykenee ironiaa arvioimaan. Ironinen diskurssi ei kuitenkaan tule toimeen yhdellä lukijalla, vaan se edellyttää aina vähintään kahdella tasolla olevia vastaanottajia. Ironian onnistuminen edellyttää vastaanottajaa, joka tajuaa viestin sanoman, mutta myös ainakin potentiaalisen vastaanottajan, joka ei sitä tajua ja joka saadaan johdetuksi harhaan. Kun *Tuntematon sotilas* tulkitaan näin, se edellyttää kertojan, jota pidämme ironisena, ja yleisön, joka ymmärtää tämän eikä usko virallisiin totuuksiin, sekä lisäksi oletetun toisen yleisön, joka ei ymmärrä ja ottaa kaiken kerrotun totena.

Todelliset lukijat, kuten ne joiden haastatteluita olen tässä käsitellyt, voivat mielikirjoja lukiessaan soveltaa erilaisia lukemisen konventioita, ja heidän odotuksensa luettavan suhteen vaihtelevat. Lukijan tapa ja kyvyt lukea vaikuttavat ilman muuta siihen, millaisia tulkintoja hän tekee tekstistä. Kuitenkin samalla se, mitä luetaan, ohjaa lukutapoja ja muuntaa ennako-oletuksia. Kaikki lukijat eivät varmasti kuulu vastaanottajaryhmään, joka ei tajua realismille tyypillisen kaikkitietävän kertojan etäännyttämisstrategioita ja realismiin usein sisäänrakennettua ironiaa ja joka siten ymmärtämättömyyttään ottaa kaiken kerrotun totena. Vaikka haastateltavat kuinka korostavat realistisen otteen merkitystä ja vaikka he eivät juuri sanallakaan ota esille realistisen lähestymistavan välttämättömiä ”ei-realistisioivia” puolia, kovin suorasukaiset realismipäätelmät suomalaisesta lukemisesta eivät tunnu oikeutetuilta.

Tästä huolimatta suomalaista lukutapaa voi jossakin mielessä luonnehtia realistiseksi, niin paljon todenmukaisuutta kuitenkin painotetaan sen pienimpiin yksityiskohtiin saakka – mutta lukijoiden esille nostama realismi ei tässä saa pelkkiä kognitiivisia ja faktuaalisia painotuksia, eikä sitä pidä ymmärtää mitenkään yksilotteisena kykynä lukea. Todenmukaisuuden vaade on ilmiönä moniulotteinen, ja sen sisältöjä voi tulkita monella tavalla. Siitä lukijat ovat kuitenkin melko yksimielisiä, että todenmukainen kirja on parempi kuin sellainen, jossa kirjailijan mielikuviuksella on ollut liikaa vapautta. ”Se on aika vaikee saada mielenkiintosta kirjaa, jos se on jouduttu keksimään kokonaan. Kyl sen huomaa heti jos se on keksitty, siis yritetty tehdä. Kyllä se saa kuvitella, mutta se pitäis olla sitten kuviteltu sillä tavalla, että sen voi kuvitella tapahtuneeksi, mutta jos se on yliammuttua, niin siitä menee maku pois.”

Jos kirjailija haluaa keksiä tarinansa kokonaan, alusta alkaen ilman todellisuussidoksia, tehköön niin. Siinä tapauksessa tekstistä on hyvä käydä selvästi ilmi, kummalla puolella rajaa liikutaan; toden ja fiktion epämääräinen sekoittaminen ei kelpaa. Kun haastattelija kysyy ”saako kirjailija sun mielestä keksiä juttuja?”, lukija vastaa: ”Joo, kyllä, mutta se kirja täytyy olla sitten alusta loppuun sellaista. Että jos tehdään kirja, joko se on totuuteen perustuva tai sitten mielikuvituksen tuotetta.”

Painosmenestysten lukijoilta on kirjan tässä luvussa opittu, että

suositussa kirjallisuudessa on hyvä käyttää konstailematonta tavalisten ihmisten kieltä ja kuvata positiivisin sävyin kaikille tuttua arkea. Tällainen lukemisen maisemaihanne koostuu ulkokulttuuriselle vyöhykkeelle sijoittuvasta, ystävien, työn, toisten auttamisen ja lämmön täyttämästä sekä paljolti perinteisen yhteisöllisyyden varaan rakentuvasta elämästä. Usein tämä yhteisöllisyys samastetaan joko suomalaisuuteen tai suomalaisiin heimoihin, kuten karjalaisuuteen. Hyvin tärkeää on myös kirjoitetun todenmukaisuus, ainakin selväksi vedetty raja tosiasioiden ja kuvitellun välille. Lukijat eivät pidä suotavana, että kaunokirjallisessa teoksessa sekoitettaisiin totta ja keksittyä, eivätkä he usko, että keksityn pohjalta voisi kovin helposti syntyä mielenkiintoista kirjallisuutta. En kuitenkaan luonnehtisi suomalaista tapaa keskustella lukemisesta kovin kognitiivisin ja faktuaalisin painotuksin, sillä vahvoja realistisia korostuksia sisältävät kirjalliset puhetavat voivat sisältää myös etäännyttäviä ja ironisoivia puolia. Sana voi olla vakava asia, mutta sana ”vakava” ei tässä yhteydessä liene aivan yksimerkityksinen.

MITÄ ON HYVÄ KIRJALLISUUS

Lukijoiden maisemaihanne hajoaa

Hyvässä kirjallisuudessa, silloin kun sitä määrittelevät niin sanottut tavalliset lukijat, käytetään arkista puhekieltä, kuvataan positiivisin sävyin ulkokulttuurisella vyöhykkeellä sijaitsevaa, kaikille tuttua elämää ja pyritään kertomaan tarinat mahdollisimman todennukaisesti. Tässä luvussa käsitellään sitä, mitä tällaiselle lukemisen ihannemaisemalle tapahtuu, kun lukijat valitaan toisin. Miten koulutetut kirjallisuuden ammattilaiset, joita seuraavassa edustavat kirjallisuuskriitikot, määrittelevät hyvän kirjallisuuden?

Sanomalehtien kirja-arvosteluissa törmätään lähes vastakkaisiin näkemyksiin kuin lukijan suosikeista käydyissä keskusteluissa. Nyt hyvän ominaisuuksina alkavat korostua moniaineksisuus ja kokeellisuus, toden ja kuvitellun yllättävä sekoittaminen toisiinsa, normaalin kielimaailman rikkominen, älyyn vetoaminen ja aihepiirit, jotka kattavat tasaisesti elämän eri ilmiöt, hyvän lisäksi vähintään pahan.

Se, mitä arvostelijat sanovat Bo Carpelanin tuotannosta, kiteyttää uuden ihannemaiseman hyvin. Hänen teoksistaan *Muistan*, *uneksin* (1980), *Piha* (1984) ja *Axel* (1987) julkaistujen arvosteluiden perusteella kirjailijan tuotantoa voi luonnehtia seuraavasti. Siinä tosi lomittuu uskomattomaan. Satu ja arki sekoittuvat, samoin surrealismin ja realismi. Selväkielisyydelle ja logiikalle sanotaan ei. Syntyy sellainen totuuden illuusio, fiktio, joka on enemmän totta kuin ns. tosi. Kriitikot käyttävät monenlaisia luokituksia pyrkiessään määrit-

tämään Carpelanin paikan. Häntä pidetään ennen kaikkea runoilijana, mutta hänen katsotaan myös osaavan liikkua kepeästi ja suveenisti kirjallisuudenlajista toiseen. Hän on kirjoittanut nuorten kirjoja, oivan dekkarin, hienon romaani-vision ja intensiivistä lyriikkaa. Hän on myös aforismien, radiokuunnelmien, lastenkirjojen ja uni-kertomusten taitaja.

Kritiikeissä kirjoitetusta voi päätellä, että kunnianhimoisessa ja hyvässä kirjallisuudessa etsitään aina tavalla tai toisella uutta. Koska Carpelan on arvostelijoiden mukaan uuden etsijä ja haluaa koetella monien mahdollisuuksien rajoja, hänen yksittäiset teoksensakin voidaan paikallistaa vain venyttämällä perinteisten luokitusten rajoja. *Muistan, uneksin* on kokeellista proosaa, tai yleisimmin määrein liikkuu jossain novellin ja proosarunon välimailloilla ja irtaantuu perinteisestä novellistiikasta. *Axel* on enemmän kuin pelkkä romaani. Se on päiväkirjaromaani, taiteilijaromaani, rakkausromaani ja historiallinen romaani, jonka rakenne on laatusensa: suurin osa siitä on päiväkirjaa, jonka kirjailija on kuvitellut, mutta runoilutuihin lisäyksiin on sovittu yhteen dokumenttitaustoja, juonenkuljettelu ei sanan tavanomaisessa merkityksessä ole, on vain päivistä ja kokemuksista syntyviä aforistisia tai runonomaisia kiteytymiä päiväkirjamerkintöinä, ja sitten on tunnemaisemaa. Toisinaan Carpelanin tuotannon luonnehtimisessa hyödynnetään muita taiteenaloja. *Muistan, uneksin* -teoksen Carpelanin katsotaan kirjoittavan paitsi musiikkia itseensä imenyttä tekstiä myös saaneen vahvan innoituksen maalaustaiteesta, suorastaan tavan nähdä: tekstin katkelmat ovat kuin kielelle purettuja maalauksia, tekstin visuaalisuus ja konkreettisuus mykistävät ja sanan voima pohjaa paljaaseen kuvaan samalla tavalla kuin teos taide-maalarin jäljiltä. *Axel* on sellainen sinfonia, jota pitää kuunnella hiljaisuudessa ja harkiten. Romanin sävellaji on molli, mutta välissä soi vivahteikkaasti duuri.

Teosten aiheet kattavat hyvin suuren osan elämää. Joskus keskiössä ovat taiteilijan ja taiteen tehtävien pohdinnat. Joskus väkevästi huokuvat lapsuuden kokemukset ja liikkuminen maisemassa avoimin silmin lapsenmielisenä ja leikkiin antautuen vaihtuvat kertomuksiksi vanhoista ihmisistä, heidän toiveistaan ja peloistaan – tai sitten uneksuva, muisteleva henkilö on aikuinen ja lapsi samalla kertaa. Fantasioiden maailma on pohjimmiltaan lämpimän turvalli-

nen, mutta kauniin, värikylläisen maailman yläpuolella leijuu kuitenkin uhka. Pakahtuvan onnen hetket saavat rinnalleen haikean levottomuuden ja toivottomuuden silmänräpäyksiä, ja keskelle kukkivaa idylliä jysähtää kuristava tieto pimeydestä, kuolemasta ja kauhusta. Carpelan kirjoittaa poliittisista ja taiteellisista tapahtumista sekä elämänpiirin muutoksista viime vuosisadan lopun ja tämän vuosisadan alun Suomessa, loihtii kuvia tuolloisista kävelyretkistä, joissa entisajan henki on elävänä, kertoo sodanjälkeisestä niukuudesta ja yleisinhimillisestä toivosta ja näyttää kuitenkin kirjoittavan nykyajalle ja polemisoivan nykyajan asenteita.

Kriitikot hyödyntävät monenlaisia kielikuvia luonnehtiessaan Carpelanin kirjoittamista. Hän luotaa novellinsa alusta loppuun uskaliaasti ja villisti. Novellit ovat monitasoisia ja väljiä, eikä niiden näkyjä maksa vaivaa koota selväkielelle, vaan ne on parasta lukea kirjallisuutena. Novellit ovat myös hauraita ja siroja. Niissä on nopeita maisemavaihdoksia ja keveää liikuntaa ajassa ja paikassa. Kyse on kielen ammattilaisesta, jonka ilmaisun tunnusmerkkejä ovat persoonallinen muoto, kokeellisuus ja lyyrikon varmuus. Teksti on tuoretta ja yllättävää, kielen kuvasto levollisen poeettista ja sisäisesti loogista, ja sitä lukiessa pystyy omaksumaan uutta kieltä ja tyylin hienovaraista vivahteikkautta, sitä kerronnan väreilyä missä runon lähellä on myös musiikkia. Näitä novelleja on parasta lukea pieninä annoksina ja valppaana, sillä tekstin kimallus pakottaa hiljentämään tahtia ja syventymään hartaasti kuin postillaan. Silti Carpelan ei ole julistaja. Hän kapinoi pinnallisuutta ja turhan paljoutta vastaan, mutta lopulta lukija saa itse tehdä johtopäätökset. Carpelanin novellit eivät tosin ole aivan kaikkien novelleja. Ne ovat vain herkuttelijoiden ja ammattilaisten käyttöön!

Lyyriikkaa pidetään selkeänä ja yksinkertaisena, käsinkosketeltavana ja tuoreena, rytmiltään rauhallisena, koskettavana ja korutoman kerrontana, jonka apean herkissä kuvissa ja karuissa lauseissa sanat vastaavat todellisuutta. Romaaniteksti *Axel* puolestaan voi olla raskasta ja hitaasti luettavaa, mutta sitä keventävät aforistisuus ja lyyrisuus. Kirja on mestarin proosaa. Se kasvaa alun yksinkertaisesta kielestä monivivahteiseksi ja monimerkitykselliseksi sekä lopussa ohenee miltei aineettomaksi ajatteluksi lähentyen monin paikoin runon tiivyyttä ja ilmeikkyyttä. Tuloksena on voimakas ja hät-

kähdyttävä lukukokemus, psykologinen ja kulttuurikriittinen tutkielma, josta löytyy niin paljon ajattelua ja syventymistä vaativaa tekstiä, ettei sitä pysty eikä saa lukea kiireellä.

Kielen ammattilaiset, sanojen ja tyylien taiturit

Älyn ja muodon mestari, runon ruhtinas, ikuinen etsijä, todella suuri, todella kestävä, kirjailija, jossa ei ole tippaakaan naiiviutta, kirjailija, jossa on eurooppalaista mittaa, nykyisistä kirjailijoistamme merkittävien, Ferneyn pirullinen patriarkka, sanan ja tyylin taituri – tässä muutamia arvostelijoiden mielipiteitä PaaVo Haavikosta, Runoilijasta ja Kirjailijasta. Tarkasteltavana ovat teokset *Pimeys* (1980), *Yritys omaksikuvaksi* (1987) ja *Toukokuu, ikuinen* (1988). Haavikon saamasta polveilevasta kritiikistä on vaikea tehdä tiivistelmää, mutta kaksi tekijää siinä kuitenkin nousee ylitse muiden: Haavikon luokittelemattomuus ja Haavikon kieli.

Arvostelijat ovat melko yksimielisiä siitä, että Haavikkoa ei ole helppo lähestyä. Kirjailijana häntä on hankala kategorisoida. Yksittäisten teosten sijoittaminen oikeisiin luokkiin tuottaa päänvaivaa. Haavikolle ei ole vierasta mikään kirjallisuuden laji tai materiaali. Moniaineksisuus hallitsee, ilmestyy häneltä mitä tahansa. Hän hallitsee ironian, itseironian, satiirin, tragedian, mustan huumorin; hän on rationalisti ja mystikko, joka siirtyy kepeästi lajista toiseen, esseen ja pakinan välimailta aforistiikkaan, filosofiasta proosarunoon, lyriikasta pienoispoosaan. Luokitusongelma on niin vaikea, että sitä lähestytään usein negaation kautta. Haavikkoa ei mielletä ainakaan oikeiston ideologiaksi, ei vihreäksi punkkariksi eikä vasemmistolaiseksi porvariksi tai kyynikoksi – tai sitten hän juuri on kyynikko. Lassi Kalleinen ehdottaa Kalevassa (16.11.1984), että Haavikkoa kannattaa tutkia massayhteiskunnan kriitikkona, aristokraattis-elitistisen perinteen uutena edustajana. Perinteen edustajille demokratia, sosialismi, teollistuminen, kaupallistuminen, amerikanisoituminen, materialismi jne. merkitsevät aidon, orgaanisen yhteiskunnan tuhoa. Kapitalistinen totalitarismi ja sosialismi ovat tuhonneet todelliset arvot, tradition, kulttuurin ja uskonnon. Uusi aika ei olekaan enää kulttuuria luovan vähemmistön vaan massojen aika. Kun ”vanhat” unelmat

edistyksestä, tasa-arvosta ja vapaudesta ovat tyhjentyneet ennen täyttymistään, tilanteeseen voi haavikkomaiseen tapaan suhtautua vain melankolisen intellektuaalisesti. (Ahponen 1991, 170).

Haavikko ei tosin sulaudu aivan kivuttomasti tähänkään nostalgiaa ilmaisevaan ryhmään. Koska Haavikko näkee runouden ja taitteen yhteiskuntakritiikin korkeimpana muotona, häntä voidaan pitää massayhteiskunnan kriitikkojen kaltaisena romantikkona ja riippumattomuutta ylistävänä intellektuellina, mutta toisin kuin massayhteiskunnan kriitikoille hänelle menneisyys ei ole ehjä ja arvokas eikä hän näe hyvän ja toden valtakuntaa missään. Haavikko vaikuttaa olevan kiperässä tilanteessa: mennyt ei ole palautettavissa eikä siinä välttämättä edes ole mitään palautettavaksi kelpaavaa, mutta modernisoituminenkaan ei ole tuonut eikä todennäköisesti tuokaan mukanaan mitään positiivista.

Haavikon kieleen kiinnitetään huomiota lähes jokaisessa arvostelussa. Sanonta on teräväkielistä ja pohdinnat päätelmiseen taitavan huikeita, joskin toisinaan hienot paradoksit, kuvaprosessit, upeat rinnastukset ja tavanomaisuuksien purkaminen epätavallisella, kielellisesti luovalla tavalla saavat rinnalleen yllättävän tavanomaisen ilmaisun, jähmeämmän ja elottoman muodon, stilisoimattomuuden, joka ei puhuttele. Joka tapauksessa Haavikon maailman rakenne ja hahmo eroavat niin sanotun normaalin kielimaailman esitystavoista. Hän käyttää sanoja ja käsitteitä uusilla tavoilla ja uusissa yhteyksissä. Hän vaihtaa äkillisesti näkökulmaa ja perspektiiviä. Sanan merkitys on avoin, liukuva ja liikkeessä, ja yhä uudestaan runo käy vastustamaan kielen ja ajattelun automatisoitumista. Suuri ellei suurin osa aforistiikasta on kriitikoiden mukaan ”luettava käänteisesti” tai ”luettava myös käänteisesti”, jotain osaa ilmeisesti ei, eikä aina tiedä, mikä on ironiaa ja mikä todellista kannanottoa. Haavikon suhde kieleen on konstikas ja tunteet kirjataan häikäilemättömän oikullisesti. Lisäksi kielellä mitataan maailman mahdollisuudet ja pannaan todellisuus koetteelle. Haavikko puhuu siitä, mistä tavanomaisella kielellä ei voi puhua. Hänen tekstinsä kannustaa, pelottaa ja hämää. Se myös tuottaa lukuisia vaihtoehtoisia ”väärin”-lukemisia. Kieli pitää lukijan valppaana ja vaatii lukijalta kovaa itsekuria – Haavikko näyttäisi toisinaan opettavan kirjailijan teesejä etsivälle lukijalle, että tämän odotukset ovat vääriä – ja jättää lukijan tehtäväksi merkitys-

tasojen löytämisen, tai oikeastaan niiden luomisen.

Arvostelijoiden mielestä myös Haavikon aiheita voi luonnehtia monimuotoisiksi. Hän päästää pelottavan älynsä leviämään tasaisesti yhteiskunnan eri alueille. Hän on kiinnostunut koko elämisen muodostamme. Käsitellyksi tulevat lapsuus, vanheneminen ja kuolema, puut, talouselämä, valta, koulutus, informaatio, uskonto, toisin sanoen yhtä hyvin pienet ja arkeen liittyvät kuin suuret kysymykset. Kaiken monimielisyyden, täysin ennalta-arvaamattoman, yllätyksellisen kielen liikkeen, joka ei muistuta oikeastaan mitään, viittauspisteenä on loppujen lopuksi vain Haavikko itse. Haavikolla on oma kielioppi, hän siteeraa ja kommentoi omia kirjojaan, häntä kustantaa Haavikko, ja kuten Arto Virtanen (Ssd 24.11.1984) ironisesti toteaa, pitkään aikaan Haavikko ei ole tehnyt kirjallisuutta vaan Haavikkoa.

Jos Haavikko viittaa itseensä, Eeva Joenpelto rinnastetaan lukuisiin muihin kirjailijoihin, joista suuri osa on kansallis- ja maailmankirjallisuuden klassikkoja. Kun arvioinnin kohteena ovat *Sataa suolaista vettä* (1978) ja *Jottei varjos haalistu* (1986), mainituksi tulevat muun muassa Balzac, Mann, Dante, Shakespeare, T. S. Eliot, Faulkner, Dickens, Viita, Linna, Sillanpää, Kivi, Lehtonen, Waltari, Aho ja Tuuri.

Markku Huotarinen (AL 22.10.1978) mielestä Joenpelto kirjoittaa vahvaa ja mittavaa epiikkaa, jonka aiheen ja näkökulmat hän rajaa onnistuneesti. Kirjailija on noussut 70-luvun kirjallisuuteemme erääksi keskeiseksi suunnanvetäjäksi, ja hän on laajentanut perspektiivejään ja hionut kynäänsä niin yhteiskunnan kuvaajana, henkilöiden veistäjänä kuin rakenteen ja kielen taitajana. Joenpelto on ehkä kertojakeskeinen ja kronologinen, mutta hän käyttää traditionaalisen epiikan piirteiden ohessa kieltä, näkökulmia ja tajunnanvirtaa persoonallisesti, ja niin monella tasolla, että syntyvä kokonaisrakennelma sisältää kirjallisuutta uudistavia piirteitä. Jos trilogian toisessa osassa oli paikoittaista jähnausta, niin päätösosassa Joenpelto päästelee jopa jännitysromaanin malliin pitäen silti helpot ratkaisut loitolla.

Huotari jatkaa, että *Sataa suolaista vettä* on yhteiskunnallinen romaani, jonka henkilöillä on usein hyvin suorat kytkennät historiankirjoista luettaviin tapahtumiin. Koko Joenpellon kylä tai kauppa muuttuu hyvin pitkälle tasatahtia 20-luvun Lohjan kehityksen kanssa. Fiktiivisten henkilöiden kytkeminen uskottavasti todellisuuden

tapahtumakulkuun on hyvän historiallisen romaanin tunnusmerkki, mutta Joenpelto lähestyy aihettaan myös käyttämällä hyväksi 20-lukua koskevia myyttejä ja luomalla uusia myyttejä. Joenpelto on yhdistänyt onnistuneesti historiallisen aineksen romaaniinsa. Sen ohella hän on luonut romaanin, joka on ehyt ja luettava fiktiivinen teos. Joenpelto katselee asioita arjen näkökulmasta ja häntä voi sanoa realistiksi, ei kuitenkaan arkirealistiksi, sillä hänen kielensä merkitykset sinkoilevat niin moneen suuntaan.

Timo Salminen (KU 6.12.1978) suhtautuu teokseen kriittisemmin. Hän kirjoittaa, että arvostelijalle ei välttämättä ole lainkaan mukava tehtävä tarttua Joenpellon trilogian viimeiseen osaan, sillä edelliset osat on jo ehditty nostaa jalustalle. Sinne viimeinenkin osa nousee perässä. Salmista sarjan uusin teos ei enää jaksa innostaa. Hänen mielestään Joenpellon maailma on loputtoman valmis, ja kirjailija näkee ihmisensä ja kaikkeutensa niin ylhäältä, suorastaan kosmisesta vinkkelistä, että siinä tulee mukana kuin itsestään välinpitämättömyys koko tarinaa kohtaan. Salminen jatkaa, että suomalainen kirjallisuus on hyvin voimakkaasti ollut aina Kivestä lähtien sidoksissa Raamattuun ja että Joenpellon trilogia on jälleen yksi luja arkku tässä kirkkomaassa. Salminen luonnehtii keski-ikäisiä pitkän proosan pinkojia tyystin yksiksi mikawaltareiksi. He ottavat toinen toisensa jälkeen tehtäväkseen osoittaa ihmiselon ihanuus ja kurjuus. Sen he tekevät mahdollottoman ja tarpeeksi korkealta, jotta perspektiiviä ja syvällisyyttä riittää. Salminen toivoo kirjailijoiden tarttuvan vähän tuorempaan aiheeseen kuin kieltolakiin, lapualaisuuteen tai Tanneriin.

Jottei varjos haalistu saa kriitikot nostamaan kaksi aihetta ylitse muiden. Joenpellon katsotaan ensinnäkin tarttuneen 80-luvun kirjallisuudessa paljon käsiteltyyn hyvän ja pahan problematiikkaan. Teoksen moraalifilosofiset pohdiskelut koskettelevat kysymystä oikeasta ja väärästä ja vihasta ja rakkaudesta. Toiseksi nousee esille kysymys toden ja ei-toden välisestä suhteesta. Mikä on ihmisen muistojen ja tulkintojen suhde siihen, mitä ”todella” tapahtui? Aiheeseen liittyy löyhästi kysymys, kuinka paljon tarinan henkilöillä, tapahtumilla ja paikoilla on yhteyksiä itse kirjailijaan, hänen sukuunsa ja todella olemassaoleviin paikkoihin, esimerkiksi Lohjaan. Romaanissa kerrotaan kauan sitten tapahtuneesta petoksesta ja siitä aiheutuneesta

sukuriidasta. Mirja Bolgar (US 20.10.1986) otaksuu, että kirjailija ei ehkä kykene eläytymään teoksen henkilöistä syyllisen, kärsimyksen aiheuttajan, psyykeen, koska omasta suvusta otettu ja kauan kypsytelty aihe on kirjailijalle niin kipeä. Yksityiskohtien oikeellisuuteenkin puututaan Joenpellon tapauksessa. Leo Stålhammar (Suomenmaa 7.11.1986) löytää pienen lipsahduksen sivulta 14. Joenpelto väittää junien kulkeneen Turun ja Helsingin välillä vuokra-alueen läpi pimennetyin ikkunoin jo 1940-luvulla. Oikeasti rantarata oli tuolloin Porkkalan kohdalta poikki. Turun ja Helsingin välinen junaliikenne kulki Karjaalta Hyvinkäälle kääntyen. Vuokra-alueen läpi päästiin luukut ikkunoissa vasta seuraavalla vuosikymmenellä.

Leena-Maija Tuominen (ESS 29.10.1986) sanoo Joenpellon kirjoittavan ihmisistä, joissa on jotain perin suomalaista ja jotain perin lounaissuomalaista ja jotain samaa kuin kirjailijassa itsessään. Kirjailijan, joka kertoo lähimenneisyyden tapahtumista, on pakko luoda itselleen jokin selkeä kuva historian kulusta. Kirjailijan on muka pakko löytää totuudenmukainen selitys kaikelle. Kuitenkin Joenpelto, jatkaa Tuominen, uskaltaa poiketa ajatusmallista. Hänen mielestään totuus on juuri sellainen kuin itsekunkin eletty elämä on. Hyvän ja pahan ongelmasta Tuominen toteaa, että Joenpelto uskaltaa osoittaa pahuuden ajattomuuden. Pahaa on aina ja kaikkialla, todellista ja selittämätöntä pahuutta, jolle meidän ei kannata yrittää tehdä mitään. Jokaisen on osattava suhtautua kohtaloonsa henkevästi ja asiallisesti. Tuominen pitää kirjailijan elämänuskoa vahvana. Hänen mittapuunsa mukaista, täysipainoista elämää elävät vain ihmiset, jotka joutuvat elämässään kärsimään. Helppo elämä vääristää ihmisen mittasuhteet, mutta ankara elämä jalostaa ihmisen ja vapauttaa hänessä olevat hyvät voimat.

Myös Suvi Ahola (HS 19.10.1986) arvelee, että *Jottei varjos haalistu* on teos, jonka keskeisinä aiheina ovat pohdinnat totuudesta, oikeasta ja väärästä sekä hyvästä ja pahasta. Ahola pitää supisuomalaisen kirjailijan tunnuksena, että hän käsittelee mielellään olemassa olevaa ja itse koettua. Hänellä on siitä totuus, jonka hän uskoo olevansa lukijalle velkaa. Joenpelto onnistuu myös kumoamaan totuuksia. Romaani asettaa sisältönsä koko ajan kyseenalaiseksi. Juonen keskellä on jatkuva jono moraalifilosofisia väittämiä, jotka vuorotellen kumotaan ja taas perustellaan. Romaani on rakennettu jäljittelemään elä-

mää, joka yrittää torjua pahaa. Pyhimyksiä ei ole, pahaa on ja monta eri muotoa. Elämässä onnistuu parhaiten, kun kyselee ja muuttuu eikä yritäkään perustaa yhden asian varaan. Tätä filosofiaa Joenpellon peloton, armoton kirja puolustaa. Se opettaa, ettei mikään totuus yksin riitä. Totuuksia on miljoonia eikä oikeaa kenelläkään.

Kun arvostelijat arvioivat Martti Joenpolven tuotantoa, kirjallisuuden klassikoista mainitaan muun muassa Tsehov, Camus, de Maupassant ja Dostojevski. Jälleen korostetaan, kuten Carpelanin ja Haavikon tapauksissa, kuinka lukija ei saa mitään ilmaiseksi. Ponnistelematta ja pohtimatta ei näitä teoksia, *Kauan kukkineet omenapuut* (1982) ja *Tupakkakauppiaan moraali* (1986), ole hyvä lukea. Ne antavat tyydytyksen kirjallisuuden todellisille harrastajille, tosissaan lukijoille, nautiskelijoillekin. Aivan yhtä monipuolisena kirjailijana kuin Haavikkoa tai Carpelania Joenpolvea ei pidetä. Tarkastelujen kohteena ovat novellit ja romaani, jotka kertovat keski-ikäisten, viittäkymmentä lähestyvien suomalaisten miesten tilinteoista ja häviämisen ja luopumisen tunnoista.

Arto Virtanen (Ssd 4.9.1982) kirjoittaa, että novellikokoelmassa *Kauan kukkineet omenapuut* kirjailijan teksti on paljastavaa ja herkkää, armotonta ja ymmärtävää, komiikaltaan villiä, traagista, luopuvaa, elämäkokemuksen särkyviä hetkiä heijastelevaa ja vakavoitunutta puhetta elämästä. Niukimmillaan se lähenee proosarunoutta ja runon tiiviyyttä. Novellien yleissävy on pohtiva, ja niiden useimmiten keski-ikäinen päähenkilö on tullut tilanteeseen, jossa terveyttä ei enää ole jäljellä, elämä kapenee vähitellen ja ratkaiseviin muutoksiin ei ole aikaa eikä voimia. Kyyneisyden ja luopumisen tunteiden ohella mukana on kuitenkin myös seesteisen suvaitseva ymmärrys. Se mitä ei voi muuttaa opitaan hyväksymään hyväksymättä silti huonompia malleja ja luopumatta humanismista. Joenpolvi on Virtasen mielestä paitsi tilannekuvaaja ennen muuta mietekirjailija, prosaisti, jonka kerroksen voimana ovat siellä täällä esiin läikähtävät pohditut, täsmällisesti ilmaistut ajatukset. Novellit sisältävät kannanoton ja kritiikin elämän puolesta ja ihmisen luomia olosuhteita vastaan. Novellien henkilöt kokevat yksinäisyytensä ylittämättömänä, ja he pyrkivät yksinäisyyden kokemusten yli luomalla sovinistisia mielikuvia ja kuvitelmiä siltoja. Virtanen ei tosin pidä tätä kirjailijan vaan hänen kuvaamansa todellisuuden sovinismina. Näkökulma on usein

sosiologistinen ja ekologinen, sukupuoleen sidottu, ei koskaan poliittisesti sitoutunut, ja siinä piilee mahdollisuus ajautua maailmankatsomukselliseen pessimismiin. Joenpolven fiktiossa syntyneet mietteet liikkuvat ajatusten ja tuntemusten vapaassa maailmassa. Hän kirjoittaa hermopäällään ja on uskollinen sille miltä tuntuu. Sen, mitä fiktiivinen muoto ei jaksa kantaa, Joenpolvi karsii tarkasti pois.

Mirja Bolgar (US 19.9.1982) toteaa samasta kokoelmasta, että Joenpolvi osaa kirjoittaa apeudesta, alistuneisuudesta ja poissaolosta kauniisti ja koruttomasti. Novelleissa sanonnan tiiviys, konkreettinen esinekieli, paikan ja tapahtumien ykseys ovat yhteenmivoituneet heljän haikeasti. Joenpolvi tuo usein karkeasävyiseen ja jähmeään proosamme lyyrisiä vivahteita, pettymykseksi raukeavia toiveita, ironiaa ja tragikomiikan katkaisemaa iloa, tuskaa ilman paatosta. Kirjailija tarkastelee keski-ikäisten miesten näkökulmasta elämää, joka on arasti ja syrjäänvetäytyvästi torjuttu. Huumoriakin on kuvassa mukana. Tekniikka ei kaipaa tukipylyvää. Lukijan mielikuvitukselle jää liikkumavaraa. Näissä turhuuden kuvauksissa on vähän turhaa, koska ne on ajateltu ja kypsytelty loppuun asti. Ne ovat luonnollisia ja tosia. Joka kertomuksessa ollaan maan päällä. Vallitsevana on kuitenkin tapahtumattomuus, jota aina ohessa mietitään.

Myös Markku Huotari (AL 5.9.1982) pitää Joenpolvea pettymyksen ja luopumisen kuvaajana, joka muuntelee ja syventää muotokuvia keski-ikäisistä miehistä, jotka pelkäävät jo pelanneensa parhaat korttinsa elämässä. Novelleissa kaikki on niin valmista kuin kuvitella voi. Lauseen rytmi, kerronnan rakenteet ja puhuttelevat elämäntilanteet sulautuvat yhdeksi kokonaisuudeksi. Kirjailija onnistuu hiljalleen, varmasti ja oikeasta kohtaa vetämään verhot tuiki tavanomaisten tilanteiden edestä. Novellin hallittu muoto antaa mahdollisuuden ihmiselämän pohjattoman traagiikan näkemiseksi.

Joenpolvi kirjoittaa realistisesti keski-ikäisistä miehistä, mutta sitten, että kirjoitettu sisältää aineksia enempään. Pekka Tarkka (HS 5.9.1982) sanoo, että Joenpolvea on ollut taipumus leimata yhteiskunnan muutosten kuvaajaksi, ”realistiksi”. Hänen mukaansa onkin totta, että Joenpolven aiheistossa keskeisiä ovat suomalaisen kulttuurin nopea murros tai sukupolvien väliset ristiriidat. Mutta Tarkka toteaa asioiden olevan ikäviä, jos niistä ei tehdä mitään pysyvästi lukijaa koskettavaa. Tärkeintä kirjallisuudessa on, pystyykö joku nos-

tamaan ikävyydestä ja toistuvasta teemasta esiin muistamisen arvoista ja ainutkertaista. Se onnistuu sille, joka pystyy kehittämään oman äänen ja joka hallitsee artefaktin taidon – kuten Joenpolvi. Joenpolven kyvyn hienous on juuri tavassa, jolla hän repii rikki itsensänselvytyksiä ja todennäköisyyksiä. Puhe on siis paljon muustakin kuin suomalaisesta miehestä. Vesa Karonen (HS 28.9.1986) toteaa-kin arvostelussaan *Tupakkakauppiaan moraalista*, että Joenpolven kehittämä painon ja keveyden yhteisvaikutelma on ihmeellinen. Pakonomaisen raskaan elämän kuorma nousee kevyesti tajunnan lentoon, yksinäisyydestä kuljetaan yhteyteen. Lyhyessä romaanissa Joenpolvi tekee valtavan matkan kohti ihmistä.

Neljän kirjallisuuskritiikin suosiossa olevan kirjailijan, Bo Carpelanin, Paavo Haavikon, Eeva Joenpellon ja Martti Joenpolven, muutamien teosten saaman kritiikin läpikäyminen kertoo osuvasti, kuinka paljon eroja niin sanottujen tavallisten lukijoiden ja kirjallisuuden ammattilaisten kirjallisuuden maisemaihanteissa on. Näissä kahdessa ryhmässä annetaan kysymykseen hyvästä kirjallisuudesta hyvin erilaiset vastaukset. Pierre Bourdieu (1984, 2-16, 57-60) toteaa, että makukysymyksistä ja siitä, kenellä on oikeus ja kyky määrittellä hyvä maku ja tulkita taidetta oikeilla tulkintakoodeilla, on käyty kiistaa ainakin muutama vuosisata. Määrittelyvalta on yleensä ollut hallitsevan luokan ja vahvan koulutaustan omaavilla ryhmillä, niillä joilla ei ole puutetta kulttuurisesta pääomasta ja joiden makua voidaan pitää legitiiminä ja erojen tajua täydellisenä.

Bourdieu olettaa, että muut ryhmät pyrkivät jäljittelemään tätä hallitsevaa makua, mutta ne tulevat enemmän tai vähemmän jäljessä. Innokkaimmat taistelut käydään kuitenkin hyvin lähellä toisiaan olevien ryhmien välillä. Jonkun tietyn ryhmän esteettiset valinnat konstituoituvat siten usein oppositiosuhteessa muiden samassa sosiaalisessa tilassa olevien ryhmien valintoihin. Omalla alallani sosiologiassa tämän huomaa joskus hyvin, jos esimerkiksi menee historian, kasvatustieteen, kirjallisuudentutkimuksen tai psykologian kentille, tai päinvastoin. Tavallisten lukijoiden kirjallinen maku on käyttämäni aineistojen perusteella sen verran etäällä kirjallisen eliitin käsityksistä, että kyseessä ei ole mikään intohimoinen makutaistelu, mutta yhdenlainen keskustelu hyvästä ja huonosta kuitenkin. Sitä paitsi luonnehdinnat, joita kriitikot käyttävät hyväksi määrittelemästään kirjalli-

suudesta, sivuavat läheltä Bourdieun väitteitä niiden ryhmien taide-
mausta, joilla on paljon kulttuurista pääomaa. Näitä määrittäjiä ovat
esimerkiksi Haavikon tapauksessa älyn ja muodon mestari, vaikeas-
ti lähestyttävä, kaikkien kirjallisuuden lajien taitaja, kielen uudistaja,
kaiken kaikkiaan kirjailija, jonka kieli viittaa enää vain kirjailijaan it-
seensä. Samaan luokkaan kuuluvat Joenpolven tuotannon yhteydes-
sä usein toistetut lauseen rytmi, kerronnan rakenteet, novellin hallittu
muoto, oma ääni, itsestäänselvyyksien rikkominen.

Kulttuurinen pääoma voi inkorporoitua yksilön habitukseen –
Bourdieu (1977, 72-83; 1984, 169-172) olettaa, että eri yhteiskunta-
kerroksille rakentuu kullekin ominaisten elämänehtojen pohjalta
habitus, suhteellisen pysyvä suhtautumistapojen ja valmiuksien järjes-
telmä, joka kytkee yhteen yksilön elämänhistoriaan liittyvät tekijät ja
suuntaa hänen toimintatapojaan. Kulttuurisen pääoman kasaaminen
vaatii aikaa. Siksi perhetaustan merkitys on suuri. Kasaamisessa hy-
vin ratkaisevia vaihteita ovat sekä varhaislapsuus ja primaaripeda-
gogiikka että koulutus. Habitukseen yhdistetty kulttuurinen pääoma
tuottaa uusia käytäntöjä ja uusia rakenteita. Siten eri yhteiskuntaluokista
olevien toimijoiden menestymismahdollisuudet eri kulttuuri-instituutioissa
vaihtelevat. Tässä mielessä kulttuurisen pääoman määrä on yhtey-
dessä kahteen muuhun pääoman lajiin, taloudelliseen, välittömästi ra-
hana ja osakkeina esiintyvään ja omistusoikeudeksi institutionalisoi-
tuneeseen, muiden pääomalajien perustana olevaan pääomaan, ja so-
siaaliseen, sosiaalisiksi velvollisuuksiksi ja oikeuksiksi ja niitä ylläpitäviksi
muodollisiksi ja epävirallisiksi suhdeverkostoiksi kiteytyneeseen pää-
omaan. Lisäksi tarvitaan symbolista pääomaa, jonka kautta muut lajit
tulevat merkityksellisiksi, koettaviksi ja vaikuttaviksi. Symbolinen pää-
oma on keino tehdä erot näkyviksi ja keino pitää niitä yllä. Kulttuuri-
nen pääoma voi myös objektivoitua taide-esineisiin ja institutionalisoitua
kulttuurilaitoksiin. Kulttuurin alan instituutiot, joihin voidaan lukea muun
muassa yliopistot ja niiden kirjallisuuden opetus ja sanomalehtien kult-
tuuriosastot ja niiden kirjallisuuskritiikit, suosivat Bourdieun mielestä
toimijoita, jotka ovat sosialisatiossa saaneet tiettyntyyppistä kulttuu-
rista pääomaa, esimerkiksi hienostuneiden kielikoodien ja asioiden käsit-
teellistämisen, miksei myös älyllistämisen, hallinnan ja taidon mennä
vaivatta mukaan korkeakulttuurin maailmaan. (Bourdieu 1983, 185-
193; Siisiäinen 1988, 158-159.)

Bourdieu (1984, 5-35, 68) olettaa, että eniten kulttuurista pääomaa omaaville ryhmille ominaisessa puhtaassa tai formaalissa esteettisessä dispositiossa muoto on ensisijaista funktioon nähden ja tekniikka ensisijaista teemaan nähden. Luonteenomaista on myös panna enemmän painoa itse taiteelliseen representaatioon kuin siihen todellisuuteen, jota representoidaan. Tämä implikoi katkosta luonnollisen asenteen mukaisiin arkipäivän orientaatioihin. Suhtautumisessa teokseen korostuu ulkopuolisuus, ja kaikkea liian yleistä ja helposti lähestyttävää kartetaan. Tällainen puhtaan katseen ja autonomisen taiteen ideaali esittää itsensä esteettisen disposition universaalisti validina periaattina, vaikka pyyteettömyys Bourdieun mielestä onkin näennäistä ja sen takaa löytyy sosiaalisen kilpailun kohteena oleva luokkamaku.

Kirja-arvosteluiden estetismi – varsinkin ne luonnehdinnat kirjallisuudesta, joissa korostetaan yleisesti hyväksytyjen muoto- ja sisältökaavojen rikkomista, uuden etsimistä ja sellaisen uuden kielen luomista, joka asettaa todellisuuden koetteelle, kirjallisuuden lukijan älyyn ja valppauskykyyn vetoavaa luonnetta sekä tällaisen kirjallisuuden kuulumista vain harvoille tosissaanlukijoille – muistuttaa siis monilta osiltaan Bourdieun ajatuksia paljon kulttuurista pääomaa omaavien ryhmien taidekäsityksistä. Kriitikot eivät tosin yleensä väitä, että heidän määrityksensä olisivat ajattomia ja kaikkialla päteviä. Myös ajatus luokkamausta kannattaa sovittaa suomalaiseen yhteyteen varoen, sillä Bourdieun tutkimukset sijoittuvat toisenlaiseen luokkayhteiskuntaan, jossa makuhierarkisoitumista säätelevät todennäköisesti huomattavasti vahvemmat traditiot ja rakenteelliset pakot. Suomalaisen kirjallisuuden ja lukemisen kentiltä löytyy kuitenkin paljon sellaisia kirjallisia makueroja ja määrityksiä hyvästä kirjallisuudesta, että niiden analysoinnissa voi luontevasti käyttää myös bourdieulaisia käsityksiä ja käsitteitä.

Ja lopuksi paha

Matti Pulkkiselle myönnettiin J.H. Erkon palkinto vuoden 1977 parhaasta esikoisteoksesta. Palkintolautakunta totesi teosta *Ja pesäpuu itki* arvioidessaan, että Pulkkinen on harvinaisen kypsä esikois-

kirjailija. Hän hallitsee huumorin ja ironian sekä runon ja päätöksen, liikkuu luontevin siirrymin ajassa ja tilassa ja pystyy vaihtamaan kerrottansa tempoa ja kehittämään romaanisommitelmaansa eloisan rytmin. Samalla hajotetaan tapauksesta toiseen etenevä juoni. Pulkkinen eläytyy henkilöidensä mielen tapahtumaan, ja yksilöitä kuvaamalla hän kertoo kansallista sielunhistoriaa. Tuloksena on viisas tutkielma suomalaisen yhteiskunnan vaihtuvista rakenteista ja hakeutuminen kohti suomalaista identiteettiä, joka ei ole ajatuksetonta sopeutumista, vaan kriittistä, positiivista kasvua maailman menon itenäiseen arviointiin.

Pulkkisen toista romaania *Elämän herrat* (1980) kiitetään siitä, että se on niin erilainen kuin esikoinen. Jouko Tallinmäki (Et.Suom. San. 20.12.1980) sanoo, että tästä johtuen Pulkkista on vaikea leimata kirjallisuuden arvosteluissa helposti käytetyillä kaavamaisilla leimoilla. *Elämän herrat* on julistuksellinen teos, jossa otetaan korostuneesti kantaa uudestisyntymisterapian puolesta, ei silti niin ahdistavasti, etteikö jokainen rivi kuitenkin olisi kaunokirjallisuutta. Pulkkinen vaihtaa kuvakulmaa nopein välein ja sukeltaa vuoron perään kahden päähenkilönsä tajunnanvirtaan. Silti kirjailijan linja on tinkimätön, eheyteen pyrkivä. Jokainen kysymys saa vastauksensa ja jokaisella kohdalla on vastineensa. Sielullisiin ongelmiin paneutuva kirja ei ole ajaton tai paikaton. Siinä elää suomalainen yhteiskunta. Eräänlaisena yhdistävänä säikeenä kirjassa on dostojevskiläinen ahdistus, mutta romaani on myös vapautumisen ylistyslaulu. Tallinmäki päättää arvostelunsa toteamukseen, että esikoisromaani oli rakenteellisesti taitava ja että sitä oli vaikea lähestyä. Uusi on myös rakennettu taitavasti, mutta kielellisesti se on lähempänä yleiskieltä. Tässä lukijalle vaativassa kirjassa on silti luoksepääsemättömyyden piirteitä. Se kiehtoo, joskaan ei samalla tavalla kuin jokin konkreettisiin ja vanhoihin tuttuihin kiintopisteisiin lukeutuva romaani.

Arto Virtanen (Demari 11.10.1980) sanoo, että toinen romaani tuo lukijansa hätkähdyttävän kokemuksen ja todellisuuskuvan äärelle. Pyrkimyksenä on kartoittaa todellisuutta poikkeuksellisen laajalaisesti ja monikerroksisesti sekä tulla perimmäisten kysymysten äärelle, tarkastelemaan länsimaisen kulttuurin epäonnistumisen syitä. Pulkkisen romaani on elliptinen. Uudelleen, eri tasoilla vaihdellen siinä toistuu matka sikiön kehityksestä kohti syntymää; kuvattun

uudestisyntymisen Virtanen näkee askeleena kohti todellisuuden kokonaisvaltaista tajuamista. Romaanin rakenne on yllättävä. Se eksyttää ja paljastaa uusia ja odottamattomia yhteyksiä. Kuvaamisen taso on sidottu realistiseen kerrontaan. Siihen ujutetaan assosiaatioaineiksia tiedostamattoman äärrajoilta. Yleismaailmallisista ongelmista, luonnonvarojen ehtymisestä, liikakansoitumisesta ja saastumisesta, vedetään suoria analogioita ihmisen viettipohjan traumaattisuuteen. Romaani on kaikkineen komea esitys, olipa sen sisältämistä arvostuksista ja todellisuusmalleista mitä mieltä tahansa. Moni romaani ei meillä ole liikkunut näin korkealla valossa ja syvällä pimeydessä.

Vuonna 1985 ilmestyneen *Romaanihenkilön kuoleman* arvosteluista saa kohtalaisen kuvan silmäilemällä pelkkiä otsikoita: Pulkkinen hurja uutuus, syksyn kohuromaani, Matti Pulkkinen: jaloistaan hirtetty Tolstoi?, tarun ja toden seikkailuretkellä, Matti Pulkkinen katartinen ja infernaalinen maailma, Matti Pulkkinen suomalainen tragedia, Pulkkinen – miksi?, ...ja lopussa viha. Keijo Kettusen (US 27.9.1985) mukaan Pulkkinen yrittää kirjassaan rikkoa romaanin rajat ja paeta fiktiota. Hän tulee kirjoittaneeksi hurjan teoksen. Se pirstoo palasiksi suojaavia harhakuvia, tuhoa pommin tavoin suomalaista idylliä – Suomi esimerkiksi rinnastetaan mätipussiin – ja yrittää epätoivoisesti käydä käsiksi maailman todellisuuteen. Pulkkinen kyselee romaanin oikeutusta, sen olemassaolon mahdollisuutta tai mahdottomuutta. Jos romaania nyt voi romaaniksi kutsua, se kuuluu itsestään tietoisiin romaaneihin, joissa käsitellään romaanin olemusta, toden ja fiktion rajoja, kapinoidaan romaanin muoto- ja sisältökaavoja vastaan ja leikitään niillä. Pulkkinen ei kuitenkaan protestoi romaania vastaan korostamalla teoksen fiktiivisyyttä ja antamalla ymmärtää, ettei keinotekoinen luomus yritäkään kuvata todellisuutta. Sen sijaan Pulkkinen yrittää ylittää perinteisen romaanin toista kautta. Hän pyrkii irti fiktion ansasta. Fiktio kuvataan ”toivon ja elämän puoleksi”, järjestäytyneen, merkityksellisen maailman puolustajaksi. Todellisuuden laita on toisin: teoksen kirjailija haluaa olla herättämättä toivoa ja kirjoittaa tämän maailman veroisen kylmän kirjan. Teos onkin järkyttävä selonteko kuolemasta, väkivallasta, henkisestä tyhjiydestä, pahuudesta ja toivon häviämisestä. Romaanin ja todellisuuden rinnastukseen liittyy myös omankuvan tekeminen, paljas ja itseironinen omaelämäkerta, sekä lukijan ja lukemisen tekeminen osaksi romaania.

Kettunen jatkaa, että Pulkkinen kuvaa teoksensa toisessa osassa rankoin ottein Afrikan todellisuutta ja kritisoi sen sovinnaisia, idyllisiä tulkintoja. Osa on loputon luettelo kehitysavun epäonnistumisesta, korruptiosta, kaaoksesta, toivottomasta yrityksestä ylittää kulttuurirajat. Kauhun ja epätoivon täyteinen kirja ei kuitenkaan ole missään tapauksessa vailla komiikkaa. Komiikka on tosin kitkeränpuoleista. Kirja toteuttaa Bahtinin ajatusta romaanista oppositiohenkisenä ja alati liikkeessä olevana kirjallisuudenlajina, joka aina etsii ja tutkii itseään ja alistaa vakiintuneet muotonsa kriittiselle tarkastelulle. Teoksessa todella tapetaan ja tuhotaan asioita, mutta juuri niitä asioita, joita maailmalla yleensä ja Suomessa erityisesti on totuttu ottamaan annettuina.

Elisabeth Nordgren (Hbl 29.9.1985) pitää kirjaa Pulkkinen tuotannon keskeisten teemojen – niitä ovat sielun ja ruumiin yhteenliittämisen mahdollisuudet, voimienmittelo henkisen ja materiaalsen, rationaalisen ja irrationaalisen kesken, itsestäänselvyyksien purkaminen – loogisena jatkona. Uutuus on fiktiivisestä ja enemmän tai vähemmän dokumentaarista aineistosta, haastatteluista, anekdooteista, aforismeista ja huomautuksista koottu ja itse kirjoittamista ironisoiva antiromaani, kriittinen matkakuvaus, tutkielma pahasta ja vallasta, maailman, eksistenssin ja oman minuuden taistelu. Globaalit, poliittiset aspektit, teknologisen ekspansion, luonnon saastumisen ja kehitysmaiden korruption, kehitysavun ja kehitysmaiden tyhjiinimemisen kritiikki sekä itsetyytyväisen suomalaisen kulttuurielämän ironisoitinkin kuuluvat antiromaanin aiheisiin. Nordgren kuitenkin ihmettelee, miksi Pulkkinen ei ironisoi omia teorioitaan, joita ei voi pitää sen syvällisempinä kuin hänen kirjansa Afrikka-jaksossa moitiskelemiensa antropologien ja kehitysavun parissa työskentelevien idealistisia käsityksiä. Myöskään Pulkkinen pohdiskelut pahasta ja syyllisyydestä, asioiden redusoinen hajanaiseen psykologisointiin ja relativismiin eivät Nordgrenin mielestä päädy sen syvällisempiin oivalluksiin kuin Pulkkinen kritisoimat näkemykset. Romaanikokeilussakaan ei ole mitään uutta; ratkaisuja voi jopa pitää vanhentuneina. Toisaalta Nordgren (Hbl 24.4.1986) muistuttaa, että Pulkkinen tapaa keskustella on syytä lähestyä pitäen mielessä, että koko kirja on ironiaa.

Haastatteluissa, joissa lukijat kertoivat suosikkikirjallisuudestaan,

ei juuri Carpelanista, Haavikosta tai Joenpolvesta keskusteltu. Joenpeltoa käsiteltiin melko paljon. Pulkkinen pääsi muutamaankertaan keskusteltavaksi. Yksi lukijoista piti *Romaanihenkilöä* hajanaisena ja pätkittäisenä eikä ollenkaan innostavana, toisen mielestä se oli kiinnostava, koska hänellä oli kehitysmaissa työskenteleviä tuttavuuksia. Tohtoriksi väitellyt mies Helsingistä, Pulkkinen sukupolvea, innostui erittelemään esikoisteoksen herättämiä vaikutelmia: ”Oon mä nähny parempiäkin kirjoja. Se oli pikkusen liian pitkä, siitä olisi tullu terävämpi jos olisi jättänyt jotain pois. Mutta sehän oli hyvin pitkälti omaelämäkerrallinen, et siinä mielessä se oli ymmärrettävää, et siinä on sisällytettyä tärkeitä tapahtumia. (...) Mut se tyyli oli aika kiva, siis tammönen Pulkkinen ilmasutapa, pystyy aika mukavasti ilmasemaan asioita. Ja tietysti ne asiat, mistä hän kertoo, ehkä ne on mulle aika ymmärrettäviä, siis Pulkkinenhan on kotosin samoilta seuduilta kuin minä itse. Et siinä on tiettyjä tutunomaisia piirteitä, että niitä osaa tulkita eri tavalla, et ihminen joka ei tunne niitä asioita ollenkaan ni ne ei avaanu sillä tavalla ne ilmiöt. (...) Kun kuvataan tiettyä kyläyhteisöä, täytyy tavallaan tuntea se kyläyhteisö, että osaa nähdä sen pelkän kerronnan läpi, että osaa lukea rivien välistä sen sanoman.”

Pulkkinen tuotanto, etenkin kolmas romaani, sijoitetaan kirjallisuudessa keskusteluissa usein pahan yhteyteen. Samaa sarjaan on laitettu monia muitakin 1980-luvulla kirjalliseen julkisuuteen nousseita prosaisteja, esimerkiksi Annika Idström, Olli Jalonen ja Esa Sariola. Pekka Tarkka (HS 11.1.1986) palauttaa mieliin, että äärimmäisen pahan kosketus kirjallisuuteemme tuli, jotkut edeltäjät ehkä unohtaen, Hannu Salaman *Finlandia-sarjasta*.

Finlandia-sarjan kolmas romaani, *Pasi Harvalan tarina* (1981), saa arvostelijat luonnehtimaan Salamaa kirjailijaksi, joka yrittää pelastaa romaanin ja uudistaa proosataiteen kirjoittamalla anti- tai epäromaanin. Salama kykenee vaihtamaan kerrontatekniikkaansa, ja silloinkin, kun hänen romaaninsa on hieman perinteellisempi eikä sisällä kerronnallisia kokeiluja, ilmaisu on vaateliasta, sanankäyttö komeaa, teksti on voimakasta ja sen avonaisuus on lukijalle haaste. Teksti vaatii perusteellista sulattelua eikä päästä lukijaa helpolla. Tuloksena onkin ainutkertaisen lukukokemuksen tuntu. Kun Salamasta todetaan lisäksi, että hän ei päättäne silittele eikä kosiskele lukijaa, kulkee akanvirtaan, kirjoittaa mollivoittoisesti ja tarjoaa epämiellyttäviä

kokemuksia, ei ole kovin yllättävää, että Salama jakaa selvemmin kuin monet muut suomalaiset kirjailijat lukijakunnan kahtia: osa ärsyyntyy ja osa ihastuu.

Elisabeth Nordgren (Hbl 22.11.1981) toteaa *Finlandia-sarjan* kahden ensimmäisen osan antaneen kaoottisen ja hajanaisen vaikutelman, mutta kolmannen selkeyttävän intentioita ja motiiveita. Kirja on monipuolinen perunkirjoitus, jossa Salama estottoman rehellisesti ja samalla ovelasti käy läpi 1960- ja 70-luvun vasemmiston ja Suomen historiaa. Perunkirjoitukseen kuuluu myös Salama-myytin tarkastelu. Sen myötä kirjailija näyttää kriittisesti ja ironisesti, kuka ja mitä hän itse on. Salama on niitä harvoja kirjailijoita, jotka voivat tutkia myyttiä itsestään ja asettaa julkisuuskuvansa rinnalle sitä kritisoivan vastakuvan. Samoin tulee valaistuksi ja kritisoiduksi suomalainen vasemmisto. Rakenteellisesti löyhältä, tyyliiltään herpaantuneelta ja argumentoinniltaan sekavalta näyttäneen sarjan idea selkiytyy uuden kirjan myötä. Mutkikkaista ja sekavista lauserakennelmista, jotka toisinaan ulottuvat yli sivun, loogisen kanssa vuorottelevalta epäloogisesta, vitseistä, pötypuheesta ja analyttisestä argumentoinnista rakentuu estoton sotku, jolla on satiirinen ja parodinen funktio. Muotokysymys ja elämisen ongelmat heijastavat toisiaan. Kielestä voi lukea kielen ja kommunikaation rappion. Salama kykenee metodinsa avulla kääntämään selkensä sisällyksettömille kirjallisille konventioille ja rikkoo yleisesti hyväksytyjä esteettisiä normeja, hahmottaa monitulkintaisesti aikakauden ongelmia ja saa aikaan kulttuurikritiikkiä, jota vailla on oltu kauan.

Vuonna 1987 ilmestynyt pienoisoromaani *Amos ja saarelaiset* sijoittuu tulevaisuuteen. Jukka Petäjä (KU 11.11.1987) arvelee siirtymisen tulevaisuuteen juontavan juurensa *Finlandia-sarjasta*, jossa kourastiin syvältä tämän päivän yhteiskuntaa. Tuntuu siltä, että valtaisan urakan jälkeen Salama on halunnut lähestyä suomalaista todellisuutta aivan toisesta näkökulmasta. Omia lähtökohtiaan Salama ei Petäjän mielestä kuitenkaan ole hylännyt. Siksi Petäjä olettaa siirtymän olevan yhteydessä suomalaisen todellisuuden muutokseen. Tulevaisuudenkuvana kirja ei ole kaikkein omaperäisimpiä, mutta kirjaa voi lukea monella muullakin tavalla. Sen voima piilee eri tasojen yhteisvaikutuksessa. Teos on uskonnollinen romaani, jossa Salama piirtäessään lohdutonta tulevaisuudenkuvaa ja analysoidessaan

uskonnollista yhteisöä pelaa – virittäen välillä tilanteen syvän ironiseksi – sellaisilla vastakkaisuuksilla kuin himo ja siveellisyys sekä Jumalan sana ja ihmisen sana. Kun ahdasmielinen yhteisö, jonka protestoijan ja myönteisen voiman osan Salama on jättänyt naisille, taistelee himoa vastaan, se itse asiassa taistelee ihmistä vastaan. Kirja on myös avioliittoromaani, joka kasvaa kuvaukseksi perheen sisäisistä jännitteistä. Tilanteessa, jossa liikkumatila on äärettömän rajallinen, ihmiset näyttävät ajautuvan mahdollisimman kauas toisistaan. Lisäksi kirja on hivenen ääriviivaton allegoria nyky-Suomesta: väkevä moraliteetti nykyoloja kohtaan ja tulikivenkatkuinen tilitys siitä, miltä tuntuu olla kirjailija tässä maassa. Salama on sälyttänyt Amoksen, sosiaalisia epäkohtia vastaan taistelleen profeetan, tehtävän omille harteilleen. Hän haluaa ruoskia meitä armotta. Teoksen nimeen sisältyvä sana saarelaiset lienee tarkoitettu ironiseksi viittaukseksi nykysuomalaisuuteen. Saari on paikka, jonka meri eristää mantereesta. Vaikka kirja ei Petäjän mielestä lukeudu Salaman pääteoksiin, se pakottaa ajattelemaan ja sen pinnan alla kulkee monenlaisia jännittäviä juonteita. Salaman proosa salamoii, kipinöi ja leiskuaa.

Mitään ei saa ilmaiseksi

Hyvä kirjallisuus, kirjallisuuskritiikkien luennasta rakennettuna, koostuu neljästä tekijästä. Ensinnäkin se on monipuolista ja luokittelematonta. Arvostelijat sanovat arvostamistaan kirjailijoista, että heitä on hyvin vaikea lähestyä kirjallisuudessa perinteisesti käytetyillä leimoilla. Nämä kirjailijat koettelevat vakiintuneiden luokitusten rajoja. He etsivät uutta, eivät yleensä vierasta juuri mitään kirjallisuuden lajia ja siirtyvät kepeästi lajista toiseen. Usein laaja-alaisuutta, moniaineisuus ja kokeellisuus käytetään kuvaamaan paitsi kirjailijoita myös heidän yksittäisiä teoksiaan. Yhdessä ja samassa kirjassa saatetaan liikkua kepeästi rationaalisesta mystiseen, filosofisista pohdinnoista proosarunoon, dokumentaarisesta aineksestä ironiaan, satiiriin, mustaan huumoriin ja tragediaan ja esseestä aforistiikkaan. Monesti kyse on romaanin rajojen rikkomisesta ja kapinasta romaanin muoto- ja sisältökaavoja vastaan, joskus suorastaan antiromaanista.

Toinen tärkeä tekijä on kieli, tai tapa kirjoittaa. Näillä kirjailijoilla on omaa sanottavaa, he ovat kielellisesti luovia ja heidän aiheenkäsittelyssään on yksilöllisiä piirteitä. Sanoja ja käsitteitä käytetään uusilla tavoilla ja uusissa yhteyksissä. Esitystavat eroavat normaalin kielimaailman tavanomaisista esitystavoista. Kieli asettaa todellisuuden koetteelle, sillä puhutaanhan asioista, joista ei voi puhua tavanomaisesti. Kriitikot kirjoittavat myös muodon persoonallisuudesta, nopeista näkökulmien vaihdoksista ja kielen ennalta arvaamattomasta liikkeestä, tuoreudesta, yllättävyydestä, kokeellisuudesta, monivivahteisuudesta ja monimerkityksisyydestä, sanojen avoimesta ja liikkuvasta merkityksestä, mutkikkaista lauserakenteista ja kerrontatekniikan vaihdoksista, kun he kuvaavat arvostamiensa kirjailijoiden kieltä.

Kieli, joka on kriitikoiden ihanteena, koettelee todellisuutta, ja sen käytön tavoitteena ovat rajojen rikkominen ja monimerkityksisyydet. Johtuneeko tästä, että samantapainen ajatus kielen läpinäkyvyydestä kuin mitä lukijat kirjallisuudelta toivovat, puuttuu kirja-arvosteluista. Tai ei aivan. Siellä täällä löytyy kohtia, jotka kertovat, kuinka arvostelijatkin pitävät silmällä yksityiskohtien kuvaamisen luotettavuutta. Eeva Joenpellon epätarkkuudet junareiteissä oikaistaan, *Puukansan tarinan* Veikko Huovista muistutetaan siitä, että rytkertuksen ei pitäisi vilahtaa metsän eläinten joukossa, koska se ei ole metsälintu eikä se esiintynyt vielä Huovisen kuvaamana ajankohtana Suomessa. Matti Peltonen (TuSa 5.11.1987) kirjoittaa *Axel*-kriitikissään: ”Kuuntelin Sibeliuksen ensimmäisen, toisen ja seitsemännen sinfonian sekä viulukonserton. Ajattelin käydä Maskun hautausmaalla, mutta satoi. Haistelin kuitenkin Raision keskustan ilmaa. Bo Carpelanin teksti pakottaa aistit toimimaan. Tarkat kuvat vievät keskelle kaukaista todellisuutta, tuo uskomattoman kirkas päivä on tosiaan ollut. Axelin lapsuudessa ei tainnut kylläkään laulaa mustarastas, kun ensimmäinen kirjattu havainto on vuodelta 1893.”

Kolmanneksi: hyvä kirjallisuus vaatii lukijalta paljon. Teoksissa on luoksepääsemättömyyden piirteitä, ja niitä saattaa olla vaikea lähestyä. Näiden teosten ominaisuus on älykkyys. Tunteella niitä kirjoitetaan ja luetaan arvosteluista päätellen harvemmin. Tekstin avoimuus on lukijalle haaste, ja koska teksti edellyttää sulattelua, lukija ei pääse helpolla. Mielikuvitukselle jää liikkumavaraa. Johtopäätökset saa tehdä itse. Merkitystasot saa itse löytää tai jopa itse luoda.

Kieli pitää lukijan valppaana. Vaaditaan itsekuria, tahdin hiljentämistä ja ajattelua, tekstiin syventymistä ja nauttimista siitä pienin annoksin. Näitä tekstejä ei ole tarkoitettu kaikille. Ne on tarkoitettu ammattilaisille ja herkuttelijoille, kirjallisuuden todellisille harrastajille ja toisinaan lukijoille.

Neljäs tekijä on aihepiirin laajuus. Kirjat on kirjoitettu aiheista, jotka kattavat tasaisesti yhteiskunnan eri alueet ja suuren osan muuta elämää. Materiaaliksi kelpaavat sekä pienet arkeen liittyvät asiat että suuret kysymykset. Teemat vaihtelevat lapsuudesta keski-ikäisyyteen, vanhuuteen ja kuolemaan, politiikasta, vallasta ja talouselämästä luontoon, maaseutuun ja pohdintoihin taiteilijan tehtävästä. Jonkin verran aihekirjoa yhtenäistää suomalaisuus. Sitä ei löydy kaikesta, mutta aika usein arvosteluissa keskustellaan kirjojen innostamana suomalaisesta identiteetistä ja suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin sekä maaseudun nopeasta murroksesta. Suomalainen idylli kelpaa myös kritiikin kohteeksi. Suomi-sidos ei kuitenkaan ole niin ilmeinen kuin mitä se on silloin, kun lukijahaastatteluissa käsitellään Laila Hietamiestä, Mauri Sariolaa, Kaari Utriota ja muita suuren lukijajoukon suosikkeja.

Kirjallisuuden määrittelykysymyksissä tärkeä vaihe liittyy kapitalismin, porvariston ja romaanin nousuun. Terry Lovell (1987, 19-22) toteaa romaanin merkityksen kasvun olleen yhteydessä kapitalismin varhaiseen kehitykseen ja porvariston aseman vahvistumiseen. Tietenkin porvaristo imitoi monin tavoin ylhäisöä, mutta tietyillä makujen kentillä, muun muassa juuri romaanikirjallisuudessa, se aika ajoin näytti suuntaa. Siksi romaania on mahdollista pitää kirjallisuuden porvarillisena muotona, Lovell kertoo. Samalla kirjallisuus, kuten muukin taide, alkoi olla yhä enemmän olemassa myös tavaran markkinoilla. Kehityksen myötä taiteen julkisuudessa tapahtui se muutos, että perinteiset auktoriteetit, etenkin kirkko ja varakkaat mesenaatit, menettivät määrittelyvaltaansa taiteen kysymyksissä, ja profanisointua, aiempaa tavaramuotoisempaa taidetta, tai taidetta sanan modernissa merkityksessä, alettiin arvioida porvarillisessa julkisuudessa (Habermas 1986, 52-53). Porvariston vaikutus hyvän ja huonon taiteen määrittelemisessä kasvoi.

Kriitikoiden kirjallisissa mielityksissä on paljon sitä, mitä Pierre Bourdieu löytää makukysymyksissä määrittelyvaltaa omaavien

ryhmien formaalista esteettisestä dispositiosta. Siinä on myös jotain samaa kuin taideteorioiden kentällä paljon käytetyssä Frankfurtin koulun kriittisessä teoriassa (Adorno 1986; Ridless 1984, 94-123) tehdyissä hyvän taiteen luonnehdinnoissa. On aitoa taidetta, joka eroaa massataiteesta. Aito ei antaudu markkinoiden paineille. Se on uskolinen taiteen sisäisille vaatimuksille ja jää siksi eristäytyneeksi suurelta yleisöltä. Aito vetoaa järkeen, ei tunteeseen, ja näin tehdessään se kuuroutuu kaupallisuuden vaateelle ja välttää tavaroitumisen. Intellektuaalinen taide kehittää uuden muodon ja uuden kielen, joka on syvällisyydessään ja vastaanottajalta keskittymistä vaatiessaan tunteisiin vetoavan kulttuurin kuluttamiseen tottuneille ihmisille vieras. Intellektuaalinen taide selventää tietoisuutta ilmiöistä, joita yhteiskunnassa ei haluta avoimesti kohdata ja paljastaa. Tällainen taide ilmentää ristiriitoja, fragmentteja, dissonanssia, epäjatkuvuutta, tuskaa ja olemassaolon jännitteitä, ja kritisoi yleisesti hyväksytyjä kauneuskäsityksiä ja esteettisiä standardeja. Täten se on kyvykäs esittämään todellisuudesta vaihtoehtoisia näkemyksiä. Aito on visio toisenlaisesta yhteiskunnasta. Sillä on suhteessa vallitsevaan ei-sanomisen funktio, ehdoton negativiteetti. Se kuuluu utopialle. Modernin taiteen utopia erkanelee täten modernisoitumisen sosiaalisista käytännöistä, ja taiteen rooliksi jää yritys tuottaa vaihtoehtoja modernisoitumisen hajottaman ja vieraannuttaman sosiaalisuuden tilalle. Jotta tällaisessa hankkeessa (Ahponen 1991, 165-166) olisi mahdollista onnistua, se edellyttää selän kääntämistä yhteiskunnalle ja sellaista negaation kulttuurin rakentamista, jossa pyritään vapautumaan arkisidoksista ja tähdätään institutionalisoivan ja rutinisoituvan kulttuurisen arvojärjestelmän purkamiseen.

Tällaisia hyvän taiteen kriteereitä ei kuitenkaan yleensä pidetä pysyvinä ja kaiken kattavina. Ne eivät määräydy puhtaasti taiteesta itsestään tai teoksen rakenteesta. Esimerkiksi Paul Willis (1978, 2-7; 1990, 1-5) arvelee, että korkeakulttuurin ilmaisumuodot voivat olla yhtä rajoittuneita kuin muunkin kulttuurituotannon. Korkean rasisiteena ja rajana ovat hänen mielestään perinteisten porvarillisten ilmaisumuotojen ehdot ja puutteet. Taiteen olemassaolo, uusintaminen ja arvostus riippuvat moninaisista institutionaalisista käytännöistä. Korkea ja hyvä on aina jonkun sosiaalisen ryhmän, tavallisimmin eliitin, määrittelemää, ja maku on aina opittua. Valmiudet, jotka ta-

kaavat kyvyn arvostaa ja kuluttaa taidetta, ovat kasvatuksen ja koulutuksen tuotetta. Kokonaisuuteen kuuluu osana myytti taidetta luovasta erityisestä yksilöstä, joka pitää puoliaan passiivista massakulutusta vastaan. Taiteen instituutiot ja käytännöt perustuvatkin pikemminkin poissulkemiseen kuin avoimuuteen. Toisaalla on tavallisuus ja jokapäiväisyys ja huono tai ei-taide. Huonon olemassaolo tekee perustelluksi huolen kulttuurin tason laskusta. Sen perusteella voidaan vaatia, että aitoa taidetta on institutionaalisesti vahvistettava, esimerkiksi avustuksin. Toisaalla on taide ja sen esteettisyyden taakaavat käytännöt ja muodot, jopa jonkinlainen esteettisen kommunikaation ja kritiikin sulkeutunut, itsereferentiaalisen suhteen itseensä omaava älyllisten viittausten retorinen kokoelma, joka on irtaantunut inhimillisistä arkikäytännöistä ja johon vain eliitillä on valmiudet olla yhteydessä.

Terry Eagleton (1991, 17-25) korostaa puolestaan, ettei kirjallisuutta voi ajatella joinakin myötäsentyisinä ominaisuuksina; kirjallisuutta on pikemminkin ajateltava niinä lukuisina tapoina, joilla lukevat yhteisöt suhteuttavat itsensä teksteihin. Kun ihmiset lukevat teoksia, he samalla kirjoittavat ne uudelleen. Uudelleenkirjoittaminen ja siihen liittyvät arvot eivät ole vapaita ideologiasta, vaan ne liittyvät sen yhteisön valtarakenteisiin ja valtasuhteisiin, jossa lukijat elävät. Puhtaiden kirjallisten kriittisten arvioiden ja tulkintojen sijaan arvoskelmat, joille kirjallisuus rakentuu, ovat historiallisesti muuntuvia ja liittyvät, paitsi yksilölliseen makuun, myös niihin näkemyksiin, joiden avulla tietyt sosiaaliset ryhmät harjoittavat ja ylläpitävät valtaa toisiinsa. Saman sanoo Janet Wolff (1983, 14-23), joka uskoo taiteen sosiaalishistorian osoittavan selvästi sattumanvaraisuuden taiteen määrittelyissä. Koska taide ja sen kritiikki saavat alkunsa tietyissä sosiaalisissa olosuhteissa, ne ovat ideologisesti läpäistyjä. Analyysit, joissa lähdetään puhtaasta taiteesta, eivät onnistu, mutta, varoittaa Wolff, eivät sellaiset kovin sosiologiapainotteisetkaan lähestymistavat, joissa taide samaistetaan politiikkaan, ideologiaan ja ryhmäetuihin, ole yksinään sen parempia.

Käsitys makujen hierarkkisesta jäsentymisestä ja oletus ylimmistä kerroksista hyvän maun määrittäjinä on yleinen monissa makujen elämäntyilien teorioinneissa. Tunnetuimpia ovat Norbert Eliaksen (1976, 64-109) ajatus pöytätapojen, pukeutumisen, eleiden ja ilmei-

den ja kaiken muun ruumiiseen liittyvän kultivoitumisen ja tapojen sivilisoitumisen käynnistymisestä yläluokassa ja leviämisestä sieltä vähitellen muihin ryhmiin, Thorstein Veblenin (1953, 60-118) kuvaus yläluokkaisten kuluttamiseen ja moraaliin liittyvien standardien leviämisestä alempiin kerrostumiin ja Georg Simmelin (1983, 28-33) väite muodeista luokkamuoteina, jotka yleensä leviävät ylemmistä kerrostumista alempiin, tosin sillä tarkennuksella, että erottautumismekanismien ohella merkitystä on yhdenmukaistumisellakin, etenkin homogenisointiprosesseilla luokkarakenteen keskiosassa, ja että modernin muodin syklien kiihtyvä vaihtelu omaksutaan sittenkin helpoimmin luokkahierarkian keskiosissa, jonka jälkeen uutuudet leviävät ääripäihin.

Yksi tämän työn keskeisiä teoreettisia lähtökohtia on oletus kielen tuotannollisesta luonteesta. Kielen käyttö ei ole pelkkää asiaintilojen representoimista; yhtä hyvin se on todellisuuden tuottamista. Suomalaisen lukemisen kentältä, esimerkiksi kirjallisuusarvostelijoiden tavoista määritellä hyvää kirjallisuutta, löytyy piirteitä, joiden tulkinnaassa Pierre Bourdieun erittelyt kulttuurisesta pääomasta käytävistä kamppailuista ja muut samansuuntaiset käsitykset makujen hierarkeisoitumisesta ja yhteyksistä makuja määrittelevien ryhmien koulutukseen ja yhteiskunnalliseen asemaan toimivat ainakin pääpiirteittäin. Toisaalta lukemisen maisemaihanteissa on myös sellaista sattumanvaraisuutta, jota on vaikea yksiselitteisesti yhdistää mihinkään tiettyyn maisemaihannetta luonnehtivan ryhmän ominaisuuteen. Merkitystuotanto ei kuitenkaan ole autonomista eikä se ohjaudu omasta sisäisestä logiikastaan käsin. Seuraavassa luvussa käsittelen yksityiskohtaisemmin, kuinka kaikki toimii, miten kielenkäyttö, kirjallisuuden määrittelyt, kielenkäyttäjät ja kirjallisuutta määrittelevät ryhmät eri ominaisuuksineen lomittuvat toisiinsa.

NELJÄS LUKU

MIHIN HYVÄ KIRJALLISUUS KIINNITTYY

Yhteiskunnan luokat ja symboliset luokitukset

Kirjallisuuden maisemaihanteet ovat saaneet alkunsa ja pysyvät kyllä tietyissä sosiaalisissa olosuhteissa. Kun hyvää kirjallisuutta luonnehditaan kokeelliseksi ja moniaineksiseksi, ja kun lisäksi korostetaan, että siinä sekoitetaan tosi ja kuviteltu, leikitellään kielellä, vedotaan lukijan älyyn ja käsitellään elämänalueet laidasta laitaan, kyse on samalla myös kamppailusta, jota käydään kulttuurisesta pääomasta ja oikeudesta määritellä hyvä. Tässä toiminnassa eri ryhmät on resurssoitu eri tavalla. Kirjallisuuden ammattilaiset edustavat yhtä hyvin resurssoitua joukkoa: heillä on alan koulutuksen myötä hankittua kirjallista pääomaa ja usein sellaisen portinvartijuuden tarjoava ammatti, joka takaa hyvät lähtökohdat osallistua symbolisesta käytäviin neuvotteluihin. Hyväksi ja huonoksi luokittelun logiikka ei kuitenkaan toimi sillä tavalla yksiselitteisesti, että sen toiminnan erittelyssä olisi hyödyllistä lähteä liikkeelle esimerkiksi pelkästään arvostelijakunnan koulutuksesta ja yhteiskunnallisesta asemasta. Hyvä kirjallisuus on tuskin kaikkien kirjallisuutta, mutta millaisia lukijoita ja millä tavalla tämän ”tosissaan lukijoiden” joukon ulkopuolelle suljetaan?

Yhteiskuntatieteissä on monesti ollut tapana erottaa symbolinen materiaalisesta ja tapana olettaa, että symboliset luokittelut ovat jol-

lain tavalla materiaalisen, tai taloudellis-hallinnollisen systeemin, homologisia peilejä. Jeffrey C. Alexander (1988b, 2-10) väittää, että tärkeä osa nykyistä kulttuuritutkimusta aina semiotiikkaa ja post-strukturalismia myöten on saanut vaikutteita Emile Durkheimin tuotannon myöhäisvaiheen uskontososiologiasta. Vaikka tämä teoria toimii Alexanderin (1988a, 188-196) mukaan sekä metaforana, yleisenä teoriana yhteiskunnasta että erityisenä teoriana tietyistä sosiaalisista prosesseista, asiaa yksinkertaistaen voidaan väittää Durkheimin yrittäneen kehittää sellaista teoriaa kulttuurista ja symbolisista luokituksista, jossa luokitukset kytkeytyvät ihmisyhteisön rakenteeseen, mutta niin, että jokainen sosiaalisen sfäärin symbolinen dimensio on suhteellisen autonominen ja niin, että autonomisen organisaation muodostavat symbolit saattavat osaltaan olla jäsentämässä sosiaalisen organisaation rakenteita.

Esitellessään australialaisen totemismin kosmologista järjestelmää Durkheim (1980, 139-145) kirjoittaa, että tämän uskonnon idea-järjestelmät, systemaattiset luokittelut, on muotoillut sosiaalinen organisaatio. Toisin sanoen niiden kehikkona ovat yhteiskunnalliset muodot. Juuri siksi, että ihmiset järjestäytyivät, he kykenivät järjestämään esineitä ja antamaan maailmalle jäsenyyksen. Voidaan arvella, että ihmismielen peruskäsitykset, ajattelun olennaiset kategoriat, ovat sosiaalisten tekijöiden tuotetta, sillä totemismissä luokitusten alkuperäinen perusta näyttää olevan luokitusten tekijöiden jakautuminen kahdeksi fratriaksi; kun heimo on jakautunut kahteen fratriaan, myös kaikki tunnetut esineet jakautuvat samalla tavalla. Ihmismielellä on toki kyky havaita yhtäläisyyksiä niiden kohteiden kesken, joista se on tietoinen, mutta luokan idean luomiseksi ihmiset tarvitsevat jostain mallin, eikä Durkheim voi käsittää mistä muualta malli olisi tullut kuin yhteiselämästä. Luokka on selvästi määrätty ryhmä esineitä, jotka ovat keskenään sisäisessä suhteessa, samanlaisissa kuin mitä on sukulaisten kesken. Vain järjestynyt yhteisö muodostaa luokan, ja sen perustalta luokitellaan myös materiaaliset esineet. Jos meillä ei olisi ihmisyhteisöjä esimerkkeinä silmämme edessä, päähämme ei olisi pälkähtänyt yhdistellä olentoja homogeenisiksi luokiksi. Myös hierarkia on yksinomaan sosiaalinen seikka. Vain yhteiskunnassa on ylempiä, alempia ja yhtäläisiä, ja yhteisö on projisoinut oman hierarkkisuuksiensa maailmankäsitykseensä.

Siitä huolimatta, että Durkheim selittää symbolisten luokitusten peilaavan sosiaalista organisaatiota, hän (emt., 375-376) korostaa, että uskonto ei olennaisesti sosiaalisesta alkuperästään huolimatta ole pelkkää yhteiskunnan ja sen välittömien vitaalisten välttämättömyyksien materiaalistien muotojen kääntämistä toiselle kielelle. Ideoiden ja mielikuvien maailma voi kerran synnyttyään noudattaa omia lakejaan ja niin suurta riippumattomuutta, ettei sen ilmauksissa enää tunnu olevan mitään tarkoitusta tai käyttökelpoisuutta.

Tällainen ajatus merkitystuotannon autonomiasta on edelleen käytössä monissa strukturalistisissa merkkien tulkintamalleissa. Niissä uskotaan, että symbolisilla luokituksilla ja muilla kulttuurisilla malleilla on oma, sekä subjektien intentionaaliseen toimintaan että sosiaaliseen organisaatioon palautumaton sisäinen kehityslogiikkansa, mutta toisinaan sillä lisäyksellä, että ihmisten käyttämät luokitukset ja ihmisten tavat ajatella ovat sittenkin viime kädessä lähtöisin niistä konkreettisista suhteista, joissa ihmiset ovat maailmaan ja toisiinsa nähden (Tarasti 1990, 61). Maailman oletetaan muodostavan sellaisen kokonaisuuden, joka koostuu erillisistä ja suhteellisen autonomisista ja analyttisesti toisistaan erotettavissa olevista tasoista, kuten taloudellisesta ja ideologisesta tai materiaalisesta ja symbolisesta, mutta usein niin, että monimutkaisten riippumattomuuksien taustalla symbolisen alkuperäinen syy on kuitenkin materiaalisessa.

Tavassa, jossa luokittelut ja muu käyttäytyminen palautetaan yhteiskuntaluokkiin, luokkaintresseihin ja omistussuhteisiin, on kuitenkin usein hienoista mekaanisuutta ja kankeutta. Esimerkiksi Pierre Bourdieun kulttuurisosiologiasta nousevaa keskustelua voi lukea näin: on olemassa erilaisia sosiaalisia ryhmiä erilaisine resurssineen, ja kun ryhmät taistelevat kulttuurisesta pääomasta, ne hierarkisoivat symbolista todellisuutta laadullisesti toisistaan oleellisesti poikkeaviksi kerroksiksi. Tällaista ajatusta on vastustettu sanomalla, että symbolista ja sosiaalista ei ole mielekästä jyrkästi erottaa toisistaan edes teoreettisesti, eikä sosiaalisessa, tai taloudellisessa, ole mitään sellaista ainesta, joka tekisi niistä ensisijaisia symboliseen verrattuna. Symbolinen on ymmärrettävä samanaikaisesti sosiaalisen toiminnan taloudellisen lajin edellytyksenä ja seurauksena. Jukka Siikala (1986, 130-132) arvostelee malleja, joissa yhteiskunnan rakenne ja kulttuuristen merkitysten rakenne asetetaan ontologisesti eri tasoille, ikään

kuin olisi yhteiskunta rakenteineen ja rakenteessa toimivat yksilöt, jotka ilmaisevat toimintaansa kulttuurisilla merkeillä, ja tosiasiallinen yhteiskunta tosiasiallisine eroineen, joita kulttuurilla ilmaistaan. Siikala korostaakin, että myös yhteiskunnallisen rakenteen kaltaiset järjestelmät ovat kulttuurisia ilmauksia. Yhteiskunta, sen instituutiot ja luokkarakenne ovat kulttuurisesti konstituoituneita, eikä inhimillistä toimintaa ja merkkijärjestelmiä voi selittää ei-kulttuurisilla rakenteilla.

Ratkaisu, jossa maailma jaetaan kahtia, yhtäällä sosiaaliseen organisaatioon tai materiaaliseen, toisaalla kulttuuriin, merkkijärjestelmiin tai symboliseen, ja jossa sen jälkeen aletaan miettiä, ovatko tasot itsenäisiä vai määrittääkö jompi kumpi toista, olisikin parempi korvata ajatuksella, jossa tällaisia dikotomioita ”materiaalinen-symbolinen” pidetään sellaisina metaforina, joissa symboliset rakenteet ovat sisäisessä suhteessa materiaaliin rakenteisiin. Toisin sanoen ne eivät ole erillään, eikä symbolinen täten determinoi materiaalista eikä materiaalinen determinoi symbolista. (Frisby ja Sayer 1986, 99-105; Sayer 1987, 50-82).

Kuinka kaikki toimii

Kun ollaan kirjoista suullisesti tai kirjallisesti kerrotun ääressä, merkitysten järjestelmästä omaksi tasokseen erotetut materiaaliset, sosiaaliseen organisaatioon yhteydessä olevat tekijät eivät sellaisenaan ole mielekäs lähtökohta tulkinnoille. En palauttaisi suomalaisen lukemisen sanaston ulkokulttuurista ja perinteistä yhteisöllisyyttä vaalivaa maise-maihannetta ja yhtenäiskulttuurisia painotuksia esimerkiksi Suomen luokkahistorian erityispiirteisiin tai maan elinkeinorakenteen maatalous- ja talonpoikapainotteiseen historiaan ja myöhäiseen teollistumiseen, en kritiikin kentän käytäntöjä arvostelijakunnan sukupuolijakaumaan tai sen aseisiin luokkarakenteessa, enkä maku-hierarkioita ja lukemiskoodistojen mahdollisia murtumia eri yhteiskuntaluokkien käytössä oleviin erilaisiin taloudellisiin pääomaresursseihin tai keskiluokkaistumiseen ja koulutustason nousuun. Toden-näköisesti nämä kaikki tekijät ovat jollakin tavalla mukana määrittämässä sitä, miten suomalaiset puhuvat kirjallisuudesta, mutta tehtäviä tulkintoja ei ole järkevää perustaa yksinomaan ja kovin yksise-

litteisesti tällaisten tekijöiden varaan. Niiden sanastojen toimintaa, jotka ovat tekemisissä lukemisen maisemaihanteiden kanssa, ei ole hyödyllistä arvioida sellaisella tavalla ymmärrety n bourdieulaisten kehikon pohjalta, jossa oletetaan, että sosiaaliset seikat, kuten sosiaaliset ryhmät ominaisuuksineen, olisivat selvästi erotettavissa symbolisista luokituksista niiden ulkopuolisiksi ja niitä viime kädessä määrittäviksi tekijöiksi. Sanasto ja luokitusten logiikka toimivat toisin, huomattavasti monisäikeisemmin.

Tämän vuosisadan kieli ajattelussa on yleisesti pyritty purkamaan oletusta kielestä todellisuuden kuvastajana. Näissä keskusteluissa käsitys kielestä on tavallisesti melko yleinen ja abstrakti. Kieleen sisällytetään sekä tiedostettuja että tiedostamattomia elementtejä, ja siihen luetaan saussurelaisittain sekä kielisysteemi että puhunta. Kieleen kuuluu lauseiden ja yksittäisten sanojen lisäksi myös sellaisia ”sanattomia”, ruumiillisia ainesosasia kuin ilmeet ja eleet. Kielellä tarkoitetaan tällöin kaikkia merkkijärjestelmiä, koostuivat ne sitten äänneistä, sävelistä, kuvista tai muista vastaavista asioista. Sanaa ”kieli” saatetaan, asiayhteydestä riippuen, käyttää myös samassa merkityksessä kuin arkipuheessa.

Tässä työssä tulkintojen keskiössä ovat sellaiset kielen osat, joita voi kutsua sanastoiksi, diskursseiksi tai lausejoukoiksi. Niitä ovat lukijoiden haastattelupuhe, arvostelijoiden kirjoittama lehtikritiikki ja Likso min kertomuksesta kirjoitetut esseet. Tämäkin osa kielestä on luonteeltaan monimuotoinen ja hajanainen. Se sisältää hyvin laajoja, kokonaiseen maailmankuvaan verrattavissa olevia isoja sanastoja, joita nimitän jatkossa perimmäiseksi sanastoksi – tai pelkästään sanastoksi. Tällaisia perimmäisten sanastojen piirteitä sisältyy myös lukemisen maisemaihanteisiin. Sanastojen ohella kieleen kuuluu lisäksi suppeampia lausejoukkoja ja kielipelejä. Nämäkään kielen osat eivät aina toimi rationaalisesti ja tiedostetusti. Niihinkin lomittuu eisanallisia ja esikielellisiä aineksia.

Kieltä koskevissa keskusteluissa, joita käytän jatkossa hyväkseni, arvellaan yleensä, että kieli ja kielen oleellisen osan muodostavat sanastot ovat vähintään yhtä paljon tai enemmänkin todellisuuden tuottajia kuin todellisuutta sellaisenaan nimeäviä. Näin oletettaessa sanastojen ja todellisuuden raja huokoistuu, eikä todellisuudella uskota olevan mitään sellaista sisäistä ja varsinaista luontoa, joita

sanastot voisivat asianmukaisesti kuvata. Osa sanastoon kuuluvista lausejoukoista lienee sellaisia, että lauseiden olemassaolo ei suoraan riipu mistään niille ulkoisesta, ei käyttäjien niihin kohdistamista intentioista, ei siitä sosiaalisesta maailmasta, jossa käyttäjät elävät, eikä suorasta representaatiosuhteesta muuhunkaan todellisuuteen. Kun pohdin lukemisen maisemaihanteiden toiminnan logiikkaa, otan lähtökohdaksi sanastojen toiminnan monimuotoisuuden.

G. E. Moore esittää yhden tällaisen erityisen, ei-representoivalla tavalla toimivan lausejoukon. Tarkoitus on todistaa ulkomaailman olemassaolo ja tietomme varmuus. Mooren lähtökohta ei ole sellaisissa, länsimaisille uuden ajan tieteenkäsitteille ja maailmankuville melko tyypillisissä ajatusrakennelmissa, joissa korostetaan yksilöllistä tajuntaa, kokemusta ja mieltä lähtökohtana sekä tietämiselle että merkitysten muodostumiselle. Kuvaavimpia esimerkkejä, joita vastaan Moore oman hankkeensa on tarkoittanutkin, on se kartesiolaisen tieto-opin osa (Descartes 1956, 85-98), joka perustuu historiasta, kulttuurista, ruumiista ja muusta tietoon epämääräisyyksiä aiheuttavasta vapautettuun puhtaaseen ajatteluun. Puhtaan ajattelun myötä päädytään teoriaan yksilöllisestä mielestä tilana, jossa on kokemuksia, kuten ajattelua tai vaikutelmia. Varmuus vaikutelmien olemassaolosta yksilötajunnassa on lähtökohta kaiken tietokykymme varmuudelle. Kielen rooliksi tässä asetelmassa jää se, että sen oletetaan vastaavan yksilön kokemusmaailmaa, mikä ei tuota ongelmia, koska mielen tilassa olevien vaikutelmien uskotaan olevan sellaisenaan kommunikaation piiriin otettavissa olevia representaatioita.

Moore (1965a; 1965b) kävelee puhujapöydälle, nostaa kätensä ylös ja sanoo, että tässä on käsi. Todistus perustuu käden nostajan mielestä terveeseen järkeen. Kun modernia filosofiaa perustettiin kartesiolaisessa hengessä, riitti yksi ainoa tosiasia, katseen kääntäminen kaikesta maallisesta vapautettuun puhtaaseen ajatteluun, josta sitten voitiin keskustella asiat sellaisenaan kuvaavalla, ongelmitta toimivalla kielellä. Moore luettelee useita terveen järjen tosiasioita. Niitä ovat muun muassa lause ”tällä hetkellä on olemassa elävä ihmisruumis, joka on minun ruumiini” ja lause ”tämä on sormi”. Varmojen lauseiden löytäminen on helppoa, eikä niiden löytäminen edellytä tietäjän karsimista maailmasta irti olevaksi ajattelevaksi säiliöksi. Tiedämme, että lauseet ovat tosia, vaikka onkin totta, että on vaikea

selittää, miten tiedämme sen. Jos lauseet halutaan osoittaa epätosiksi, se onnistuu vain kiinnittymällä muihin terveeseen järjen lauseisiin. Itse filosofisen kannan perustaa uudet lauseet eivät uhkaa. (Malcolm 1970, 61-69.)

Myös Wittgenstein (1975, 60-75) uskoo toisenlaiseen varmuuteen kuin kartesiolaisessa tietoteoriassa. ”Jos joku sanoisi minulle, että hän epäilee, onko hänellä ruumista, pitäisin häntä puolihulluna.” Kartesiolaisen tieto-opin päämäärä, lause, jonka totuudesta voimme olla absoluuttisen varmoja, ei ole filosofisesti, eikä sosiologisesti, kiinnostava. Tietomme ja monet muut elämäntätömmme eivät perustu lauseille, joille voidaan määrittää totuusarvo. Tietomme pohjana ovat sen kaltaiset lauseet kuin mistä Moorekin luennossaan kertoi, tosin yhdellä tarkennuksella. Mooren luettelemat lauseet toimivat kyllä tietomme perustana, mutta Wittgensteinin mielestä ne eivät ole tiedettäviä lauseita, vaan lauseita, joista meillä ei ole tietoa. Varmuuteen ja tietämiseen tähtävät kysymykset ja epäilemiset ovat mahdollisia, kun osa lauseista jätetään niiden ulkopuolelle. Opin pienenä, että minulla on käsi, kaksikin, mutta en oppinut, että minulla ehkä on käsi. Vaikka opin lukemattomia käsiin liittyviä kielipelejä, en oppinut ”tietämään” kättäni. Jos halusin koskettaa jotain, käden olemassaolon epäileminen ei kuulunut kuvaan. Se oli ikään kuin siirretty pois toiminnan keskiöstä, järjestelyraiteelle. (Emt., 69.) Monet maailman olemassaoloon liittyvät ja myös elämään rakenteita ja mielekkyyttä luovat kielipelit sekä niitä laajemmat sanastot koostuvat tällaisista sivuraiteiden lauseista.

Lauseista muodostuu eräänlainen viimekätinen sanasto (Rorty 1989, 5-6, 73), jota käytetään perustelemaan toimintaa ja sitä, mihin uskomme. Sanastoa ei ole luontevaa epäillä eikä sen puolesta voi argumentoida. Maailma on olemassa ihmisistä ja näistä sanastoista riippumatta; sen sijaan sanastot ovat ihmistekoa. Hieman yleisemmin voi sanoa, että ihmiset tekevät kielen ja maailman väliset semanttiset suhteet ja kieli tekee ihmiset. Monet lauseistamme ovat sellaisia, että ne voidaan todentaa, mutta kun siirrytään lausekokonaisuuksiin, jotka ovat tietomme perusta ja toimintamme lähtökohta, kysymys totuudesta ja varmuudesta monimielistyy. Maailma ei suoraan ohjaa tällaisen sanaston valintaa, sen valintaan eivät yksittäiset ihmiset juuri voi vaikuttaa, eikä se kumpua mistään syvältä

ihmisten sisältä olevasta tai ihmisten jakautumisesta erilaisiin ryhmiin. Lukemisen maisemaihanteet muistuttavat joiltakin piirteiltään tällaista perimmäistä sanastoa: ne ovat vakituudessa käytössä, ne ovat yksi tapa jäsentää todellisuutta ja määritellä elämälle mieli, niiden käyttö vaikuttaa olevan lähes itsestään selvää eikä niitä juuri ihmetellä tai erikseen perustella.

Perimmäinen sanastokin muuttuu. Joskus se tapahtuu lähes huomaamatta, sieltä täältä. Joskus vaihdos on tuntuvampi, kuten kosmologian viimekätisten lauseiden muuttuminen Descartesin, Kopernikuksen ja Galilein aikana. Sanasto ja tavat, joilla se muuntuu, ovat kuitenkin polveilevia ja rajoiltaan epämääräisiä. Rorty (1989, 6) jopa väittää, Thomas Kuhniin vedoten, että kukaan ei päättänyt siirtymisestä galileiseen maailmankuvaan eivätkä maakeskeisestä mallista luopumisen pääasiallisina syinä olleet kaukoputkihavainnot. Ihmiset yksinkertaisesti sattuvat luopumaan tietynlaisista sanastoista ja siirtyivät käyttämään toisenlaisia.

Merkeistä, symboleista, kielipeleistä ja laajemmistakin sanastoista varmasti kuitenkin kamppaillaan, ja jokin kiinnike, vaikkakaan ei yhden suhde yhteen, niillä on myös kielen ulkoiseen todellisuuteen. En, toisin kuin Rorty, usko perimmäisen sanaston muuttuvan kokonaan kontingentisti. Ehkä vanha, aristotelinen sanasto toimi niin huonosti, että siitä oli pakko luopua, ja ehkä uusi oli yksinkertaisempi ja selkeämpi ja sopi vanhaa paremmin ajan henkeen ja orastavan kapitalistisen talouden eetoksen ja uuden talouden puolesta kamppailevien vaatimuksiin. Merkkijärjestelmiin kiteytyy siis valtataistelua, jossa eriperustaiset sosiaaliset ryhmät pyrkivät ottamaan haltuunsa merkkejä ja antamaan näille tulkinnoille uusia sisältöjä nostaakseen omat intressinsä dominoiviksi tai ainakin paremmin kuulluiksi kielellisissä käytännöissä. Hallitsevien ryhmien määrittelyvalta lienee suurempi kuin muiden, mutta eivät nekään kykene kokonaan tukahduttamaan toiseuksien pääsyä mukaan intertekstuaaliseen tuotantoon ja halua käyttää merkkejä omiin tarkoituksiinsa.

Sanaston toiminnan logiikka pätee monilta osin kirjallisuuden ideaalimaisemiin: koska ne eivät ole syntyisin yhdestä lähteestä, myöskään niiden luonne ei oletettavasti muutu minkään yksittäisen asiantilan muuttumisen myötä. Niiden synnyssä ja niiden nykyisessä toiminnassa on mukana määrittäjiä ja kamppailua kansallisesta ide-

ologiasta ja kulttuurista, kamppailua kirjallisen kentän kulttuurisesta pääomasta ja hyvän taiteen määrittämisestä käytäviä kiistoja sekä luultavasti tekijöitä, joilla on yhteyksiä suomalaisen kulttuurin nuoruuteen ja talonpoikaisiin perintöihin ja miksei luokkarakenteen homogeenisuuteen unohtamatta koulujen kirjallisuuden opetusta. Maisemaihanteiden toiminnan logiikan polveilevuutta lisää se, että aivan yhtä paljon kuin niitä määrittelevät muut tekijät ne ovat määrittelemässä näitä muita tekijöitä.

Perimmäinen sanasto on vain yksi esimerkki kielen toiminnasta. Muu osa kielestä ei välttämättä noudata samaa logiikkaa. Yksittäiset sanat eivät esimerkiksi tarvitse toimiakseen objektien determinoimia säännönmukaisia identiteettejä ja nimeämissuhteista kumpuavia merkityksiä, ja samakin sana voi eri yhteyksissä merkitä eri asiaa. (Harris 1988, 19-51; Wittgenstein 1978b, 149.) ”Olla identtinen” on jo itsessään moniselitteinen ilmaisu: sanalla ”on” on eri merkitys lauseessa ”ruusu on punainen” kuin lauseessa ”kaksi kertaa kaksi on neljä”. Jälkimmäisen lauseen ”on” on mahdollista korvata yhtäläisyysmerkillä, edellisen ei ole. Tällaisissa tapauksissa sanan merkitys määrittyy niistä kompleksisista suhdeverkostoista, jotka kytkevät sanan toisiin sanoihin. Näitä konventioita yksilö on voimaton muuttamaan, eivätkä konventiot myöskään kaikilta osin ole sidoksissa kieliyhteisön kontrolliin.

Sanat ja lauseet muodostavatkin kokonaisen erojen ja yhtenevyyksien, perheyhtäläisyyksien, vyyhden. Filosofiasa, sosiologiassa ja laajemmin modernissa tieteessä on toisinaan harrastettu erot alleen hautaavia järjestelmiä, joissa tästä moninaisuudesta on pyritty pääsemään eroon. Kaikelle on yritetty löytää yhteinen mahdollisuuksien järjestys, joka voidaan esittää ohitse kaikkien eriyttävien kokemusten vapaana kaikista epämääräisyyksistä ja epävarmuuksista. Nykyisissä merkkijärjestelmien tarkasteluissa kuitenkin yleensä hylätään tällainen ajatus ajatukselle ja kielelle ominaisesta yleisestä rakenteesta, eräänlaisesta ajatuksen tai teorian muodon muodosta, joka siloittaisi merkkijärjestelmien pintatason sisältöjen häilyvyyden ja painottaisi olemisen transsendentaalista determinoitumista ja sen myötä todellisuuden rationaalista järjestystä a priori.

Pikemminkin uskotaan, että teorointi ja kaikki muu sanastoihin liittyvä on säännön seuraamista. Se puolestaan on luonteeltaan moni-

naista ja, kuten Henry Staten (1985, 14-23) sanoo, sisällön ja muodon väliseltä rajaltaan vaikeasti hahmotettavissa. Sääntöä seuratesa on mahdollista poiketa vakiintuneesta käytännöstä ja pitää silti kiinni säännön muodosta, esimerkiksi jatkaa sarjaa 5, 25, 125 luvuilla 6, 36 ja 216 sen sijaan että käyttäisi lukua 725. Viime kädessä sanat ja lauseet saavat merkityksensä kielipelien ja elämänmuotojen konteksteissa, jotka nekään eivät ole rakentuneet minkään itse-identtisen muodon varaan, joka tarkoin merkitsisi niiden rajat ja löisi kiinni merkitykset vaihtelevien ilmaisujen pinnan alle. Jossain vaiheessa perustelut ja mahdolliset ”syy-yhteydet” saattavat loppua, ja silloin toimitaan ilman perusteita, toki sääntöä seuraten, mutta ei tietoisesti vaan sokeasti. Tässä syy, miksi kieltä voi sen oletetun, sanojen abstrahoivaa ja totalisoivaa voimaa tehostavan transsendentaalisen funktion ohella ajatella myös joustavina ja lopullista teoreettista paketointia pakenevina outoina modernistisina teksteinä sekä erojen ja poissaolojen prosesseina.

Makumieltymykset suhteiden kimppuina

Oletusta tyylien, muotien ja makujen suorista luokkakytkennöistä ja varsinkin yläluokkavetoisuudesta on arvosteltu muillakin kuin kielifilosofisilla perusteilla. Colin Campbell (1989, 31-35) tiivistää kulutuksen vallankumousta käsittelevien teorioiden keskeiseksi väitteeksi oletuksen, että ylellinen kulutus selittyy lähinnä halulla osoittaa sosiaalista statusta. Kuluttajat pyrkivät tällöin jäljittelemään itseään ylempänä olevien kerrostumien kulutustottumuksia. Stratifikaatio-systeemin huipulla olevien ryhmien uskotaan dominoivan makuasioissa, ja alempien kerrostumien ennen pitkää omaksuvan makutuomareiden arvot ja asenteet. Campbell ei usko, että näin on. Pikemminkin monet kulttuuriset ja kulutukselliset innovaatiot ovat lähtöisin keskiluokasta. Esimerkiksi juuri keskiluokka oli se taho, joka alkoi kiinnostua romaanikirjallisuudesta. Romanttisen rakkauden kultin ja niitä käsitelleiden romaanien suosion kasvu oli sekin ilmiö, joka ilmensi nimenomaan keskikerrostumien makua. Tällaisilla välittävillä ryhmillä saattaa olla paljonkin kulttuurista pääomaa, jopa niin paljon, että ne kykenevät vastustamaan ylimpänä hierarkiassa olevien tuot-

tamia symbolisia muotoja ja vähentämään niiden arvoa (Thompson 1992, 159-160).

Luokat saattavat myös pitää kiinni omista makumieltymyksistään yrittämättäkään jäljitellä hierarkiassa ylempänä olevien esimerkkiä. Elämäntyölikamppailussa heikommin menestyvän työväenluokan ei esimerkiksi ainakaan Suomessa odoteta välttämättä olevan edes kiinnostunut seuraamaan muiden ryhmien viitoittamaa tietä. Suomalaisen työväestön itsetietoisuus saattaa olla sen verran vankka, että se voi jopa jättäytyä elämäntyöllisten erottelujen ulkopuolelle. Tähän liittyen voidaan pohtia makuteorioiden kulttuurisidonnaisuuksia. Bourdieu (1984, xi-xiii) itse luonnehti ajatuksiaan hyvin ranskalaisiksi, ja Risto Alapuro (1988b, 4-5) on miettinyt, voiko tällaista hyvin ranskalaista teoriaa Suomeen siirtääkään. Vähintään teoria muuntuu, kun se otetaan käyttöön toisenlaisessa yhteiskunnassa kuin mistä se on lähtöisin. Ranskassa erottautuminen ja makukysymykset ovat paljon keskeisempiä kuin Suomessa johtuen tavattoman rikkaista ja monisyisistä eliitti- ja pikkuporvarillisten kulttuurien perinteistä, joten sieltä tänne tuotu teoria ei ehkä anna parhaita valmiuksia kulttuuriseen erittelyyn. Tähän Jukka Gronow (1990, 98) kuitenkin huomauttaa, että on täysin mahdollista kuvitella tällaisten elämäntyöliien järjestelmien ja erottautumismekanismien löytyvän kaikista niistä luokkayhteiskunnista, joissa luokat asettuvat eri positiioihin taloudellisen ja kulttuurisen pääoman suhteen ja joissa luokkien rajat ovat suhteellisen selkeät mutta silti periaatteessa avoimet. Pertti Alasuutarin (1997, 13) laajasta suomalaisesta kyselyaineistosta rakentamat kulttuuripääoman summamuuttajat kertovat, että näin on: elämäntyöliien järjestelmästä löytyy erottelumekanismeja Suomessakin, varsinkin korkeakulttuurista orientaatiota ilmentävistä asioista, kuten suhtautumisesta klassiseen musiikkiin, taiteeseen ja itsensä kehittämiseen.

Suomen Arvostelijain Liiton jäsenistössä kirjallisuuden pääasialliseksi alakseen ilmoittaneilla arvostelijoilla neljällä viidestä on korkeakoulututkinto, useimmiten humanistisista tieteistä. Suurimmalla osalla kriitikoista on ammatti, jonka perusteella heidät voi sijoittaa kuuluvaksi ylempiin toimihenkilöihin tai ylempään keskiluokkaan ja tarkemmin sellaiseen monesti makukysymyksissä paljonkin vaikutusvaltaa omaavaan väliryhmään, jonka jäsenillä on paljon kulttuurista mutta ehkä ei niinkään paljon taloudellista pääomaa. (Jokinen

1988.) Ne kirjallisuuskriitikot, joiden kirjoittamia arvosteluita edellä on käyty läpi, ovat tekemisissä Suomen keskeisimpien alueellisten ja valtakunnallisten sanomalehtien kanssa. Kaikki heistä eivät kuulu Arvostelijain Liittoon, mutta he eivät eronne tutkintonsa, ammatillisen asemansa ja kentällä sijaintinsa puolesta kovin paljon muista kirjallisuuskriitikoista.

Koska kulttuuriosastot, lehtikritiikkien perusteella luettuna, ovat toimintatavoiltaan ainakin jonkinlaisia säännönmukaisuuksia omaavia kenttiä, ja koska niihin kirja-arvioita kirjoittavien habituksissa on esimerkiksi koulutuksellisista syistä johtuvaa yhtenevyyttä, kirja-arvosteluita voidaan pitää sellaisina symbolisina muotoina, joita tuottavat tietyissä sosio-historiallisissa konteksteissa olevat, kentälle sopivat resurssit omaavat ja kentälle soveltuvia sääntöjä ja konventioita noudattavat toimijat. Säännöt ja konventiot, jotka toimintaa ja vuorovaikutusta ohjaavat, ovat kuitenkin osaksi implisiittisiä, julkilausumattomia, epävirallisia ja epätäsmällisiä. Sääntöjen seuraajat voivat luokan ohella ryhmittyä myös monien muiden tekijöiden mukaan. Tämän lisäksi yksilöillä on taipumus ymmärtää symboliset muodot toisistaan hyvinkin poikkeavasti siitä riippuen, mikä on heidän kulloinenkin positionsa kentällä. (Thompson 1992, 146-153.) Vaihtelumahdollisuuksista huolimatta kulttuuriosastojen kirjallisuusarvosteluissa on sen verran selviä säännönmukaisuuksia, että niiden perusteella on vaivatonta määritellä, millaisia ehtoja arvostelijoiden hyväksi kirjallisuudeksi legitimoivien teosten tulee täyttää.

Pierre Bourdieu (1990, 108-116) on itsekin korostanut, ettei makuerojen maailmassa toimita aina laskennallisesti ja rationaalisesti. Erottautua voi ikään kuin luonnostaan, ilman että se on toiminnan tietoinen ja julkilausuttu päämäärä. Mitkään ”ulkoiset” tekijät eivät myöskään determinoi ihmisten suhtautumistapojen ja valmiuksien järjestelmää. Siksi makueroja tutkittaessaan sosiaalisesta tai luokista ei saa rakentaa mitään makujen ulkopuolista, muusta sosiaalisesta, kuten makujen maailmasta, puhdistettua selittävää tekijää. Habitusten ja kenttien vuorovaikutus ei ole sillä tavalla realistista, että esimerkiksi koulutus ja luokka suoraan säätelisivät yksilön käsitystä kirjallisuudesta; pääomien avaruudessa esiintyvät luokat ovat teoreettisia konstruktioita, jotka eivät esiinny sellaisinaan todellisuudessa. Se, miten toimitaan, riippuu paljolti toimijan asemasta kentällä, ja toimijan

habitus transformoituu loputtomasti. Habitus ja kenttä ovat suhteiden kimppuja, joissa on sekä tiettyihin pääoman muotoihin perustuvien positoiden välisiä ajallisesti muuntuvia suhteita että yksilöllisiin kehoihin havaitsemisen, arvostamisen ja toiminnan mentaalisten ja fyysisten skeemojen muodossa talletettuja historiallisia suhteita, ja pitkälle eriytyneissä yhteiskunnissa sosiaalinen kosmos koostuu lukuisista, esimerkiksi taiteen kentän tapaisista suhteellisen itsenäisistä sosiaalisista mikrokosmoksista, joissa kussakin vain niille erityinen ja ominainen logiikka ja pakko vallitsevat (Bourdieu ja Wacquant 1995, 36-37, 125).

Mitä sukupuolta pysyvästi koskettava koskettaa?

Hyvä kirjallisuus on monipuolista ja siinä käsitellään suunnilleen kaikki elämänalueet, se on kielellisesti luovaa ja vetoaa lukijan älykkyyteen. Mutta laaja-alaisin, luovin ja monipuolisinkaan tuskin on kaikkien kirjallisuutta – kirjoittavathan jotkut kriitikoistakin, että tällainen kirjallisuus sopii vain harvoille. Osa kirjallisuudesta ja osa lukijoista sulkeutuu näin ulos. Kirjallisuuskriitikistäkin voidaan kysyä, miten siinä tuotetaan marginaalisuutta.

Marja Niemi (1990, 12-21) ihmettelee, että kun hän on nähnyt kiinnostavan naisen tekemän elokuvan ja lukee sen jälkeen elokuvasta tehdyn arvostelun, siinä ei käsitellä sitä, mikä hänen mielestään olisi olennaista. Arvostelun lukeminen ei juuri auta ymmärtämään nähtyä paremmin. Se, mistä ja miten kritiikissä puhutaan, saattaa jopa ärsyttää. Niemi toteaaakin, ettei arvostelusta välttämättä löydy vastakaikua hänen katsomiskokemukselleen. Hän arvelee sen johtuvan siitä, että kriitikoiden puhunta tuottaa ja uusintaa sellaista sukupuoli-ideologiaa, jossa naisten tekemät teokset yleensä sijoitetaan niille varattuun marginaaliseen, vallitsevaa miehistä valtavirtaa täydentävään lokeroon. Kun arvostelijat kirjoittavat niin sanotuista naiselokuvista, he käyttävät runsaasti vähätteleviä ilmauksia. Kun ohjaaja on nainen, hän on arvosteluissa naisohjaaja. Miesohjaajaa arvosteluissa ei tunneta. Naisohjaajat myös niputetaan usein yhteen muiden naisohjaajien kanssa; naisohjaajat paikannetaan sukupuolen, ei elokuvallisten konventioiden perusteella.

Kirjallisuuskritiikki tuskin on oleellisesti erilainen maailma kuin elokuvakritiikki. Janet Wolff (1987, 6) väittää, että kulttuurin tuotannossa, kirjallisuus yhtenä osuvimpana esimerkkinä, on paljon sukupuolitettuja käytäntöjä. Historiallisesti ne ovat kytkeytyneet läheisesti jakoon, jossa korkea ja populaari on erotettu toisistaan. Sukupuoli-jaot ovat perinteisesti varanneet taiteen miehille; korkeakulttuurin historia on ollut kehitykseltään miesehtoista. Romaanin suosion kasvu kertoo jälleen paljon. Kun kiinnostus romaanikirjallisuutta kohtaan lisääntyi ja sen arvostus nousi, kustantajat ja kirjallisuuskritiikki alkoivat neutralisoida ja suorastaan väheksyä naisten kirjoittamia romaaneja. Wolffin väite saa tukea Gaye Tuchmanilta ja Nina Fortinilta (1984, 73-74), jotka tutkivat englantilaisen Macmillan and Company -kustantamon suhtautumista mies- ja naiskirjailijoihin. Mieskirjailijat syrjäyttivät kirjallisuuden kenttää aiemmin hallussaan pitäneet naiset heti, kun kirjailijantyö alkoi professionaalistua, kustannustoiminta rationaalistua ja keskittyä ja romaanin arvostus kohota niin, että se alkoi kelvata myös korkeakulttuurin piiriin. Miesten osuus käsikirjoittajina kasvoi ja heidän romaanejaan alettiin julkaista useammin. Kustantajan kiinnostus naiskirjailijoita kohtaan laimeni. Naiset pudotettiin kirjailijoina alempaan sarjaan ja heidän teoksiaan alettiin sijoittaa populaarimpiin osastoihin.

Terry Lovell (1987, 42-43, 139-147) ei hänkään pidä mahdottona ajatusta, että romaani ja sen kirjoittajan sukupuoli kytkeytyvät toisiinsa. Romaanin nousun alkuaikoina 1700-luvulla, jolloin se ei vielä ollut vakiinnuttanut asemaansa, naisten osuus kirjailijakunnassa oli merkittävä. Lovell otaksuu sen johtuneen siitä, että romaanien kirjoittaminen ei ollut kovin arvostettua eikä sillä juuri ansainnut. Mutta heti kun romaaniin alettiin kirjallisuutena suhtautua vakavasti, miesten osuus kirjailijakunnassa alkoi kasvaa. Tosin naisia ei ainakaan englantilaisessa romaanikirjallisuudessa syrjäytetty kokonaan. Tämä lienee yhteydessä siihen, että romaanitaiteesta ei kuitenkaan tullut porvarillista maailmaa shokeeraamaan pyrkivää romanttista bohemismia. Siinä tapauksessa romaanitaiteen maailma olisi ilman muuta mielletty osaksi miehistä maailmaa. Naiset kelpasivat mukaan muutenkin. Heillä oli paikkansa kirjallisuuden lukijoina ja opiskelijoina. Muuten kirjallisuuden institutionalisoituminen osaksi koulujärjestelmää loi miesvaltaisia professioita. Naiset suljettiin kirjallisuuden tut-

kimuksen, yliopistojen kirjallisuuden oppitulioiden ja edellisiin läheisessä yhteydessä olevien kirjallisuuskritiikin ja arvostetuimpien kirjallisuutta käsittelevien aikakauslehtien toimituskuntien ulkopuolelle.

Katarina Eskolan (1988, 10-14) erittelyt suomalaisen kirjallisuuden kentästä ovat samansuuntaisia. Yliopistollinen kirjallisuudentutkimus ja -opetus eivät Eskolan mukaan ole olleet erityisen kiinnostuneita naiskirjailijoista. Koulujen kirjallisuudenopetus näyttää tuntevan naiskirjailijoita vielä huonommin, ja kirjallisuuden kaanonin miesdominanssi jää murtamatta myös kirjallisuuskritiikiltä. Vieroksunta ei johdu naiskirjailijoiden vähäisyydestä, sillä heidän osuutensa kaukokirjallisuuden tarjonnasta on noin kolmannes. Eskola toteaaakin, että Suomessa arvokirjallisuudeksi hyväksytyyn kirjallisuuteen valitaan edelleen yleisemmin miesten kuin naisten kirjoittamaa kirjallisuutta. Arvokirjallisuus institutionalisoidaan miehiseksi. Naiskirjailijoiden teokset saavat markkinoille tullessaan tukea lähinnä suurelta yleisöltä, ei niinkään akateemiselta ja kirjalliselta eliitiltä. Aineistot, joita olen käyttänyt määrittäessäni lukijoiden kirjallisuutta, kertovat saman. Painosmenestysten listoilla ja tavallisten lukijoiden haastatteluissa naiskirjailijat ovat lähes yhtä yleisiä kuin miehet, mutta arvostelijoiden suosikkikirjojen kirjoittajana naisia on suhteessa huomattavasti vähemmän.

Katarina Eskola ja Maaria Linko (1986, 19) ovat erottaneet kirjallisuudessa kaksi kenttää, niin sanotun ykköskentän ja kakkoskentän kirjallisuuden. Ykköskentän kirjallisuudesta kirjoitetaan päivä- ja kulttuurilehdissä arvosteluita, ja sen piiristä löytyvät sekä julkisen kirjallisuuskritiikin että valtion kirjallisuuspolitiikan kiinnostuksen kohteina olevat kirjat. Kakkoskenttään, jota viihdekirjallisuudeksikin kutsutaan, kuuluvat teokset, joista kritiikki ei yhtä yleisesti tai ainakaan yhtä perusteellisesti kirjoita. Mies- ja naiskirjailijoiden määrän laskeminen näillä kentillä ja kenttiä määrittävien instituutioiden sukupuolijakauman selvittäminen tekee mahdolliseksi tulkinnan, että ykköskenttä on enemmän miesten ja kakkoskenttä molempien sukupuolten aluetta.

Mutta tämä on vain yksi tapa tarkastella asiaa. Sukupuoli on kielessä ja kulttuurissa tietenkin paljon monimuotoisempi ja mutkikkaampi tekijä kuin pelkkä taustamuuttuja, varsinkin jos oletetaan, että kieli toimii monin tavoin eivätkä luokitukset ole lähtöisin siitä, miten

ihmiset ovat organisoituneet. Kuten Kari Palonen (1988, 32-38) toteaa, luokitukset eivät ole peräisin asioiden luonnosta. Ne ovat, jos asiaa tarkastellaan nominalistisesti, ihmisten keksimiä ja periaatteessa mielivaltaisia. Sitä, missä yhteyksissä, millä tavoin ja mihin perustuen ihmiset luokitellaan miehiin ja naisiin, ja missä yhteyksissä jakoa ei käytetä, voidaan pitää poliittisena eikä biologisena kysymyksenä. Palonen myös korostaa, että sitoutuminen nominalistiseen kantaan pitää sisällään oletuksen, että puhtaasti kvantitatiivinen sanojen frekvenssien laskeminen – tai tässä tapauksessa kirjallisuuden eri kenttien sukupuolijakojen määrällinen selvittäminen – törmää nopeasti rajoihinsa, sillä kun näin tehdään, oletetaan käsitteiden merkitys vakaaksi ja yhdenmukaiseksi. Esintymistiheyksien laskeminen voi lähinnä toimia jonkinlaisena havainnollisena esityönä muille tulkinnoille.

Kielen ammattilaisiin, sanan ja tyylin taitureihin on päässyt mukaan yksi nainen, Eeva Joenpelto. Aineistonkeruun aikoihin hän oli niitä harvoja naisprosaisteja, jonka teokset kanonisoitiin kansallisen kirjallisuuden huipulle. Arvostus ei silti välttämättä murra arvokirjallisuuden maskuliinisia rakenteita. Kirjailija on moneen kertaan sanoutunut irti ajatuksesta, että nainen kirjailijana olisi yhtä kuin naisen näkökulma kirjoittamiseen. Tutustuessaan *Uusimaa-sarjaansa* perustuvan näytelmän *Eteisiin ja kynnyksille* ennakkoesitykseen Helsingin kaupunginteatterissa Joenpelto sanoo (HS 17.2.1991): ”Mutta mikään naiskirjailija minä en luojan kiitos ole. En tee työtäni naisten ehdoin, miehetkin voivat lukea kirjojani.”

Tällainen sukupuolineutraalisuus voi kuitenkin olla näennäistä. Lovell (1987, 139) muistuttaa, kuinka naisprosaistien sukupuoli on ollut tapana häivyttää näkyvistä siitä lähtien, kun romaanikirjallisuuden asema alkoi vahvistua suhteessa muihin kirjallisuuden lajeihin. Osa naiskirjailijoista on itsekin korostanut pyrkineensä androgyniseen ilmaisuun ja todennut, että ollakseen hyvä kirjailija naisen on kiellettävä sukupuolensa ja sukupuolensa takia kokemansa vääryydet. Sukupuolen kieltäminen ei tosin sekään ole yksiselitteinen tapahtuma. Tekstiä voi tarkastella riippumatta sen tekijän sukupuolesta tai intentioista. Vaikka Joenpelto sanoo, että hän ei kirjoita naiskirjailijana, lukijan ei tarvitse ottaa sanottua lähtökohdaksi lukiessaan Joenpellon romaania.

Sama pätee tietenkin lukijan, esimerkiksi arvostelijan, sukupuoleen. Niihin aikoihin kun aineisto kerättiin, Suomen Arvostelijain Liit-

toon kuuluneista kirjallisuuden pääasialliseksi arvostelualakseen ilmoittaneista kritikoista miesten osuus oli lähes kaksi kolmasosaa (Jokinen 1988, 22-23), ja päivälehtien kulttuuri-osastojen kirjallisuutta käsittelevistä artikkeleista kaksi kolmesta oli miehen kirjoittama (Hurri 1983, 158-160). Toisaalta sukupuoli-jakaamaa tärkeämpiä ovat nimenomaan kentän rakenteelliset ominaisuudet, jotka voivat vaikuttaa kentällä toimivan tapoihin arvioida kirjallisuutta riippumatta toimijan sukupuolesta. Tässäkin pelkkä miesten ja naisten osuuksien laskeminen antaa vain rajatusti tietoa kentän logiikasta.

Sinikka Tuohimaa (1990, 30-33) on tutkinut Märta Tikkasen vastaanottoa Suomessa ja Ruotsissa. Hän väittää, että Suomessa on huomattavasti vaikeampaa olla naiskirjailija kuin Ruotsissa. Täällä naiskirjailijan imago nähdään negatiivisena, naiskirjailijan kuvaamaan naisen kokemukseen suhtaudutaan kriittisesti ja halventaen ja kritiikin asenteet ovat yleisesti sovinistisia. Tuohimaa korostaa kuitenkin, ettei naiskirjailijan marginalisointi ole yksiselitteisesti yhteydessä mieskriitikkojen ylivaltaan. Hän ei löytänyt ruotsalaisten nais- ja mieskriitikkojen kirjoittamista arvioista sovinistisia asenteita. Suomessa niitä löytyi sekä naisten että miesten kirjoituksista. Koska kritiikkien kannanotot eivät eroa kirjoittajien sukupuolen mukaan, Tuohimaa otaksuu, että suomalaiset naiskriitikot ovat omaksuneet, todennäköisesti tiedostamattaan, naisvastaisia asenteita kritiikki-instituution pelisääntöjen aiheuttamasta pakosta.

Kirjallisuuden ja sukupuolen välisten suhteiden ymmärtäminen edellyttää hyvin moninaisten sosiaalisten ja kulttuuristen kontekstien ottamista huomioon, ja siksi sukupuolen tarkasteleminen yksimerkityksisenä taustamuuttujana johtaa kutakuinkin suppeisiin analyyseihin. Perinteisistä tavoista ymmärtää sukupuoli ja tarkastella tekstien ja sukupuolten välisiä suhteita onkin hyvin pitkälle luovuttu. Maskuliinisuuden ja feminiinisuuden vastakohtaisuutta ja kategorioiden muuttumattomuutta ja homogeenisuutta on dekonstruoitu. Teresa de Lauretis (1987a, 5-6; 1987b, 2-21) pitää vastakohta-asetelmaan perustuvaa mies/nainen-dikotomiaa aivan liian yksinkertaistavana, jotta sen avulla voitaisiin ymmärtää naisten välisiä ja sisäisiä eroja puhumatta eroista miesten ja naisten kesken. Melko yleinen käytäntö, naiseuden määrittely valkoiseksi, keskiluokkaiseksi ja heteroseksuaaliseksi, kapea-alaistaa myös sukupuolimäärityksiä. Subjekti ja su-

kupuoli sen mukana on parempi käsittää jatkuvassa muutoksen tilassa olevana, jatkuvasti prosessoituvana ja monien, keskenään risti-riitaistenkin erojen suhteen määrittynä. Subjektiudet ja sukupuolet muotoutuvat näissä toisiinsa lomittuvissa diskursseissa hyvin heterogeenisesti; rodut, luokat, seksuaaliset orientaatiot, sukupuolet, iät, uskonnot ja kielet lomittuvat toinen toisiinsa. Nykyään, kulttuuristen representaatioiden täyttämässä maailmassa, varsinkin elokuvan ja kirjallisuuden kaltaisten tekstien tarjoamien merkitysrakenteiden osuus vaihtelevien positioiden tilaksi ymmärretyn identiteetin ja sen sukupuolen muotoutumisessa on huomattava.

Toril Moin (1989) katsauksesta feministiseen kirjallisuuden tutkimukseen löytyy vastaavia ajatuksia. Termit maskuliininen ja feminiininen eivät hänen mielestään yleensä toimi, sillä ne synnyttävät illusion naisten ja miesten vastakkaisuudesta. Sukupuolten ymmärtäminen moninaiseksi, hajakeskitetyiksi ja määrittelemättömiksi käy tällöin mahdottomaksi. Kahtiajakoa vastaan voidaankin asettaa moninainen, heterogeeninen ero. Merkitykset eivät synny paikallaan pysyvien vastakohtaisuuksien suljetuissa tiloissa. Merkitykset syntyvät pikemminkin merkitsijöiden vapaissa leikeissä, eikä mitään sellaista transsendentaalista ylintä merkitsijää, joka toimisi merkityksenmuotoutumisprosessin päätepisteenä, ole olemassa. Näkemys kirjailijasta – tai kriitikosta – oman tekstinsä lähteenä ja merkityksenä antaa, Moi uskoo, kirjailijalle transsendentaalisen merkitsijän roolin, jolloin helposti painotetaan kirjailijan empiiristä sukupuolta ja sekoitetaan kirjoittajan sukupuoli hänen kirjoittamansa tekstin sukupuoleen. Sukupuolineutraalina esitetyn kirjallisuuden ei tarvitse sellaista olla, mutta olipa kirjan kirjoittaja sitten nainen tai mies, niin kirjailijan sukupuolesta ei voi suoraan päätellä hänen kirjoittamansa tekstin sukupuolta, jo pelkästään siksi, ettei sukupuolella ole mitään essentiaalista ja pysyvää olemusta (Smith 1989, 136).

Jos lisäksi oletetaan, kuten esimerkiksi saussurelaisessa ja wittgensteinilaisessa kielifilosofiassa, että tekstit, koska ne ovat kieltä, ovat vähintään yhtä paljon ellei enemmänkin erojen kuin kiinteiden nimeämssuhteiden ja samuuksien rakennelmia, ja jos tähän liitetään oletus identiteettien rakenteistumisesta myös erilaisten kielellisten representaatioiden välityksellä, sukupuolikin voidaan ymmärtää eräänlaisena monikerroksisena ja muuntuvana erojen järjestelmänä. Ku-

ten Sara Heinämaa (1996, 13-15, 108) sanoo, sukupuoli ei koske ensisijaisesti sitä, mikä tai millainen olio on kyseessä, vaan sitä, miten olio suhteutuu maailmaan, siis miten olio on. Yleisnimet nainen ja mies toimivat huomattavasti nopeammin kuin adverbit naisellisesti ja miehisesti. Sukupuolen voi ajatella muodostavan sellaisen kokonaisuuden, jota voisi luonnehtia ruumiilliset ja mentaaliset piirteet melodian tavoin yhteen kytkeväksi käyttäytymisen modaaliteetiksi tai toiminnan tyyliksi. Sukupuoli on kuin ilmaus, joka ilmaisee itseään. Sillä ei ole ruumiinilmaisuista riippumatonta perustaa, mutta kun merkitykset käsitetään eräänlaisiksi sedimentoituneiksi ja sedimentaatiosta poikkeaviksi akteiksi, sukupuolen luonne voidaan ymmärtää yhtä aikaa sekä pakottavaksi että avoimeksi rakenteeksi.

Mikä on hyvän kirjallisuuden sukupuoli? Kun lukee arvosteluita, saa sen kuvan, että arvostelijoiden itsensä mielestä hyvä kirjallisuus on yleisesti hyvää eikä sillä ole sukupuolta. Kun lukee kirjallisuuden kentän sukupuolitetuista käytännöistä tehtyjä tutkimuksia ja kun laskee miesten ja naisten osuuksia kentällä, hyvällä kirjallisuudella on sukupuoli. Selvin poikkeus sukupuolineutraaliudesta arvosteluissa on Martti Joenpolven teosten käsittely. Se, että Joenpolvi on kuvannut pääosin nimenomaan miesten elämää ja että näkökulma on hyvin pitkälle miehen näkökulma, sanotaan selvästi monissa arvosteluissa. Toisaalta: Joenpolvi tekee myös valtavan matkan kohti ihmistä ja kykenee saamaan ikävyyttä ja toistuvastakin esiin pysyvästi lukijaa koskettavaa.

Luin ne kaksi Joenpolven kirjaa, joiden arvosteluita olen käynyt läpi. Voin hyvin kuvitella, että löytyy lukijoita, jotka pitävät kirjojen näkökulmaa niin sukupuoleen sidottuna, etteivät he ainakaan löydä niistä mitään itseään pysyvästi koskettavaa. Kritiikkeistä ja teoksista ei löydy vastakaikua tällaisten lukijoiden lukukokemuksille. Keskiikäinen toimihenkilönäinen pitää Utrion romaaneista, koska ”siinä on niin ovelasti yhdistetty niinkun historiaa ja asiantietoa, ja tollel naisella kannalta just katotaan näitä asioita”. Tällaisen naisen näkökulmasta kiinnostuneen lukijan mielestä joenpolvelaisessa hyvin pitkälle keskiikäisen miehen näkökulmasta kirjoitetussa tarinassa ei ehkä tehdäkään valtavaa matkaa kohti ihmistä, korkeintaan valtava matka kohti yhdenlaista mieheyttä.

Maskuliininen näkökulma ja yleensäkin käsitykset mieheydestä

ovat perinteisesti kätkeneet sidoksensa historiaan ja kulttuuriin ja esittäytyneet luonnollisina ja universaaleina, jonkinlaisina kontrolli- ja auktoriteettiominaisuutensa häivyttämään pyrkivinä ja asioiden normaalin järjestyksen huipuksi legitimoituina, muita todellisuuden jäsennyskategorioita rakenteistavina itsestäänselvyksinä (Rutherford ja Chapman 1989). Jos ennen uskottiin, että on olemassa miesten universaali yhteinen kokemus, nykyään arvellaan, että sukupuolten välisiä suhteita määrittävät lukuisat hierarkkiset rakenteet, jolloin myös mieheyttä tuotetaan monitahoisesti ja monilla eri tavoilla. Näissä keskusteluissa, joissa maskuliinisuus tulkitaan kulttuuriseksi konstruktioksi ja joissa maskuliinisuuden perinteisten mallien katsotaan säröilevän ja uusien aihetta määrittävien representaatioiden nousseen entisten rinnalle, ei enää uskota yhdenmukaisen ja yhdenlaisen, oikeaksi miellytyn mieheyden olemassaoloon. Varsinkin maskuliinisuutta representoivien diskurssien, siis uusien maskuliinisuuden merkityksiä tuottavien puhe-, kirjoitus- ja ajattelutapojen määrän kasvu tekee entistä vaikeammaksi pitää yllä uskoa ainoaksi normaaliudeksi määritettyyn hegemoniseen maskuliinisuuteen ja entistä helpommaksi erityyppisten, kontekstisidonnaisten subjektipositioiden omaksumisen yhden ja samankin elämänkaaren kuluessa. (Herkman, Jokinen & Lehtimäki 1995.) Jos ajatellaan näin, Joenpolven teosten näkökulma voidaan tarkentaa sellaiseksi, että se ei ole ihmisen vaan miehen, ja miehisenäkin edustaa vain yhdenlaista mieheyttä, todennäköisesti sellaista mieheyden lajia, jolla on yhteyksiä hegemoniseen maskuliinisuuteen. Se on kulttuurissamme ollut pitkään dominoiva, ja siksi sitä on totuttu pitämään luonnollisena normaaliuden mittana.

En pyri edellisellä lyömään lukkoon Joenpolven tuotannon sukupuolta. Tarkoitus on lähinnä pohtia, millaisia rajoituksia hyvän kirjallisuuden määrittämisessä voisi olla ja millaisia sukupuolitettuja käytäntöjä teksteihin ja niiden luentoihin mahdollisesti voi sisältyä. Ennen kaikkea pyrkimys on kuitenkin nostaa esiin kysymys kaunokirjallisten tekstien ja lukijoiden välisestä suhteesta, tekstien ja lukijan kokemusmaailman ja lukijan eri subjektipositioiden välisestä suhteesta, ja yleisemmin: miten tekstit ja subjektit rakenteistavat toinen toisiaan.

VIIDES LUKU

KIRJAN LUKEMINEN KOKEMUKSENA JA ELÄMYKSENÄ

Kesäidylleistä älylliseen kritiikkiin

Tässä luvussa käsittelen lukukokemuksia. Tarkastelen sitä, kenen kokemuksesta lukemisessa on kysymys, ja sitä, millaisia tunteenomaisia ja älyllisiä sitoumuksia tavalliset lukijat ja kirjallisuuden arvostelijat liittävät näihin kokemuksiin. Pohdin myös edellisiin teemoihin kytkeytyviä metodologisia kysymyksiä, etenkin sellaisia, jotka liittyvät tekstin ja lukijan sekä lukukokemuksen ja siitä kertomisen väliseen suhteeseen. Ovatko yksityiset, lukijan henkilökohtaiset lukukokemukset mahdollisia, miten henkilökohtainen lukemisessa ja siitä kerrotussa limittyy yleiseen ja yhteisölliseen, miten lukija rakentaa kirjoista keskustellessaan omaa ja yhteisöllistä historiaansa?

Suomalaisten lukijoiden kaunokirjallisista mieltymyksistä rakentuneet maisemaihanteet saavat sisältönsä monelta taholta. Kun lukijat arvostavat hyvän romaanin ominaisuuksina ensinnäkin elävää ja tavalliselle ihmiselle läheistä kieltä, toiseksi lämminhenkistä tarinaa tavallisten suomalaisten pääasiassa ulkokulttuurisella vyöhykkeellä sijaitsevasta arjesta ja kolmanneksi kerrotun todenmukaisuutta, läsnä on muun muassa kansakunnan syntyajoilta lähtöisin olevan kansallisen ideologian ja siitä vaikutteita ottaneen kulttuuripolitiikan suodattamia määräytyksiä ”meistä”, koulussa opittuja taipumuksia käsitellä luettua, mahdollisesti haastattelutilanteeseen yhteydessä

olevia tapoja esittää oikeutettuja perusteluita lukemiselle ja miksei myös kulttuurin merkkijärjestelmien oletettuun homogeenisuuteen sekä kulttuurin nuoruuteen liittyviä tekijöitä.

Kirjallisuuden arvostelijat luonnehtivat hekin kirja-arvosteluissa eräänlaista oman lukemisen ihannemaisemaa. Sitä luonnehtivat monipuolisuus ja luokittelemattomuus, kielen uudistaminen ja todellisuuden koetteleminen, älyllisyys ja vaativuus sekä aihepiirien laaja-alaisuus. Kriitikoiden suosiman kaunokirjallisuuden lehtikritiikeistä rakennetuissa lukemisen maisemaihanteissa on siis mukana sellaisia kirjallisuuden muoto- ja sisältökaavoja, joihin todennäköisesti pääsee tutustumaan esimerkiksi yliopistollisessa kirjallisuudentutkimuksessa ja -opetuksessa, mahdollisesti kamppailua kulttuurisesta pääomasta ja hyvän kirjallisuuden määrittämisestä sekä sanomalehtien kulttuuri-osastojen ja kirjallisuuskritiikin konventioita.

Näissä kirjallisuuden ammattilaisten korkeasti arvostamissa kotimaisissa teoksissa käsitellään, aivan kuten tavallisten lukijoiden suosikeissa, myös melko useasti suomalaista todellisuutta, mutta niin, että lämminhenkisyys korvautuu kriittisillä äänenpainoilla: Laila Hietamiehen teoksista esiin nostetut lapsuuden lämpimät kesäidyllit vaihtuvat Matti Pulkkisen luonnehdintaan kansakunnasta mätipussina. Erot tavallisten lukijoiden ja kirjallisuuden arvostelijoiden kirjallisten mieltymysten välillä on mahdollista kiteyttää myös eroiksi luku-kokemuksissa. Kun lukijat keskustelevat suosituimman proosan lukemisesta, läsnä on hyvin vahvasti lukijan oma tai hänen läheistensä elämä. Kirjoista kerrotaan tavallisesti oman kokemuksen näkökulmasta ja hyvän romaanin – ja usein sen todenmukaisuuden – mittana ovat itse koetut asiat. Kun lukijat keskustelevat tällaisista ”lähelle” tulevista kirjoista, heidän puheessaan vilahtelee elämyksiin, tunteisiin ja lämpöön viittaavia sanoja. Kirjallisuusarvosteluissa paino siirtyy lukijan omasta kokemuksesta yleiseen kokemukseen. Tosin tämä yleinen kokemus, kuten edellisestä luvusta kävi ilmi, voi olla sukupuolitettu ja sidoksissa tiettyyn sosiaaliseen ryhmään. Siirtymä yksityisestä yleiseen ja läheisestä etäännyttävään liittyy läheisesti myös siirtymään tunteesta kohti järkeä.

Tekstit, lukijat, kokemukset, tulkinnat

Kuten ensimmäisessä luvussa kerroin, lukemisen maisemaihanteiden tulkinnoista nousee esiin kolme metodologista, merkitysten merkitykseen liittyvää kysymystä. Ensimmäinen niistä koskee tekstin ja lukijan välistä suhdetta. Vaikka tässä on tutkittavana teosten vastaanotto, eli lukijahaastattelut, kriitikoiden kirjoittamat arvostelut ja seuraavassa luvussa käsiteltävät Rosa Liksomien kertomuksesta kirjoitetut esseet, aineistojen paikkaa merkitysten ketjussa sekä tekstin ja lukijan välistä suhdetta voi silti miettiä. On esimerkiksi oletettu, että jokaisella tekstillä saattaa olla eräänlainen invariantti rakenne, jolloin tutkimuksessa ei olisi hyvä rajoittua pelkästään siihen, mitä lukijat ja arvostelijat kirjoista sanovat, vaan olisi analysoitava myös itse teoksia. Toisaalta on väitetty, että taideteoksen luominen päättyy vasta teoksen vastaanotossa, ja siksi juuri reseptioaineistojen myötä päästään kiinnostavimpien merkitysten äärelle.

Aihetta voi pohtia paljon yksityiskohtaisemminkin. Tekijän ja lukijan välissä olevan kertovan fiktion voidaan ajatella rakentuvan lukuisista toisilleen alisteisista, kukin omat lähettäjä- ja vastaanottaja-agenttinsa sisältävistä tasoista. Jokainen fiktioteksti edellyttää kertojan, joka lausuu fiktiivisen diskurssin, jonka ottaa puolestaan vastaan samalla tekstin tasolla oleva yleisö, ja mikäli tekstissä esiintyy sisäkkäistarinoita, niillä oletetaan olevan omat kertojansa ja yleisönsä. Näistä kategorioista voidaan erottaa tekstille konstruoitu tekijä, sisäistekijä tai implisiittinen tekijä, joka on keksinyt kertojan ja esittää keksintönsä lukijoille. Sisäistekijää ei pidä samastaa tekstin todelliseen, historialliseen tekijään. Sisäistekijän ominaisuudet voidaan päätellä vain tekstiin sisältyvien ominaisuuksien perusteella. Samalla tavalla on konstruoitavissa todellisista historiallisista lukijoista erottuva sisäislukija, implisiittinen lukija, ideaalilukija tai odotettu lukija, joka on yhtä kuin ne tekstin edellyttämät kompetenssit, joiden voidaan katsoa olevan välttämättömiä lukemisen onnistumiselle. Nämäkään kategoriat eivät kaikissa tapauksissa riitä. Esimerkiksi ironinen diskurssi edellyttää onnistuakseen vähintään kahdenlaisia vastaanottajia, sellaisia, jotka tajuavat vaikkapa johonkin sovinnaisuuteen kohdistuvan ironian, ja sellaisia, jotka eivät tajua, koska pitävät so-

vinnaisuutta luonnollisena. (Tammi 1988, 201-203.) Rajaan kuitenkin teosten yksityiskohtaisen analyysin tarkastelun ulkopuolelle ja keskityn haastatteluihin, kirja-arvosteluihin ja lukijoiden esseekirjoituksiin. En silti jätä kysymystä tekstin ja lukijan välisestä suhteesta kokonaan syrjään. Palaan siihen joiltakin osin myöhemmin.

Toinen keskeinen kysymys koskee lukukokemusta ja sitä, miten siitä puhutaan ja kirjoitetaan. Kun luettua kirjaa käsitellään haastatteluissa ja arvosteluissa, ei enää suoranaisesti olla tekemisissä sen tilanteen kanssa, jolloin kirjaa luettiin. Kyse on myös paljosta muusta. Tämä muu ei kuitenkaan poista mahdollisuutta, etteikö luetusta kerrotulla voisi olla läheinen suhde itse lukukokemukseen. Tähän liittyvät keskustelut yksityisen kokemuksen suhteesta yhteisesti jaettuun, kuten kysymys, mikä on yksilöllisten kokemusten ja henkilökohtaisen paikka tekstien ja lukemisen maailmassa, tai kysymys, mistä voi johtua, että kirjasta kirjoitettu arvostelu ei vastaa lukijan kokemusta kyseisestä kirjasta. Koska kirja-arvosteluissa painotetaan hyvän kirjan vetoavan lukijan järkeen ja koska tavalliset lukijat puhuvat mielilukemisesta kertoessaan enemmän lämmöstä ja muista positiivisista tuntemuksista, keskustelu lukukokemuksista on yhteydessä keskusteluun järjestä ja tunteesta. Laajemmin ymmärrettynä taustalla on yksilöllisen kokemuksen ja sen kielellistämisen ongelma, ja siihen liittyvät kysymykset sanomattoman ja sanottavissa olevan sekä älyllisen ja emotionaalisen suhtautumistavan välisestä suhteesta. Nämä teemat ovat tämän luvun keskiössä.

Kolmas ongelma-alue on kysymys tutkijaluennasta. Käsillä oleva tekstimateriaali on vasta aineisto, jota käytetään tulkintojen pohjana. Osa tutkimuskokonaisuutta on siten tulkintojen ehtojen käsitteleminen. Tätä kysymystä olen pohtinut työni alussa ja palaan siihen myös seuraavassa luvussa.

Maailma on minun maailmani

Sosiologia määritellään usein tieteeksi, jonka tutkimuskohteina ovat sosiaalinen ja ihmiset yhteisön jäseninä. Kuitenkin tässä työssä käsisäni on aineisto, josta nousevat vahvasti esille yksilölliset kokemukset. Siksi yksi keskeinen tutkimuksellinen teema koskee yksilöllisyyttä

korostavien ilmausten suhdetta sosiaaliseen. Ongelma on kiinnostanut myös muita sosiologeja. Max Weber (1980, 1) määrittelee sosiologian tieteeksi, jonka tehtävä on tulkinnan välityksellä ymmärtää sosiaalista toimintaa ja sitä kautta selittää kausaalisesti sen kulkua ja vaikutusta. Toiminnan Weber ymmärtää sellaiseksi inhimilliseksi käyttäytymiseksi, johon toimija liittää subjektiivisen mielen. Toiminnasta tekee sosiaalista yksilön orientoituminen muiden toimijoiden käyttäytymiseen. Tämän voi tulkita niin, että ensin on yksilö ja hänen subjektiivinen merkityksenantonsa, sitten tulee sosiaalisuus. Weber pyrkiikin tärkeimmissä, maailmanuskontojen talouseettisten oppien ja talousjärjestelmien välisiä vuorovaikutussuhteita sekä modernin kapitalismin ja länsimaisen rationalismin syntyedellytyksiä käsittelevissä töissään lähestymään laajoja yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ilmiöitä yksilöiden toiminnasta ja yksilöllisistä merkityksenannoista käsin, joskin ideaalityypin käsitteen suodattamana. Toisaalta Weberin kirjoitusten painopiste on yleensä niin laajoissa kulttuurisissa ilmiöissä, että hänen ei voi katsoa olleen aivan uskollinen ohjelmalleen merkityksistä yksilöllisinä tarkoituksina; sitä paitsi ohjelmaan sisältyvälle käsitteelle subjektiivinen mieli (der Sinn) on käsitteen kontekstit huomioonottaen mahdollista ymmärtää intersubjektiivinen ulottuvuus (Thyen 1989, 34-39).

Fenomenologisessa sosiologiassa, joka on yksi tärkeimmistä weberiläisittäin orientoituneista ymmärtävän sosiologian nykysuuntauksista, lähtökohta on niin ikään yksilöllisessä tarkoituksessa ja mielessä. Alfred Schütz (1981, 14-24) näkee sosiologian tehtäväksi tutkia sosiaalista toimintaa siten, että ensin tarkasteltavaksi otetaan yksilöiden intentioista löytyvä subjektiivinen mieli. Tämän jälkeen on mahdollista ideaalityyppellä konstruoida selvittää inhimillisen toiminnan subjektiivisesti intentoidusta mielestä käsin yksittäisiä sosiaalisia ilmiöitä ja laajemminkin sosiaalista maailmaa. Ensin tulevat yksilö ja hänen merkityksenantonsa. Kielen merkitykset rakentuvat yksilöiden kieltä edeltäneille intentioille. Tutkijan rooliksi jää tulkita yksilöiden merkityksenantoprosesseja. Schütz jopa korostaa, että sosiaaliset kytkennät eivät ole ehdottoman välttämättömiä yksilön mielekkäälle toiminnalle, vaikka ne tietenkin tuovat siihen lisämerkityksiä. Tällöin halutaan joko pitää puhtaat sisäiset kokemukset vapaina kieleen sisältyvistä sosiaalisista vaikutuksista tai vaihtoehtoi-

sesti nähdä kieli ainoastaan sellaisena käyttökelpoisena järjestelmänä, jolla vakiinnutetaan kielestä riippumatta muotoutuneet merkitykset. Tätä kuvaa hyvin Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin (1979, 50-51, 85-89) oletus, että ensin on yksilöllinen kokemus, jota sitten kuvataan yhteisellä kielellä. Merkit ovat eräänlaisia objektivaation muotoja, joita voidaan käyttää merkin käyttäjien subjektiivisten merkitysten osoittamiseksi. Merkit ja merkkijärjestelmät voivat objektiivoina tietenkin irtaantua ihmisten sen hetkisten subjektiivisten aikomusten välittömästä ilmaisemisesta melko itsenäiseksi järjestelmäksi ja toimia eräänlaisena suurena kollektiivisten symbolikerrostumien säilytysvarastona, mutta tätäkin järjestelmää edeltävät joka tapauksessa yksilölliset subjektiiviset kokemukset.

Oletus yksilöllisten tarkoitusten olemassaolosta ei tietenkään ole sosiologien keksintöä. Samanhenkisiä yksilöiviä merkitysten tulkitsemisen lähtökohtia on paljon, sillä yksilöllisen tajunnan, kokemuksen ja mielen korostaminen on aina uuden ajan alusta, ”ajattelen, olen olemassa” -lauseen syntyajoista lähtien ollut yksi keskeinen osa modernia tietoteoriaa. Thomas Hobbesin Leviathanin (1979, 110-118) todellisuudessa, luonnossa, on tosiasioita, joista on tietoa yksilön tajunnassa, ja sieltä ne voidaan siirtää muihin tajuntoihin kielen välityksellä. John Locken (1959) teoriassa inhimillisestä ymmärryksestä sanat saavat merkityksensä, koska ne vastaavat puhujan mielessä olevia ja periaatteessa vain hänen itsensä tiedostettavissa olevia ideoita, jotka puhuja on havaintojensa myötä saanut todellisuudesta. Kartesiolaishenkisten rationalistien ja lockelaisuutta myötäilevien empiristien kiistat käydään lähinnä siitä, rakentuuko tietomme luotettavuus tajunnan todellisuuden objekteista saamille välittömille aistihavainnoille vai päinvastoin tajunnan rationaaliseen ajattelukyvyille ja mielen ja luonnon väliselle samankaltaisuudelle.

Modernin epistemologian perusasetelmassa tieto on siis mielessä eräänlaisina sisäisinä representaatioina, joille keksitään nimet niistä puhumiseksi. Nimetyillä uskotaan olevan täsmällinen vastine mielen ulkopuolella. Sen lisäksi, että tiedon keskiöksi määritetään yleensä yksilösubjekti, myös maailman oletetaan olevan yksi ja ehyt, ja maailmasta osuvimmat kuvaukset tekevällä modernilla tieteellä oletetaan olevan yksi, universaalisti pätevä kieli. Siksi yksityisistäkin kokemuksista käsin päästään käsiksi ihmiskunnan yleispäteviin periaatteisiin.

Tutkimukset, joissa ollaan ensisijaisesti kiinnostuneita merkityksistä, mielletään ne sitten kulttuurisiksi koodeiksi, merkitysjärjestelmiksi, mielen merkityksenannoiksi tai merkitysten tulkinnoiksi, voidaan Klaus Mäkelän (1987, 10) mielestä luokitella kahteen pääryhmään, kulturalistiseen ja koodinäkökulmaan. Edellisessä merkityksiä lähestytään hänen mukaansa yksilöllisten tarkoitusten kautta. Tällöin ollaan kiinnostuneita siitä, miten ihmiset antavat elämälleen ja maailmalle mielen. Yksilöllisiä tarkoituksia voidaan aivan hyvin painottaa myös tutkimuksissa, joissa muuten korostetaan ryhmien ja vuorovaikutuksen merkitystä. Esimerkiksi Paul Willis (1984, 145-149) väittää, että pienin mahdollinen yksikkö, joka voi toimia kulttuurisen ymmärryksen perustana, on ryhmä. Kulttuuriset käytännöt eivät rakennu yksittäisistä teoista ja ajatuksista, vaan niiden logiikka edellyttää toimiakseen vähintään ryhmätasoa. Willis (1978, 2-7) kuitenkin liittää kulttuurin määrityksiinsä yksilöllisen tietoisuuden ja yksilön suhteen hänen ympärillään oleviin tarkoituseräisiin ja ilmaisullisiin objekteihin. Pertti Alasuutari (1985, 119, 123) puolestaan käyttää kulturalistista sosiaalisten merkitysten tutkimusta esitellessään muun muassa ilmauksia ”yksilölliset merkitykset”, ”ihmisten sisäinen maailma” ja ”yksilötason tulkinta”.

Tältä pohjalta voidaan kuvitella, että lukija on lukuhetkellä kirjansa kanssa kahden. Kirja on yli-yksilöllinen kulttuurituote, mutta lukukokemuksen voi ainakin joiltakin osin hahmottaa sellaiseksi yksilölliseksi käyttäytymiseksi, johon lukija liittää subjektiivisen mielen. Haastattelutilanne, jossa lukemisesta keskustellaan, tekee näistä lukijan yksityisistä intentioista ja merkityksenannoista sosiaalisia. Sosiaalisesta huolimatta merkityksenantoprosessin keskiössä ja siten tutkimuskohteenakin ovat ensisijaisesti subjektiivinen lukukokemus ja lukijan sisäinen maailma, joita voidaan tulkinnallisesti lähestyä sen perusteella, mitä lukija lukemastaan kertoo.

Yksilöllistä kokemusta, yksilön subjektiivisia merkityksenantoja ja yksilön sisäisten tilojen kuvauksia sekä näiden suhdetta ihmisten yleisesti jakamaan merkitysmaailmaan eli ryhmän yhteisen kielen ja yhteisten todellisuustulkintojen suhdetta yksilölliseen mieleen voidaan lähestyä toisinkin, jolloin painopiste ei ole yksilön intentioissa vaan koodeissa, kulttuurissa merkkien järjestelmänä. C. Wright Mills (1940, 904, 913) ei usko kielen funktion löytyvän siitä, että yksilöt ilmaisivat

sillä sisäistä maailmaansa. Mills on vakuuttunut, että kielellinen käyttäytyminen ei viittaa ihmisten yksityisiin tiloihin. Siksi kieltä on aiheellista lähestyä tarkastelemalla sen sosiaalista funktiota erilaisten toimintojen koordinoinnissa. Onkin kysyttävä, millaisessa tilanteessa mitään puhutaan, mihin puheella pyritään ja mitä sillä saadaan aikaan. Kun oletetaan näin, merkityksiä ei konstruoida yksilöiden tarkoituksista eikä kulttuurista järjestystä hahmoteta yksilön päämäärähakuisen toiminnan kodifioinniksi. Sen sijaan tukeudutaan käsitykseen, jonka mukaan yksilöt voivat ilmaista tarkoituksiaan ja jäsentää elämäänsä mielekkääksi vain sosiaalisesti annettujen merkkijärjestelmien ja luokittelujen varassa, sillä vasta kulttuurinen järjestys antaa muodon ja tulkintaperustan kaikelle inhimilliselle toiminnalle (Mäkelä 1987, 11; Sahlins 1982, 55).

Kieleni rajat ovat maailmani rajat

Kun oletetaan, että ensin on lukijan yksilöllinen lukukokemus ja siten sen kielellistäminen yleisesti käytössä olevalla kielellä, tullaan lähelle käsitystä, jossa oletetaan kielen sanojen nimeävän yksityisen kielenkäyttäjän omia sisäisiä aistimuksia ja saavan merkityksensä siitä, että ne vastaavat kielenkäyttäjän mielessä olevia ja periaatteessa vain hänen itsensä tiedostettavissa olevia vaikutelmia. Ajatuksen liittyvät myös oletukset yksityisen kielen mahdollisuudesta ja pohdinnat siitä, miten sisäisiä vaikutelmia koskevat kielipelit toimivat ja voiko kieli olla sellainen sääntöjärjestelmä, jossa säännöt periaatteessa ovat kollektiivisia mutta jossa sääntöjä on kuitenkin mahdollista luoda ja seurata yksityisesti.

Yksityisen kielen mahdollisuuteen kielteisesti suhtautuvat filosofit ajattelevat, että kieli elää vain vuorovaikutuksessa ja ihmisten elämäkäytännöissä. Ihminen, joka ei ole koskaan ollut yhteydessä minkäänlaiseen yhteisöön ja sen kommunikaatiojärjestelmään, ei näin ollen kykene itsenäisesti luomaan kieltä. Jos jotain sanotaan, se voidaan sanoa vain kielessä, jonka käyttö on säännön seuraamista ja siten mukautumista yhteiseen käytäntöön ja yhteisölliseen kriteeristöön. Kieltä käyttävä ihminen tarvitsee tuekseen sellaisen kollektiivisen säännösten, elämänmuotojen, yhteisten inhimillisten toiminta-

tapojen yhtäpitävyyden tarjoaman kiinnekohdan, joka antaa korrektiin kriteeristön ilmaisujen käytölle ja luo sanojen merkitykselle jatkuvuuden. Vaikka maailma olisikin minun maailmani, omien aistimusteni maailma, se millä siitä puhun ei voi olla pelkästään eikä alun alkaen minun. (Rhees 1968, 269-278; Wittgenstein 1978b, 81-87.)

Yksityisellä kielellä on silti puolustajansa. A.J. Ayer (1968, 258-265) väittää, että ihmisen on täysin mahdollista antaa merkitys jollekin merkille ja viitata sillä merkkiä edeltäneisiin sisäisiin kokemuksiinsa, vaikka toiset eivät ymmärtäisikään mitä hän ajaa takaa ja vaikka kukaan toinen ei voisi havainnoida merkin viittauskohteena olevaa kokemusta. Jos ihmisellä on esimerkiksi kipeä vatsa, hän antaa kivulle nimen ja sillä hyvä. Hän tietää yleensä, milloin hänen vatsansa on kipeä ja käyttää silloin samaa nimeä. Jos muut eivät ymmärrä käytön logiikkaa, se ei todista, etteikö yksityistä, kieltä edeltävien kokemusten ja intentioiden nimeämistä voisi olla.

Ayerin kannustamana voidaan lukijan lukukokemus tulkita yksilölliseksi kokemukseksi, johon lukija on liittännyt subjektiivisen mielen – tai yksilöllisiä merkityksiä – ja jota hän sitten voi halutessaan kuvata yhteisellä kielellä muille asiasta kiinnostuneille. Samoin voidaan ajatella, että kun lukija lukemisensa myötä palaa lapsuuteensa ja esimerkiksi muistaa, miltä tuntui istua aurinkoisena päivänä kivelä, kokemus on aidosti ”vain” hänen ja muistot ovat oikeita vastaten kokemusta. Edelleen voidaan ajatella, että jos hammastani särkee, kokemus on yksityinen ja vain minun, mutta jos haluan muidenkin tietävän särystäni, annan sille nimen ja kerron siitä muille.

En kuitenkaan opi aistimusnimiä tai kokemusten kieltä niin, että ensin koen jotain, jota voi sanoa sisäiseksi aistimukseksi, ja sen jälkeen etsin sopivan sanan kuvaamaan subjektiivisia tuntojani. Vaikka puhumme sisäisestä maailmastamme ja aistimuksistamme ikään kuin ne olisivat yksityisiä kokemuksiamme, kyse ei ole sisäisten tilojen suorasta kuvauksesta. Kielessä on jo paljon valmiina ennen yksityisten vaikutelmien nimeämistä. Toisin sanoen vaikutelman nimeämisessä ei ole mieltä, jos sanan kielioppi ei ole jo valmiina osoittamassa paikkaa, jonne uusi sana sijoitetaan. Ilman tällaista intersubjektiviisuuden takaamaa säännöllistä käyttötapaa lauseen merkitykset vaihtelisivat mielivaltaisesti. Jotta pääsisin perille esimerkiksi sanan ”ajattelen” merkityksestä, voin tietenkin tarkkailla itseäni kun ajatte-

len, mutta sanaa ei käytetä tällä tavalla eikä se saa merkitystään tällaisesta nimeämssuhteesta. Kokemuksellista raaka-ainetta tuotetaan vasta kielen myötä. Se ei ole olemassa puhtaana tämän tuotantoprosessin ulkopuolella. (Wittgenstein 1978b, 89-105; 1978d, 23-36.)

Subjektiiivisen mielen ja kielen suhdetta voidaan yksityiskielen kyseenalaistamisesta huolimatta edelleen tulkita yksilöpainoisesti. Merrill B. ja Jaakko Hintikka (1986, 242-258) uskovat, että sanan merkitys on useimmissa tapauksissa yhtä sanan käytön kanssa. Ostensiiviset, nimeämisen logiikalla tehtävät määritelmät voivat heidän mukaansa kuitenkin olla myös yksityisiä, joskin niiden asema julkisten sääntöjen rinnalla on marginaalinen. Niillä ei ole samanlaisia semanttista funktiota kuin mitä esittävät kollektiivisten sääntöjen seuraaminen ja julkiset kielipelit. Sitä paitsi sen osan kielestä, jota ihmiset käyttävät kertoessaan sisäisistä aistimuksistaan, ei edes tarvitse olla yksityistä. Näin ajateltuna maailmaa, jossa elämme, voidaan pitää välittömän havainnon kohteena olevien fenomenologisten objektien maailmana, mutta tästä maailmasta puhutaan kielellä, jota käytetään puhuessamme fysikalistisista objekteista. Julkinen viitekehys ei ole este yksityisten kokemusten todellisuuden olemasololle eikä kyvyllemme puhua siitä ja antaa nimiä näille kokemuksille.

Nimen ja nimetyin asian välinen suhde selviää siis katsomalla kielipeliä, jossa nimeä käytetään, sillä sisäisen tapahtuman kuvaus on upotettuna tilanteeseen, ihmisten tapoihin ja instituutioihin (Wittgenstein 1978b, 18, 108, 217-225). Siksi on parempi perehtyä siihen, miten sisäisen kokemuksen nimeävää sanaa käytetään kuin kysyä, mitä sisäinen kokemus on ja mitä tapahtuu, kun joku kokee jotain. On myös mahdollista pitää Richard Rortyn (1990, 70-127) tavoin koko mielen teoriaa tarpeettomana. Rorty uskoo, että ei ole olemassa mitään ongelmaa sisäisten vaikutelmien ja niistä puhumisen välillä. Hän ei vaadi mentaalisen sanaston poistamista käytöstä eikä keskittymistä vain havainnoitavissa olevaan käyttäytymiseen, mutta hän pitää hyvänä ajatuksena luopua sen pohtimisesta, mitä ovat sisäiset tilat ja mikä yhteys mentaalisella sanastolla näihin tiloihin on – loppujen lopuksihan tällaisen sanaston arkikäytössä ei ole ilmennyt ongelmia.

Terry Eagleton (1991, 74) kiteyttää edelliset pohdinnat teesiksi, että merkitys ei ole mitään kielen ilmaisemaa tai heijastamaa vaan

kielen tuottamaa. Meillä ei ole ensin merkityksiä ja kokemuksia, jotka sitten puetaan sanoiksi, sillä merkityksiä ja kokemuksia voi olla vain siellä, jossa on kieltä, jonka sisällä merkitykset ja kokemukset ovat mahdollisia. Eagleton väittää, että kokemuksemme, mukaan luettuina kokemukset yksilöinä, ovat perin juurin sosiaalisia. Maailma on oma sensuaalinen maailmani, mutta kokemusten kieli ja kaikki merkityksellinen kieli on sosiaalista. Aina kun ajattelen kieltä, se merkitsee kieleen sisältyvän yli-yksilöllisen yhteiskuntaelämän muodon ajattelemista. Kielen rajat ovat maailmani rajat; se, että kielellinen merkitys on mahdollista vain kieliyhteisön yhteydessä, merkitsee ajattelun kannalta sitä, että henkilön ymmärtämä kieli asettaa rajat sille, mitä hänen voidaan olettaa mielekkäästi ajattelevan (Hertzberg 1989, 219). Mitään suoraa tietä ihmisten ”sisäisiin kokemuksiin” ei ole, kuten ei ole olemassa mitään puhdasta, luonnollisesti ilmenevää materiaalia, joka ei olisi aina jollain tapaa välittynyttä. Kun ihmiset kuvaavat omia motiiveitaan, ei kannata kysyä, mitä he todella ajattelevat. Kannattaa pohtia, milloin mitäkin puhutaan, mitkä motiivit ovat mahdollisia ja millaisia tapahtumankuvausten malleja ihmiset käyttävät. (Silverman 1988, 265-266.)

Kieli ei ole puhujalle mikään neutraali apuväline, jota hän voi käyttää oman mielenkiintonsa mukaan. Pikemminkin kieli pakottaa käyttäjänsä näkemään maailman tietyllä tavalla. Maailma ikään kuin heijastuu ihmiselle hänen puhumansa kielen peilin kautta, ja jokainen kieli on peilinä omanlaisensa. Yhteisön kielelliset käytänteet ohjaavat tietynlaisiin tulkintavaihtoehtoihin, ja siksi kieli asettaa rajat ajattelulle. (Leino 1987, 28-30.) Kieli ei ole silta todellisuuteen, jotain jonka välityksellä saadaan sellaisenaan tietoa tosiasioista, vaan kielen käyttö ja muu merkityksellinen toiminta rakentavat todellisuuttamme, myös sitä todellisuutta, jota joissakin keskusteluissa kutsutaan ”sisäiseksi”.

Kantilaista oletusta, että meidän on mahdotonta hypätä yli tajuntamme rakenteiden, siis ajallis-avaruudellisen havaitsemistapamme, ja että meidän on yhtä lailla mahdotonta mennä käsitteidemme ulkopuolelle tarkastelemaan maailmaa sinänsä riippumatta tavoistamme jäsentää maailmaa, voi kielen pakottavan luonteen huomioonottaen vapaasti muunnella asuun, jossa kielen rajat laitetaan kantilaisten tiedon rajojen, tajunnan ja havaitsemistapojemme rakenteiden, tilalle (Ste-

nus 1970, 45-56; Wittgenstein 1978c). Kieli nähdään tällöin eräänlaisiksi universaaliksi ilmaisuvälineeksi, jonka semantiikkaa tai merkitysoppia ei voi lausua julki. Myöskään todellisuuden ”todellista” luonnetta ei voi selvittää, sillä maailma tavoitetaan vain kielen ilmaisemien merkitysten välityksellä. Jos ollaan oikein tarkkoja, järkevä puhuminen kielestä on mahdotonta, sillä mahdollinen keksitty metakielikin, jolla voitaisiin tarkastella toista ”objektikieltä”, on sekin jollain tapaa vain konstruoitu laajentuma ensimmäisestä kielestä. (Hintikka ja Hintikka 1986, 1-16; Kusch 1988, 13-17.)

Käsitys kielestä ihmisen ajattelua ja todellisuuskäsityksiä ehdottomasti määräävänä tekijänä on kuitenkin katsottu kestävämmäksi. Yleensä tulkinnat ovat lievempiä. Kieli kyllä osaltaan ohjaa ajattelua, mutta kuten ei ole mieltä ajatella, että olisi olemassa kielen rajoista täysin vapaa, itsenäinen ja idiosynkraattinen puhuja, ei ole mieltä olettaa kaikkia puhujia samalla tavalla ohjaavaa ja kaikkien puhujien yhdenmukaisesti omaksumaa yhtenäistä kielen järjestelmää. (Leino 1987, 47-48.) Jollain tavalla maailma kuitenkin on sellainen kuin miksi se nähdään – käsitteellistetään –, ja myös tutkimuksissa, joiden painopiste on merkkijärjestelmissä ja merkitysten tulkinnissa, jokainen kysymyksenasettelu edellyttää tietyn käsitteellisen jäsenyyksen, sellaisen viitekehyksen, joka osaltaan määrittää tutkimuksen tuloksia ja sitä, miltä tutkittava maailma ylipäätään näyttää. Myös lukija kirjoineen ja kokemuksiineen on samalla tavalla lomittunut merkkijärjestelmiin, eikä niiden taakse ole asiaa tarkastelemaan lukijan oletettuja tosiasiallisia subjektiivisia intentioita eikä yksilöllisiä, autenttisia kokemuksia, joita merkkijärjestelmät eivät vielä olisi ennättäneet kosketuksellaan saastuttaa.

Romaani elämäkertana

Käsitys, että merkitykset eivät synny kieltä käyttävän yksilön mentaalisen tilan perusteella siten, että ensin yksilöllä on jostakin sisäisiä vaikutelmia, jotka hän sitten pukee sanoiksi, ja käsitys, että kielen ja sen osien, kuten sanaston ja jopa yksittäisten sanojen, käyttö ei ole merkitysten pysyvää kiinnilyömistä ja yhdellä tavalla toimiva todellisuutta representoiva järjestelmä, vaan myös jatkuvaa, konteksti-

sidonnaista merkitystuotantoa, siirtävät yksilösubjektin pois merkitysten muotoutumisen keskiöstä. Jos merkitysvälitteisen toiminnan lähtökohtaoletuksina ovat esimerkiksi väittämät, että kielen käyttö rakentaa sosiaalista todellisuutta, merkityssystemejä on olemassa useita ja ne kilpailevat keskenään, merkityksellinen toiminta on kontekstisidonnaista ja subjektit kiinnittyvät merkityssystemeihin (Jokinen, Juhila, Suoninen 1993), rationalistista, muun muassa perinteisessä tietoteoriassa käytössä ollutta keskeissubjektirepresentaatiota kokemuksineen ja motiiveineen ei enää pidetä tiedon ja tulkintojen lähtökohtana.

Aineistot eivät täten ole sillä tavalla ”puhtaita”, että niistä päästäisiin suoraan siihen tilaan, jossa lukija kirjaansa lukee, ja tilan kuviteltuihin yksityisiin merkityksenantoihin, mutta merkityksellisen toiminnan ja merkkijärjestelmien tutkimisessa ei tällaista oletusta yksityisestä tilasta tilan omine, puhtaine merkityksineen tarvitakaan. Kirjoista puhuttu ja kirjoitettu ovat sellaisinaan hyviä tutkimuksen kohteita. Ne eivät ole pelkkää tekstuaalista leikittelyä vailla reaalisempia ulottuvuuksia, tai pelkkää taistelua kulttuurisesta pääomasta ja vakuuttelua, jolla lukijat yrittävät esittää lukemisensa hyväksyttävässä valossa. Ne ovat oleellinen osa kulttuurissamme käytössä olevia symbolisia luokitusjärjestelmiä.

Durkheim (1980, 25-32) saattaisi sanoa, että nämä keskustelut kirjallisuudesta ovat tärkeitä yhteisiä ja yhteistä todellisuutta ilmentäviä merkkijärjestelmiä, sellaisia sosiaalisia tosiasioita, joihin on syytä niiden reaalisuuden ja yksilön kannalta pakottavan luonteen takia suhtautua vakavasti. Hän tosin jättäisi jäljelle mahdollisuuden lähestyä merkkijärjestelmiä sosiaalisen organisaation homologisena, joskin todennäköisesti sängen itsenäistyneenä ja omaa elämäänsä elävänä peilinä, kun taas tässä en oleta tällä tavalla tehtyä tarkkarajaista todellisuuden jakoa materiaaliseen ja symboliseen, esimerkiksi toisaalta lukijoihin ja heidän sosioekonomiseen asemaansa ja suomalaisen yhteiskunnan taloudelliseen rakenteeseen, ja toisaalta siihen, mitä lukijat kirjoista kertovat ja laajemminkin kirjallisuuden kentän merkkijärjestelmiin.

Yhteiset merkkijärjestelmät suosivat tietynlaisia tulkintoja, nos-tavat esiin tiettyjä teemoja ja saavat toisenlaiset tuntumaan vähemmän luonnollisilta. Toisaalta niiden pakottavuus yksittäisen lukijan

kannalta ei ole ehdoton. Vaikka lukemisesta kerrotussa on läsnä monia yli-yksilöllisiä käytäntöjä, myös lukijan omille henkilökohtaisille elämäkokemuksille ja muille tuntemuksille jää tilaa. ”Se toi oman lapsuuden mieleen ja niitä tuntemuksia. Mä muistan pikkutyttönä kun just sodan jälkeen meilleki sinne naapuriin tuli karjalaisia, ni sillä tavalla se tuntu niinku kiinnostavalta. Mulle tämä tyttö oli niin läheinen, kun mää ite oon ollu vähän samanlainen, jutunkertoja.” ”Näin meikälaisittain ajatellen, kun minäkin kun mää on joutunu lapsesta asti koville tekemään työtä, ja tää on kova työmies ollut, niin tää on minun mielestä kirjallisuutta. Se osaa kertoa mitä se työmiehen elämä on ollut.”

Mikään teksti ei liene niin mimeettistä, että se ei samalla loisi maailmaa ja toimisi jollakin tavalla itsensä referenttinä. Kun tekstiä kirjoitetaan, se samalla kirjoittaa tekijäänsä, ja kun tekstiä luetaan, se samalla lukee lukijaansa. Keski-ikäisen naisen muistellessa Laila Hietämiehen *Karjala-sarjan* tarjoaman tulkintakehikon avulla lapsuudenkokemuksiaan ja prosessiteollisuudessa työskentelevän, piakkoin eläkkeelle siirtyvän miehen palauttaessa Kalle Päätalon omaelämäkerrallisen romaanisarjan myötä mieleensä oman työhistoriansa sulautuvat haastattelutilanteen käytännöt, kirjoista luettu ja itse koettu toisiinsa. On vaikea päätellä, käyttääkö lukija luettavaa vai päinvastoin, mikä on yksilöllistä ja mikä yleistä, ja missä ovat prosessin lopulliset kielelliset viittauspisteet.

En usko tämän johtuvan siitä, että lukijat eivät muistaisi joskus hyvinkin tarkasti, mitä he ovat elämässään, kauankin sitten, kokeneet. En myöskään usko, että lukemisen liittäminen omiin muistoihin ja menneisyyden kokemusten kertaamiseen olisi pelkkä konventio, jota käytetään, koska se on totuttu haastattelutilanteessa ottamaan käyttöön. Mutta lukija tuskin kertaa haastattelutilanteessa kokemuksia, jotka ovat ainoastaan ja puhtaasti vain hänen. Koska kielen sanastot eivät tuotannollisen luonteensa takia ole pelkkää asioiden kuvaamista ja nimeämistä, kirjoista luettu jäsentää lukijan kokemuksia ja tarjoaa tekstuaalisia paikkoja, joissa näitä kokemuksia voidaan käsitellä.

Vaikka ihminen on sosiaalinen ja kiinnittyy yleensä erilaisiin yhteisöihin ja perinteisiin, jotka osaltaan jäsentävät ihmisen identiteettiä ja pitävät sitä yllä, varsinkin nykyihmisten uskotaan yhä enemmän

olevan myös itse vastuussa omasta identiteetistään. Identiteetti ei ole valmiiksi annettu, sitä ei kannattele mikään selvärajainen yhteisö eikä se ole pelkän refleктоimattoman toiminnan jatkumon tulosta. Sitä on jatkuvasti pidettävä yllä ja luotava yhä uudestaan, arkielämän moninaisissa käytännöissä sekä rutiininomaisesti että refleksiivisesti. Nykyihmisen on huolehdittava kyvystään pitää käynnissä eräänlaista kertomusta omasta elämästään, kuten Madan Sarup (1996, 14-64) toteaa. Hän olettaa, että perinteet eivät nykyaikana enää yksiselitteisesti organisoine elämää ennalta asetettujen kanavien läpi eivätkä yhteisöt tarjoa identiteeteille kinalosauvoja entiseen tapaan. Pikemminkin aikakautemme levittää yksilön eteen laajan mahdollisuuksien kirjon ilman täsmällistä valintaohjeistoa. Yksilön on viime kädessä itse kannettava vastuu itsestään ja valinnoistaan ja pyrittävä jäsentämään refleksiivisesti rataansa menneisyydestä ennakoituun tulevaisuuteen. On suorastaan pakko pohtia, millainen olen ollut ja mitä olen kokenut, kuka olen, mitä elämästäni haluan, mitä tulevaisuudeltani odotan.

Pyrkimys jäsentää identiteetti koherenttina kokonaisuutena edellyttää eksplisiittistä narratiivia. Menneet tapahtumat, nykyhetki ja tulevaisuuden odotukset kerronnallistetaan, ja kerrottu tarina helpottaa kertojaa selvittämään elämänvaiheensa ja tulemaan toimeen oman itsensä kanssa. Tarina on eräällä tavalla yhtä kuin yksilön identiteetti. Keinoina kiinnittää identiteetti johonkin ulkoiseen ja tehdä se näkyväksi käytetään muun muassa muistoesineiden kokoelmia ja perhevalokuvia kirjahyllyissä ja pöydillä, päiväkirjoja, pinoiksi sidottuja kirjeitä, valokuva-albumeita ja videonauhoja, joille on kuvattu oman perheen ja suvun eri vaiheita. Anthony Giddens (1991, 75-80) jopa väittää, että itsen kehityksen linja muuntuu vähitellen sisäisesti referentiaaliseksi. Kun perinteiden status muuttuu ja kollektiiviset sidokset ovat käymistilassa, niissä ei ole tarpeeksi kiinnityspintaa itsen kertomukselle. Tällainen turvallisuusperustan muutos, Giddens olettaa, johtaa vähitellen siihen, että itseä on konstruoitava yhä yksilöllisemmin. Siten itsen narratiivin lopulliseksi viittauspisteeksi tulee narratiivi itse.

Myös Ulrich Beck (1995, 9-10) yhtyy niihin, joiden havaintojen mukaan ihmisten oman elämän tärkeys on nykyaikana selvästi korostunut. Yksilöllinen ”jokainen on oman onnensa seppä” -ajattelu

on yleistynyt, ja ihmisten elämä on pirstoutunut yhä useampiin osaluokkiin, isäksi ja äidiksi, veronmaksajaksi, opiskelijaksi, autoilijaksi, potilaaksi, kuluttajaksi, lukijaksi ja niin edelleen. Moneen osaan eriytyneessä todellisuudessa omaelämäkerta – tai aivan yhtä hyvin romaani, jota lukiessa voi käydä läpi omaakin elämäänsä – on hyvä ja ajan henkeä mainiosti myötäilevä keino ohjata tai ainakin selkiyttää itselle oman elämän kulkua ja pyrkiä toteuttamaan toivetta sen autonomisesta hallinnasta.

Toisaalta oma elämä ei ole puhtaasti oma asia. Lukuisa joukko ihmisten vaikutuspiirin ulkopuolella olevia kansallisia ja maailmanlaajuisia instituutioita, organisaatioita, asioita ja tapahtumia vaikuttaa heidän elämänsä kulkuihinsa. Elämä on elettävä näiden ulkopuolisten tekijöiden sallimissa rajoissa. Jopa se, että ihmisiltä edellytetään aktiivisuutta elämänsä muotoilemisessa, on yhteydessä näihin yksilöllä vahvempiin pakkoihin. Oma elämä on sekä aktiivista ja yksilöllistä että ulkoisten tekijöiden ohjaamaa elämää, jossa myös monet yhteiskunnalliset, rakenteelliset tekijät yksilöllistetään ja ymmärretään henkilökohtaisina onnistumisina ja epäonnistumisina. (Emt., 10-14.)

Lukijoiden itsen radalla, niiltä osin kuin he käyttävät haastatte- luissa kirjallisuutta pitääkseen kertomusta itsestään käynnissä, on paljonkin tekemistä kollektiivisten kiinnikkeiden kanssa. Suuriin painosmääriin yltävä kotimainen kaunokirjallisuus toimii ihanne- maiseilta nimenomaan sellaisina fiktiivisinä, jos toki selviä faktuaalisia ulottuvuuksia sisältävinä, kertomuksina, joita käytetään muodostettaessa kuvitteellisia ja usein lähi- ja joskus kauemmaksi- kin menneisyyteen ajoittuvia presentaatioita ”meistä”. Siksi lukijat sanovat, että ”se osaa kertoa mitä se työmiehen elämä on ollut”, tai vakuuttavat, että ”kun mun äiti on Karjalasta lähtösin ja sitten mun anoppi on karjalaisia, et mua viehättää juuri se et pääsee niinku tutustuun siihen”. Tietenkin lukijoiden käsitykset työmiehen elämästä tai karjalaisuudesta saattavat joskus pohjautua stereotypioihin, mutta joka tapauksessa lukijat esittävät ne faktuaalisina ja omaan kokemuk- siin pohjautuvina asioina. Kotimaisen proosan käyttö elämäkertana saa selviä sosiaalisia painotuksia, ja siksi suosituimpaa kirjallisuutta voi pitää eräänlaisena kollektiivisena muistina, joka kerronnallistaa kansakunnaksi tai joksikin sen pienemmäksi ryhmäksi ymmärretyn yhteisön historiaa ja pitää siinä samalla yllä sen arvoja ja muita

sille ominaisia käsityksiä maailmasta. Kuten John B. Thompson (1992, 163) sanoo, elokuvissa ja televisio-ohjelmissa olevat henkilöhahmot tulevat tutuiksi viittauspisteiksi miljoonille katsojille. Katsojat eivät ole muuten tekemisissä toistensa kanssa, mutta sen ansiosta, että he ovat osallisina samassa mediakulttuurissa, heille syntyy yhteisiä kokemuksia ja yhteistä kollektiivista muistia. Sama pätee suomalaisiin lukijoihin.

Yhteiskuntatieteellisissä aikalaiskeskusteluissa oletetaan usein, että ihmisten siteet perinteisiin ovat löystyneet ja heistä on tullut juurettomia. Siksi he ottavat melkein mitä tahansa kulttuurituotteita käyttöönsä rakentaakseen elämälleen juonen ja mielen. Laila Hieta-miehen, Kalle Pääatalon ja monien muiden kotimaisten prosaistien kirjojen lukeminen kertoo aivan muusta, elävästä kytkennästä menneisyyteen: lukijat kiinnittyvät monenlaisiin yhteisöihin ja heillä on käytettävissään näistä yhteisöistä runsaasti sellaista tekstimateriaalia, joka jatkuvasti pitää yllä yhteyttä yhteisöjen perinteisiin. Kaunokirjalliseen asuun saatettujen dokumenttien ohella lukijalla on näistä perinteistä usein omia tai ainakin lähiomaisten kokemuksia. Jos asioiden laita on näin, voisiko lukemisen maisemia luonnehtia kuvitellun yhteisön käsitteellä?

Scott Lash (1994, 160) sanoo, että jos ihmiset lukevat samaa sanomalehteä, heitä yhdistää vain kuviteltu yhteisö. Jäsenyys maku-yhteisössä, joka on yhteisö sanan todellisessa mielessä, edellyttää Lashin mielestä yhteisiä merkityksiä, velvoitteita ja käytäntöjä. Todellisessa yhteisössä ei myöskään ole jakoa tuottajiin ja kuluttajiin. Tässä mukana olevat lukijat, jotka lukevat samoja kirjoja, eivät ole yhteisö sanan perinteisessä merkityksessä. Lukijat eivät tunne toisi-
aan, eivätkä heitä välttämättä yhdistä mitkään muut kuin melko yleisluonteiset, äidinkielen ja kansallisuuden kaltaiset tekijät. Lukijoilla – ja jopa kirjailijoilla heidän kirjoittamiensa kirjojen aiheiden perusteella arvioituna – on kuitenkin myös yhteisiä kokemuksia. Lisäksi siinä, mitä he kertovat lukemastaan, on niin paljon päällekkäisyyttä, että heidän yhteisönsä on hivenen enemmän kuin pelkästään kuviteltu.

Suosittu proosa ei kuitenkaan ole pelkästään yksilöiden ja yhteisöjen perinteiden kuva, vaan se myös suuntaa muistoja ja oletettavasti luo sellaisiakin kokemuksia, joita lukijoilla ei välttämättä ole kos-

kaan ollutkaan. Luettu saa lukijan vähintään tulkitsemaan kauan siten koetut elämänvaiheet uudella tavalla. Sanojen ja lauseiden suhde kokemuksiin on huokoinen, eikä kokemuksilla ole mitään sellaista autenttista ja lopullista ominaisuutta, johon sanat ja lauseet asianmukaisesti kiinnittyisivät. Kun lukijat käsittelevät haastatteluissa näitä romaaneita, he saattavat sanoa muistavansa samoja asioita ja eläneensä, tai muistavat sukulaistensa eläneen, samanlaista elämää kuin mitä kirjassakin on kerrottu. Tällöin kirjalliseen asuun saatetut ja modifioidut muistot synnyttävät ja pitävät yllä ”saman” kokemuksen jäsentämiä kuviteltuja – mutta ei siis kokonaan fiktiivisiä – yhteisöllisyyksiä. Ja toisin päin. Yhteisön jäsenet ovat tietoisia kokemuksistaan ja niiden totuudesta. Mitä tahansa ylimalkaisesti kirjoitettua ei oteta vastaan. Virheistä kirjailijalle postitetaan huomautus. Mutta jos kirja tavoittaa luotettavasti olennaisen ja siinä kirjataan kokemus ”läpinäkyvästi” sanoiksi, se on kirjallisuutta, joka tekee mieli lukea.

Lukijat myös arvelevat usein, että kirjailijat kertovat kirjoissaan omasta elämästään. Olettajia löytyy kaikista lukijaryhmistä, ja oletukset koskevat muitakin kirjailijoita kuin ”suoraan omasta elämästään” kirjoittavaa Kalle Päätaloa. Nuori, korkeasti koulutettu nainen keskustelee haastattelijan kanssa Anja Kaurasen esikoisteoksesta ja sanoo: ”Anja Kaurasen *Sonja O. kävi täällä*, et se oli niin hätkähdyttävä, että se on jäänyt mieleen. Toisaalta ku aatellaan, ni se oli semmonen törkee, että nainen voi niin karski ja karkee olla. No, mää tykkäsin ehkä sillä just, että musta tuntu, että se on vaatinut Anja Kauraselta kyllä rohkeutta, että se on uskaltanu kirjottaa sillä tavalla. Et mää ainakin käsitin, että siinä on niinku hänen omaa elämäänsä. En tiä onko omaelämäkerta, mut must tuntuu että ihmisen on täytynyt kokee tämmösiä asioita ilman muuta kun se on pystynyt kirjottaa. Et siinä naiselta kyllä vaatii rohkeutta, että sitten liikkuu sen jälkeen tuolla ihmisten parissa.” Anja Kauranen (1991) muistelee itsekin, että lukijat tulkitsivat kirjan naisen fantasioiden ja aatosten kuvailun kirjailijan omiksi tuntemuksiksi ja haluiksi. Postiluukusta alkoi ilmestyä esikoisen ilmestyttyä seurakunnista ja herätyskokouksista lähetettyjä esirikouskirjeitä kirjailijan sielun puolesta, ja miehet alkoivat ehdotella audienssia ja kysellä taksoja.

Yhteisöllisten painotusten rinnalla muistot siis saavat, kuten lapsuutensa tuntemuksiin palaavassa lukijassa, suoraan lukijan omaan

elämään liittyviä painotuksia. Kirjoja ei lueta pelkinä tapahtumien kronikkoina, todenmukaisina esityksinä historiallisista tapahtumista tai tarinoina, joiden parissa on tarkoitus viihtyä. Kirjat ovat yksilön interventioita hänen omaan menneisyyteensä, sen lapsen, nuoren tai aikuisen, vahvistamista, joka joskus oltiin, ja niiden suhdeverkostojen tukemista, joissa itsestä tuli sellainen kuin siitä tuli. Tällainen kaunokirjallisuuteen tukeutuva itsen narratiivin näkyväksi tekeminen osoittaa hyvin, kuinka tärkeä voi kulttuurituotteiden paikka olla identiteetin muotoutumisessa. Nämä tuotteet ovat tärkeä osa niitä diskursiivisia käytäntöjä, joissa identiteetit rakenteistuvat representaatioiden ja itserepresentaatioiden prosesseina. Esimerkiksi Hollywood-elokuvan merkitys havaintojen rakenteistamisessa on Suomessakin varmasti ollut melkoinen, ja *Kahdeksan surmanluodin*, *Tuntemattoman sotilaan*, *Simpauttajan*, *Talvisodan* ja *Niskavuori-sarjan* kaltaisten kotimaisten elokuvien rooli kansallisten todellisuuskäsitysten jäsentäjänä on ilmeinen. Suosittu kotimainen proosa taitaa kuitenkin olla elokuvia käyttökelpoisempi identiteettityön väline ainakin silloin, kun käynnissä pidetään kertomusta omasta itsestä.

Luonnollisesti lukija käsittelee menneisyyttään näiden kirjojen välityksellä tarkoituksenmukaisesti. Hän sovittaa ja tulkitsee uudeleen elämänsä tapahtumia siinä valossa, mitä haluaa tänään olla, mitä haluaa menneisyydestään ajatella ja mitä tulevaisuudeltaan odottaa. Elämä sellaisena kuin se eletään ei itsestään muodostu koherentiksi kokonaisuudeksi. Se on todennäköisemmin tietoisien ja tiedostamattoman, muistettujen ja unohtettujen, reflektoidun ja reflektioimattoman sekä erilaisten toisistaan irrallisten ja toistensa kanssa päällekkäin lankeavien tilanteiden ja tapahtumien kooste, mutta kuten elämäkerroissa ja muissa tarinoissa itsestä, myös kaunokirjallisten teosten avulla elämästä saatetaan rakentaa melko johdonmukaisesti etenevä ja selkeäksi jäsentävä, yhtenäinen tulkinta – Kalle Päätalon omaelämäkerrallinen romaanisarja taitaa olla tästä paras esimerkki. Tuskin lukijat kuitenkaan lukevat ja tekevät elämästään vain yhtä yhtenäistä kertomusta. Uusi romaani saattaa tuoda kokemuksiin jotain uutta, ja onhan materiaalia saatavilla monesta muustakin suunnasta. Siksi itsen narratiivi elää jatkuvasti, ja muistot, tärkeä narratiivin osa, vaativat nekin jatkuvaa suuntaamista. Kotimainen kirjallisuus tarjoaa jatkuvasti lisää materiaalia näiden muistojen muotoilemiseksi ja väli-

neeksi lukijan muillekin itsetemaisoinneille. Tämä on lukijoiden mielestä hyvän kirjallisuuden yksi tehtävä.

Näiden tekstuaalisen muodon saaneiden muistojen lomassa saattaa lisäksi olla jotain sellaista kieltä kiertävää, kehollisesti niin läsnäolevaa, että se ei ole saatettavissa kerronnalliseen asuun. Se, millaisena kertomus omasta tai oman yhteisön elämästä kulloinkin kerrotaan, ei ole yksilöllinen asia, mutta kirjan ja lukijan suhde ei ole pelkkää merkitsijöiden lukijan identiteettiä rakenteistavaa leikkiä. Se, miten lukijat kertovat luovansa kirjojen myötä juonta omalle elämälleen ja itseään läheisten yhteisöjen historialle, on varmasti ehdoiltaan suurimmaksi osaksi sosiaalista, mutta kuten esimerkiksi Hannu Huotelin (1996, 28-29) muistuttaa, elämässä on elementtejä, toiminnan ehtoja ja niihin vaikuttavia tekijöitä, joita ei aina voi tiedostaa ja ilmaista sanallisesti, ja vaikka kulttuuriset ideaalit, myytit, moraaliset vivahteet ja normit saattavat olla niissäkin mukana, kaiken ei voi uskoa olevan kiinni kulttuurisessa kontekstissa. Muistot lapsuuden lämpimistä kesistä tai tuntemukset työelämän kovuudesta saattavat olla sellaisia elämyksiä, jotka vain ”tuntuvat” lukijan ruumiissa hikenä iholla, tuoksuina, kuumuutena, väsyneinä lihaksina, liikkeiden jatkuvana toistona. Ne ovat eräänlaisia ruumiillisia automatismeja, kehollisia tapoja muistaa (Connerton 1994, 72-104). Kehollisuus ei estä niitä olemasta hyvinkin läsnä kirjalliseen muotoon saatetussa elämänhistoriassa ja siinä tilanteessa, jossa lukija romaania lukemalla käy läpi itseään ja elämänsä vaiheita. Tässä mielessä omaelämäkerrallinen lukeminen voi joiltakin osin olla hyvin ruumiillinen kokemus, jota saattaa olla vaikea eritellä kognitiivisesti kertomuksellisessa asussa.

Suosittu ja vieraat kokemukset

Myyteissä, oleellisessa osassa symbolista järjestelmäämme, asiat luokitellaan yleensä vastakohtapareihin, toteaa Claude Lévi-Strauss (1967, 220-227). Kahteen luokittelut, sellaiset jaot kuten maa ja taivas tai syntymä ja kuolema, eivät välttämättä tähtää mihinkään käytännön hyötyyn ja erityisten tarpeiden tyydyttämiseen. Jakojen tekemistä on pidettävä itseisarvona, puhtaasti intellektuaalisena toimenpiteenä, Lévi-Strauss (1966, 9-13) jatkaa. Meistä tuntuu, että maail-

ma on parempi luokiteltuna kuin luokittelemattomana. Vaikka kahden luokittelemisen näkyikin hyvin nimenomaan primitiivisten yhteisöjen harjoittamassa magiassa ja yhteisöjen myynteissä, vastakohtaparit ovat yhtä hyvin käytössä länsimaisessa sivilisaatiossa ja modernissa tieteessä kuin luonnonkansojen ajattelussa.

Emile Durkheim (1980, 144-145), kuten todettu, liittää luokittelut sosiaaliseen organisaatioon. Hän arvelee, että päähämme olisi tuskin pälkähtänyt yhdistellä olentoja luokiksi, jos meillä ei olisi silmiemme edessä ihmisyyhteisöjä esimerkkeinä. Näissä yhteisöissä alistus- ja yhteistoimintasuhteet ovat todellisia ja niiden muodostuminen on luokittelua. Hierarkiat ja muut vastaavat luokitukset ovat yksinomaan sosiaalisia seikkoja. Vain yhteiskunnissa on ylempiä, alempia ja yhtäläisiä, väittää Durkheim. Olemme lainanneet luokittelut yhteisöltä ja projisoineet ne maailmankäsityksiksemme. Peter Stallybrass ja Allon White (1986, 2-4) jatkavat tästä ja sanovat, että asioiden jakaminen vastakohtapareiksi, etenkin ilmiöiden luokittelemisen ylhäiseen ja alhaiseen, on edelleen hyvin olennainen tekijä eurooppalaisen kulttuurin itseymmärryksessä. Kaikkein hienovaraisimpienkin erotteluiden taustalta löytyy tämä dikotomia. Symbolisessa järjestyksessä hierarkioiden sisältö voi vaihdella, mutta mielivaltaisesti ne eivät synny. Yleensä sosio-ekonomiselta asemaltaan vaikutusvaltaisimmilla ryhmillä on hierarkisointeja tehtäessä eniten valtaa; ne auktorisoivat sen, mikä on ylevää ja mikä sijoitetaan portaikossa alemmaksi. Muun muassa kirjallisen kaanonin muotoutuminen noudattaa tätä logiikkaa. Antiikissa oli käytäntönä luokitella kirjailijoita heidän sosiaalisen asemansa perusteella, ja perinne näkyi vielä 1800-luvun kirjallisessa kaanonissa. Nykyään genrejä ei ole tapana yhdistää yhteisöllisiin hierarkioihin, mutta Stallybrass ja White ovat vakuuttuneita, että kamppailuja hyvän kirjallisuuden erottamiseksi muusta kirjallisuudesta käydään yhä, eikä aseina käytetä pelkkiä taiteellisia kriteereitä.

Kun suurelle yleisölle tarkoitettu kirjallisuus alkoi yleistyä, alettiin myös kantaa erityistä huolta siitä, miten kevyet lukemistot, halpa lehdistö ja muut isopainoksiset kulttuurituotteet vaikuttavat yhteiskunnan älylliseen ja moraaliseen tasoon (Löwenthal 1983, 39). Kriittisimmät matalan arvostelijat väittävät, että tällaiset tuotteet ovat läpikotaisin standardisoituja ja että niiden käyttö supistuu muutamaiin sovinnaisiin, vallitsevan yhteiskunnallistumisen mallin kanssa yhden-

mukaisiin stereotypioihin. Seurauksena on tavaroituminen ja esineellistyminen. Hierarkian alaosan tuotteet ovat integroidun yhteiskunnan tuotteita. Ne ovat konventionaalisia, hautaavat erot alleen, kertaavat jatkuvasti samaa vaikka uskottelevatkin tarjoavansa jotain uutta ja tavallaan tehdastavat koko todellisuutemme. Näin ne ilmentävät yhteiskunnan halua ja kykyä sulattaa nämä kulttuurituotteet itseensä ja tehdä niistä kontrollinsa välineitä. Tuotteet tavallaan astuvat yliminäksi yliminän paikalle. Ne eivät käsittele käyttäjänsä subjektina, vaan objektina, jonka kehittymisen imperatiiviksi ne muotoilevat lauseen ”tule sellaiseksi kuin olet”. (Horkheimer ja Adorno 1982, 120; Kausch 1988, 84-90.)

Kysymys voi olla myös aistien kulttuuriteollisesti funktionalisoidusta ja väärään suuntaan etenevästä sivilisaatiosta. Teosten kaavamainen rakenne ja niiden muotokielen yksilotteisuus tekevät niistä helposti ennakoitavia, ja kun mukana on osasia, jotka eivät liity kokonaisuuteen rakenteellisella välttämättömyydellä, tuotteet ovat kuin hammasrattaista koottuja. Rakenteelliset standardit johtavat vakiintuneisiin reaktioihin, syrjäyttävät yksilöllisyyden ja passivoittavat. (Adorno 1938, 322-324; 1941, 17-24.) Kuluttajalle ei jää mitään tulkittavaa, koska teokset on kaavamaisuudessaan ja toisteisuudessaan jo tulkittu. Yhteiskunnallistuminen saattoi tapahtua joskus yhtäaikaisena differentioitumisena ja integroitumisena, mutta teollinen moderni sille tyyppillisine kulttuurituotteineen rakentuu samuuden idealle. Tuotteiden yleinen muoto ei anna kovin paljon mahdollisuuksia tulkinnallisiin eroihin eikä mahdollisuuksia ylittää erot hautavaa yhdenmukaisuutta. Teollinen järjestys esittää itsensä näiden teosten kautta ja on koko ajan läsnä niiden tuottamisen ehdoissa, ja siksi kysymyksenasettelu ”kuka sanoo mitäkin ja millä välineillä ja kenelle ja millä vaikutuksella” on turha. (Horkheimer ja Adorno 1982, 121-137; Kausch 1988, 90-104.)

Pierre Bourdieu (1984, 32-34) täsmentää suosittujen kulttuuri-
tuotteiden logiikkaa sanomalla populaarille maulle olevan tunnusomais-
ta, että sitä säätelevät prinssiipit ohjautuvat konkreetin logiikan mu-
kaisesti. Halutaan, että tarina etenee loogisesti ja kronologisesti koh-
ti onnellista loppua. Tarinalle on eduksi, jos tilanteiden ja henkilöiden
kuvauksessa ei ole liikaa ristiriitoja ja turhaa symboliikkaa. Populaariin
tarinaan on myös helppo mennä mukaan ja tarinan henkilöihin on

luontevaa samastua. Populaari estetiikka perustuu oletukselle taitteen ja tavallisen elämän jatkumosta. Tähän liittyy muodon alisteisuus funktiolle: jokapäiväisten arkisten dispositioiden ei katsota olevan erotettavissa erityisistä esteettisistä dispositioista. Puhtaasti taiteelliset vaikutelmat hyväksytään vain silloin, kun ne eivät häiritse tarinan etenemistä. Ne täytyy haluttaessa voida unohtaa ja siirtää syrjään tapahtumien kulun tieltä.

Siitä huolimatta, että kirjojen juoni olisi perinteinen ja kaavamainen, kirjat tarjoavat Tania Modleskin (1988, 14-25) arvelujen mukaan kuitenkin aineksia myös jollekin muulle. Esimerkiksi naisten suosiossa olevissa viihdelukemistoissa saatetaan käsitellä lukijoiden elämän todellisia ongelmia ja jännitteitä. On tosin eri asia, miten näitä jännitteitä ratkaistaan. Joka tapauksessa viihteellisimpienkään kirjojen utooppisia Aspekteja ei ole syytä väheksyä, Modleski (emt., 112) jatkaa. Nämä suositut kulttuurituotteet ovat pakoa todellisuudesta, mutta kun se, mihin paetaan, on kuva jostain paremmasta, ollaan jo vaihtoehtojen äärellä. Kirjallisuus, joka määritellään viihteeksi, jopa hyvinkin halpahintaiseksi lukemistoksi, toimii ristiriitaisesti. Se yhtä aikaa sekä tukee perinteisiä arvoja ja asenteita että uhmaa niitä ja asettaa vallitsevan tilalle jotain toista, esimerkiksi suoran, ristiriidattoman ja rehellisen suhteen ihmisten välille.

Ajatus, että suositut tuotteet ovat pelkkää ajanvietettä ja että harvojen taide vaatii vastaanottajaltaan sisäistä keskittymistä, lähentelee Walter Benjaminin (1989b, 140, 163) mielestä valitusvirttä. Viimeistään tilanteessa, jossa todellisuuden havainnointitapojamme muuttavat tekniset uusintamisen menetelmät ovat pitkälle kehittyneet, on luovuttava perinteisistä luovuuden, nerouden, ikuisuusarvojen ja salaperäisyyden käsitteistä. Teoksia ei, näin Benjamin (1989a, 130-133; 1989b, 141-165) uskoo, enää tuoteta eikä vastaanoteta yksilöllisesti. Ne irtoavat perinneyhteyksistään, ja kopiot ja toistot korvaavat ainutkertaisen läsnäolon. Kulttuuritraditiot mitätöityvät, kun todellisuutta muokataan suurille yleisöille, mutta samalla todellisuus organisoituu uudelleen, maailmasta voidaan tavoitella uusia löydöksiä ja ottaa käsiteltäväksi aiemmin havaintojen kentän ohi lipuneita ilmiöitä. Arkipäiväisimmätkin tapahtumat pääsevät teosten perusmateriaaliksi, eikä tarkan rajan pitäminen taiteilijan ja yleisön, tai kirjailijan ja lukijan, välillä ole mielekäästä.

Se, mitä edellisissä keskusteluissa on sanottu suosituista kulttuuri-tuotteista, on sanottu lähinnä itse teoksista. Niiden rakenteesta on päätelty, mitä niitä käytettäessä tapahtuu ja miksi ne ovat käyttäjilleen tärkeitä. Jaana Wahlforss (1989, 283-284) moittii tältä pohjalta läh-teviä viihdekirjallisuudesta tehtyjä tulkintoja siitä, että ne perustuvat usein tutkijoiden konstruoimiin oletettuihin lukijoihin ja lukijoiden oletettuihin elämismaailmoihin. Vain kriitikot ja tutkijat ovat päässeet esittämään arvionsa suuren suosion keräävistä kirjoista ja niiden merkityksistä. Lukijoiden arviot mielilukemisistaan on yleensä jätetty tutkimusten ulkopuolelle. Anglo-amerikkalaisen naisviihteen tutkimuksissa keskivertolukijaksi on tavallisesti määritelty, tosin implisiittisesti, valkoinen, keskiluokkainen kotiäiti, ja tulkinnoissa lu-kijoita käsitellään yhdenmukaisena ryhmänä. Mahdolliset luokkasidon-naiset, etniset ja esteettiset kulttuuriset erot, jotka saattavat vaikut-taa vastaanottoon, on jätetty tulkintakehikon ulkopuolelle. Wahlforss uskookin, että populaariviihteen tutkimisessa tarvitaan tietoa etenkin lukijoiden lukukokemuksesta. Muussa tapauksessa tutkimus tuottaa vain enemmän tai vähemmän oikeaan osuvia arvauksia suosittujen kirjojen viehätysten syistä.

Samaa mieltä on Janice Radway (1984, 4-11). Hän arvostelee alan tutkimusta lukijoiden mielipiteiden väheksymisestä. Esimerkiksi romanttisten lukemistojen tutkimuksissa ei lukijoiden selityksille ole juuri pantu painoa, koska tutkijat eivät ole uskoneet lukijoiden val-miuksiin tekstin merkityksen analysoimiseksi. Vain koulutetulla asian-tuntijalla arvellaan olevan ammattitaitoa siirtää syrjään lukijoiden sekalaiset tiedostamattomat tarpeet ja muut tulkinnalliset esteet ja löytää tekstistä esiin sen mahdollinen kätkeyty, lopullinen merkitys. Suuren yleisön lukemistoja tarkastellaan näin tavaranä, joka kontrol-loi käyttäjänsä, ja siksi tekstejä tutkittaessa huomio kiinnitetään sii-hen, mitä tekstit oletettavasti tekevät lukijoille, ei siihen, mitä lukijat tekevät teksteille. Radway ei väitä, että lukijoiden tulkinnat ovat lä-hempänä totuutta, mutta hän ei hyväksy päinvastaistakaan käsitystä lukijoiden tulkintojen vaillinaisuudesta spesialistien tulkintoihin näh-den. Näiden kahden ryhmän tulkintastrategiat ja kirjalliset intentiot poikkeavat toisistaan sen verran, ettei kummallakaan ryhmällä ole kykyä tulkita asioita molempien ryhmien puolesta.

Suosittu ja omat kokemukset

Kirjan kuten minkä tahansa muunkin kulttuurituotteen arvo määräytyy monimutkaisessa vyyhdessä, sanoo Bourdieu (1985, 178-179; 1986, 153-155). Vyyhti muodostuu teoksen tekijästä ja hänen suhteestaan muihin tekijöihin ja kaikkiin niihin, jotka ovat mukana taiteen ja taiteen sosiaalisen arvon tuotannossa. Tekijät, arvostelijat, gallerioiden johtajat, yleisö, sponsorit, lehdistö ja muut tiedotusvälineet, kustantajat, markkinoijat ja monet muut agentit ja instituutiot muodostavat suhdeverkoston, tuotantokentän, joka tuottaa teoksen arvon ja uskon tähän arvoon.

Kirja voidaan tulkita myös tavaraksi, jota pyritään myymään markkinoilla, vaikka kirjallisen työn päämäärä ei olisikaan kaupallinen menestys. Ennen kuin uusi kirja on päässyt markkinoille ja saavuttanut lukijat, se on prosessoitu sellaisen suodattimena toimivan systeemin läpi, joka seuloo osan kirjoista syrjään jo ennen markkinoita ja vaikuttaa myös siihen, millaiseksi teos luokitellaan. Tavallisesti ketjun alkupäässä ovat kirjailija ja käsikirjoitus, joka voi päätyä kustantajalle monen kanavan kautta. Mikäli yhteys ei ole vakiintunut, on käsikirjoitusten lukijoita, kustantajien järjestämiä kirjoituskilpailuja, kirjailijakoulutusta, uusia tulokkaita opastavia vanhempia kirjailijoita, jotka voivat auttaa yhteyden luomisessa. Kustantaja tarjoaa julkaisemisen edellyttämän pääoman ja organisaation. Sen palveluksessa on kirjoittajia, jotka voivat stilisoida tekstiä, ja markkinoijia, jotka suunnittelevat ja toteuttavat markkinoinnin ja pyrkivät ennustamaan kirjan kysynnän. Jakelukanavat ja myyntiverkosto vaikuttavat siihen, kuinka helposti kirjaa on saatavissa. Monesti kirja joutuu läpäisemään vielä kirjallisuuskritiikin, joka osaltaan vaikuttaa sen saamaan julkisuuteen ja niihin mielikuviin, joita kirjasta syntyy. Yleensä vasta tässä vaiheessa mukaan tulee lukija, joka lopullisesti ”tuottaa” teoksen. Kirja voi tietenkin saavuttaa julkisuutta ja lukijansa ja tulla alustavasti luokitelluksi esimerkiksi viihteeksi tai arvokirjallisuudeksi vaikka ei kulkisikaan kaikkien vaiheiden läpi, mutta tällainen suodattumisprosessi on kuitenkin melko tavanomainen käytäntö. (Hirsch 1972, 640-644; Rasilainen 1989, 23-27.)

Jos halutaan ottaa huomioon kaikki ne tekijät, jotka ovat läsnä teoksen tuotannossa ja kulutuksessa, hankkeesta tulee työläs. On selvitetävä tuotantoon liittyvät tekijät, suuri joukko suodattimia, intertekstuaaliset viittaukset muihin teksteihin, teoksen vastaanotto, kaikki tekijöitä, jotka vaikuttavat toinen toisiinsa ja jotka ovat sidoksissa kulloiseenkin sosiokulttuuriseen tilanteeseen ja niihin joskus hyvinkin satunnaisiin ja ohikiitäviin konteksteihin, joissa niitä kulutetaan. Kulttuurituotetta tutkittaessa on mentävä reilusti yksittäisen teoksen rajojen ulkopuolelle. (Bennett ja Woollacott 1987.) Tällaista ohjelmaa on lähes mahdoton toteuttaa, ja sikäli ajatus tekstin ”koko merkityksen” selvittämisestä on mieltä vailla. Tietenkin, kuten Kari Palonen (1988, 66) sanoo, välinpitämättömyys tekstin alkuperän ja tähänastisen käytön ja tulkitsijan oman tilanteen kontekstuaali-indeksistä on omiaan kietomaan tulkintaa erilaisten tahattomien kontekstuaalisten väritysten vangiksi, mutta tätä ei voi kokonaan välttää, koska kaikkien kontekstuaali-indeksien komponenttien täydellinen huomioon ottaminen on mahdotonta. Työ jää keskeneräiseksi, jos jotain ei sulkeisteta. Sulkeistetun voi kuitenkin ottaa huomioon tulkinnan taustana, vaikka siitä irrottauduttaisiinkin omassa tulkinnassa.

Se ketjun osa, jota on pidetty tärkeänä ja ensisijaisena tutkimuskohteena, on vaihdellut eri aikoina. Pertti Alasuutari (1989, 111) sanoo, että etenkin 1980-luvulta lähtien nykykulttuuria koskeva tutkimus on ollut kiinnostunut kulttuurituotteiden, esimerkiksi elokuvien ja elämäkertojen analyysistä, mutta tutkimuksen painopiste ei enää ole pelkästään tekstianalyysissä kuten aiemmin. On alettu siirtyä yhä enemmän myös kohti lukemisen ja tulkinnan sekä kertomusten vastaanottajien ja tuottajien tutkimusta. Elizabeth Freundin (1987, 1-6) arvio kirjallisuudentutkimuksesta on samantapainen. Jos halutaan olla perusteellisia, on otettava huomioon teos, tekijä, yleisö ja teoksen kuvaamat asiantilat ja muut mahdolliset viittauskohteet, ja tutkittava myös näiden neljän osa-alueen suhteita. Näin kokonaisvaltaista tutkimusta on vaikea tehdä, ja siksi tapana on keskittyä pelkästään johonkin osa-alueeseen. Se, mihin perehdytään tarkemmin, on vaihdellut. Kuitenkin on ollut sängen yleistä asettaa kaiken keskiöön itse teos. Lukijan ja tekstin suhde nähdään tällöin hierarkkiseksi niin, että merkitykset ovat lähtöisin tekstistä ja että lukija voidaan ottaa annet-

tuna, tekstin määrittämänä. Freund uskoo, että nykyään painopiste on irtaantumassa tällaisesta, ja kiinnostus tekstien käyttöä kohtaan on lisääntynyt.

Vastaanoton tutkimisen nostaminen teosanalyysien rinnalle on liittynyt läheisesti muihin sellaisiin keskusteluihin, joissa on yritetty purkaa oletusta teoksen yksimerkityksisyydestä ja oletusta mahdollisuudesta löytää teoksesta tulkitsijasta ja tulkintakontekstista riippumaton invariantti rakenne. Esimerkiksi semiotiikassa on tapahtunut merkittävä siirtymä kohti todellisen tekstin semioottista toimintaa. Ideaali yhtenäisestä kielijärjestelmästä ja sen ideaalista kielenkäyttäjistä, joka hallitsee järjestelmän täydellisesti, on saanut rinnalleen tulkintoja, joissa kiinnitetään erityistä huomiota tekstin ristiriitoihin, rakenteellisiin epäjohtomukaisuuksiin ja merkitysten epämääräisyyteen. Tekstin käsite on muuttunut niin, että jos aiemmin paino oli tekstin signaaliluonteessa ja sen funktioiden jakamattomassa ykseydessä, nyt painotetaan tekstin rakenteen mutkikkuutta ja tekstin koodien monimuotoisuutta. Samalla muuttuu käsitys lukijan ja tekstin suhteesta: lukija alkaa olla tekstin kanssa vuorovaikutuksessa, jolloin tulkintaprosessi saa uusia määritteitä ja menettää yksinkertaisen ja lopullisen luonteensa. (Lotman 1989, 151-155.)

Kuluttajien mielipiteiden merkitystä ovat korostaneet siis etenkin populaarikulttuurin tutkijat. Sitä ei kielletä, etteikö olisi hyvä tutkia prosessia kokonaisuudessaan, mutta kun kaikkea ei voi tutkia, on paras keskittyä eniten laiminlyötyyn kokonaisuuden osaan, siis vastaanottajaan. Stuart Hallin (1984, 128-134) ajatus sisään- ja uloskoodauksesta on monien tältä pohjalta lähtevien tutkimusasetelmien taustalla. Hall pitää tärkeänä tutkia kulttuurin tuotantoa ja kulutusta monisäikeisenä tapahtumasarjana, joka koostuu toisistaan erottuvista ja silti toistensa kanssa yhteydessä olevista osista. Jokainen osa on välttämätön kokonaisuudessa, mutta siitä ei seuraa, että osien välillä olisi sellainen jatkumo, joka tekisi mahdolliseksi päätellä edellisistä jälkimmäisten tapahtumat. Hall uskoo, että teokseen on sisäänkoodattu ensisijainen merkitys ja vastaanottotapa. Teos, riippumatta siitä onko se suunnattu mahdollisimman suurelle yleisölle tai hyvin pienelle kohderyhmälle, on yleensä rakentunut niin, että siinä on otettu huomioon sekä kohderyhmälle ominaisia merkitysrakenteita että valitsevan symbolisen järjestyksen merkitysten ilmaisemisen ja välittä-

misen sääntöjä.

Koska osien välillä ei ole suoraa jatkumoa, ensisijainen lukutapa ei välttämättä sanele lukijoiden tulkintoja. Sisäänkoodauksen ja uloskoodauksen säännöt eivät aina vastaa toisiaan. Vastaanottajat koodaavat teoksesta merkitysrakenteita ulos seuraamalla ryhmälleen ominaista, esimerkiksi luokkansa tai sukupuolensa mukaan määrittävää lukutapaa. Lukija saattaa toki noudattaa ensisijaista lukutapaa, jolloin hän toimii dominoivan koodin sisällä siten kuin teoksen rakente antaa olettaakin. Mahdollisia ovat myös eräänlainen soveltava lukeminen, jossa ensisijaiseen lukutapaan sotkeutuu sille vieraita aineksia, ja sellainen vastustava lukutapa, jossa irtaannutaan teoksen ensisijaisista merkitysrakenteista ja koodataan viesti ulos jostain vaihtoehdoisesta viitekehuksesta käsin. (Emt., 136-138.)

Voidaan epäillä, löytyykö mistään teoksesta sisäänkoodattuna mitään yhtä ensisijaista merkitystä ja lukutapaa, ja epäillä voidaan edelleen, noudattaako lukeminen pääasiassa vain jotain yhtä, ensisijaista lukutapaa vastustavaa tai myötäilevää strategiaa. Helposti tulee mieleen myös kysymys, kuinka selvästi lukutavat voidaan yhdistää lukijan ryhmän ominaisuuksiin, luokkaan, koulutukseen, sukupuoleen tai johonkin muuhun ja mikä näistä ryhmän ominaisuuksista milloinkin aktualisoituu lukemista merkityksellistäväksi rakenteeksi. Jos lisäksi oletetaan, kuten joissakin psykoanalyttisissä merkitysanalyysseissä, että tekstin ja lukijan vuorovaikutus muistuttaa analyttikon ja hänen potilaansa välistä transferenssisuhdetta, jossa kummallakin on oma erityisyytensä mutta jossa kumpikin on ilman tarkkaa rajaa sidoksissa toiseen ja altis muunnoksille, ei ole lainkaan kovin hyödyllistä ajatella tekstin ja lukijan suhdetta sisään- ja uloskoodauksena.

Joka tapauksessa keskustelu lukijan paluusta on murentanut teksti-lukija-hierarkiaa, mikä Freundin (1987, 10-19) mukaan on johtanut siihen, että mitään tekstistä tehtyä tulkintaa ei enää pidetä viattomana vaan mitä moninaisimpien, usein salattujen ja tiedostamattomien ennako-oletusten tartuttamana. Lukeminen ja tulkinta ovat aina sidoksissa teoreettisiin oletuksiin ja ennakkoluuloihin, eikä eri tulkintoja ole mahdollista koota yhteen yhdeksi ja yleiseksi tulkinnaksi. Teoriat ja tutkimukset eivät ole sillä tavalla erityisiä ja itsenäisiä symbolisen järjestyksen osia, etteikö niitä aina voitaisi hahmottaa myös uudeksi tekstiksi, jota voidaan lähteä uudelleen lukemaan ja tulkitse-

maan. Ja tulkintaprosessi on aina epävakasta, epämääräistä, kaksimielistä ja altista väärinkäsityksille. Siten keskustelu lukijan paluusta ei kiteydy homogeeniseksi tarkastelutavaksi. Freund (emt., 7) uskoo, että se on ikään kuin sateenvarjo, jonka alla vallitsee lähestymistapojen teoreettinen ja metodologinen kirjo sekä ideologinen erisuuntauus. Lukijan merkityksestä keskustelevalle eriaineksisella seuralla onkin joko käytössään useita teoreettisia kartoja, tai sitten jäsenet lukevat samaa karttaa keskenään eri tavalla.

Jos siis halutaan tietää yksityiskohtaisemmin, mitä kokemuksia lukijoilla on ja millaisia tulkintoja he tekevät suosituista kirjoista ja muusta laajalevikkeisestä lukemisesta, on asiaa mentävä kysymään heiltä itseltään. Viihdekirjallisuuden, lähinnä laajalevikkeisten lukemistojen ja suosituimman proosan, lukijat kertovat usein käyttävänsä lukemaansa rentoutumiseksi ja arjesta irrottautumiseksi. Kirjat ovat mukavaa ajanvietettä eikä niiden lukeminen vaadi keskittymistä eikä ajattelua. Juonesta saa hyvin kiinni, ja siksi lukemisen voi välillä keskeyttää muiden asioiden hoitoa varten, eikä siitäkään ole mitään pahaa sanottavaa, että kirjat on kirjoitettu hyvin ja että lopussa kaikki käy hyvin. Kirjat myös puhdistavat pään kaikesta sinne päivän aikana kertyneestä, auttavat irrottautumaan arjesta ja voivat jopa toimia unilääkkeenä ja lääkkeinä sairauksiin, masennuksiin ja muihin ongelmiin. Tämän ohella lukijat haluavat oppia. Viihdettä käytetään kuten viihdettä oletetaankin käytettävän, mutta sen lisäksi hankitaan tietoa vieraista kulttuureista ja eri aikakausista, monenlaisista ajattelu- ja päättelytavoista sekä arkielämään liittyvien ongelmien luonteesta ja ratkaisuista. Lännensarjat kertovat menneestä ajasta ja miljööstä, dekkarit vieraista maista ja kaupungeista, tieteiskirjallisuus luo näköaloja siihen, miten asiat saattavat olla tulevaisuudessa, rakkausromaanit kertovat jotain oleellista jokapäiväisten tapahtumien logiikasta. (Hansson 1987, 134-135; Jokinen 1989, 44.)

Naisten suosimat romanttiset lukemistot, nimenomaan sellaiset, joissa sankarin ja sankarittaren välinen rakkaus syttyy niin vaivalloisesti, että sen eteen täytyy tehdä töitä ja olla kekseliäs, ja joissa rakkaus hitaasti syvenee kohti onnellista loppua, ovat tärkeä osa lukijoiden päivärutiineja. Ne auttavat rentoutumaan, niiden lukeminen on lukijan omaa aikaa, jota ei ole pakko jakaa muiden kanssa, niistä voi oppia jotain muista aikakausista ja kulttuureista, ja lisäksi niiden

avulla voi käsitellä tai sitten paeta oman elämän sen hetkisiä ongelmia. (Radway 1984, 58-67.) Lukijat eivät heittäydy tekstien maailmaan täysin reflektoimatta. Viihdettä pidetään fiktiona, ja kun sitä luetaan, ei haluta keskittyä ja halutaan saada aika kulumaan. Tämän ohella pohditaan kuitenkin tarinoiden realismisuutta ja verrataan niitä omaan elämään ja omiin kokemuksiin. (Frazer 1987, 414-416.)

Tärkeä osa suuriin painoksiin yltäneiden kirjojen lukemista on mahdollisuus identifioitua kirjan henkilöihin. On esimerkiksi todettu naislukijoiden samastuvan helposti kirjojen naispuoliseen päähenkilöön, edellyttäen että fiktiivisen hahmon elämän ja lukijan elämän välillä on joku vastaavuus. Yläluokkaiset tytöt, jotka menestyvät hyvin koulussa ja tulevat todennäköisesti sijoittumaan hyvin työelämässä, lukevat usein kirjoja, joiden naiskuvat ovat moderneja ja joissa naiset onnistuvat sovittamaan työn ja perheen toisiinsa. Sen sijaan työläis-
taustaiset tyttölukijat, jotka edellisiä todennäköisemmin kiinnittyvät aikuisina perheeseen ja joutuvat huonosti palkattuihin, alhaisia kvalifikaatioita edellyttäviin töihin, lukevat paljon kirjoja, joissa naiset sopeutuvat perinteisiin naisten rooleihin ja joissa patriarkaaliset rakenteet näyttävät positiivisimmat puolensa. (Grundberg 1989, 123-127.) Jos lukemisen motiivit ovat ajanviete, rentoutuminen ja halu unelmoita, kyse voi edelleen olla lukijan sekalaisista, tiedostamattomista ja ”alemmista” tarpeista ja niiden suppeasta tyydyttämisestä, maailman standardisoitumisesta ja sovinnaisuuden lisääntymisestä, mutta kyse on sen ohella muustakin. Lukijat osaavat pitää yllä kriittistä etäisyyttä teksteihin, eivätkä unelmat sitä paitsi ole puhdas-
ta pakoa ja kokemuksellista kapea-alaisuutta, vaan osa yksityistä arkipäiväistä kokemusmaailmaa, joka saattaa sisältää mahdollisuuksia myös toisintulkintoihin (McRobbie 1987, 134, 160).

Elämykset ja fantasiat ovat hyvin laaja ja monikerroksinen merkitysvara. Jos lukemiseen, oli luettava tuote luokiteltu makuhierarkiassa kuinka alas tahansa, yhtyy unelmointia, miksi se olisi yhtä kuin kokemusmaailman kaventuminen ja käänteinen, tarveaailman taantumista ja yksilöllisyyden katoamista merkitsevä sivilisaatioprosessi? Jos tarina on kaavamaisuudessaan niin tuttu, että lukija tavallaan tietää, mitä tulee tapahtumaan, vaikka on vasta lukemisensa alussa, se ei välttämättä ole este sille, etteikö lukemisessa voisi olla läsnä monenlaisia prosesseja ja tulkintoja. Ainakin lukijat itse kerto-

vat tällaisesta. Ennakoitavaan tekstiin on helppo mennä mukaan, mutta aivan yhtä helppo siitä on ottaa etäisyyttä. Jos lukija on hyvin perillä tekstin lajityypistä, hän saattaa kyetä loitontamaan itsensä tekstistä, mikä puolestaan voi jättää hänelle suuren emotionaalisen tilan ja mahdollisuuden positoida ja tematisoida itseään monella tavalla suhteessa tekstiin.

Realismin totuudet

Tavallisen arjen rehellinen kuvaus, kerrotun todenmukaisuus, huolellinen yksityiskohtien kirjaaminen, turhan symboliikan ja turhien muotokokeilujen välttäminen, vastaavuus itse koettuun, konkreetin logiikka, jatkumo omaan ja läheisten elämään, hyvät mahdollisuudet samastua henkilöihin, tiedon hankkiminen, arkiongelmien ratkaisujen etsiminen – kaikki luonnehdintoja, joita on tehty populaarista kirjallisuudesta ja joita lukijat eri tutkimusten mukaan käyttävät mielikirjoistaan. Muitakin määritelmiä on käytössä. Niistä monet ovat edellisille lähes vastakkaisia: pako todellisuudesta, harmiton ajanviette, unelmat, pään puhdistaminen, keskittymisen ja ajattelun välttäminen. Myös suomalaisten painosmenestysten lukijat luonnehtivat lukemistaan näillä ilmaisuilla, mutta jälkimmäinen lausejoukko on selvästi harvemmin käytössä kuin edellinen. Laila Hietamiehestä, Kaari Utriosta, Kalle Päätalosta ja Eeva Joenpellostä ei sanota, että heidän tuotantoaan luetaan harmittomana ajanvietteenä, pakona todellisuudesta ja keinoina karistaa ajattelu pois arjesta.

Suomalaisten lukijoiden kommentit ovat sävyltään melko realistisesti painottuneita, ja suurta osaa niistä kirjoista, joita he kertovat lukevansa, kutsutaan realistiseksi proosaksi. Tästä huolimatta määritykset eivät ole tarkkarajaisia eivätkä yhdenmukaisia, eikä lukijoiden kommentteista voi tarkasti päätellä, mitä he todenmukaisuudella ja muilla realismiin viittaavilla luonnehdinnoilla milloinkin tarkoittavat. Arvioiden välillä on vaihtelusta huolimatta kuitenkin selvää sukulaisuutta, mutta siitä huolimatta on kovin vaikea löytää mitään selkeää, mikä yhdistäisi ne kaikki.

On väitetty, että tieteen tekijöitä vaivaa itsepintainen yleisyyden halu, pyrkimys etsiä jotain yhteistä kaikille tutkittaville asioille

ja nimetä tutkitut sen jälkeen yhdellä yleisnimellä. Ajatus yleiskäsitteestä, joka olisi erityistapaustensa yhteinen ominaisuus, liittyy kuitenkin hyvin yksinkertaiseen käsitykseen kielen rakenteesta. Voi aivan hyvin olla niin, että esimerkiksi eri peleillä ei ole mitään yhteistä. Ne muodostavat perheen, jonka jäseniä liittää toisiinsa perheyhtäläisyys. Joidenkin perheenjäsenten nenä on samantapainen, toiset kävelevät samalla tavalla, toisilla on samanlaiset kulmakarvat ja sama tapa suuttua. Yhtäläisyydet menevät päällekkäin, mutta mikään tunnusmerkeistä ei ole yhteinen kaikille perheenjäsenille. (Wittgenstein 1978a, 17.) Sama pätee lukijoiden realismiin. Sille on hankala keksiä tarkkaa määritelmää, mutta jonkinlaista realismia se selvästi on.

Realistisen romaanin synty ajoitetaan yleensä 1700-luvulle, kapitalismin ja porvariston nousun aikakaudelle. Tuolloin alettiin hyljeksiä perinteisiä kirjallisia esikuvia ja tapoja kertoa tarina. Realistinen kirjoittamisen tapa ei tosin syntynyt hetkessä, ja eri aikojen ”realismit” eroavat toisistaan. Hivenen yleistäen voidaan kuitenkin sanoa, että realismin vakiinnuttua realistisen romaanin juoni alettiin ottaa ihmisten elämästä ja sen haluttiin olevan uskollinen näiden ihmisten yksilölliselle kokemukselle. Tarinoiden henkilöiden oli oltava aitoja, erisnimillä, tietoisuudella ja muistilla varustettuja yksilöitä, jotka elivät olosuhteissa, joita voitiin pitää heille luontevina ja tyypillisinä. Henkilöiden toiminta määräytyi heidän aiemmista kokemuksistaan, ja tarina eteni heidän toimintansa, vuorovaikutuksensa, kokemustensa ja tietoisuutensa varassa. Toiminnan oli myös tapahduttava sellaisessa ajassa ja paikassa, jotka voitiin identifioida, ja totta kai romaanin kielen piti olla lähellä tavallista kieltä. Sellaisia tyyllillisiä kokeiluja, jotka olisivat kiinnittäneet itseensä huomiota tarinan toimivuuden ja uskottavuuden kustannuksella, ei pidetty suotavina. (Kohl 1977, 75-78; Lovell 1987, 19-21.)

Realismin juuret ovat tietenkin paljon pidemmät. Vanhoja kreikkalaisia näytelmiä on mahdollista pitää myöhemmän länsimaisen realismin varhaisena raaka-aineena, koska niissä pyrittiin kuvaamaan tavallisen kansan kielellä jokapäiväistä elämää mahdollisimman uskollisesti. Pyrkimystä todenmukaisuuteen siis arvostettiin, tosin sillä varauksella, että aiheita oli luvallista ja suotavaakin käsitellä positiivisin sävyin. Ajan taideteorioissa, esimerkiksi Aristoteleen näkemykses-

sä taiteesta mimesiksenä, todellisuuden jäljittelyä pidetään yhtenä legitimiinä taiteellisen luomisen lähtökohtana. Empiirisen todellisuuden esittäminen mahdollisimman uskollisesti ei kuitenkaan ole este sille, että samalla voidaan vaatia ihmisen toiminnan kuvaamista sen kaikkein mallikelpoisimmassa muodossa. (Kohl 1977, 15-38.)

Nämä ajallisesti kaukaiset ajatukset, joissa pidetään hyvänä sekä kuvata asioita niin kuin ne ovat että esittää normeja, miten asioiden pitäisi olla, ovat George Bizstrayn (1978, 11-17) mukaan edelleen käytössä. Hyvinä esimerkkeinä, joiden taustalta löytyy klassisia mimesiksen ideoita, tosin hegeliläisin virityksin, ovat kaksi marxilaisen realismin keskeistä kirjallisuuskäsitystä, sosialistinen ja kriittinen realismi. Myös suomalaisen lukemisen maisemaihanteista löytyy aineksia, joita voi luonnehtia samansuuntaisesti kuin näitä kahta realismin suuntaa. Lähtökohtana on mimeettisen ja didaktisen funktion sovittaminen yhteen. Pelkkä imitointi yksin ei riitä, sillä se ei lisää inhimillistä tietoa ja herkkyyttä todellisuudelle, vaan latistaa taiteen pelkäksi jäljentämisen taidoksi. Kuitenkin, kun todellisuus hahmotetaan prosessina, taiteen on mahdollista ja sen pitääkin ottaa kantaa myös siihen, miten asiat voisivat olla.

Kriittisessä realismissa, jatkaa Bizstray (emt., 60-64), vaaditaan realismilta ihmiselämän konkreettita kuvausta ja kokonaisvaltaisen kuvan luomista elämästä. Kirjailijan tehtävä on seuloa kaoottisesta ja satunnaisesta arkielämästä sen edustavat ja merkitykselliset kokemukset. Arkielämän empiiristen detaljien luettelemisen ja käsitteellisten abstraktioiden sijaan on reflektoitava yhteiskunnallista dynamiikkaa sellaisena kuin se näkyy konkreettisissa yksilöissä, tilanteissa ja mielikuvissa. Kriittiseen realismiin kuuluvat myös sosiaalisen olemassaolon ja yksilön erityisen mikrokosmoksen synteesi sekä kirjailijan sitoutuminen humanismiin ja kyky reflektoida kokemuksiaan suhteessa kirjoittamaansa. Sosialistisessa realismissa ohjelmallisuus painottuu (emt., 53-54, 68-101). Keskeistä on kollektiivisuus, koska yksilöllisyys voi kehittyä vain työtä tekevässä yhteisössä. Kirjallisuuden tavoite on kasvatuksellinen ja pyrkimyksenä yhteisöön sopivan yksilön kehittäminen. Elämään on suhtauduttava positiivisesti. Mitkä tahansa positiivisuudet, kuten kaupallisten, tavaroituneiden menestyskirjojen maailmaa kaunistelevat onnelliset loput, eivät kuitenkaan kelpaa; tietty ohjelmallisuus, kollektiivisuus ja todellisuuden

tarkoituksellisen prosessinomaisuuden reflektointi, mahdollisesti myös tilkka regionalismia ja kulttuurista nationalismia voivat sen sijaan kuulua asiaan. Ja kun kysymys on realismista, kirjailijan on annettava todenmukainen kuva elämästä sen kaikessa konkreettisuudessaan.

Nämä muutamat luonnosmaiset realismin määritelmät yhdistettynä lukijoiden käsityksiin hyvän kirjallisuuden todenmukaisesta luonteesta tekevät ymmärrettäväksi J.P. Sternin (1973, 28-57, 122) toteamuksen, että jokainen yritys määritellä realismi luettelemalla sen ominaisuudet epäonnistuu. Kun keskustelemme realismista, olisi kiinnitettävä huomiota termin suhteelliseen ja laadulliseen luonteeseen. Parempi kuin etsiä määritelmää on – perheyhtäläisyyden ajatusta käytäntöön soveltaen – tyytyä kuvailemiseen. Realismi ei ole selvärajainen tyyli. Sillä ei ole omaa, vain sille ominaista sanastoa, sillä kukin realismi on aina suhteessa oman aikansa muihin kirjoitustapoihin ja tyyliin, saattaapa jopa lomittua ja sekoittua niihin yhdessä ja samassa teoksessa. Realismia ei ehkä olekaan syytä pitää selvärajaisena lajityyppinä. Se on kirjoittamisen tapa, joka esiintyy kaikissa kulttuureissa ja sen verran vaihtelevasti, ettei sitä voi pitää identtisenä minkään yhden, erityisen kirjoittamisen tavan kanssa.

Realismin historiallisuuden korostaminen ei kuitenkaan, jatkaa Stern (emt., 59, 75, 110), tarkoita käsitteen mielivaltaisuutta ja satunnaisuutta. Realistiset kuten muutkin kirjoittamisen tavat ovat aina suhteessa tarjolla oleviin kirjallisiin traditioihin ja mahdollisuuksiin. Realismiin pätee väite, että todellisuus ei ole koskaan mitä tahansa satumme siitä ajattelemaan, vaan että se on jotain, mitä meidän on tietyllä tavalla siitä pakko ajatella. Eri aikana eläneiden ihmisten todellisuudet eroavat toisistaan; siksi eri aikojen realismit eroavat toisistaan. Toisinaan on arvostettu asioiden pikkutarkkaa, hyvin lähelle menevää kuvausta, mutta on myös ollut kausia, jolloin arvossa on ollut eräänlainen parahultainen, tiettyä etäisyyttä kohteeseen pitävä realistisen kirjoittamisen tapa. Se, miten kirjoitetaan nykyään, kun kirjoitetaan realistisesti, on jotain muuta kuin se, mitä pidettiin realismina kauan sitten – ja jopa kriittisessä suhteessa siihen. Fredric Jameson (1986, 229, 273) taitaa soveltaa ajatusta käytäntöön, kun hän sanoo, että uudet, krääsästä ja kitsistä lumoutuneet, sisällöiltään, muodoiltaan ja kategorioiltaan kulttuuriteollisuuden läpätunkemat

tekstilajit – esimerkiksi tienvarsien rähjäiset motellit neonkilpineen, saippuaopperat, rockvideot – ovat hyviä keinoja lähestyä muuttuneen todellisuutemme representaatioita, ja sikäli materiaalia, jota voi lukea jopa eräänlaisena realismin tai ainakin todellisuuden jäljittelyn uutena, omalaatuisena muotona, josta pääsee aikakautemme luonteen ymmärtämisen tielle.

Realistista kirjallisuutta voidaan, vaikka tiukkoja määritelmiä vältettäisiinkin, Sternin (1973, 40, 60, 70) mielestä luonnehtia kirjallisuudeksi, jossa pidetään tärkeänä representoida huolellisesti todellisuuden jokapäiväisiä ilmiöitä. Teosta ei niinkään suhteuteta muihin teoksiin kuin koko elämään, jonka jokainen aspekti pyritään esittämään täysipainoisesti. Tilanteet kuvataan uskottavasti, täsmällisesti ja elävästi. Tämä ei tarkoita pelkkää mekaanisuutta ja valokuvamaisuutta, vaan myös kuvauksen rikkautta, yltäkyläisyyttä ja värikkyyttä. Realismissa ei kysytä, ovatko maailma ja yhteiskunta todellisia, sillä niiden olemassaoloa ei haluta problematisoida. Maailman olemassaolon hyväksymisestä seuraa, että erilaisia todellisuuden malleja ei ole tarvetta käsitellä. On vain yksi maailma, eikä väitettävä ole pakko todistaa. Realismin suhde kieleen on sopusoinnussa edellisen kanssa: realismi, joka rakentuu kielestä tietoiselle fiktiivisyydelle, ei olekaan enää realismia.

Peter Ackroydin romaanissa *Chatterton* kysytään romaanihenkilö Charlesilta, voimmeko kuvitella todellisuuden. Hän vastaa: ”Totta kai. On kysymys vain kielellisestä ilmaisusta. Realismi on loppujen lopuksi aivan yhtä keinotekoisia kuin surrealismi. Todellinen maailma on vain sarja tulkintoja. Kaikki mitä siitä kirjoitetaan muuttuu heti jonkinlaiseksi fiktioksi.” Jo se, että kieli ei ole läpinäkyvää, estää samastamasta realistista teosta todellisuuteen teoksen ulkopuolella. Kirjallisuuden määrittäminen imitaatioksi on epätydyttävä ratkaisu, koska puhtaaseen imitaatioon ei mahdu ensimmäistäkään luovaa elementtiä. Realistisen kirjailijan on muiden kirjailijoiden tavoin aina valittava, mitä kertoa ja mitä jättää kertomatta, ja etsittävä näkökulma, joka ei ole liian yleinen eikä liian yksityiskohtainen ja jossa paino ei ole yksinomaan tiedossa tai mielikuvituksessa. Tarkka ja kaiken kattava asioiden kuvaus ei representoi sen enempää ”elävää todellisuutta” kuin suppeampi ja ylimalkaisempi kuvaus. Pelkkä arkipäiväisen keskustelun referointikin on fiktion kirjoittamista, sillä sa-

malla kertaa kun kirjailija sijoittaa keskustelun maailmaan, joka on lukijan maailman jatkumo, referoitu keskustelu alkaa muotoilla tuota maailmaa. Realismissakin tehdään yleistyksiä ja turvaututaan toisi-naan symbolisiin merkityksiin. (Stern 1973, 55-85.)

Realismi on jollain tapaa samanlaista maailman luomista kuin mitä romantiikassa ja tieteessäkin tehdään. Charles Taylor (1985, 223-230) pitää romantiikkaa erittäin tärkeänä perinteistä taidekäsitystä murtaneena taiteen tekemisen tapana. Romantiikan nousun myötä taidetta ei enää hahmotettu todellisuuden imitoinniksi. Sitä alettiin pitää artistin luovana ilmaisuna. Taide ei enää viittanut itsensä ulko-puolelle, sillä siitä itsestään tuli keskus, jossa merkitykset ilmenivät. Taiteesta tuli taiteilijan luomistyötä, ja taiteilija otti luojaan aseman ja loi teoksillaan universumin, joka oli itsessään oma päämääränsä eikä edellyttänyt viittauksia mihinkään muuhun. Taylor (emt., 235-239) väittää, että nykyiset käsityksemme sekä tieteestä että taiteesta enem-män luomisena kuin asioiden tilojen suorina kuvauksina ovat näiden ideoiden jatketta.

Niistä moninaisista tavoista, joilla elämä ja kirjallisuus ovat suh-teissa toisiinsa, realismi on kuitenkin se kirjoittamisen muoto, jossa elämä ja kirjallisuus ovat, jos mahdollista, kaikkein lähimpänä toisi-aan, väittää Stern (emt.), vaikka todellisuutta luodaan realismissakin. Toisin sanoen sellaista kirjallista teosta, joka ei jotenkin muuntaisi tai saattaisi jopa epäjärjestykseen lukijan kokemuksia, ei voi olla ole-massa. Toisaalta voidaan myös kysyä, onko olemassa sellaistaakaan kirjallisuutta, kuinka abstraktia tai esoteerista tai surrealistista tahan-sa, joka ei viittaisi teoksen lukijan kokemusten kanssa jotenkin yhte-ydessä oleviin hahmoihin ja tilanteisiin.

Jonathan Culler (1978, 132-139) otaksuu, ettei lauseella ole mi-tään sellaista olemuksellista merkitystä, joka olisi siinä läsnä sen kir-joittamisen hetkestä alkaen, valmiina lukijan löydettäväksi. Lau-seen merkitys vaihtelee, ja vaihtelu riippuu kulloisestakin semioottisen systeemin ja sanojen välisestä suhteesta. Lukijoilla on taipumus palauttaa outokin kirjallinen teksti jokapäiväiseksi kommunikaatioksi ja lähemmäksi omaa elämäänsä. Lukijat naturalisoivat tekstin teh-däkseen sen merkitykselliseksi itselleen. Jokaisella tavalla kirjoit-taa, myös realismilla, on oma erityinen suhteensa maailmaan, omat konventionensa, jotka tarjoavat lukijalle kartan, jonka opastamana hän

voi lähestyä tekstiä, naturalisoida sitä ja suhteuttaa se oman kulttuurinsa määrittelemään maailmaan. Tekstiä tulkitaan käyttämällä hyväksi kulttuurissa luonnollisina pidettyjä diskursseja. Kaikki merkityksetönkin kyetään naturalisoitua hyväksi käyttäen merkityksellistämään.

Naturalisaation tasoja on useita. Kirjalliselle realismille tyypillisessä naturalisaation mallissa tekstiin suhtaudutaan Cullerin (emt., 140-160) mukaan joko niin, että sen uskotaan olevan suoraan lähtöisin todellisesta maailmasta ja sen rakenteista, jolloin jokainen lause kertoisi jotain johdonmukaista, välittymätöntä ja totta tästä maailmasta, tai sitten niin, että tekstin suora yhteys maailmaan korvautuu kulttuurisilla stereotyyppioilla ja yleisesti hyväksytyillä tulkinnoilla. ”Kirjallisemmissa” tavoissa motivoitua teksteihin kyse on naturalisaatiosta, jossa lukeminen pohjaa jo selvästi kirjallisiin normeihin. Naturalisaatio voi rakentua sille, että noudatetaan tietoisesti tiettyjä genretraditioita, tai sille, että tehdään implisiittisesti tai eksplisiittisesti selväksi, että näitä kirjallisia konventioita ei noudateta. Intertekstuaalisuuden kompleksisessä naturalisaatiossa teos puolestaan suhteutetaan johonkin toiseen teokseen, kuten esimerkiksi kirjallisessa parodiassa ja ironiassa.

Se, mitä lukijat tämän tutkimuksen aineistoissa sanovat lukemistaan romaaneista, vaikuttaa liikkuvan Cullerin naturalisaatioluettelon alkupäässä, ja se, mitä kriitikot kirjoittavat suosimistaan kirjoista aineistona olevissa kirjallisuusarvosteluissa, loppupäässä. Tosin todellisuutta etsivät kommentit arvosteluissa osoittavat, että kirjallisuuskritiikissä ovat käytössä kaikki naturalisaation tavat, ja kun muistaa realismin olevan paljon muutakin kuin todenmukaisuuspainotteista tosiasioiden kirjaamista, ei lukijoidenkaan kirjallisia mieltymyksiä ole helppo sijoittaa jonkin yhden tarkan nimikkeen ja luokan alle.

Tunne ja järki

Suosittu kulttuurituotteet ovat raaka-ainetta mitä moninaisimmille käytännöille. Osa niistä saattaa tukea käyttäytymisen yksilotteistamista ja jotain, joka pitää yllä vanhoja käyttäytymismalleja ja asenteita. Raaka-aineessa voi tämän konservatiivisen aineksen ohella olla

mukana myös jotain sellaista, joka uhmaa vakiintuneita tulkintamalleja ja asettaa vallitsevan tilalle jotain aivan muuta. Näiden tuotteiden vaikutusten ja käyttöjen seuraukset ovat niin moninaisia ja tilannesidonnaisia, että niitä ei voi tulkita yksiselitteisen tyhjentävästi.

Suosituissakin on eroja. Suomalaiset painosmenestykset eivät välttämättä käyttönsä puolesta lukeudu samaan sarjaan kuin esimerkiksi ne sarjat, joita kutsutaan kioskirjallisuudeksi, tai ne televisio-ohjelmat, joita nimitetään saippuaopperoiksi. Lukijoiden kommentista saa kuitenkin irti suunnilleen kaiken sen, mitä populaarikulttuurista on muissa vastaanottotutkimuksissa esitetty. Kotimaisten painosmenestysten salaisuus ei silti ratkea luettelemalla mitä kaikkea populaarikulttuurin käytöstä on sanottu. Laajalevikkeisen kotimaisen kirjallisuuden lukemisessa on lukijoiden kommenttien perusteella arvioituna jotain erityistä, suosittujen tuotteiden käytön valtavirrasta poikkeavaa, joka ei välttämättä ole läsnä kaikissa niissä tilanteissa, joissa suosittu kirja ja sen lukija tai joku muu populaari teos ja sen vastaanottaja kohtaavat.

Kun suomalaiset lukijat puhuvat mielikirjallisuudestaan, arki-sidonaisuus on vahva; tosin arki löytyy usein kaukaa ulkokulttuuriselta vyöhykkeeltä. Myös todenmukaisuuden vaatimus tulee erittäin selvästi esiin. Yksityiskohtien oikeellisuudesta pidetään tarkasti huolta. Kovin fiktiivisiä painotuksia jopa vierastetaan, sillä on ”vaikeeta saada mielenkiinnostosta kirjaa, jos se on jouduttu keksimään kokonaan”. Arki- ja tosiasiapainotteisuuden lisäksi tärkeää on kirjallisuuden yhteisöllisyyttä ja lukijan itsen rataa ylläpitävä tehtävä. Yhteisön kansallinen luonne on vahva aina ”kansallisen” kielen korostamista myöten, ja sen ohella tärkeitä ovat perinteiset heimo- ja sukuyhteisöt. Kotimaisessa proosassa ja sen käytössä on aineksia, jotka liittyvät sen sellaiseen kansalliseen hankkeeseen, jossa painotetaan kielellistä ja kulttuurista tasalaatuisuutta, yhteisiä näkemyksiä ja yhteisiä muistoja menneisyydestä. Luontevaksi ja hyvin olennaiseksi osaksi yhteisöllisyyttä kiinnittyvät romaanin tarjoamat yksilöllisen identiteetin rakentamiseen sopivat muistipaikat. Niiden myötä lukija voi käsitellä omaa henkilöhistoriaansa ja sen ohella tämän päivän kokemuksiaan ja laajemminkin ajatuksiaan elämästä.

Nämä yhteisölliset kiinnitykset ovat sen verran vahvoja ja niin helposti liitettävissä osaksi lukijan ja hänelle läheisten ihmisten koke-

muksia, että yhteisöä, vaikka se ei ole yhteisö sanan perinteisessä merkityksessä, ei myöskään ole syytä pitää samalla tavalla pelkästään kuvitteellisena kuin niitä kansallisen tason yhteisöjä, joita esimerkiksi sanomalehtien lukemisen ja muun median käytön oletetaan pitävän yllä. Lukijat lukevat samoja suosittuja kirjoja, mutta sen lisäksi he väittävät itse eläneensä sitä elämää, josta kirjoissa kerrotaan – tai ainakin kuulleet siitä läheisiltään. Kirjoissa kerrotun tapahtumapaikatkin ovat usein tuttuja muutenkin kuin lukemisen perusteella.

Kun kirja tulee lähelle lukijan ja hänelle tärkeiden ihmisten elämää, ei ole yllätys, että suhde luettuun välittyy haastatteluissa vahvan emotionaaliseksi. Lukemiseen liittyy elämyksiä ja tunteenomaista sitoutumista. Tämän takia todenmukaisuuden vaatimustakaan ei ole syytä mieltää pelkästään kognitiopainotteiseksi. Totta voi aivan hyvin olla se, mikä on lukijan mielestä moraalisesti hyväksyttävää, kertoo hyvästä elämästä ja tarjoaa mahdollisuuden sitoutua luettuun emotionaalisesti. Todenmukaisessa on todennettavissa olevat osansa, mutta aivan yhtä tärkeää voi olla, että kytkeytymällä osaksi lukijan elämismaailmaa tosiasiat liikuttavat häntä. Totuus on paljolti sitä, mitä halutaan pitää totena.

Tällainen lukemisesta kerrottu ei oikein istu yhteen sen käsityksen kanssa, että suosituimmat teokset yhdenmukaistavat ja vierasmäärittävät kokemuksia ja kaventavat todellisuustulkintoja. Menestynein kotimainen proosa saattaa lukijoiden käsissä sisältää jopa mahdollisuuksia erojen ja erilaisuuden tunnistamiseen ja tunnustamiseen, se on mahdollisesti herkkää uudenlaisille äänille, uudenlaisille subjektiviteeteille ja identiteeteille tai se voi olla tekemisissä sellaisen laajan tulkinnallisen avaruuden kanssa, joka antaa lukijoille lisää itsetematisointimahdollisuuksia ja keinoja asettaa itsensä erilaisiin symbolisen järjestyksen positioihin. Suositun proosan lukemisesta kerrotun maisemaihanteita ei kuitenkaan voi pitää erityisen eriytyneinä ja monikerroksisina, ja siksi en kokonaan kiistäisi suositun taipumusta yhdenmukaistaa todellisuustulkintoja.

Kirja-arvosteluiden maailma on toisenlainen, mutta sekin on ilmaisuiltaan rajoittunut. Se, mitä yleensä on sanottu hyvän taiteen määrittämisestä, sopii sanoa myös kritiikin kentästä, kuten se, että hyvä kirjallisuus koettelee todellisuutta, hyvä on laaja-alaista ja luokit-

telematonta, hyvässä etsitään persoonallista muotoa. Erityisen tärkeää hyvässä on järki. Ei vedota tunteeseen, vedotaan älyyn. Kriitikin kentän rakenteissa on lisäksi jotain sellaista, jonka voisi määritellä maskuliiniseksi. Tällaiseen älyllisyyteen ja maskuliinisuuteen saat-
taa liittyä myös kriitikon oman kokemuksen sulkeistaminen. Hyvä koskettaa yleisesti, ei henkilökohtaisesti, ja sillä on pysyvää arvoa. Länsimaisessa kulttuurissa tällainen on ollut tapana kytkeä sukupuoleen niin, että järki ja yleinen, henkinen ja rationaalinen yhdistetään mieluummin sukupuolitetun todellisuuden maskuliiniseen ja tunne, henkilökohtainen, irrationaali, kontrolloimaton ja emotionaalinen feminiiniseen puoleen. Bourdieu luultavasti sanoisi, että kysymys ei kuitenkaan ole siitä, että näissä keskusteluissa keskustelijoiden kokemus ei olisi lainkaan mukana. Järkeä tai älyllisyyttä on ollut tapana pitää yleisenä ja ei-yksilöllisenä, mutta oikeammin se on vain osa korkeakulttuurin kentällä liikkuvien toimijoiden habitusten rakenteistumista, toisin sanoen prosessi, jossa oma kokemus kätketään ja yleistetään joksikin, jonka väitetään koskevan mahdollisimman monia.

Menestys- ja kriitikkokirjallisuuden narratiiveissa jäävät täten aika monen ja aika monenlaiset kokemukset hukkaan. Ne eivät tule käsitellyiksi eivätkä artikuloituiksi. Siksi mukana on kolmas aineisto. Siinä lukija saa luettavakseen oudon tekstin, jolla ei ainakaan ensituntuman perusteella ole paljon tekemistä niiden kirjallisten maisemaihanteiden kanssa, joita tähän mennessä on käsitelty.

KUUDES LUKU

LOUDON KERTOMUKSEN MAISEMA

Kääntyvän nykyajan teksti

Mitä tapahtuu, kun lukija saa luettavakseen oudon tekstin? Auttaako uudenlainen, vieras luettava nostamaan esiin ja työstämään kokemuksia, jotka jäävät painosmenestyksistä puhuttaessa ja arvostelijoiden kirjallisista mieltymyksistä kirjoitettaessa työstämättä, johdatteleeko se vapautumaan kirjallisuuden kenttää dominoivista diskursiivisista käytännöistä, vai käykö niin, että outo yksinkertaisesti torjutaan?

Lukijoiden mielikirjallisuuden maisemat ovat enimmäkseen ulkoisia ja positiivisia. Maisemaihanteista huokuu vastaan jotain hyvin perinteikästä ja homogeenista, yksinkertaisesti maailma, joka on mahdollista hahmottaa ja luokitella kohtalaisen selkeäksi. Ihannemaisemista voi lukea eroja ja maisemakuvauksista löytää monia kerroksia, mutta lukijoiden mielikirjoistaan kertomasta voi lukea myös sellaisen kansallista kieltä painottavan ja luonteeltaan kansallisen yhteisön, joka muistuttaa yhdenmukaistavista piirteistään tunnettua teollista modernia. Lukijoiden tapa arvostaa kuvausten todenmukaisuutta kuuluu samaan maailmaan. Lukijoiden puheissa on siten sangen usein läsnä usko yhteen ja kohtalaisen pysyvälle koordinaatiojärjestelmälle rakentuneeseen todellisuuteen. Myös sidokset ulkokulttuuriseen vyöhykkeeseen ja sen perinteisiin ovat osa tätä maailmaa. Maailma, jossa arvostetaan arkista arkea, kovaa työtä, toisten auttamista, ihmisten keskinäistä lämpöä ja kommunikaatiota, on pikemminkin säilyttävää

ja yhteisöllisyyttä tukevaa kuin merkitysten käymistilan modernia.

Silloin, kun arvostelijat korostavat hyvän kirjallisuuden älyllisyyttä, uskovat hyvässä päästävän johonkin yleiseen ja kaikkia koskettavaan ja painottavat persoonallista muotoa ja kielellisiä kokeiluja, ollaan samantapaisessa selkeästi luokiteltavissa olevassa maailmassa kuin lukijoiden kirjallisuudessa. Kritiikin kentän rakenteiden maskuliiniset ulottuvuudet ja kirjoittajien pyrkimys häivyttää tai ainakin väheksyä omaa kokemustaan tuntuvat niin ikään kuuluvan vakiintuneeseen ja tuttuun. Teollisen modernin projektia, varsinkin tieteen ja kulttuurin osalta, on usein kritisoitu sen sukupuolitetuista ja kokemusta universalisoivista käytännöistä. Vaikka näkökulma on usein yhden sukupuolen, sen vakuutetaan olevan neutraali ja yleistettävissä kaikkia koskevaksi. Tällainen moniäänisyyden puute on ollut yksi syy, miksi modernin on katsottu pitävän yllä yhdenmukaisuutta ja säilyttävän perinteisen sääty-yhteiskunnan luokituksia. Myös se, että Pierre Bourdieun käsitykset kulttuurisesta pääomasta käytävästä kamppailusta ja makuluokitusten yhteyksistä yhteiskunnan hierarkisiin ryhmäjakoisiin sopivat paikoin kohtalaisen hyvin taustalle sekä tulkittaessa kirja-arvosteluista luettua käsitystä hyvästä taiteesta että käsiteltäessä arvostelijoiden ja tavallisten lukijoiden kertomusten eroja, kertoo hyvin, että kauan sitten vakiintuneet teollisen yhteiskunnan luokitusjärjestelmät ovat edelleen käytössä.

Outoa, varsinkin lukijoiden kirjallisen maisemaihanteen ulkokulttuurisuuden ja positiivisten, lämmön ja tunteen täyttämien sävyjen, mutta myös kirjallisuuden arvostelijoiden älyllisyyttä, yleistettävyyttä, persoonallista muotoa ja muita vastaavia, melko yleisesti korkeakulttuurille annettuja määreitä painottavan maisemaihanteen kannalta voisi olla sellainen sisäinen ja negatiivinen, jota Rosa Liksomien kertomus ”Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista...” edustaa. Se on risteytys perinteitä ja uutta, sekä kertomuksena että kaukokirjallisen muotonsa puolesta. Siksi siitä saa hyvän pohjan jatkaa keskustelua lukemisen maisemaihanteista. (Kertomus on liitteenä.)

Kertomuksen toimintaympäristö on kaupunki – lähinnä kapakka, työpaikka ja kerrostaloasunto – ja tätä päivää. Kertojan kommenteista löytyy tosin paljonkin perinteistä maailmankuvaa tukevia aineksia, mutta tuttuudessa on säröjä. Jo kertomuksen sisäistekijän ja kertojan sukupuolen voi ymmärtää monella tavalla. Kyse voisi

esimerkiksi olla kahden miehen parisuhteesta. Lukijoiden esseissä toinen päähenkilöistä oletetaan kuitenkin naiseksi ja toinen mieheksi. Kertomuksen nainen käy työssä ja toimii muutenkin aloitteellisesti, mies on saamaton ja elää jouten. Nainen on kylmä ja tunteeton, mies depressiivinen. Nainen on se joka tappaa ja mies on väkivallanteon kohde, vaikka tämän päivän suomalaisessa yhteiskunnassa suhde yleensä on päinvastainen. Asetelmassa on siten paljon käänteistä sille järjestykselle, joka sukupuolten välillä on kulttuurissamme edelleen melko tavanomainen, vaikka toisaalta suomalaisessa kirjallisuudessa on paljonkin käytetty asetelmaa vahvasta naisesta ja heikosta miehestä. Lukemisen konventioita rikkonee myös kirjailijan, sisäistekijän ja kertojan sukupuoli ja miksei ikäkin, sillä teokset, jotka ovat naisten kirjoittamia ja joissa kertoja ja keskeiset henkilöt ovat – kuten lukijat tulkitsevat – (nuoria) naisia, eivät ainakaan dominoi kirjallisuuden kentällä.

Ystävyysuhteet kuuluvat kuvaan, nekin tosin palkkatyön maailmasta. Muuten pysyvien yhteisö rakenteiden ja traditioiden kanssa on niin ja näin. Modernin käänteiden riskiyhteiskunnan hiipivä ja kontingentti logiikka, voit kuolla milloin tahansa, missä tahansa, melkein kenen tahansa tappamana, toteutuu, kun kertomuksen avioparin nainen käyttää fileerausveistä päästäkseen puolisostaan eroon. Mentaaliseltsa universumiltaan kertomus on hyvin lähellä iltapäivälehtien murhaotsikointeja ja väkivaltareportaaseja. Yksi ero kuitenkin löytyy. Uutissa saatetaan toisinaan ainakin pohtia tekojen taustoja, esimerkiksi viitataan murhaajan mielenterveydellisiin ongelmiin tai aiempaan väkivaltaisuuteen. Liksomin kertomuksessa tällaiset taustoitukset ja motiivoinnit ovat erittäin niukkoja, ja kun miehensä tapaneen työkaveritkin hyväksyvät teon ilman epäröintiä, tarina ei tältä osin juuri limity yleisesti hyväksytyihin moraalisiin käsityksiin. Voi jopa väittää, että ”Me mentiin naimisiin...” ei sisällä henkilöidensä osalta lainkaan jakoa sisäiseen ja ulkoiseen, eikä siinä olla lainkaan tekemisissä motiivointien ja rationalisointien kanssa. Erkki Vainikkala (1996, 168-169) onkin ehdottanut, että Liksomin kertomuksen voi liittää keskusteluun jälkimodernin maailman narsismista. Sen voi nähdä patologisen narsismin kuvauksena, jonka tausta on aikakaudelle ominaisessa persoonattomuuden ja yksilöllisyyden suhteessa.

Kertomusta voi lukea tavallaan realistisena, kerrontateknisesti

arvioituna – kertojan ja toimijan välisen etäisyyden minimointi ja tapahtumien ja kokemusten esittäminen yhtäaikaaisesti läsnäolevina – naturalistisena kuvauksena erään elämäntavan kriisiytymisestä. Lisäksi sitä voi kiihdytetyssä neutraalisuudessaan ja yhtiönaturalismissaan lukea jopa sarkastisen postmodernina tekstinä, jossa liikutaan kokonaan positiivinen–negatiivinen-akselin tuolla puolen. Kertojan korostetun välinpitämätön suhtautuminen kerrottuihin tapahtumiin lisännee sekin mahdollisuuksia muihin kuin realistisiin lukutapoihin. Perinteistä maailmankuvaa tukevien aineiden ohella kertojan kommenteista ja tavasta, jolla tarina kerrotaan, löytyy myös jotain, jota voisi nimittää vaikkapa postfeminismiksi. Kun lisäksi kertomus on täynnä nopeasti avautuvia ja sulkeutuvia kerrontajaksoja ja kun tämän lisäksi osa jaksoista toimii käänteisesti, kuten tilanne, jossa tulevaan puolisoon tutustutaan yleensä keskustelijoita toisistaan etäännyttävällä ilmaisulla ”haista jätkä paska”, kertomusta ei voi pitää kovin yksinkertaisena ja yhdenlaisia lukijapositiona tarjoavana, vaan hyvin monenlaisia lukemisen tiloja avaavana tekstinä.

Haihduuttava ja säilövä moderni

Liksommin kertomuksessa on vivahteita sellaisesta modernista, joka tuhoaa ja jossa siksi on jotain outoa. Teollisesta järjestyksestä sanottiin (Marx ja Engels 1978, 339) jo aivan sen varhaisvaiheessa, että se merkitsee tuotannon jatkuvaa mullistumista, yhteiskunnallisten olojen alituista järkkymistä, iänikuista epävarmuutta ja jatkuvaa liikkeelläolemista. Piintyneet ja ruostuneet suhteet sekä vanhastaan arvossa pidetyt käsitykset ja katsantokannat hajoavat. Se, mikä on vasta muodostunut, vanhenee, ennen kuin se on ennättänyt edes luotua. Kaikki pyhä häväistään, kaikki säätyperäinen ja pysyvä haihtuu. Lopulta ihmisten on katsottava elämäänsä ja keskinäisiä suhteitaan avoimin silmin.

Ajatukset pysyvän haihtumisesta ja modernin kiitävyydestä ovat innoittaneet tämän jälkeenkin. Marshall Berman (1982, 15, 288) uskoo, että modernit ympäristöt ja kokemukset katkaisevat kaikki maantieteelliset, etniset, uskonnolliset, ideologiset, kansallisuus- ja luokkarajat. Katkaisu tekee tyhjäksi kaiken mikä luodaan, asuinalueista ja

sosiaalisista instituutioista aina metafysiisiin ideoihin ja moraalisiin arvoihin saakka. Tässä mielessä moderni yhdistää ihmiskunnan ainakin sen länsimaisilta osilta: kysymykset, mikä on oleellista, millä on merkitystä, mikä on todellista siinä virrassa, jossa liikumme ja elämme, koskettavat kaikkia. Berman (emt., 16) kuitenkin korostaa, ettei kehitys ole pelkkä ihmisten historiaa ja perinteisiin kohdistuva uhka. Kehityksen myötä syntyy uutta, sisällöltään rikasta historiaa ja uusia perinteitä.

Tuhoava moderni myös säilyttää. Siksi siinä on paljon tuttua ja perinteikästä, kuten suomalaisten lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisisa maisemaihanteissa. Teollisesta onkin sanottu, että sen elämää ja ajattelumalleja jäsentävän koordinaatiosysteemin huojuminen, jota parhaillaan koemme, johtuisi ainakin osittain siitä, että elämämme on edelleen puoliksi kiinni esiteollisissa normeissa, arvoissa ja elämäntyytleissä. Nykyaikainen ja dynaaminen systeemi voi sosiaalisilta ja kulttuurisilta perustoiltaan olla osittain kiinni hyvinkin kaukaisilta ajoilta periytyvissä tulkintamalleissa. Teollinenkin olisi teollinen vain puoliksi, toiselta puoleltaan se olisi edelleen sääty-yhteiskunta. (Beck 1986, 117-118.) Teollista on nimitetty myös yksinkertaiseksi moderniksi. Yhteiskunnallistuminen on siinä toteutunut ennennäkemättömänä yksilöitymisenä ja vanhojen, suurperheen, kirkon ja kyläyhteisön kaltaisten traditionaalisten yhteisö rakenteiden purkautumisena, mutta uusia kollektiivisiä sidoksia on koko ajan syntynyt haihtuneiden tilalle, ja siksi yksilöitymisen matkasta on kuljettu vasta osa. Näitä teolliselle ominaisia yhteiskunnallisia rakenteita, tai uusia perinteitä, ovat esimerkiksi tayloristinen työorganisaatio, ammattiliitot ja yhteiskuntaluokat, pienperhe sekä valtiobyrokraatia ja hyvinvointivaltio. Ne eivät ehkä ole yhteisöjä sanan vakiintuneessa merkityksessä, mutta joka tapauksessa ne sitovat ihmisiä toisiinsa ja luovat käsityksiä elämän kollektiivisuudesta. (Lash 1994, 113-114.)

Varsinkin kansallisvaltioiden moderni, uskoo Graig Calhoun (1995, 3-53), on luonut käytäntöjä, joiden kuvaamisessa ajatus yhdenmukais-tavista ja omalla tavallaan säilyttävistä rakenteista toimii paremmin kuin ajatus differentioitumisesta ja pysyvän alituisesta järkkymisestä. Calhounin mukaan etenkin sosiaalitieteissä, joiden perusta on suureksi osaksi luotu teollistumisen ja kansallisvaltioiden aikana, olete-taan ihmisten yleensä elävän vain yhdessä, tarkkarajaisessa ja sisäi-

sesti integroituneessa maailmassa kerrallaan. Tähän maailmaan ei sisälly oletusta yksilöiden sisäisistä ja yksilöiden välisistä eroista. Eroista ollaan totta kai oltu tietoisia, mutta erot on käsitteellistetty yleensä jakamalla maailma meihin ja muihin: toisaalla olemme me, jotka muistutamme toisiamme ja olemme yhtä, ja toisaalla erot, meistä poikkeavat alakulttuurit.

Differentioitumisen idea ei tietenkään ole ollut sosiaalitieteilijöille outo. Länsimaisen kulttuurin kehitystä on hyvin yleisesti, Max Weberin ajatusten innoittamana, totuttu pitämään eroja synnyttävänä rationalisoitumisena. Voi olla, että joskus oli olemassa kohtalaisen yhtenäinen, yhden logiikan varassa toiminut elämismaailma, mutta modernisaation myötä se on rationaalistunut ja siitä on irtaantunut erilaisia omien rationaliteettien varaan rakentuvia alasysteemeitä; puhutaan yhteiskunnasta eriytyneine talouksineen ja valtioineen, kulttuurista eriytyneine tieteineen, moraaleineen ja taiteineen, ja persoonallisuussysteemeistä niille ominaisine rationaalisine kehityksineen, ja puhutaan elämismaailmasta ja sille ominaisesta laadullisesta, arvokysymyksiä käsittelemään kykenevästä ja elämismaailmasta irronneiden talouden ja hallinnon alasysteemien kvantifioivista, kalkyloivista ja abstraktin instrumentaalisista rationalismeista. (Habermas 1982; 1986a, 102.)

Eikö moderneja ole aina ollut monta: valistuksen, romantiikan, realismin, liberalismien, humanismien ja monen muun? Sitä paitsi eroja ja ristiriitaisuuksia on samankin sisällä. Hyvä esimerkki on valistuksen projekti. Sen ihanteena oli kehitys, joka näkyisi tiedon lisääntymisenä, spekulatioiden katoamisena ja taikauskon haihtumisena. Uskottiin järkeen, talouden kasvuun ja lisääntyvään hyvinvointiin ja oltiin vakuuttuneita, että tuloksena olisi lopulta koko ihmiskunnan moraalinen täysi-ikäisyys. Kuitenkin projektista on sanottu, että sen näiden ihanteidensa myötä on tuottanut myös Auschwitzin ja stalinismin. Ja vaikka järkiperäisyyden vaaliminen olisikin onnistunut haihduttamaan maailmasta osan sen lumousta, noidat, taikaus ja muu ei-rationaalinen tekevät kuitenkin koko ajan paluutaan.

Modernisoituminen näyttäisi siten tekevän mahdolliseksi kaksi tulkintaa itsestään, kuten Wolfgang Iversen (1988, 53-57) sanoo. Osa tulkitsijoista painottaa sen johtavan ja johtaneen yhdenmukaistumiseen, osa on vakuuttunut, että on parempi puhua differentioitu-

misesta ja fragmentoitumisesta. Lisäksi kummassakin keskustelijoiden ryhmässä on niitä, jotka uskovat pidemmän päälle olevan mielekästä hyväksyä kulttuurinen pluraliteetti, ja niitä, joiden mielestä on sittenkin viisasta pyrkiä erilaisiin integraatiostrategioihin.

Näinkin on, myöntää Calhoun (1995, xv-xx), mutta korostaa silti, kuinka edes moderni sosiaalitiede ei yleensä ole suhtautunut eroihin kovin sensitiivisesti. Tavanomaisempaa on pyrkiä universalisoimaan, joko tietoisesti tai ainakin tiedostamattomien taustaoletusten tasolla, ja sen myötä vahvistamaan kulttuurista homogeenisuutta. Tämä universaalisuus representoi tietenkin vain osittaisuutta, mutta sen uskotellaan kattavan kaiken. On tietävä, asosiaalinen, historian yksilö kaiken objektiivisen tiedon lähtökohtana, tai ainakin pyrkimys yleisen ymmärtämisen mahdollistavaan kommunikatiiviseen yhteisöön, ja asiat, joista voidaan keskustella ja joista paikkaansapitävää tietoa saadaan, sekä asiat, jotka eivät näihin yleistyksiin sovi ja jotka siksi niputetaan yhteen toiseuksiksi ja kategorisoidaan normaliteetin ulkopuolelle.

Aineistot, joista olen rakentanut kuvauksen lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisuudesta, ovat 1980-luvulta. Tätä kirjoitettaessa nuo lukemisen maisemat ovat vanhentuneet kymmenkunta vuotta. Toisaalta ne ovat osa tätä päivää, sillä 1990-luvun suomalaisen kirjallisuuden vastaanotosta on mahdollista sanoa seuraava: Laila Hietamiehen, Arto Paasilinnan ja Kalle Päätalon teokset nousevat myyntilistojen huipulle ja niitä jonotetaan kirjastoista, Eeva Joenpellon *Tuomari Myller; hieno mies* saa Finlandia-palkinnon, Matti Pulkkinen uuden romaanin arvostelut täyttävät lehtien kulttuurisivut, Veikko Huovinen palkitaan vuosikymmeniä kattavasta, jatkuvasti laajan lukijakunnan keräävästä kirjallisesta tuotannosta, Kaari Utrion ja Paavo Haavikon teokset ovat näkyvästi esillä, joko myyntilistoilla tai sanomalehtien kulttuuriosastoissa. Myös se, mitä lukemisesta kerrotaan, on ennallaan. Maaria Linko (1997, 171-172) on perehtynyt Laila Hietamiehelle osoitettuihin lukijakirjeisiin ja arvelee niiden perusteella, että suuri lukuelämys on monesti syntynyt teoksen tarinan tai teoksen henkilöiden kohtalon esille nostamien lukijan omien muistojen esiin nousemisesta. Uusimmassakin, 1990-luvun puolivälissä kirjoitetussa ihailijapostissa, saatetaan palata anopin kertomuksiin evakkomatkasta ja ymmärretään sitä kautta romaanin tapahtumia. Helsingin Sanomi-

en Kuukausiliitteessä (11/1996) lukijat puhuvat lainaamistaan kirjoista: ”Yritän aina lukea nämä uudet kotimaiset. Joenpellot ainakin, Hietamiehen, Paasilinnan. Ja kaikki Päätalot olen lukenut.” ”Päätalot olen lukenut kaikki, osan kahteenkin kertaan. Se on siinä mielessä läheinen, kun itsekin olen köyhistä oloista lähtöisin.” ”Ihan romaaneista en väli- tä, vaan pitää olla totta siteeksi edes vähän.” ”Oli se todentuntuinen kirja.” Entä mitä pitäisi sanoa siitä, että Akateemisen kirjakaupan ja Suomalaisen kirjakaupan Helsingin päämyymälöiden myyntilista ajalta 11.11.-16.11.1996 alkaa kotimaisen kaunokirjallisuuden osalta seuraavasti: ensimmäisenä on Arto Paasilinnan *Lentävä kirvesmies*, toisena Kalle Päätalon *Sateenkaari pakenee* (romaani, jonka mainoksissa korostetaan sen fiktiivisyyttä!), kolmantena Laila Hietamiehen *Satakielimetsä* ja neljäntenä Veikko Huovisen *Naiset ovat kultia*.

Mutta sen perusteella, mitä esimerkiksi yhteiskuntatieteellisesti painottuneissa aikalaiskeskusteluissa ajastamme sanotaan, itseäni, aikalaisiani ja ympäristöäni jäsentävässä ja muovaavassa koodistossa on jotain meneillään. Sitä, mitä siinä tarkalleen ottaen tapahtuu, on kuitenkin vaikea eritellä ja käsitteellistää, varsinkin kun mahdollisten muutosten lomassa tuntuu aina olevan jotain säilyttävää, jotain, joka on tuttua aikojen takaa – ikään kuin maailmasta olisi tullut outo traditioiden ja posttraditioiden sekamelska. Joka tapauksessa lukemisen maisemaihanteissa on aineksia, jotka herättävät epäilyn, voiko näin enää olla. Ne ikään kuin päättävät tai kiteyttävät tietylle teolliselle ajalle ominaisen merkkijärjestelmän, sellaisen, jossa ei vielä ole paljon tulkinnallista kehikkoa moniäänisyyksille, kaikkinaisten rajojen hämärtymiselle, yksilöllistymiselle, sukupuolitettujen jakojen kyseenalaistamiselle, lyhyesti sille maailmalle, joka myös on jo osa meitä.

Liksomoin kertomuksen tapahtumat ovat juuri sellaisia, että ne saattavat houkutella lukijansa pohtimaan kysymyksiä työstä ja työn- teon karttamisesta, avioliitosta ja perheestä, naisen ja miehen suhteesta, parisuhdeväkivallasta, seksuaalisuudesta, syyllisyydestä ja syyttömyydestä, moraalista sekä ihmisistä ja elämäntavoista, jotka nykyinen aika mahdollisesti tuottaa. Toisin sanoen se saattaa tarjota lukijalle useita sellaisia paikkoja, ”kokemuskenttiä”, joihin lukija voi koodata identiteettiään, kokemuksiaan ja itselleen tavalla tai toisella merkityksellisiä kulttuurisia maisemia aikana, josta on sanottu, että se merkitsee modernin kääntymistä.

Ärsyttävä novelli

Liksomoin teksti luetettiin tutkimukseen osallistuneilla keski-ikäisillä, keskiluokkaisissa ammateissa työskentelevillä aikuisilla ja lukiolaisilla ilman tietoja kirjoittajasta, tekstin alkuperämaasta ja kirjoittamisen ajankohdasta. Lukijat haastateltiin ja he vastasivat kirjalliseen taustatietokyselyyn. Lisäksi he kirjoittivat kolme vapaamuotoista esseevastausta kertomusta koskevien kysymysten pohjalta. Tätä aineistoa hyödynnän tässä. Esseiden aiheet olivat: *1. Mistä kertomuksessa on mielestänne kysymys?*; *2. Minkälaisia tunteita kertomuksen henkilöt Teissä herättivät?*; *3. Kuvitelkaa, että ette tietäisi, miten kertomus päättyi. Kirjoittakaa kertomukselle itse toinen loppu.* Kysymykset antavat erilaisia kehikkoja vastauksille. Ensimmäinen ohjaa, mutta ei tietenkään pakota, kuvailevaan ja temaattiseen suuntaan, ja siinä on ainakin taustalla oletus, että kertomuksessa on kyse jostakin ja että lukijan odotetaan kertovan siitä oman näkemyksensä. Toinen kysymys sisältää oletuksen, että kertomus herättää vastaanottajassa tunteita. Tunnereaktioita kysyessään se myös tarjoaa samastumisen ja eläytymisen mahdollisuuden. Ensimmäinen kysymys on myös kognitiivisemmin painottunut kuin toinen, toinen taas emotionaalisemmin latautunut kuin ensimmäinen. Kolmas kysymys, uuden lopun keksiminen, antaa mahdollisuuksia esimerkiksi jäljittelyyn, kommentointiin ja parodiaan. Tehtävä on muita epätavanomaisempi, koska vastaajaa pyydetään kuvittelemaan ettei tietäisi tarinan loppua. Tällaisessa ”keveydessään” ja viekoittelevuudessaan se saattaa antaa kirjoittajille kahta muuta kysymystä enemmän mahdollisuuksia vastauksen rakentamiseen.

Kertomusta valittaessa pyrittiin siis siihen, että teksti ainakin jonkin verran poikkeaisi tavanomaisesta ja että se tarjoaisi mahdollisuuksia monenlaisiin luentatapoihin. Kuitenkin tekstin haluttiin myös sisältävän tarpeeksi tuttua, jotta se ei olisi liian outo ja vaikeasti lähestyttävä. Myös esseetehtävät tähtäsivät siihen, että lukijat voisivat vastauksia kirjoittaessaan työstää hyvinkin erilaisia lukukokemuksia, olivat ne sitten rationaalisia, etäännyttäviä, elämyksellisiä, tunteenomaisia, analyttisiä tai kaikkia näitä. Tutkijaryhmämme ei kuitenkaan, tutkimusasetelmasta huolimatta, osannut odottaa, että

lukijoiden suhtautuminen kertomukseen oli valtaosaltaan hyvin kielteistä. Kertomus osoittautui luotaantyöntäväksi.

”Luin novellin heti saatuani, mutta se ärsytti minua niin suuresti, että vastaus on viipynyt näin kauan”, kirjoittaa atk-alalla työskentelevä nainen. Pankkitoimihenkilönäisen kirjoitus alkaa samansuuntaisesti: ”Täytyy sanoa, että tulin huonolle tuulelle, vihaiseksi luettuani tekstin.” Sama sanotaan monessa paperissa. ”Vastenmielistä sakkia”, ”todella ottaa päähän”, ”ällötti”, ”en ensinnäkään pidä tämän tyylistä kirjoitelmista” ovat kommentteja, joiden kaltaisia löytyy useista, sekä aikuisten että nuorten kirjoituksista. Katarina Eskola (1996, 60-61) sanoo, että aineistosta löytyvät lukuelämykset eivät liity nautintoon, mielihyvään tai onneen. Lukukokemukset liittyvät vastenmielisyyteen ja ärtymykseen. Moni tutkimukseen osallistuva myös kokee tekstin maailman itselleen niin vieraaksi, että kertomuksesta on mahdoton pitää. Tällaisia vastustavia ja jopa torjuntaan pohjautuvia suhtautumistapoja on käsitelty kulttuurituotteiden reseptio-tutkimuksessa sangen harvoin. Ylipäätään alan tutkimuksessa affektit ja emootiot on jätetty melko vähälle huomiolle, ja niistäkin mielihyvää ja muita ”myönteisiä” suhtautumistapoja on käsitelty enemmän kuin inhoa ja vihaa.

Oudoksi, tai vastenmieliseksi, koettu kertomus edellytti lukijoilta erilaisten sisäänmenostrategioiden ottamista käyttöön. Niillä he kykenivät luonnollistamaan tekstin itselleen lukukelpoiseksi. Ärtymys ja viha, ilman että niitä olisi mitenkään käsitelty, olisivat saattaneet lopettaa lukemisen. Suosikkikirjallisuuden yhteydessä mainitut perustelut lukemiselle, esimerkiksi se, että kirjoissa kerrotaan realistisesti lukijalle läheisistä ja muutenkin tavallisista arkisista asioista, eivät Likso-min kertomuksen yhteydessä välttämättä olisi kovin hyvin toimineet tekstiä luonnollistavina neuvottelustrategioina. Se, että kysymyksessä oli tutkimushanke, sen sijaan riitti perusteeksi jatkaa lukemista. Muitakin ratkaisuja hyödynnettiin. ”Kertomus voisi olla uni: ’Hei, näin aivan hullun unen viime yönä... Se tuntui aivan mielettömältä; käytin karkeaa kieltä ja lopuksi löin veitsellä sitä kaveria’.” Näin kirjoittaa atk-alalla työskentelevä nainen. Kun vastaaja kehystää kertomuksen omaksi unekseen, se toisaalta luonnollistaa kertomuksen, unessahan voi hyväksyä paljon sellaista, joka valveilla on kiellettyä, toisaalta se helpottaa vastaamista, sillä uni helpottaa esseen

kirjoittamista antaessaan mahdollisuuden monenlaisiin siirtymiin (Vainikkala 1996, 171-172).

Sen perusteella, mitä lukijat kertovat mielikirjallisuudestaan, on helppo olettaa, että kirjojen lukeminen saattaa olla hyvin affektiivisesti ja emotionaalisesti latautunut tilanne. Se, mitä lukijat kirjoittavat Liksomin kertomuksesta, nostaa nämä suhtautumistavat vielä vahvempina ja selkeämpinä esiin. Mielikirjallisuuden elämykset ovat täynnä positiivisesti sävyttyneitä muistoja, Liksomin kertomuksesta kirjoitettu taas tuo mukaan torjuntaa ja vastenmielisyyttä, mutta myös unimaisemia ja muita vastaavia neuvottelustrategioita, joista monet häilyvät narratiiviseen asuun puettavissa olevan ja ei-narratiivisen välimaastossa.

On tietenkin mahdotonta sanoa, mitä kaikkea lukija on kertomuksen lukuhetkellä kokenut, sillä käytössä on vain kirjalliseen muotoon saatettu aineisto, eikä sen kielellisessä asussa voi välittää kaikkea. Selvältä kuitenkin vaikuttaa, että kielellisesti artikuloidun lomassa, ja etenkin kun ollaan Liksomin kertomuksesta kirjoitettujen esseiden ääressä, on läsnä paljon muutakin. Jälleen kohdataan se kysymys kokemuksen ja sen kielellistämisen sekä ei-kielellisen ja kielellä ilmaistavissa olevan välisestä suhteesta, joka on noussut esiin yhtä hyvin uudessa identiteettejä, tekstejä ja representaatiokylläisen modernin tilaa koskevissa epistemologisissa keskusteluissa kuin lukija-haastatteluissa, joissa romaanien tarjoamien tekstuaalisten paikkojen myötä palataan menneisyyteen ja muistoihin, joista kaikkea – lämpöä ja muita kehon tuntemuksia – ei sellaisinaan voida saattaa kerronnalliseen asuun. Samalla kohdataan myös kysymys rationaalisen ja analyyttisen suhteesta sellaiseen, joka ei taivu rationaalisen kaapuun, sellaiseen, joka voi myös olla torjuttua ja tiedostamatonta ja kielellisesti erittelemätöntä. Tähän liittyvät pohdinnat lukevan subjektin mahdollisesta ykseydestä tai päinvastoin monikerroksisuudesta, jopa hajanaisuudesta. Laajempiakin metodisia ja tietoteoreettisia kysymyksiä voi ottaa mukaan, sellaisia, joissa käsitellään järkeä ja tunnetta, rationalismin rajoja, ruumista ja henkeä ja kaikkea sitä, mitä ja miten voidaan tutkia ja mitä ja miten ei – ehkä – voida tutkia.

Identiteetit ja erot

Osa tätä keskustelua, jossa pyritään tarkemmin analysoimaan lukevaa subjektia ja purkamaan siihen aiemmin liitettyjä, lähinnä sen koherenttisuutta korostavia oletuksia, ja johon liittyvät läheisesti Likso-min kertomuksen esiin nostamat kysymykset lukijasta ja hänen affekteistaan ja emootioistaan, ovat subjektin rakenteistumista käsittelevät tietoteoreettiset katsannot. Filosofisessa modernissa ollaan jo Spinozan ja Kantin ajoista lähtien, ja varsinkin noin vuosisadan ajan, Marxin, Nietzschen ja Freudin päivistä saakka, pohdittu inhimilliseen subjektiviteettiin liittyviä ongelmia ja rajoituksia. Viime aikoina näihin teemoihin on palattu tämän tästä. Klassista keskeissubjektirepresentaatiota ei kuitenkaan ole korvattu millään systemaattisella oppirakennelmalla. Se on korvattu melko ohjelmallisilla ja monista eri tieteen ja taiteen perinteistä ammentavilla keskusteluilla, joissa olennaista ei oikeastaan olekaan vanhaksi käyneen subjektin kuolema vaan itse hautajaismenot teoreettisena tapahtumana.

Hyvin tärkeä osa uutta tapaa ymmärtää subjekti ja kyseenalaistaa perinteiset ajatukset järjestä on psykoanalyttinen diskurssi, varsinkin yritys kaivaa esiin ajattelun ruumiilliset, libidonaaliset ja tiedostamattomat ulottuvuudet. (Braidotti 1991, 1-23.) Ensimmäisten joukossa, jotka alkavat painottaa, että subjekti ei voi olla tietoinen kaikista kielellisistä, materiaalisista, taloudellisista ja tiedostamattomista rakenteista, joista se on riippuvainen ja joihin se puolestaan voi vain rajoitetusti vaikuttaa, on Freud. Hän muuntaa lausuman olemisesta ajattelevana olemisena epämääräisempään ja epäkeskisempään muotoon ajattelusta paikkana, jossa minä ja tietoisuus eivät ole. Lisäksi hän ihmettelee, miksi uskomme subjektin kykenevän tietämään varmuudella jotakin, kun se ei kunnolla tiedä edes omaa itseään (Grosz 1991, 2.) Kielellinen käänne, erityisesti saussurelainen strukturalismi ja wittgensteinilainen kielifilosofia, ovat myös tärkeä osa itsestään tietoisesta ja tarkkarajaisen subjektin uudelleenmäärittämisessä.

Tieto, tietoisuus, subjekti sekä subjekti suhteessa merkkijärjestelmiin ovat siis muuta kuin itse-transparentteja ja itsetietoisia olemuksia. Freudilaisessa subjektiteoriassa subjekti ei ole yhtenäinen

ja puhtaan rationaalinen saatikka asuntonsa isäntä. Ensimmäisinä elinvuosinaan ihminen on monimuotoinen viettien voimakenttä ilman selviä rajoja itsensä ja ulkomaailman välillä. Tästä epämääräisyydestä tuotetaan kokonaisvaltaiseksi ja ehyeksi luuloteltu subjekti vasta oidipaalisen kehitysvaiheen myötä. Tosin tästäkin prosessista syntyneessä itsestään tietoisessa subjektissa elää edelleen myös loogisuudelle, kausaalisuudelle ja muille vastaaville laeille immuuni, kaikkialle tunkeutuva, itsepäinen ja mielihyvän tavoittelun ympärille toimintansa rakentava tiedostamaton. Valmista ei tule missään vaiheessa.

Jane Flax (1991, 60-62) tiivistää Freudin annin subjektikeskusteluille olevan siinä, että hän ymmärsi ajatella mielen rakenteita ja prosesseja fragmentoituvina, virtaavina ja kompleksisten ja tiedostamattomien muuntumien kohteina. Kaikki mielen aspektit, id, ego ja superego, konstituoituvat monimutkaisissa sisäisissä ja ulkoisissa kokemuksissa ja näiden kokemusten välityksellä, ja ne kaikki ovat samanaikaisesti sekä psyykkisiä, somaattisia että kulttuuris-historiallisia. Yhtäkään niistä ei voi samastaa pelkästään järkeen ja tietoisuuteen. Ihmisen korkein ja matalin ovat erottamattomasti tekemisissä toistensa kanssa. Kun tietoisuuskin on sulautunut vaistoihin ja vietteihin, autonomiselle, puhtaalle ajattelulle ei ainakaan ihmisruumiissa voi olla paikkaa.

Niistä perinteisistä käsityksistä, jotka koskevat ajattelua ja ajattelun ja subjektin välisiä suhteita sekä sielun ja ruumiin dualismia, jää jäljelle entistä vähemmän, kun kieltä painotetaan enemmän. Oidipaalinen kehitysvaihe ei ole pelkän isän, vaan, kuten Lacan (1982, 1-7) väittää, myös kielen tuloa häiritsemään äidin ja lapsen symbioosia. Prosessin myötä ihmisen käy entistä vaikeammaksi pitää yllä edes kuvitteellista käsitystä itsestään yhtenäisenä minänä. Isän ja kielen ilmaantuminen lapsen elämään repäisee kuilun merkitysijöiden ja merkittyjen sekä subjektien ja objektien välille. Samalla joudutaan tunnistamaan identiteetin rakentuminen ainoastaan erojen tuloksena ja huomataan merkkien ja merkitysten edellyttävän merkityn objektin poissaoloa sekä nähdään kielen asettavan itsensä objektin välittömän ja sanattoman hallussapidon tilalle. (Eagleton 1983, 165-167.) Tällaisessa symbolisessa järjestyksessä merkitysijöiden ylivalta merkityihin nähden alkaa vähitellen korostua ja niistä koostuu subjektia

konstituiva ketju. Subjektit eivät voi vaikuttaa kielen järjestykseen, vaan ne jäävät sen muotoilemiksi ja muuntuviksi merkitsijöiden liik-
keiden seurauksena.

Shoshana Felman (1987, 115-116) täsmentää imaginaarisen ja symbolisen eron siten, että edellinen rakentuu primaariselle identifi-
fikaatiolle ja projektiolle ja jälkimmäinen sekundaari-identifi-
fikaatiolle ja introjektiolle. Projektiossa ”sisäinen” samastaa itsensä ”ulkoisiin”
korvikkeisiin, jolloin tässä on yhtä kuin tuolla, sisällä yhtä kuin ulko-
na, minun ruumiini yhtä kuin äitini ruumis. Itse sulautuu toisiin. Sym-
bolinen on korvikkeiden välisten yhtäläisyyksien verkosto, ja kieli
korvikkeiden suhde. Introjektio on aina kielellistä introjektiota ja suh-
teen introjektiota. Asian nimeäminen suhteuttaa sen aina kieli-
systeemiin, ei yksiselitteisesti nimeäjään itseensä, josta nimeämisen
myötä tulee yksi systeemin osa. Symbolisessa imaginaarisen vai-
heen duaalisuus, jossa sisäinen vastaa ulkoista, vaihtuu kolminai-
suudeksi ”sisäinen-ulkoinen-itse”. Subjektista tulee kolmas, joka on
sekä paikassa, josta käsin duaalisuhde tajutaan, että paikassa, jonka
välityksellä se artikuloituu ja joka valmistaa subjektia osaksi merkit-
sijöiden systeemiä. Siirrytään indifferenssistä differenssiin.

Kun ihminen käyttää kieltä, se, mitä ihminen sanoo, merkitsee
aivan muuta kuin mitä hän haluaa sanoa. Sanojan tarkoitukset ja
hänen sanoillensa antamat merkitykset muuntuvat jatkuvasti. Totuus
puhuu kielisysteemissä, eräänlaisessa kielen tyhjässä, loputtomien
erojen ja poissaolojen maailmassa, jonka ulkopuolelle ei enää ole
pääsyä. (Benvenuto ja Kennedy 1988, 117-119.) Tässä korvikkeiden
korvikkeiden ja metaforia koskevien metaforien maailmassa ei kye-
tä saavuttamaan puhdasta itseidentiteettiä ja yhtenäistä minää, ei
edes fiktiona. Koska tiedostamaton on merkittyjen lakkaamatonta
liikettä merkitsijöiden alla ja merkityksien jatkuvaa häipymistä ja haih-
tumista, outo teksti, jota on lähes mahdoton lukea ja joka ei tarjoa
salaisuuksiaan tulkittavaksi, niin minä tai tietoisuus voivat toimia vain
tukahduttamalla tämän levottoman toiminnan niittaamalla sanat tila-
päisesti kiinni merkityksiin. Se ei estä tiedostamatonta putkahtamasta
silloin tällöin esiin kielellisinä lipsahduksina ja muina sanoina vastoin
subjektin tahtoa. Lause ”ajattelen, olen olemassa” muuntuu nyt muo-
toon ”en ole siellä missä ajattelen ja ajattelen siellä missä en ole”.
(Eagleton 1983, 168-170.)

Tästä seuraa (Felman 1987, 61-89) subjektien ja tekstien välisen rajojen purkautuminen. Seurauksena on myös absoluuttisen tiedon ja kaikki selittävän ja varmasti toden metakielen mahdottomuus. Samalla tulee hylätyksi kognitio- ja progressiivisuuspainotteinen oppimiskäsitys. Oppimista ei enää pidetä etenemisenä tietämättömyydestä tietoon. Sitä pidetään ei-lineaarisenä, epäjatkuvuuksien, lipsahdusten ja katkosten täyttämänä toimintana, jossa ehkä tiedetään, että tiedetään, mutta ei tiedetä tiedon sisältöä ja merkitystä. Tekstin ja sen lukijan välinen suhde muistuttaa näistä taustaoletuksista käsin tarkasteltuna psykoanalyttikon ja analysoitavan välistä transferenssisuhdetta, jossa analyttikko oppii analysoitavan välityksellä tietämään omaa tietoaan ja tietämättömyyttään ja joutuu liikkeeseen opettaja- ja oppilaspositioiden välille. Jos halutaan tutkia merkityksiä, ne eivät ole selkeitä, pysyviä ja jommassa kummassa, joko tekstissä tai lukijassa, vaan ne ovat muuntuvia, joskus epäselviä ja molempien vastavuoroisessa suhteessa.

Sama pätee tilanteeseen, jossa tulkitaan sitä, mitä lukijat ovat kirjoista kertoneet: liike jatkuu tulkitsijan ja hänen tulkittavanaan olevan aineiston välillä. Varsinkin lukijan ja Liksomin kertomuksen välinen suhde on tällaista, monin paikoin häilyvää, voimakkaita reaktioita ja unenomaisia hetkiä sisältävää liikettä lukijan ja tekstin välillä, todennäköisesti siksi, että kertomuksen kanssa neuvoteltaessa ei voi kertomuksen outouden takia käyttää samanlaisia luonnollistamisstrategioita kuin suosittu, realistisen proosan yhteydessä.

Klassista keskeissubjektirepresentaatiota rapautetaan ja uutta tapaa ymmärtää inhimillistä subjektiviteettia tuotetaan aikalaiskeskusteluissa jatkuvasti ja monella suunnalla. Louis Althusser (1984, 126-129) arvelee erilaisten ideologisten käytäntöjen, joihin ihmiset osallistuvat, saavan heidät ajattelemaan itseään todella olemassaolevina, konkreettisina, yksilöllisinä, erillisinä ja korvaamattomina subjekteina, Jean-Francois Lyotard (1985, 29) sanoo, ettei itse paljon paina, koska se sijoittuu eri kommunikaatioverkostojen solmukohtiin, jossa se joko lähettäjänä, vastaanottajana tai referenttinä joutuu viestien liikutteltavaksi, Fredric Jameson (1986, 241-243) uskoo postmodernin subjektin pirstoutuneen, kerran vallinneen subjektikeskeisyyden purkautuneen myöhäiskapitalististen massiivisiksi kasvaneiden ja jäykkäliikkeisten organisaatioiden myötä ja keskeissubjektin tunne-

anatomian liudentuneen vapaasti leijuviksi ja persoonattomiksi intensiteeteiksi, Theresa de Lauretis (1987b, 22-21) käsittää subjektin jatkuvasti muuntuvaksi ja monien keskenään ristiriitaistenkin erojen määrittämäksi, toisiinsa lomittuvien diskurssien heterogeenisesti muokkaamaksi monikerroksiseksi representaation ja itserepresentaation prosessiksi, Jean Baudrillard (1982, 87-101) mieltää subjektin pelkäsi kapitalismin reaalisena metafysiikan hyperreaalisella metafysiikalla korvanneen simuloivan, vaihtoarvo- ja merkitsijäpainotteisen strukturaalisen verkoston etäispäätteeksi, lukijasoluksi, jolle sen mahdollisesti lukemat todellisuutta tuottavat ja uusintavat ja oman viittauspisteensä muodostavat merkit tekevät kysymykset ja antavat vastaukset. Ja niin edelleen. Yhteistä on halu olla ymmärtämättä subjektia kartesiolaiseksi merkityksenannon lähteenä olevaksi, riippumattomaksi ja ehyeksi cogitoksi, ja halu ymmärtää subjekti muotoutuvaksi lukuisten erojen ja vastakohtien muodostamassa verkostossa, jopa jonkinlaiseksi suhdejärjestelmän termiksi. Kiistat käydään lähinnä siitä, kummasta tulkintavaihtoehdosta on oikeampi pitää kiinni, Fredric Jamesonin (1986, 242) sanoin ”historiallisesta, jonka mukaan klassisen kapitalismin ja ydinperheen aikakaudella kerran vallinnut subjektikeskeisyys on nykyajan organisatorisen byrokratian maailmassa purkautunut, ja siitä radikaalimmasta, jälki-strukturalistisesta kannasta, jonka edustajille sellaista subjektia ei alun alkaenkaan ole lainkaan ollut olemassa muuten kuin jonkinlaisena ideologisena kangastuksena”.

Tällaisia näkemyksiä, joista suurinta osaa voidaan pitää joko strukturalistisina tai jälki-strukturalistisina, on varsinkin niiden strukturalistisesti painottuneilta osin usein moitittu siitä, että merkkijärjestelmiä hallitsevia lakeja pidetään muuttumattomina ja jopa uni-versaaleina. Tämä johtaa sellaiseen historiattomuuteen, jossa ihmismiehet hahmotetaan melko samanlaisiksi. Todellisuuden kielikeskeinen painotus jättää monia tekijöitä, esimerkiksi työn, seksuaalisuuden ja valtakysymykset, lähes tyystin subjektin muotoutumisen ulkopuolelle. Lopputuloksena on usein totaalistava, sinne tänne tunkeutuva ja kaikkeen vaikuttava sääntöjärjestelmä, joka eliminoi konkreettien subjektien ohella myös ne kontekstisidonnaiset käytännön olot, joissa kieli toimii. Uudeksi subjektiksi tulee monoliittinen merkkijärjestelmä itse, tai sitten eräänlainen kaikista rajoittavista määreistä

vapaa transsendentaalinen subjekti. (Eagleton 1983, 107-126.)

Vaikka purettaisiin, kuten varsinkin jälkistrukturalistit ovat tehneet, oletukset kokonaisvaltaisista ja muuttumattomista kielellisistä rakenteista ja painotettaisiin merkityksellistämisen päättymättömän ketjun moninaisuutta ja jopa aukkoisuutta sekä subjektiposition heterogeenisuutta ja ristiriitaisuuksia, subjektit tahtovat Paul Smithin (1989, 32-85) mukaan yhä jäädä tekstien vaikutuksista syntyneiksi subjekteiksi diskurssia varten. Mitä enemmän tekstualisoidaan ja eliminoidaan henkilöhistoriat ja historialliset kontekstit, sitä enemmän nihiloidaan. Usein on käynyt niin, että kun keskeissubjekti on purettu, työ jää siihen eikä mitään uutta saada kehitettyä tilalle.

Veikko Pietilä (1985, 27-29) jatkaa kritiikkiä ihmettelemällä, miten esimerkiksi symbolisessa järjestyksessä rakentuva subjekti voi kokea tai edes kuvitella kokevansa itsensä yhtenäisenä minänä, jos kieli kerran on jatkuvaa merkitysten tuotantoa ja jos sanat ovat vailla pysyvää merkitystä. Stuart Hall (1992, 84) on samoilla linjoilla sanoessaan, että freudilaisittain ymmärretyin tiedostamattoman ja lacanalaisen kielikäsitteilyn yhdistämisestä syntyvä ajatus subjektista hajakeskitettynä ja ristiriitaisena kielellisten ja tiedollisten positioiden joukkona on ongelma, koska subjekti tulee näin käsitellyksi ylihistoriallisesti ja universaalisti, vailla elämänhistoriaa, nykytodellisuutta ja käytännön toimintoja. Tuloksena on subjekti, jolla on niukasti tai ei lainkaan historiallis-yhteiskunnallisia määreitä, ja silloin ollaan kyvyttömiä siirtymään näistä hyvin yleisistä väitteistä konkreettisiin historiallisiin analyysiin.

Transsendentaalisen järjen ja keskeissubjektin idean purkutyöläiset loputtomien erojen leikkien ideaaleineen tulevat lopulta rakentaneeksi itse-dekonstruoinnin ja abstraktin individualismin ontologian ja alkavat uskoa kaiken merkittävän subjektissa ja merkitysten tulkinnoissa löytyvän pelkältä merkitsijöiden tasolta. Yritykset liittää ajatteluun ja merkitysten muotoutumiseen myös ei-kielelliset, tiedostamattomat ja ruumiilliset ulottuvuudet eivät välttämättä ole auttaneet kiinnittämään subjektikäsitettä johonkin konkreettiseen, sillä yrityksissä on usein päädytty paradoksaalisesti tilaan, jossa merkit muovailevat subjektin ruumiillisuutta niin, että se ei enää ole ruumis ollenkaan. (Smith 1989.) Näissä keskusteluissa on tietenkin onnistuttu purkamaan tai ainakin kyseenalaistamaan monia itsestäänsel-

vyökinä pidettyjä oletuksia. Enää ei kovin yleisesti uskota, toisin kuin vielä jokunen aika sitten, että olisi olemassa pysyvä ja yhtenäisen itse. Ei uskota, että järki ja tiede tarjoavat tiedolle objektiivisen ja universaalin perustan. Ei myöskään uskota siihen, että tietomme itsestään selvästi representoisi jotain yleistä ja pysyvää sisäisen ja ulkoisen maailman rakenteesta, eikä siihen, että järjen ominaisuudet olisivat transsendentaalisia. Myös uskomukset, että tiede olisi neutraalia ja kaiken toden tiedon paradigma ja että kieli olisi transparenttia ja sanan ja sen referentin välillä olisi korrespondenssi, ovat romuttuneet. (Flax 1990, 41-42.)

Keskustelu teksteistä ja subjekteista on rönsyilevää ja usein sen verran teoreettista, ettei kaikkea siitä, mistä on keskusteltu, ole kovin helppoa käyttää hyväksi empiirisessä tutkimuksessa. Näiden hajauttavien pohdintojen antia on kuitenkin esimerkiksi se, että kaukokirjallisia teoksia ja kirjallisia merkityksiä ei enää yritetä nähdä pelkinä tekijöiden ja lukijoiden tietoisina tuotteina. Sen sijaan pyritään tarkastelemaan sitä, millaisia merkkijärjestelmiä ja riippuvuuksia tekstien ja subjektien välillä on, miten tekstit ja subjektit sulautuvat toisiinsa ja miten monikerroksisen subjektin maailma saa ilmauksiaan teksteissä ja tekstien subjekteissa.

Sanoiksi pukematon

Jos tekstin ja lukijan välille oletetaan tarkat rajat ja selvät vuorovaikutussuhteet, ja jos lisäksi keskitytään vain lukemisen kielellis-tettävissä ja tiedostettavissa ja muutenkin järjestyksessä olevaan osaan, voidaan yrittää kartesiolaisittain päästä merkitysten keskukseen ja varmoihin tulkintoihin. Mutta kun kartesiolaisessa epäilyssä yritetään päästä alueelle, joka on absoluuttisen epäilemätön, päädytään erityislaatuiseen solipsismiin, eräänlaiseen kaikista määreistä paitsi sisäisten vaikutelmien täyttämästä puhtaasta ajattelusta vapautettuun transsendentaaliseen minään. Susan Bordo (1986) sanoo, että tällaisen kaiken objektiivisen tiedon lähtökohtana olevan ajattelevan subjektin synnyttämisen syynä on pelko sellaista epistemologiaa kohtaan, jossa subjektin ja objektin välistä differentioitumattomuutta pidetään täysin luontevana.

Matemaattisen tarkat operaatiot, joissa järjestetään ruumiin eriteistä ja intohimoista vapautetulla abstraktiotasolla mielen fenomenologia uuteen uskoon, sisäinen, tietäjä ja tieto yhtäälle ja ulkoinen, tiedon kohde toisaalle, repäisevät ajattelun irti keski- ja renessanssijan orgaanisesta universumista, jossa ei tunneta jakoa sisäinen–ulkoinen eikä karsinoida ruumiillisia, epäjatkuvia ja fragmentaarisia periaatteita tietäjän eikä tiedon ulkopuolelle. Tosin Descartes, vaikka erottaakin mentaalisen materiaalisesta, ajattelee dualismin taakse ykseyttävän substanssin, Jumalan, ja sisällyttää ihmisloukkaan myös tahdon, joka voi epäröidä sekä materiaalistien että mentaalisten totuuksien äärellä, mutta Bordo sanoo kuitenkin, että rationaalisen subjektin filosofia on ajattelun maskulinisointia ja itsensä erotteluhaltuudesta feminiinisestä aggressiivisesti irti repäisevää intellektuaalisuuden ideologiaa. Siinä järkea ei ole ihon molemmin puolin; ihon sisällä on subjekti ja sen kaikkialla pätevä jäänkirkas ajattelu, ulkona tiedon kohteena objektit, maailma sameuksineen ja raadollisuuksineen.

Lähes vastakkainen lähtökohta on ajatus, että ihmisen ruumis on maailmassa kuten sydän hänen ruumisissaan. Ihminen saa kaiken tietonsa oman erityisen näkökulmansa kautta. Viime kädessä myös tieteellisten teorioiden ja käsitteiden maailma rakentuu koetulle maailmalle. Maailma on ihmisen itsensä ja hänen aistimellisuutensa maailma. Ilman tällaista maailmaa tieteellisillä symboleilla eikä muillakaan merkkijärjestelmillä olisi merkitystä. Maurice Merleau-Ponty (1981, viii-ix, 203-242) sanoo, että tämän takia subjektilla on aina ruumis, joka konstituoit sen fenomenaalisen kentän, jossa havainnoidaan ja teorioitetaan. Kun pohditaan tietämistä ja havaintoja, on pakko valita jonkinlainen teoreettinen päätepesäkki. Ruumis on juuri tällainen ”lopullinen” kokemuksen tila, jossa maailma jäsennetään. Kokemuksen subjektina ihmisruumista eivät voi pyyhkäistä pois sen paremmin abstraktit ja synnynnäiset ideat, universaali järki, looginen päättely kuin kokemuksen ja välittömän havainnon ennakkoehdoksi usein asetettu inhimillisen ymmärryksen yleinen muoto. Eletyssä ruumiillisuudessa on sekä kulttuurien rajat ylittäviä ja lähes ajattomia että sosiaalisesti määrittäviä ja historiallisia havainnon kentän rakenteita.

Ruumiillisesti konstituoituneesta fenomenalisesta kentästä käsin koettu ulkoisen todellisuuden maailma ei tietenkään, kuten Anthony

Giddens (1991, 42-43) ja Dorothy E. Smith (1988, 125) sanovat, mene täsmällisesti päällekkäin toimijoiden käyttämien toimintaansa organisoivien konventioiden merkityksellisten ainesosasten kanssa. Merkitykset eivät rakennu ulkoisen todellisuuden kuvauksille, mutta ne eivät myöskään kumpua sellaisista semioottisista koodeista, jotka elävät irrallaan toimijoiden ja todellisuuden välisestä vuorovaikutuksesta. Se, mitä ei voi pukea sanoiksi, ihmisruumis ja sen olo maailmassa suhteessa objekteihin, olemassaolevien todellisten yksilöiden käytännöllinen toiminta, on välttämätöntä, jotta jotain voidaan sanoa ja jotta käytännölliseen tietoisuuteen kietoutuneita merkityksiä olisi olemassa. Maailma luodaan näin. Luominen tapahtuu aina tietyssä ajassa ja paikassa, tietyssä kontekstissa, mutta se ei johda siihen, että luotu maailma, ruumiilliset automatismit ja ajattelun ei-ajatellut kategoriat olisivat olemassa eri ihmisille vain eri tavalla. Kuten Sara Heinämaa (1996, 84-85) toteaa, ihmisen oma ruumis on hänen omien yksilöllisten tekojensa subjekti, mutta samalla ihmisen aiempien tekojen ja toisten ihmisten tekojen toistaja. Ruumissubjekti sisältää alun alkaen vierasta, intersubjektivistista ainesta, ja ruumiin liikkeet nojaavat aina aikaisempiin, viime kädessä toisten yksilöiden liikkeisiin.

Siksi merkityksellinenkin toiminta ei aina ole ennakoitavaa ja rationaalista toimintaa, vaan myös sokeaa, vaikeasti tiedostettava ja vaikeasti ennakoitava osa elämänmuotoa. Alussa on teko, tai alussa on eletty ruumiillisuus olemisen tapana, mutta tämä ”alku” ei ole ulkoisessa vaan sisäisessä suhteessa merkkijärjestelmiin. Sitä ei voi yksilöidä eikä paikantaa merkkijärjestelmistä riippumatta, eikä päinvastoin. Siksi tämän alun – ruumiillisuuden ajateltuna olemisen tai toiminnan tapana – etsiminen, ajattelun ja merkkijärjestelmien ruumiillisten ulottuvuuksien käsitteleminen samoin kuin kielen ja maailman välisten semanttisten suhteitten pohtiminen johtaa paradokseihin. Miten esikielellistä voi kielellistää ja miten ruumiillisen voi pukea teorian sanalliseen kaapuun?

Ruumis on muutakin kuin kielellisesti välittynyttä kokemista. Kieli, silloinkin kun sillä pyritään ilmaisemaan henkilökohtaista, on sosiaalista, ja kuitenkin ihminen on, kuten Freudkin kiteyttää, aistimellinen ja ruumiillinen luonnonolio, joka alkaa hillitä viettejään ja halujaan vasta kun kieli ja kulttuuri tulevat mukaan sensuroimaan mielitekoja. Kokemuksia ja merkityksiä on vain siellä missä kieltäkin, mutta jo-

tain on myös sen ulkopuolella – tai sisäpuolella. Sille on vaikea keksiä nimeä. Se ei ole yksilöllistä kokemusta, ei henkilökohtaisia tunteimuksia, mutta ei siitä voi sanoa sitäkään, ettei sitä olisi ollenkaan olemassa. Wittgenstein (1978b, 102) arveleekin, että itse aistimuksista ja vaikutelmista ei-kielillisinä asioina on vaikea sanoa muuta kuin että ne eivät ole jotakin mutta ne eivät myöskään ole ei-mitään. Oleelellistä tässä on Wittgensteinin (1978a, 11-28) mielestä välttää jakoa sisäinen-ulkoinen ja sen johdannaisia kuten sisäinen kokemus ja sen kielellistäminen, ruumis ja sielu tai subjekti tiedon paikkana ja tiedon kohteet sen ulkopuolella.

Tarkoituksena ei ole aliarvioiden subjektia, vaikka mukaan keskusteluihin onkin otettu tiedostamaton, merkitsijöiden identiteettejä rakenteistava vaikutus sekä ideologiset käytännöt ja minän tekniikat. Tuija Pulkkisen (1991, 138) mukaan niiden avulla yritetään saada tarkempi kuva siitä, mitä sellaisissa prosesseissa tapahtuu, joita on aiemmin totuttu kuvaamaan selvärajaisen subjektin käsitteellä. Tarkemmassa kuvassa oletetaan lukuisten erojen, ei-lineaarisuuksien, vastakohtien, aukkojen, hiljaisuuksien ja katkosten lomassa olevan kuitenkin jotain kehollista, jotain, joka merkitsijöiden ja tiedostamattoman leikeistä huolimatta kokee minuutensa samana ajasta ja paikasta riippumatta, jotain, jolla on aktiivinen suhde omaan muotoutumiseensa ja jotain, johon lomittuu ainakin jonkinasteista ennakoitavuutta ja jatkumoa ylläpitäviä tekijöitä kuten sukupuoli, seksuaalisuus, luokka, rotu, ikä, kansallisuus, jotka tosin nekin ovat rajoiltaan ja määryksiltään liukuvia. Merkitykset muotoutuvat kielen ylyksilöllisen luonteen takia puhujien välissä, ja tavallaan tässä välissä ovat myös puhujien ruumiit kielellisen välittämänä kokemuksina. Niiden lomassa voidaan kuvitella (Kristeva 1992, 28-31) olevan jonkinlainen materiaallinen ja ei-esitettävä kielen elättäjä, minä. Tämä imaginaaris-semioottinen, sanoin sanomaton ja rationaalisuudelle tuonpuoleinen, on narraatioltaan sotkuista ja vaikuttaa symbolisen lomassa epämääräisinä paineina, poreiluina ja lipsahduksina. Symboliset ja semioottiset ovat kuin osia monisäikeisestä köydestä. Jokainen säie on köydessä välttämätön, muttei toisaalta sen tärkeämpi kuin muutkaan. Ymmärtäminen ja tulkinnat eivät ole mahdollisia ilman symbolista järjestystä, mutta ymmärtäminen ei onnistu myöskään ilman materiaa. Jos taas sanon materiaalisesta jotain, vaarana

on sen homogenisointi ja liittäminen osaksi symbolista systeemiä. Silti se vaikuttaa, kuin kupla kielen pinnassa – tai vaikeasti sanottavaksi puettavissa oleva ärtymys, vastenmielisyys ja torjunta sekä erilaiset, kuten uneksi kuvittelemisen kaltaiset sisäänmenostrategiat Likso-min kertomusta luettaessa ja siitä kirjoitettaessa.

Oudon ydin

Heti Likso-min kertomuksesta kirjoitettujen esseiden ensilukemisella käy siis selväksi, kuinka oudoksi ja yleensä myös vastenmieliseksi lukijat tarinan ja kertomuksessa kuvatun maailman kokevat. Kertomus herättää ärtymistä ja siitä on vaikea sanoa mitään myönteistä. Todennäköisesti tämän takia lukijat turvautuvat moniin sisäänmenostrategioihin ja kehystämiseen tekstin luonnollistamiseksi. Lukijoiden esseet ovat myös paikoin poukkoilevia. Niissä saattaa pienessäkin tilassa olla useita teemoja. Joskus asiat tokaistaan nopeasti ja selittelemättä, joskus näkökulmat vaihtelevat niin, että ne melkein kumoavat toisensa. Kun lukijat kertoivat haastatteluissa mielikirjoistaan, he yleensä pysyttelivät muutamassa harvassa, toisiaan tukevassa teemassa. Kirjallisuuskritiikeissä aiheita oli enemmän, mutta melko helppo nekin oli tiivistää muutaman ydinkohdan sisältäväksi tulkinnaksi. Likso-min-esseissä on niin paljon hajontaa, että esseiden teemojen kiteyttäminen on huomattavasti työläämpää.

Pyrin kuitenkin luomaan aineistoon, aivan kuten mielikirjallisuutta ja kirjallisuuskritiikkejä käsitteleviin aineistoihin, yleiskatsauksen. Et-sin esseistä hallitsevia diskursseja tai maisematyyppejä, joihin tiivistyy mahdollisimman paljon niissä kirjoitetusta. Ensin otan tarkasteltavaksi kaksi ensimmäistä esseetä, sen, mistä kertomuksessa on lukijan mielestä kysymys, ja sen, millaisia tunteita kertomuksen henkilöt lukijassa herättävät. Menetelmä, jota käytän tehdäkseen aineiston itselleni tutuksi, on Thomas Leithäuserin ja Birgit Volmergin (1988, 248-249) psykoanalyttisessä sosiaalitutkimuksessa käyttämän ydinlauseanalyysin sovellutus. Lukijoiden haastatteluiden ja kirjallisuuskritikoiden arvosteluiden tutuksi tekeminen tapahtui periaatteessa samalla tavalla. En kuitenkaan soveltanut analyysia niiden yhteydessä niin yksityiskohtaisesti kuin Likso-min-aineiston käsittelyssä.

Tämä johtuu siitä, että lukijahaastatteluista ja kirjallisuusarvosteluista ydinteeojen rakentaminen oli melko helppoa. Lukijat puhuivat yleensä yhdestä asiasta kerrallaan, eikä lukijahaastatteluissa edes tullut esiin kovin monia teemoja. Kirjallisuusarvosteluissa materiaalia oli enemmän, mutta arvostelut etenivät kuitenkin loogisesti teemasta toiseen. Liksomin kertomuksesta kirjoitetut esseet sen sijaan ovat huomattavasti monisyisempiä, ja usein niissä poukkoillaan teemasta toiseen. Metodien etuna tässä tapauksessa on sen taloudellisuus, ajan ja työn säästö, ei niinkään se, että sen avulla saataisiin esille jotain sellaista, joka ei muilla keinoilla onnistuisi. Päämäärä on kaikissa tapauksissa silti sama, etsiä ja rakentaa aineistoista niille tyypillisiä ja aineistot mahdollisimman hyvin kattavia maisemia.

Ydinlauseanalyysimallissa lähdetään oletuksesta, että tekstistä on mahdollista löytää eräänlaisiksi ydinlauseiksi tiivistyviä temaattisia kenttiä. Käytännöllistän ajatuksen niin, että ensin luen kertomuksesta kirjoitetun esseen muutaman kerran läpi, ja sitten poimin siitä lauseen tai lausejoukon, jossa kiteytyy esseen kantava idea. Tällainen lause voi olla esimerkiksi seuraava, peräisin miespuolisen sosiaalityöntekijän esseestä: ”Henkilöillä on ainakin alkoholiongelma, ja ko. kulttuuriin kuuluu huono kielenkäyttö, hetkelliset ihmissuhteet, väkivalta yms.” Koska monet esseet sisältävät useamman kuin yhden teeman, ja koska kantavat teemat saattavat olla ristiriidassa keskenään, olen monissa tapauksissa poiminut mukaan useammankin lauseen tai lausejoukon, yleensä en kuitenkaan kahta tai kolmea enempää. Silloin, kun etsitään dominoivia diskursseja, joudutaan kohtelevaan kirjoitusten moniäänisyyttä ja sisäisiä ristiriitaisuuksia väkivaltaisesti, mutta yleiskatsauksessa tarkoitus ei olekaan kertoa kaikkea, mitä lukijat kirjoituksissaan tuovat esille. Sen sijaan yritetään hahmottaa tämän moninaisuuden taakseen kätkeviä hegemonisia teemoja. Jotta saman idea ei tyystin peittäisi eroja, käytän kuitenkin tulkintojeni rinnalla muiden saman aineiston parissa työskentelevien tutkijoiden tekemiä tulkintoja, ja välillä myös luen yksittäisiä tekstejä yksityiskohtaisemmin.

Kun ydinlause on poimittu, se paloittelaa. Esimerkkilause hajoaa neljään osaan, alkoholiongelmaan, huonoon kielenkäyttöön, hetkellisiin ihmissuhteisiin ja väkivaltaan. Tämän jälkeen kokoon hajoitettujen lauseiden yksiköistä uusia kenttiä. Leithäuser ja Volmerg kutsuvat

niitä kokemuksentekiksi. Alkoholiongelma ja väkivalta menevät kenttään, jonka olen nimennyt ”sosiaalisiksi ongelmiksi”, huono kielenkäyttö kenttään ”slangi” ja hetkelliset ihmissuhteet kenttään ”pinnan ja satunnaisuuden kulttuuri”. Perusteluja luokitukselle kerään monesta suunnasta. Ensinnäkin ydinlauseen paikka ja suhteet muihin lauseisiin kyseisessä esseessä antavat lisäaineita tulkinnalle. Toiseksi käytän muiden esseiden ydinlauseita. Katson, toimivatko ydinlauseet niissä samalla tavalla.

Lauseiden poimimisessa ja kenttien kokemusulottuvuuksien ideoinnissa merkitystä on myös sillä, että olen jäsen kulttuurissa, jota tutkin, ja tietenkin myös jäsen kulttuurissa, jossa tutkin. Teen yhdenlaista geertziläistä tiheää kuvausta, tulkintaa, jossa tulkitsija on tutkitavan elämänmuodon sisällä, keskellä merkityksellisten rakenteiden kerrostumia tunnistamassa ja tulkitsemassa sosiaalisesti rakenteistuneiden toimintojen logiikkaa ja kääntämässä tutkittavana olevia kielipelejä ja elämänmuotoja toisenlaiselle kielelle. En tulkitse kulttuuria, vaan tulkitSEN kulttuurissa. Ehkä vieras, jolle kulttuurimme olisi outo, ei tulisi valinneeksi esseistä samoja lauseita ja lausejoukkoja ydinlauseanalyysin perustaksi, eikä vieras ehkä kytkisi esimerkiksi väkivaltaa ja alkoholia samalla tavalla toisiinsa kuin mitä olen tässä tehnyt. Tiheään kuvaukseen kuuluu lisäksi se, että tulkinnassa ei jäädä pelkästään kulttuuriin kuulumisen varaan, vaan käytössä on koko ajan erilaisten, tähän tutkimukselliseen yhteyteen sovitettujen tieteellisten käsitteiden, menetelmien ja aiempien tutkimustulosten varaan rakentunut tutkimusasetelma. Viimeistään vaiheessa, jossa tämä yhdistelmä, jäsenyys kulttuurissa ja kulttuurintutkimuksellinen käsitteistö, työstetään kirjalliseen muotoon, tutkimus lakkaa olemasta pelkkää todellisuuden kuvausta ja tutkimuksen tuotannollinen luonne käy ilmeiseksi. Tutkimus muistuttaa tässä mielessä jonkin verran realismia kirjoittamisen tapana, vaikka se tietenkin, varsinkin käsitteistönsä puolesta, siitä myös selvästi eroaa.

Kenttiä valmistuu lopulta yhdeksän. Yhtä lukuunottamatta kaikki lauseet ainesosasiineen sisältyvät kenttiin. Joukkoon sopimaton lause on peräisin esseestä, jossa tyydyttiin muutamalla lennokkaalla lauseella kehumaan Liksomin kertomusta hyväksi. Keski-ikäisten ja lukiolaisten esseet poikkesivat kohtalaisen selvästi toisistaan. Vaikka tein ydinlauseanalyysin yhdellä kertaa koko aineistosta, kentät

jakautuivat melko luontevasti aikuisten ja nuorten kenttiin. Aikuisten esseistä niitä rakentui kuusi, ”pinnan ja satunnaisuuden kulttuuri”, ”sosiaaliset ongelmat”, ”slangi”, ”lapsenomainen itsekeskeisyys”, ”avunhuuto” ja ”sukupuolisopimus”. Nuorten vastaukset kiteytyivät kolmeen. Ne olivat ”pinnallinen elämä”, ”alempien ihmisten maailma” ja ”surkimukset”. Lopulta kokosin kentistä kokemusulottuvuuksia ja yhdistin kentät kolmeksi laajemmaksi kokonaisuudeksi. Kussakin ulottuvuudessa on aineksia sekä nuorten että keski-ikäisten kirjoituksista, mutta osassa aikuisten näkemykset ja osassa nuorten näkemykset dominoivat. Ensimmäinen kokonaisuuksista on ”pinnallinen satunnaisuuden kulttuuri”, toinen ”sukupuolisopimus” ja kolmas ”alemman maailman surkimukset”.

Pinnallinen satunnaisuuden kulttuuri

Useimmista, molempien ikäryhmien esseistä löytynyttä – tai rakennettua – ja samankin esseen eri lauseisiin lomittunutta aineiston laajinta dominoivien diskurssien kokonaisuutta nimitän pinnan ja satunnaisuuden kulttuuriksi. Aikuiset lukijat tulkitsevat Liksomin kertomuksen kuvaavan sellaista nykyaikaista kaupunkikulttuuria, jolle ovat ominaisia hetkelliset ihmissuhteet, kaiken tilapäisyys, yleinen välinpitämättömyys, pinnallisuus, ohikiitävyys, tunteettomuus ja kyynisyys. Kertomuksen maisemassa ihmiset eivät hallitse elämäänsä. He ovat vaihtelunhaluisia ja toimivat hyvin impulsiivisesti, hetken mieli-johteesta. Sattuma sanelee, eivät suunnitelmat.

Nuoret kirjoittavat samantapaisesti. Kertomuksessa on heidän mielestään kysymys henkilöiden välinpitämättömyydestä, hetken mieli-johteista, kylmyydestä, itsekeskeisyydestä, hätiköivyydestä, vapauden ja helpon elämän kaipuusta sekä vastuuntunnottomuudesta. Tyttö ja poika ovat myös moraalittomia, kirjoittavat lukiolaiset. Lukiolaisten sanasto on painotuksiltaan hivenen yksilökeskeisempää kuin aikuisten. Molemmat lukijaryhmät käyttävät sanaa pinnallinen, mutta kun adjektiivi aikuisilla tarkoittaa lähinnä kaupunkilaisen elämäntavan pinnallisuutta, nuorilla se ei suoranaisesti ole kulttuurinen dominantti vaan kertomuksen ihmisten yksilöllinen ominaisuus, vähän samaan tapaan kuten välinpitämättömyys, satunnaisuus, häti-

köivyy, itsekeskeisyys ja syvähenkisyyden puute. Lukiolaisten moraaliset painotukset lienevät yhteydessä tähän. ”Ällötti henkilöiden välinpitämättömyys.” ”Kummatkin ovat vähän niinkuin yhteiskunnan elätettävänä. Eli sellaset ihmiset todella ottaa päähän.”

Kuva, sekä aikuisten että lukiolaisten, on lähes käänteinen sille, jonka lukijat haastatteluissa luovat itse valitsemastaan mielikirjallisuudesta. Hyvä, se ulkoinen ja positiivinen, on yhteisöä, kommunikaatiota, perinteitä, työntekoa, lämpöä, jatkuvuutta. Paha, tämä sisäinen ja negatiivinen, on hetkellisyttä ihmissuhteissa, itsekeskeisyyttä, välinpitämättömyyttä, perinteettömyyttä, kylmyyttä ja kyynisyyttä, eli hyvä miinusmerkkisenä. Liksomin kertomus antaa tilaa tällaiselle tulkinnalle, mutta voisiko lukijoiden arvion taustalla olla myös ne lukemisen ja keskustelemisen konventiot, jotka liittyvät läheisesti mielikirjallisuuteen? Liksomia ja ehkä mitä tahansa kotimaista kaukokirjallista tekstiä arvioitaessa käyttöön otetaan se merkityksellistävää akselista, jota lukijat muutenkin käyttävät tällaisissa yhteyksissä puhuessaan tai kirjoittaessaan kirjallisuudesta. Kun käsiteltävä teksti täyttää ideaalimaiseman kriteerit, paino on akselin positiivisissa tekijöissä. Liksomin kertomusta käsiteltäessä paino on binariteetin toisessa puolessa.

Pinnalliseen ja satunnaiseen kulttuuriin liittyy läheisesti neljä muuta kenttää. Ne löytyvät pääsääntöisesti aikuisten esseistä. Tälle kulttuurille on ensinnäkin tyypillistä sen mukainen kieli, slangi. Lukijat yhdistävät slangin törkeyksien puhumiseen, kiroiluun ja ylipäättään huonoon kielenkäyttöön. Tämä on jälleen vastakkaista kunnan kirjallisuudeksi määritetyn arkikielelle, murreilmaisuille, kielelliselle lennokuudelle ja nokkeluudelle. Lukijat saattavat vieroksua slangia siksi, että sen varaan on hankala rakentaa ajatusta perinteisestä, aidosta yhteisöllisyydestä omine, sille tyypillisine ”luonnollisine” kielineen, eikä slangi taivu helposti osaksi mitään kansallisen tason kulttuurista ideaalimaisemaa. Murre on helppo mieltää aidoksi ja autenttiseksi luonnollisessa ympäristössä syntyneeksi kansan kieleksi. Murteesta ei ole myöskään sivilisatorista uhkaa. Sitä on lupa puhua, vielä näin kaupungistumisen jälkeisenä ajanakin, mutta se ei kuitenkaan ole mikään uhka yleis- ja kirjakielelle. Sen sijaan slangi saatetaan mieltää keinotekoiseksi, vieraaksi ja ulkoa, muualta maailmasta tulevaksi. Se ei ole kansan tai kansan elimellisen osan, vaan yhden luokan

(sen alemman) kieltä. Se ei ole kaikkien ikäryhmien, vaan yhden ikäryhmän (niiden nuorten) kieltä. Se on uhka kansalliselle identiteetille ja haastaa sen kielen, jota pidetään kaikkien yhteisenä ja luonnollisena. Jos kielen oletetaan toimivan realistisesti, niin omalla tavallaan slangikin on sitä: sen läpi näkyy sen itsensä kaltainen maisema, kaupunki epäaitouden ja vieraantumisen maisemana.

Toinen pinnan kulttuuriin läheisesti liittyvä kenttä koostuu sosiaalisista ongelmista. Sosiaalityöntekijä, mies, tulkitsee: ”Kertomus paljastaa yhteiskunnan rappiotilan. Kapakka ja vapaa-aika merkitsevät enemmän kuin työ ja perhe. Ihmiset ajautuvat päihteiden vaikutuksen alaisena tilapäisiin suhteisiin.” Ystävyys, työteliäisyys, toisten auttaminen ja elämänläheisyys ovat vaihtuneet väkivaltaan ja tappamisen helpouteen ja alkoholi-ongelmaan, on monien muidenkin esseiden viesti. Ihmiset eivät ole ihmisiä toisilleen. He juhliivat, seikkailevat ja viettävät aikaa kapakassa päihteiden seurassa. Kertomus ei mielestäni suoranaisesti tue tällaista tulkintaa. Henkilöt eivät sentään asu ravintolassa, eivät he oikeastaan kauheasti seikkaile, juhlimista on jonkin verran, mutta se ei täytä elämää, työssä käydään, työkavereiden kanssa ollaan tekemisissä myös vapaa-ajalla ja kunnan koti halutaan. Laajemmassa kirjojen lukemisen kontekstissa esseiden painotus on helpompi ymmärtää, ja suomalaisen alkoholi-kulttuurin stereotyyppioillakin lienee vaikutusta tulkintoihin.

Kolmanneksi pintaan ja satunnaisuuteen liitetään käsitys, jossa olosuhteet luovat oman persoonallisuustyyppinsä. Kertomuksen henkilöt ovat lapsenomaisen itsekeskeisiä. ”Nykypäivän ihmisen pinnallisesta elämästä. Omat tarpeet ovat keskeisiä. Muista ihmisistä ei juuri välitetä”, kirjaa kertomuksen ytimeksi miespuolinen pankkitoimihenkilö. Kenttä rakentuu ihmisten kypsymättömyydelle ja ihmisuhdekyvyttömyydelle sekä taipumukselle keskittyä lapsenomaisen itsekeskeisesti vain omaan tarpeentyydytykseensä. Tarinan henkilöt vähät välittävät muista.

Neljäs seuraa edellisistä. Avunhuuto, siitä kertomuksessa on kysymys. Nainen pankista tulkitsee: ”Mieleepi tulee ensimmäisenä nuoren tytön avunhuuto... Tällainen henkilö yleensä haksahaa etsimään sitä samankaltaisesta avuntarvitsijasta, kuten nytkin kävi.” Lukijat määrittelevät kertomuksen henkilöt onnettomiksi ja toivottomiksi. Heillä on ongelmia ihmissuhteissa; he haluavat kohdata mutta eivät

kohtaa. Nykyinen yksilöllisyyttä ja henkilökohtaisen identiteettityön merkitystä painottava sekä persoonalliseen kasvuun, sosialisatioon ja sosiaalisiin suhteisiin keskittyneiden asiantuntijuuksien aika on nostanut hyvin näkyvästi esiin ihmisen persoonallisuuden piirteisiin, ihmissuhteisiin ja psyyken ongelmiin kytkeytyvää psykologista ja psykoanalyttistä käsitteistöä. Sitä on myös ollut viime aikoina tapana muuntaa arkiseksi tekojen kieleksi, jota käyttävä ”ymmärtäjä” olettaa tuntevansa toiminnan motiivit paremmin kuin toimija itse. Toimintaa tavallaan tulkinnallisesti yliymmärretään. Usein tulkinnalliset reitit vievät lapsuuteen, kuten atk-alalla työskentelevällä miehellä, jonka mielestä henkilöt ovat ”vastenmielisiä sakkia”, mutta joka vastenmielisyyden tunnoistaan huolimatta yrittää myös ymmärtää ja tuntea ”myötätuntoa: vaikea lapsuus”.

Poikkeava voi pahoin, punkkarin hakaneula poskessa kertoo yksinäisyydestä, eriväriset pääät huutavat kantajiensa hätää ja aggressiivisuus viestii hellyyden kaipuusta. Syynä on yleensä sosialisatio ja vieraannuttavat olosuhteet, jotka tukahduttavat lapsen aitouden ja etäännyttävät ihmiset omimmasta olemuksestaan. Liksomin tarinasta kirjoitetuissa esseissä tällainen psykokulttuurinen sanasto (Kivi-vuori 1992, 31-37), jossa ilmiöt psykologisoidaan, on ahkerassa käytössä. Ihmisellä arvellaan olevan eräänlainen perusolemus, josta hän on modernin kulttuurin myötä vieraantunut. Tätä etäännyntymistä aidosta minuudestaan hän ilmaisee erilaisilla hätäviesteillä. Veitsellä tehdään muutakin kuin tapetaan. Se on viesti. Mieslukija pankista tekee oudosta tutumpaa turvautumalla psykomyyttille melko tavanomaista olemuksellistavaa aitousajattelua hyödyntävään diskursiiviseen naturalisointistrategiaan ja miettii kertomuksen henkilöiden toimintaa: ”Pohjalla on kuitenkin turvaa kaipaava luonnon luoman inhimillisen perusihmisen hätä.”

Sukupuolisopimus

Raine Koskimaa (1996b, 175-179) on selvittänyt, miten lukijat jäsentävät Liksomin kertomuksen juonen tarinaksi. Tavoitteena on tunnistaa A. J. Greimasin semioottista neliötä hyväksi käyttäen lukijoiden tulkintojen taustalta jonkinlainen yleinen tarinarakenne. Mi-

tään formaalia metodia vastauksista löytyvien piirteiden yksiselitteiseksi ryhmittelemiseksi Koskimaa ei käytä. Kriteerinä on ollut, kuinka kattavasti ja monipuolisesti käytössä oleva aineisto pystytään ryhmittelyissä kuvaamaan.

Vastausten ominaisuudet jakautuvat kolmeen ryhmään: perinteisiin sukupuolirooleihin liittyvät seikat, parisuhdetta käsittelevät seikat ja henkilöiden muita kuin sukupuolirooleihin liittyviä ominaisuuksia kuvaavat asiat. Yhdestäkään vastauksesta ei löydy näitä tarinoita sellaisenaan, vaan niissä nousee esiin vain jokin tietty osa tarinasta. Luonnollisesti myös yhdessä vastauksessa voi olla useammankin ryhmän piirteitä. (emt., 179-180.)

Sama pätee ydinlauseanalyysiin. Formaalia menetelmää, jolla poimia ydinlauseet niin, että poiminta olisi yksiselitteinen ja toistettavissa, ei ole, kuten ei ole formaalia menetelmää, jolla työstää pilkoituista lauseista uusia kenttiä ja niiden yhdistelmiä, kokemusolutuvuuksia. Tulos on erilainen kuin greimasilaisen lähestymistavan pohjalta syntynyt. Erilaisuus ei kuitenkaan ole yhtä kuin ristiriitaisuus. Tulkinnat menevät monelta osin päällekkäin, ja silloinkin, kun niissä ei ole päällekkäisyyksiä, niistä kuitenkin huokuu jotain samansuuntaista. Aivan samalla tavalla kuin jokainen tutkimukseen osallistunut lukija tulkitsee Liksoinin kertomusta omalla tavallaan, myös jokainen näitä tulkintoja tulkitseva tekee työnsä omalla tavallaan. Erot tulkintojen välillä voivat kuitenkin olla hyvin pieniä, lähinnä eri näkökulmien tuottamia painotuseroja. Päämäärän ei näin tarvitse olla tulkintojen yhdenmukaisuus, vaan kuten Anna Mauranen (1966, 123) sanoo, analyysi on perusteltu, jos se näyttää tekstistä jotain sellaista, mitä emme muuten, aiempien tulkintojen perusteella, tulisi siitä ajatelleeksi, jos se auttaa näkemään omissa kielellisissä toiminnassamme ja kulttuurissamme sellaista, mitä muuten emme havaitse.

Nimitän toista ydinlauseista koostuvaa laajaa kokonaisuutta sukupuolisopimukseksi. Kokonaisuus sisältää paljon sellaista, joka löytyy Koskimaan ryhmittelystä ja varsinkin sen sukupuolirooleja ja parisuhdetta käsittelevistä seikoista. Liksoinin luennan tapauksessa sukupuolisopimuksessa on kysymys lähinnä tasa-arvosta ja naisen asemasta. Teemat ovat läheisessä mutta mutkikkaassa suhteessa edelliseen teemakokonaisuuteen, pinnalliseen ja satunnaiseen kulttuuriin. Yhtenäistä näkökulmaa ei synny. Joku pohtii sukupuolten tasa-

arvoa yleisesti, toinen käsittelee naiseutta ja naisen parantunutta asemaa, kolmas miettii, johtuvatko kahnaukset kertomuksen henkilöiden välillä siitä, että naisen roolin modernisoituminen on yhteiskunnassamme ollut liiankin nopeaa, neljäs arvelee lakonisesti, että näin käy, kun feminismissä mennään liian pitkälle. Viides tuo kuvaan jälleen jotain uutta.

Lukijat ovat melko yksimielisiä, että Liksomin kertomuksessa moderni on tuhonnut paljon ihmiselämään liittyvää arvokasta. Lukijoiden esseistä nousevat myös selvästi esiin neuvottelut sukupuoliosopimuksesta, mutta heidän tulkintansa modernin ja sukupuoliosopimuksen välisestä suhteesta jää ambivalentiksi. Tapahtumamiljö ja henkilöiden toiminta jäsennetään oudoksi, vieraaksi, pinnalliseksi ja satunnaiseksi, ja henkilöihin suhtaudutaan paikoin moralismin sävyttämällä säälillä, inholla, ällötyksellä ja joskus hienoisella myötätunnollakin. Miehen ja naisen roolit ja sukupuolten väliset suhteet puolestaan luovat laajan tulkinnallisen avaruuden, jossa lukijat työstävät toisistaan hyvinkin paljon poikkeavia sukupuoliskeemoja.

Sinänsä kertomuksen mies- ja naiskuva ei ole mahdollottoman poikkeava. *Putkinotko*, Turhapurot, Joenpellon romaanit – tuotelista, josta löytyy erilaisia ja eriasteisia vahvan, toimintakykyisen naisen ja heikon tai saamattoman miehen kombinaatioita, on pitkä. Sukupuoliosopimus on kuitenkin tällä hetkellä, niin yleensä länsimaissa kuin purkutyön uhan alla olevassa hyvinvointi-Suomessa erityisesti, neuvoteltavana (Julkunen 1992), eikä sen kohoamista pohdiskeltavaksi voi pitää yllätyksenä. Tietenkin myös osasimme odottaa, että lukijat reagoisivat miehen ja naisen väliseen suhteeseen, koska kertomuksessa käsitellään naisena ja miehenä olemista, rakkautta, seksiä, avioliittoa, puolisoitten rooleja, elatusta, kotitöiden jakoa ja niin edelleen (Eskola 1996, 50). Mutta kuten sanottu, yhdestäkin juonesta rakentuu ison lukijajoukon käsissä monta tarinaa, ja Liksomin ”aukkoinen” kertomus olisi voinut virittää lukijat monella muullakin tavalla.

Liksom-luennan sukupuolitradiatio sisältää paljon perinteikästä, jossa kauan olemassa olleesta roolimallistosta pidetään kiinni. Varsinkin nuoret, joita sukupuolitettujen käytäntöjen pohtiminen ei tosin kiinnostanut niin paljon kuin aikuisia, tuntuvat kannattavan tätä perinnettä. Etenkin oman sukupuolensa edustajan ominaisuuksiin nuoret

suhtautuvat nihkeästi, todennäköisesti siksi, että niissä tätä roolimallista rikotaan. Tyttöjen on vaikea sietää naisen piittaamattomuutta ja poikien miehen laiskuutta. Tällaisten ihmisten parisuhdetta parempana nuoret pitävät traditionaalista patriarkaalista ydinperhemallia. Tästä huolimatta nuoret eivät kokonaan torjuneet myöskään tasa-arvomallia. (Emt., 62-67.) Joidenkin kommentit ovat kuitenkin niin ehdottomia ja vaihtoehtoja kohtaan penseitä, kuten lukiolaispojalla, joka uskoo – tosin arvelen mukana olevan leikkimielitkin – kertomuksen olevan ”katkeroituneen, miehiin kyllästyneen/pettyneen feministin sairaan kuvauksen...”, tai lukiolaistytöllä, jonka mukaan ”nainen on sisäistänyt aikoja sitten naisten ja miesten tasa-arvon ja on jo seuraavassa vaiheessa missä naiset ovat vallassa kovuudellaan ja halveksunnallaan”, että pitäisin niitä jo jonkinlaisina keskustelun torjuntoina ja tradition kapseloitumisina. Siitä huolimatta, että kertomus on sukupuolitematiikaltaan siltäkin kohtalaisen sävyisä, usea nuori kirjoittaja ärsyyntyy sen roolikuvista. Kirjoittajan ärsyyntyminen ei tietenkään aina tarkoita sitä, että hän puolustaisi perinteistä sukupuolisopimusta sellaisenaan. Monissa tapauksissa ärsyyntymisen voi kuitenkin tulkita kannaksi, jonka mukaan kauan sitten neuvoteltua sopimusta ei ole syytä tarkistaa. Parempi antaa sen olla sellaisenaan, keskustelutta.

Aikuislukijat käsittelevät sukupuolisopimusta avarammin. He keskustelevat eri roolimallien oikeutuksista ja yrittävät saada uuden ja vanhan kommunikoimaan keskenään. Tämän perusteella keskustelua sukupuolisopimuksesta voidaan jopa pitää jonkinlaisena diskurssi-sensitiivisenä käytäntönä, jossa omia mielipiteitä ei lyödä lukkoon, vaan niissä yritetään, joskus sängen pohdiskelevastikin, ottaa huomioon ajan muutos ja muiden mielipiteet. Atk-alalla työskentelevän, kertomuksesta ”suunnattomasti ärsyyntyneen” naisen pohdinta on hyvä esimerkki: ”Onko naisen elämän autuus vieläkin avioliitossa? Vaikka naisen koulutustaso ja varallisuus ovat Suomessa nousseet voimakkaasti, rohkeus elää itsellistä elämää puuttuu. Mallit ja arvot eivät ole muuttuneet yhtä nopeasti. Toisaalta myös avioliitolle asetettut odotukset ovat muuttuneet, mutta jarruttavatko edellä mainitut mallit ja arvot niiden toteutumisen. Kertomuksen roolit olivat tavallisuudesta poikkeavat: nainen teki aloitteen ja ratkaisut, vaikka äärimmäisetkin. Toisaalta kuitenkin mies kosi. Mies jäi kotiin, nainen

elätti perheen. Oliko nainen saavuttanut tasa-arvon?”

Naisen kirjoitus on hyvä esimerkki myös tekstin ja lukijan – tai lukijalle tarjottujen useiden subjektipositioiden – moninaisista suhteista. Kuten Erkki Vainikkala (1996, 172) sanoo, tekstin siirtymissä sana ”nainen” on moniulotteisuudessaan tärkeä linkki. Sana viittaa kertomuksen naiseen, mutta koska esseen kirjoittajakin on nainen, sanalla on myös ”minän” ilmaisemisen funktio, jonka myötä se voi tarjota mahdollisuuden samastumiseen tai itsensä tunnistamiseen. Lisäksi nainen on sosiaalinen kategoria, joka antaa kirjoittajalle mahdollisuuden etäännyttää itsensä tekstistä ja pohtia yleisesti naisten koulutustasoa. Siirtymiä näiden kolmen naiseuteen liittyvän position välillä on omiaan hämärtämään myös se, että kirjoittajan käyttämä, tekstiä luonnollistava neuvottelustrategia on kertomuksen kehystämisen uneksi. Pohtiessaan naista ja naiseutta kirjoittaja samalla liikkuu unen ja toden välillä, ikään kuin pitäen subjektin ja objektin välistä differentioitumattomuutta täysin luontevana: minä, nainen, pohtii naiseutta ja naiseudessa minuuttaan. Esseiden perusteella ei voi tietää kirjoittajan intentioita, mutta kirjoituksen voi tulkita eräänlaiseksi liikkeeksi imaginaarisen primaarisesta identifikaatiosta symbolisen sekundaari-identifikaatioon ja takaisin (Felman 1987, 109-117). Liikkeessä kirjoittajasta tulee tavallaan kolmas, joka sekä pohtii itseään ja sukupuoltaan että kategoriaa ”naisuus” ja näiden lisäksi pohtijan ja pohdittavan välistä suhdetta.

Aikuisten naisten ja miesten suhtautuminen kertomuksen henkilöihin ja sukupuolirooleihin on joustavampaa kuin nuorten, eikä atk-alalla työskentelevän naisen esse ole siten poikkeus. Joustavuus koskee myös mieskirjoittajia. Ydinlauseanalyysin perusteella innokkaimpia tasa-arvon ja sukupuolikysymysten pohtijoita ovat tosin naiset, mutta kun essee otetaan mukaan kokonaisina eikä niiden eri lauseille anneta erilaista painoarvoa, miehet käsittelevät näitä asioita naisia enemmän (Eskola 1996, 72). Tosin miesten kirjoittama jää hivenen ulkokohtaiseksi eivätkä he pohdi tässä yhteydessä henkilökohtaista elämäänsä kuten osa naiskirjoittajista. Kirjoittaakohan osa miehistä näin, koska tietää, että niin kuuluu kirjoittaa? Erot miesten ja naisten välillä voivat tämän aiheen osalta johtua myös mahdollisista eroista miesten ja naisten puhetausten välillä.

Erot eivät kuitenkaan ole pelkästään sukupuolten välisiä, vaan

myös sukupuolten sisäisiä. Osa naisista, ja varsinkin suuri osa tytöistä, uskoo perinteiseen sukupuolinormiteettiin ja pitää ongelmien syynä jopa feminismiä. Mutta yhtä lailla tilaa luodaan vaihtoehdoille. Lisäksi eroja saattaa olla yhden esseen, yhden naisen, mielipiteen sisällä. Varsinkin joissakin mietiskelevissä vastauksissa, kuten edellä lainatun atk-naisen, kantaa ei lyödä lukkoon, vaan liu'utaan mielipiteestä ja subjektipositiosta toiseen. Tällaisesta keskustellaan nykyään paljon (Braidotti 1991, 209-218; Flax 1990, 41-52): miesten ja naisten välillä on eroja, naisten välillä ja miesten välillä on eroja, ja jos itseä ei määritetä koherentiksi ja yhtenäiseksi saati tiedostavaksi ja kognitiiviseksi, vaan moninaisten, myös unenomaisten, erojen kasautumasta koostuvaksi, eroja on myös naisen ja miehen sisällä. Kun tarkastellaan naisen kirjoittamaa esseettä, eroja on paljon. Mukaan tulevat sekä kirjoittajan että tekstin eroille rakentuvat sukupuolet.

Alemman maailman surkimukset

Kolmas laaja kokonaisuus koostuu yhteiskunnan elätettävistä alemmista ihmisistä. Lukiolaistyttö tiivistää monen kaverinsa tunnot: ”Nainen on joku koulunsa kesken jättänyt ihminen, joka työskentelee milloin missäkin, saa potkuja, koska myöhästelee. Asunto on epäsiisti. Mies majoilee milloin missäkin, on työtön ja rahaton ja hieman alkoholisoitunut kuten nainenkin.” Kertomuksessa on kysymys alemman keskiluokan tai työväenluokan ihmisten elämästä – tai, kuten monissa nuorten esseissä, ylipäättään alemmista ihmisistä ilman sen tarkempia luokkamäärittäyksiä. Nämä huonosti koulutetut ihmiset eivät piittaa asuntonsa siisteydestä ja henkilökohtaisesta hygieniastaan, ja lisäksi he ovat – usein omasta syystään – työttömiä ja käyttävät liikaa alkoholia. Toinen lukiolainen, tyttö hänkin, määrittelee henkilöt ”alemmasta keskiluokasta tulleiksi sivistymättömiksi kaljanlipittäjiksi”, ja luokkakaveri, poika, täydentää: ”Kyseessä on nuoren renttutytön avioliitto spuken jätkän kanssa.”

Aikuisten arviot eivät kovin paljon poikkea tästä. Kolmen eri ammattialaa edustavan miehen käsitykset kertovat tämän hyvin. ”Helsinkiläinen nuori irrallinen työläinen”, kirjoittaa sosiaalityöntekijä, ”Molemmat ovat viinaanmeneviä, nainen karkeakielinen, väkivaltai-

nen, vastuuton. Mies saamaton, lapsen asteelle jäänyt”, arvelee sairaa hoitaja, ”Heissä kuvastuu se vastuuttomuus ja välinpitämättömyys, joka ei mielestäni sovi nykyisenlaiseen järjestäytyneeseen yhteiskuntaan”, toteaa atk-alan ammattilainen.

Monissa kirjoituksissa alempi maailma määrittyy ainakin jollakin tavalla yhteydessä tarinan henkilöiden yhteiskunnalliseen positioon. Joko sanotaan suoraan, että he ovat alempaa luokkaa, tai ainakin annetaan siitä viitteitä mainitsemalla henkilöiden sivistymättömyys ja vähäinen koulutus. Lukiolaisten esseissä on kuitenkin vivahde, joka on harvinainen aikuisten kirjoituksissa. Nuoret käyttävät alemman maailman määrittämisessä henkilöiden persoonallisuusrakenteeseen liittyvää termistöä. ”Nainen oli itsekeskeinen, mies ripustautuja, ärsyttävän avuton ja passiivinen,” ”Nainen oli ylimielinen ja kyllästynyt elämään, ja toisaalta heikko persoona. Mies oli velto hyväksikäyttäjä, todella ärsyttävä”, tulkitsevat lukiolaistytöt. Tyttöjen tulkinta toimimattoman avioliiton puoliskojen luonteenpiirteistä saa kaikuja monesta muustakin lukiolaisten esseistä poimitusta ydinlauseesta.

Ollaan siis tekemisissä onnettoman lapsuuden kokeneiden, toisiin ripustautuvien surkimuksien ja toisia hyväksikäyttävien laiskimusten, reppanoiden, tarrautujien ja huonolla itsetunnolla varustettujen alistujien ellei peräti suoranaisten loisten kanssa. Henkilöt herättävät nuorissa lukijoissa vitutusta ja vihaa, ärtymystä ja kuvotusta, mutta myös jonkin verran sääliä, hitusen myötätuntoa ja jopa kiinnostusta heidän elämänsä tapahtumia kohtaan. Auttaa heitä ei voi, eikä se pahemmin kiinnostakaan. Miltei ainoa toimiva ratkaisu piilee tarinan henkilöissä itsessään. Ryhdistäytykööt ja kantakoot vastuun itsestään. Lukiolaistytön sanoin: ”Olisi voinut edes yrittää.”

Sopimus, jota noudatetaan

Kun tutkimusmateriaalina käytetään omaelämäkertoja ja päiväkirjoja, puhutaan usein elämäkertasopimuksesta. Elämäkertaailija ja sosiologi tekevät tavallaan sopimuksen, joka edellyttää edelliseltä rehellisyyttä ja pysymistä tosiasioissa ja jälkimmäiseltä luottamusta, että näin todella on. Samaan tapaan minäkin uskon, että 1980-luvulla mielikirjallisuudestaan kertoneet haastateltavat ja kirjoista arvosteluita

kirjoittaneet kriitikot ovat vakavissaan, kuten Liksom-tutkimuksessa mukana olleet. Vai ottavatko mukana olevat nuoret Liksom-hankkeen tosissaan? Eivät he mielestäni suorastaan pelleile, mutta osa vaikuttaa suhtautuvan aiheeseen kevyesti. Mitä sopimusta he noudattavat?

Koska ilmaisun ja sen referentin välinen suhde ei ole transparentti eikä sanan merkitys kumpua nimeämssuhteesta, konteksteilla on merkitystä sen suhteen mitä ja miten sanotaan tai kirjoitetaan. Sanan merkitykset saattavat muuntua pelatun kielipelin mukaan, ja se, miten sanottu tai kirjoitettu tulkitaan, vaihtelee diskursiivisista muodostumista toisiin. On eri asia keskustella haastattelutilanteessa aikuisen kanssa hänen lempiromaaneistaan kuin panna aikuinen lukemaan Liksomia ja kirjoittamaan lukemastaan annettujen otsikoiden viitoittamalla tavalla. Kun koululaiset luokkahuonetilanteessa, vaihtaen välillä vieruskaveriensa kanssa mielipiteitä, kirjoittavat oman tulkintansa kertomuksesta, ollaan jälleen, ainakin osittain, uudessa maailmassa.

Sirpa Leppänen (1996, 85-93) toteaa, että aivan kuten kirjoitetut tekstit luovat implikoidun lukijan roolin – lukijajahmon, jonka kirjoitettu teksti tavallaan luo oman retoriikkansa avulla – todellisille lukijoille, myös tutkimusasetelma tarjoaa vastaajille tietynlaisen vastaajan roolin. Ensimmäinen kysymyksemme olettaa, että kertomuksessa on jostakin kyse ja että lukijan pitäisi esittää asiasta oma mielipiteensä. Toinen kysymyksemme lähtee siitä, että kertomus aiheuttaa lukijassa tunnereaktioita. Kolmas kysymys on Leppäsen mielestä leikittelevämpi. Se rohkaisee kuvittelemaan ja jopa viettelee moninaisiin kielellisiin ja tekstuaalisiin ratkaisuihin. Huomioon on syytä ottaa myös vastauskonteksti. Esimerkiksi luokkahuonetilanteessa kirjoitetuissa esseissä saattaa näkyä, miten kirjallisuudesta koulussa odotetaan puhuttavan ja millaisia institutionaalisia sääntöjä aineen kirjoittamisessa tällaisissa tapauksissa voi olla: arviointia, yleistämistä, arvion esittämistä irrallisena esittäjästä, epäpersoonallistamista, yksilöllisen kokemuksen kieltämistä ja niin edelleen. Vastaaja saattaa, kuten Urpo Kovala (1994, 101-102) on huomauttanut, omaksua vastaamisessaan luokkahuonetilanteen vaatimuksista huolimatta myös rennon ja vitsikkään asenteen. Kahdenkeskisessä haastattelutilanteessa tällainen vastaaja voi kuitenkin arvioida Liksomin kertomusta

huomattavasti lievemmin. Toisin sanoen konteksti ja se tapa, jolla aineistoa kerätään, vaikuttavat siihen, millaisia tulkintoja kertomuksesta tehdään.

En kuitenkaan usko näillä tekijöillä olevan aivan ratkaisevaa merkitystä. Aineistot eivät ole puhtaita, mutta ne ovat käyttökelpoisia tahriintuneinkin ja siitä huolimatta, että ne on kerätty eri tavoin. Koska lisäksi etsin materiaalista, tässä tapauksessa haastatteluista, lehtikritiikeistä ja esseistä, sellaisia kielellisessä muodossa ilmauksensa saavia todellisuuden jäsenyystapoja, joita voi kutsua, jos ei aivan perimmäiseksi sanastoksi, niin kuitenkin kulttuurista maisemaa keskeisesti jäsentäviksi koodistoiksi, monilta osiltaan erilaisiksi suomalaisen kulttuurin maisemaihanteiksi, ja siten merkittäväksi sosiaalisen käytännön muodoksi (Fairclough 1993, 73-96), niin en usko tekstien laadun – haastattelussa puhuttu, kritiikiksi kirjoitettu, annetusta otsikosta tehty essee – saati keruukontekstin pahasti haittaavan aikeitani. Samoin kuin Freud arvelee, että vitsillä on yhteyksiä tiedostamattomaan ja siksi merkitystä, arvelen, että aineistot, myös lukiolaisten essee ja niiden mahdolliset pilailevat osatkin, ovat yhteydessä johonkin, jolla on keskeinen tehtävä lukijoiden elämää merkityksellistävissä käyttösanoissa.

Yhteisöllisiä muodonmuutoksia

Yhtä mieltä aikuiset ja lukiolaiset ovat Liksoin kertomuksen maailman ja henkilöiden elämän pinnallisuudesta sekä pitkäjänteisyyden ja suunnitelmallisuuden puuttumisesta. Tosin aikuiset painottavat maailman tai kulttuurin pinnallisuutta lukiolaisia enemmän, ja lukiolaiset kertomuksen henkilöiden pinnallisuutta aikuisia enemmän. Muillakin osin tulkinnoissa on päällekkäisyyksiä. Kieli herättää ärtymystä, etenkin aikuislukijoissa ja ehkä siksi, että heidän sukupolvensa kieli ja oletus kirjakielen luonteesta lienevät vielä osuvien murreilmaisujen sekä ”aidon ja luonnollisen” kansankielen kieltä. Myös naisen kiroilu ja muu kielenkäyttö saattavat ärsyttää tämän sukupolven lukijoita. Nuoret eivät kiinnitä kielenkäyttöön yhtä paljon huomiota, ehkä siksi, että kertomuksen kieli on lähempänä heidän arki-kieltään kuin aikuisten.

Alkoholinkäytöstä, kapakoista ja väkivallasta sosiaalisina ongelmina kirjoittavat lähinnä aikuiset. Nuoret lähestyvät näitä teemoja renttutyöstä ja spukesta jätkästä käsin ja liittävät nuoren parin elämäntavalliset aspektit kivuttomasti joko henkilöiden persoonaan liittyviksi ominaisuuksiksi tai alemman sosiaaliluokan yhteyteen – luokaluokituksesta huolimatta nuoret eivät kuitenkaan tee mitään yhteiskunnallisiin tekijöihin pohjautuvaa luokka-analyysia. Aikuiset varovat selvästi tällaisia luokituksia. Heidän tulkintakehikossaan painottuu psykokulttuuri. Parisuhteen tapahtumat ovat hätähuuto, ongelmat ovat lähtöisin lapsuudesta ja kyvyttömyydestä keskustella. Luokkayhteyksiin viitataan harvemmin. Aikuisten tapa lähestyä kertomuksen pariskuntaa ei kuitenkaan ole niin yksilöllistä kuin nuorten, pohtivathan he sentään kulttuurin pinnallisuutta ja modernin elämän yleisiä ongelmia siinä missä nuoret käsittelevät kertomusta naisen ja miehen heikosta itsetunnosta, tarrautumishalusta, laiskuudesta, velttoudesta ja vastaavista henkilökohtaisista ominaisuuksista käsin. Yhtä keskeistä esseiden ydinlauseanalyyseista rakentunutta kokonaisuutta, tasa-arvoa, aikuiset käsittelevät monelta suunnalta ja toisinaan myös lyömättä kantaansa lukkoon. Nuoret eivät ota aihetta yhtä innokkaasti käsittelyyn, ja silloin kun heidän kirjoituksistaan löytyy jotain tasa-arvoon viittaavaa, pohdinnan on yleensä korvannut melko lukkoon lyöty kanta feminismiin sairaalloisuudesta ja naisten kovuudesta.

Aineistot ja tulkinnat, joita olen niistä tehnyt, eivät suoranaisesti riitä perusteeksi täsmentää, mitä erityistä suomalaisessa elämässä merkityksellistävässä koodistossa on parhaillaan, modernin käänteessä, meneillään. Mielikirja- ja kriitikkoaineistossa lukijat kertovat itselleen tutusta ja mieluisasta, Liksom-asetelmassa enemmistö luki-joista kohtaa oudon. Oma, tuttu kulttuuri tarjoaa paljon valmiita tapoja tulkita todellisuutta. Outo saattaa pakottaa katsomaan maailmaa toisin. Outo teksti sallinee tilaa kokemuksille, jotka valuvat hukkaan, jos jättäydytään pelkästään lukijalle läheisen kirjallisuuden narratiivien varaan. Toisaalta lukija käyttää oudonkin kohdatessaan hyväkseen myös kulttuurinsa vakiintuneita tulkintatapoja, kuten tämänkin tutkimuksen tulokset osoittavat. Siksi uskon, että aineistoja erottavat kymmenen vuotta ovat osin syynä lukemisen maisemien eroihin. Kulunut aika on jättänyt maisemiin jälkensä.

Olellainen osa tästä muutoksesta on mahdollista kiteyttää näiden vuosikymmenten, 1980-luvun ja 1990-luvun, lukemisen kenttien yhteisöluonteiden eroiksi. Mielikirjakeskustelujen maailma on aidolla (kansan)kielellä todenmukaisesti kerrottu kuvaus tavallisten suomalaisten arjesta. Vaikka aika, paikka ja ihmiset vaihtuvat, peruskoordinaatit säilyvät melko samanlaisina. Siksi todellisuudesta tahtoo viimeistään lukijoiden käsittelyssä tulla yksi ja yhteinen, sellainen, jonka paikkansapitävyys on helppo tarkastaa. Outo teksti luo tähän yhtenäisyyden maailmaan kaksikin säröä.

Toinen säröistä syntyy sukupuolisopimuksen käymistilasta. Mielikirja-aineistossa sukupuolesta kyllä puhutaan jonkin verran, esimerkiksi niin, että kirjailijan kerrotaan kirjoittavan osuvasti työmiehen elämästä tai tarkastelevan asioita naisten näkökulmasta, mutta sukupuoli vaikuttaa ongelmattomalta ja sukupuolijaot staattisilta. Kriittikoaineistossa sukupuolta ei oteta käsittelyyn. Se häivytetään. Molemmissa lukijaryhmissä maailma on tässä mielessä selkeä ja järjestyksessä. Liksomin kertomuksesta kirjoitettaessa sukupuolta käsitellään paljon. Saattaa tietenkin olla, että sukupuolista ei keskustella 1980-luvun aineistoissa, koska mielikirjat ja kirjallisuuskritiikin arvostamat teokset eivät mahdollisesti antaneet tilaa tällaisten kokemusten käsittelylle. On myös mahdollista, että sukupuolisopimuksesta ei jostain syystä keskusteltu kovin paljon esimerkiksi juuri silloin, kun haastatteluaineisto kerättiin. Liksomin kertomuksessa paikkoja keskustelulle on, ja ajankohtakin suosii aiheen käsittelyä.

Kun atk-alalla työskentelevä nainen kysyy ”oliko nainen saavuttanut tasa-arvon?” ja pohtii, kuinka siitä huolimatta, että ”naisten koulutustaso ja varallisuus ovat Suomessa nousseet voimakkaasti, rohkeus elää itsellistä elämää puuttuu” ja kuinka ”mallit ja arvot eivät ole muuttuneet yhtä nopeasti”, hän omalla tavallaan käsitteellistää todellisuuden eriytymistä ja eri osien kehityksen eriaikaisuutta. Jotain on muuttunut, jotain ei ole muuttunut. Siitä aiheutuu ristiriitoja. Tämän lukijat rekisteröivät kutakuinkin yksimielisesti. Yksiselitteistä ratkaisua sen sijaan ei keksitä. Osa palaa vanhaan, osa ärsyyntyy, osa kauhistelee muutoksen nopeutta, osa torjuu, osa pohtii, osa haluaa jotain uutta. Selvyyden ja ennakoitavuuden – muuttuvatko asiat, kuka neuvottelee ja kuka pitää kiinni vanhasta – tilalle ovat tulleet ambivalenssit.

Toinen säröistä syntyy siitä, että tavallisten, samalla tavalla elämänsä orientoituvien suomalaisten yhteisestä paikasta tuleekin maailma, joka jakautuu sisältäpäin kahtia meiksi ja muiksi. Muut ovat työttömiä, rahattomia, epätasällisiä, pinnallisia, epäsiistejä, laiskoja ja elävät toisten kustannuksella. ”Kummatkin ovat vähän niinkuin yhteiskunnan elätettävänä. Eli sellaiset ihmiset todella ottaa päänään”, kommentoi lukiolaistyttö kertomusta. Varmuutta luovien yleisten jäsenystapojen eroosion, isojen institutionaalisten käytäntöjen uudelleenryhmittelyn ja yksilöllistävien tendenssien on arveltu (Beck 1994, 42-45) halvaannuttavan monia länsimaisessa teollisessa yhteiskunnassa luontevina pidettyjä luokittelujärjestelmiä, esimerkiksi dikotomioita porvaristo – työväestö ja oikeisto – vasemmisto, miksei myös dikotomioita nuoret – vanhat, miehet – naiset. Vaikka jälkitraditionaalien kontekstien aktualisoimat itsen refleksiiviset projektit ovat johtamassa yksityisen sfäärin merkityksen kasvuun ja kysymyksiin ”kuka minä olen?”, ”mitä minä haluan?”, maailmaa kahdentavia luokittelevia metaforia käytetään kuitenkin edelleen, yhtenä tärkeimpänä niistä jako meihin ja muihin, niihin jotka ovat sisällä ja niihin jotka ovat ulkona. Mutta tällaiset toiseuttamisstrategiat saattavat etsiä uusia suuntia. Jos on niin, että jaot sisällä – ulkona ja ystävät – viholliset (Bauman 1996, 157-189) poimuttuvat ja menettävät luonnollisuuttaan, esimerkiksi niin, että ystävien ja vihollisten väliin tulevat muukalaiset, tai niin, että jako sisäiseen ja ulkoiseen tulee myös sisäisen sisään, käyttöön saatetaan ottaa hyvinkin vaihtelevia jaottelevia luokituksia. Yksi tällainen voi olla jopa sosiaalisten suhteiden uudelleenfeodaalistaminen.

Tämän voi lukea lukiolaisten esseistä. Jotkut heistä sijoittavat kertomuksen henkilöt alempaan yhteiskuntaluokkaan, mutta tällöinkin paino on mielestäni enemmän sanassa ”alempi” kuin sanassa ”luokka”. Alempien ihmisten kuvauksessa käytössä ovat muun muassa sanat surkimus, kaljamaha, nyhverö, paska, loinen, ruikuttaja, huora, aivokääpiö, sika, sosku, tarrautuja ja perusjuntti. Karsinointi tehdään niin, että karsinoija paikallistaa itsensä joukkoon, joka ei ole eikä haluakaan olla tekemisissä karsinoitujen alempien kanssa, paitsi niin, että joutuu yhteiskunnan välityksellä elättämään tai ainakin sie-tämään tätä alempaa. Mikään ei siis viittaa siihen, että nämä alemmat olisivat jossain kaukana eivätkä kuuluisi samaan kulttuuriin, ei-

vät olisi samaa kansallisuutta eivätkä asuisi samassa kaupungissa. Sellainen yhteisöllinen puhtaus, joka löytyy mielikirjallisuudesta kerrotun maisemista, puuttuu.

Mitään erityistä halua eron poistamiseksi ja kulttuurisen yhdenmukaisuuden vaalimiseksi tai palauttamiseksi nuorilla ei tunnu olevan, ei myöskään mitään kollektiivista, esimerkiksi hyvinvointivaltion turvaverkostoihin perustuvaa, tasa-arvoistavaa mekanismia, jonka avulla surkimuksia ja loisia autettaisiin kohoamaan. Vastuu tilastaan ja keinoista selviytyä on slummiutuneilla itsellään. Keinot ovat yksilöiviä: ryhdistäytyminen, yrittäminen. Suhtautuminen loisiin on myös hyvin moraalista. Se voikin olla luonteva tapa suhtautua asiaan tilanteessa, jossa rakenteilla ei katsota olevan tekemistä yksilön elämän tapahtumien kanssa, vaan kaiken arvellaan olevan lähtöisin yksilöistä itsestään.

Aikuisten kannanotot poikkeavat jonkin verran. Kyllä hekin luokittelevat kertomuksen parin alemmaksi, mutta harvemmin ja vähemmän suorasukaisesti kuin nuoret. Aikuisten suhtautuminen painottuu myös sikäli kollektiivisemmin, että he eivät jätä vastuuta parille itselleen, vaan pohtivat, miten paria voitaisiin auttaa. Yksilöivyyttä tulkinnoissa kuitenkin on, sillä ne painottuvat psykokulttuurisesti. Ongelmat ovat lähtöisin henkilöiden lapsuudesta, kovista kokemuksista, kommunikaatiokyvyttömyydestä, ja pariskunnan tapaa elää pidetään hätähuutona, keskustelukyvöttömien ihmisten keinona pyytää apua toisilta ihmisiltä.

On mahdoton täsmällisesti sanoa, kuinka paljon yleisellä yhteiskunnallisella ja kulttuurisella muutoksella on tekemistä sen kanssa, että tuttujen tekstien lukemisen maisemat muuttuvat siirryttäessä oudon tekstin maisemiin, varsinkin kun tekstien ohella myös lukijat ja tutkimusasetelmat vaihtuvat. Lisäksi esimerkiksi lukiolaisten käsitykset miehestä ja naisesta ja heidän yksilöivät kannanotonsa saattavat olla yhteydessä ikään ja elämänvaiheeseen. Mutta joiltakin osin näillä kokemuksilla – kirjoitettujen esseiden neuvottelu sukupuolista ja yksilöivät painotukset – on varmasti tekemistä ajan käänteen kanssa.

SEITSEMÄS LUKU

AJAN KÄÄNNE

Teollisen Suomen uusi järjestys

Ensimmäisessä luvussa luonnehdin sosiologiaa tieteeksi, jonka tärkeimpiä tehtäviä on yrittää vastata kysymykseen, mitä parhailaan tapahtuu: millaisessa yhteiskunnassa elämme, millainen on nykykulttuuri, millaisia ihmiset, jotka aika tuottaa ja ajan tuottavat? Sitä, mitä parhailaan tapahtuu, sanotaan usein moderniksi, tai kuten viime aikoina on ollut tapana, myöhäismoderniksi tai modernin käännteeksi. Meidän aikanamme sitä luonnehtii, kuten Anthony Giddens (1991, 17) sanoo, aivan uskottoman dynaamisuus. Se on maailma, joka aivan kuin karkaa käsistä; se on maailma, jossa eläminen on kuin istumista pillastuneen hevosen selässä. Teollinen moderni loi lukuisasti sellaisia institutionaalisia käytäntöjä, jotka ovat epäjatkuvia suhteessa sitä edeltäneiden kulttuurien instituutioihin. Nykyisessä ajan käännteessä myös yhteydet teollisuusyhteiskuntien sosiaalisiin muotoihin ovat haurastumassa.

Giddens (1994, 56) kuitenkin lisää, että modernissa on aina myös säilytetty joitakin perinteitä. Joitakin on otettu uudelleen käyttöön ja joitakin ehostettu. Sitten niitä on ylläpidetty pitkään aika. Muuten modernissa on aina oltu perinteitä vastaan, ja siksi sitä onkin totuttu määrittämään loppuna ja jälkitraditionaalisuutena. Ulrich Beck (1994, 2) kiteyttää tämän muutoksen teollisuusyhteiskunnan luovaksi itsestään mahdollisuudeksi, tiettyjen teollisten sosiaalisten muotojen käymistilaksi. Käymistilassa perinteet eivät kuitenkaan katkea ker-

ralla. Ne murentuvat hiipivästi, lähes huomaamatta ja yleensä noudattamatta erityisesti kenenkään intentioita.

Mitä nämä käymistilassa olevat teolliset sosiaaliset muodot voisivat olla? Luetteloita on esitetty monenlaisia. Niitä selattuani nostaisin esiin seuraavat tekijät todennäköisimpinä muuntumisen kohteina: ensiksi palkkatyöinstituutio, pysyvät ammatti-identiteetit, yhteiskuntaluokat ja protestanttinen työmoraali, toiseksi hyvinvointi- ja kansallisvaltio sekä muut kansallisen tason kiinnikkeet ja kolmanneksi perinteinen pienperhe, suku, muut vastaavat yhteisöllisyyden muodot ja vanhan mallin sukupuoliroolit. Samalla kun keskustellaan muodoista, jotka rapautuvat, keskustellaan myös tekijöistä, jotka vahvistuvat rapautumisen rinnalla. Lisääntyvä yksilöityminen on yksi tällainen aikakautemme avainsana, ja viime aikoina sen rinnalla on alettu keskustella uudenlaisten yhteisömuotojen yleistymisestä. Usein tässä yhteydessä mainitaan myös länsimaisen – tai suppeammin teollisen – rationalismin kriisiytyminen ja ei-rationaalien elämänmuotojen vahvistuminen.

Nämä aihealueet vilahtavat tämän tästä kolmessa käyttämässäni kirjallisuuden vastaanottoa koskevassa aineistossa. Se, mitä lukijat lukemastaan kertovat, liittyy usein työn merkitykseen, miehenä ja naisena olemiseen, perheeseen, sukuun ja niitä laajempiin kansallisiin yhteisömuotoihin. Tähän kokonaisuuteen kuuluvat myös yhteinen kieli ja yhteinen, todenmukaisesti representoitavissa oleva todellisuus. Lisäksi lukijat pohtivat muutenkin nykyajan elämänmenoa. Suuri osa näistä lukemisen maisemaihanteiden sisällöistä rakentuu sellaisen kohtalaisen yhtenäisen koordinaatiosysteemin varaan, jota nimittäisin teolliseksi. Kritiikin kentän rakenteista osa kuuluu samaan koordinaatistoon, usein vain sen vastakkaisille laidoille. Teollisen yhteiskunnan jäsenystapoina pidän esimerkiksi hyvän kirjallisuuden luonnehdinnoissa tapahtuvaa sukupuolen ja oman kokemuksen häivyttämistä sekä älykkyyden ja vaativuuden painottamista. Kun lukijat siirtyvät oudon tekstin, Liksomin kertomuksen, pariin, teollisiin luokitusjärjestelmiin tulee säröjä. Näin tapahtuu etenkin silloin, kun aikuislukijat keskustelevat sukupuolisopimuksesta ja nuoret lukijat tulkitsevat lukemaansa sangen yksilöllistävien painotuksin. Toisaalta esimerkiksi lukijoiden tapa pitää kertomuksen maisemaa sen pinnallisuuden ja kontingenttisuuden takia vastenmielisenä ja lukijoiden yritys pitää

mukana hyvinvointivaltion asiantuntijajärjestelmät ratkaistaessa kriisiytyneen parisuhteen ongelmia kertovat, että mahdolliseen uuteen järjestykseen siirtyminen on vasta aluillaan. Lisää jännitteitä teollisen ja sen jälkeisen järjestyksen välille tuovat lukemisesta kerrotun siirtymät järjestä tunteeseen ja päinvastoin. Jos vanhaa on totuttu pitämään rationaalisuuden alueena, niin uuden yhteydessä on alettua puhua tunnevarautuneista yhteisöllisyyksistä. Kirjallisissa keskusteluissa järjen ja tunteen suhde on kuitenkin mutkikkaampi; niissä elämykset ovat tärkeä osa myös ”teollista” realismia.

Koska kirjallisuutta on Suomessa käytetty ja käytetään edelleen hyväksi kansallisen kulttuurin ja identiteetin määrittelyssä, ja koska tutkimukseni keskeinen lähtökohta on ollut tarkastella sitä, millaista suomalaisuutta ja millaisia kulttuurisia maisemaihanteita lukemisesta käydyissä keskusteluissa työstetään, ovat käytetyt aineistot ja niistä tehdyt tulokset hyvää materiaali haluttaessa konkretisoida modernin käänteestä tehtyjä aikalaisanalyyseja ja haluttaessa ymmärtää suomalaisen arkielämää jäsentäviä merkityksellisiä rakenteita ja suomalaisen kulttuurin mahdollisia myöhäismoderneja piirteitä. Tässä työssä viimeisessä luvussa pohdin, mitä kulttuurissamme on meneillään ja miksi. Teen sen kommentoimalla kirjallisuuden vastaanottoa koskevista aineistoista rakentamistani lukemisen maisemaihanteista käsin sosiologista aikalaiskeskustelua ja aikalaiskeskusteluista käsin lukemisen maisemaihanteita.

Harmaantuva työyhteiskunta

Todennäköisesti lähes kaikki sodanjälkeiset sukupolvet ovat tottuneet rakentamaan identiteettiään koordinaatistossa, jonka kiintopisteitä ovat olleet palkkatyö ja sen maailmaan läheisessä suhteessa olevat kohtalaisen pysyvät ammatti-identiteetit (tai vaihtoehtoisesti kotiäitiys), koulutuksen ja työmarkkinoiden läheinen suhde, ammattiyhdistysliike ja kollektiiviset työehtosopimukset ja muukin yhdessä sopiminen sekä ammatin ja yhteiskuntaluokan elämää ja todellisuustulkintoja säätelevä luonne. Lukijoiden kirjallisuuden maisemaihanteissakin työteliäisyys ja muistot työn varaan rakentuneen elämästä ovat arvossa, joskaan lukijat eivät suoranaisesti puhu palkkatyöstä

eivätkä yleisemminkään hahmota maailmaa työelämän hierarkioista ja yhteiskuntaluokista käsin.

Jo 1970-luvulta lähtien on melko yleisesti arveltu, että kasautumisprosessin taylorismi-fordismiksi nimetty pitkä aalto on laskeutumassa kohti loppuaan. Tämä tuotannon ehtojen ”järjetön järkeistämisen” näkyisi parhaillaan jatkuvina muutoksina ja epävarmuutena sekä työprosessien, työmarkkinoiden ja kulutuskäyttäytymisen keskeyttömänä muuntautumiskyynä. (Aglietta 1979, 116-169; Julkunen 1987, 111-133.) Odotettavissa on melkoinen rakenteellinen työttömyys, ammattiliittojen heikentyminen, tulotason kasvun pysähtyminen ja mullistukset työvoiman ammatillisissa valmiuksissa, joskaan mitään varmuutta siitä, miten työn uudet organisaatiomuodot, informaatioammattien suhteellisen osuuden kasvu ja automaatioasteen nousu yhdistettynä tietotekniikkaan perustuvien ohjaus- ja valvontajärjestelmien lisääntyvään hyödyntämiseen vaikuttavat työorganisaatioiden rakenteisiin. Koulutettuja ja ammattitaitoisia työntekijöitä tarvitaan edelleen ja heille taataan korkea ansiotaso ja hyvä työsuhdeturva, mutta hyvin suurta osaa työntekijöistä kohtaavat työn osanaikaisuus, työsuhteiden satunnaisuus, olematon työsuhdeturva, jatkuvat joustot sekä ammatillisten valmiuksien ja ammattikuvien nopeat muutokset (Harvey 1990, 145-152).

Työn individualisointi, uudet palkansajahierarkiat, ammattikuvien kehitys ja erilaisten reunahenkilökuntien ja ei-tyypillisten työn muotojen kasvaminen huokoistavat työn ja ei-työn välistä rajaa. Yhä useammalla alkaa olla kokemuksia niin sanotusta harmaasta vyöhykkeestä (Beck 1986): kaikkinaisista täydennys- ym. koulutuksesta, itseapuprojekteista, pimeistä työmarkkinoista, satunnaisista työtehtävistä, alipalkatuista työllistämistöistä ja muista ei-tyypillisistä työn muodoista sekä työttömyyskausista. Tähän on yhteydessä työetiikan orastava eroosio (Kasvio 1994, 114-126). Työ- ja urakeskeiset arvot ovat saaneet kilpailijoikseen kulutus- ja vapaa-aikasuuntautuneita elämäntaparakaisuja, ja varsinkin nuorempien sukupolvien suhtautuminen työelämään on kirjavoitunut. Työelämää tosin arvostetaan ja palkkatyönormissa pysytellään kiinni, mutta suhteet työhön ovat yksilöllisiä ja määrittävät yksilöllisistä tarpeista ja yksilöiden elämäntilanteista käsin. Kun suomalaiset kertovat lukemastaan, oli kyse sitten heidän mielikirjallisuudestaan tai Lixomin oudosta ker-

tomuksesta, työn tekemisen ympärille latautuu edelleen paljon. Se ei ole, kuten sanottu, palkkatyönormissa pysyttelemistä, mutta työteliään elämän arvostamista, kuten mielikirjallisuudesta kerrotussa, tai, kuten Liksomin kertomuksesta kirjoitetuissa esseissä, vähintään omasta elämästä huolehtimista niin, ettei tarvitse olla toisen elätettävänä tai omaa saamattomuuttaan toisten huolenpidon kohde.

Kaj Ilmonen (1996) toteaa lukuisiin taloudesta ja työelämästä tehtyihin tutkimuksiin vedoten, että jälkimodernisuus-teesi on työelämän muutosta koskevilta osiltaan turhan dramaattinen. Tuotanto on joustavoitunut, mutta silti massatuotanto on säilynyt taloudellisesti merkittävämpänä kuin yksilöllinen tuotanto ja sen ideat ovat jopa levinneet kaupallisiin ja hallinnollisiin palveluihin. Sitä paitsi teollisen tuotannon painoarvo modernien yhteiskuntien taloudessa on entinen tai entisestään kasvanut. Sikäli teesi muutoksesta kuitenkin pitää paikkansa, että korkea työttömyys vaikuttaa jäävän pysyväksi ja työväestö jakautuvan yhä pienempiin alaryhmiin. Muutosta on sekin, että monissa suuryrityksissä vanhan mallin pyramidiorganisaatiot ovat alkaneen purkautua ja varsinkin keskiportaan koulutetun työväen määrä on alkanut supistua. Tämä näkyy myös niiden asenteiden kirjavoitumisena, joita ihmisillä työtä kohtaan on.

Tässä uudessa tilanteessa luokkatietoisuus ja eriarvoisuuden kokemukset eivät todennäköisesti kiinnity samalla tavalla työn ja pääoman väliseen suhteeseen kuten fordistisessa pitkässä aallossa, eikä työväen- ja ammattiyhdistysliikkeen ole välttämättä kovinkaan helppoa säilyttää uskottavuuttaan kaikkien yhteisiä etuja ajavina kollektiivisina instituutioina. Sosiaalista toimintaa ja kulttuurisia merkityksenantoja voi täten olla kivuliasta hahmottaa luokan ensisijaisuudesta käsin. Uudessa tilanteessa ei ole mitään sellaista, mikä osoitaisi eriarvoisuuden olevan vähenemään päin, mutta eriarvoisuuden kokemukset, puhumattakaan muista kokemuksista, jäsentyvät monien muidenkin tekijöiden varassa. Lisäksi luokkien tulkinalliset perustat muuttuvat. Mitä enemmän ihmisillä on käytössään ”uusiasia” ja ”uusien tekijöiden” ja näiden yhdistelmien varaan koodattuja subjektiviteetteja ja niiden representaatioita, sitä luontevampaa uutta koodistoa on hyödyntää itsetulkinnoissa. Ne toisin sanoen alkavat jäsentää kokemusta enemmän kuin perinteisen luokkayhteiskunnan jäsenyykset oikeistoon ja vasemmistoon tai työläisiin ja porvareihin.

Aikuiset lukijat puhuvat lukemastaan kirjallisuudesta melko yhteisöpainotteisesti. Tämä voi olla yhteydessä sekä perinteisen yhteisöllisyyden arvostamiseen että teolliselle ajalle tyypillisiin kollektiivisiin painotuksiin, esimerkiksi hyvinvointivaltioon tasa-arvopyrkimyksineen. Toisinaan, lähinnä silloin kun tarkasteltavana on Liksomien kertomus, yhteiskunta jakaantuu eriarvoisesti, mutta ei miten sattuu, vaan niin, että sitä voidaan käsitteellistää lähinnä teollisin luokituksin tyyliin ”nuori irrallinen työläinen”. Sen sijaan nuorten lukijoiden Liksomien kertomusta koskevissa mielipiteissä luokkien toisenlaiset tulkinnalliset perustat näkyvät kohtalaisen hyvin. Teollisten luokkamääreiden – ”alemmasta keskiluokasta tulleet” – ohella käytössä ovat luokitusjärjestelmät, joita voi nimittää sosiaalisten suhteiden uudelleenfeodalistamiseksi. Tällaiset luokitukset saattavat liittyä joko kertomuksen henkilöiden persoonallisuusrakenteeseen tai hyvin vanhanaikaisilta kuullostaviin kahtiajakoihin ylemmät-alemmat; Liksomien kertomuksen henkilöistä tulee tällöin tarrautujia, surkimuksia, alistujia ja loisia.

Rutiininomainen kansallis- ja hyvinvointivaltio

Purkusuunnitelmien kohteiden luetteloa jatkaa pohjoismainen hyvinvointivaltio. Sen alasajamisen lasketaan kestävän koko 1990-luvun, tosin suunnitelmia ja puheita on toistaiseksi ollut enemmän kuin tekoja. Perustelut alasajolle on otettu talouden heikosta tilasta, mutta mikäli oletus teollisen modernin ihmisiä toisiinsa sitovien kollektiivisten rakenteiden purkautumisesta pitää paikkansa, julkisten hyvinvointipalveluiden kaltaiset massiiviset järjestelmät menettävät todennäköisesti muutenkin osan kannatuksestaan ja muuttavat muotoaan. Isojen, verovaroin ylläpidettyjen palvelukoneistojen pohjana olevia pitkiä fordistisia kukoistuskausia ei ole näkyvässä, eikä arkielämän jäsenysten tasolla vaikuta muutenkaan olevan erityistä tarvetta kovin keskitettyihin palvelurakenteisiin, varsinkin jos systeemin ylläpidolla on yhteys veroprosenttiin.

Hyvinvointivaltion tulevaisuuden näkymiä eritellyt Raija Julkunen (1992) arvelee, että on vaikeaa ennakoida, millaisen mallin varaan nämä palvelut tulevaisuudessa organisoituvat. Pohjoismaisen mallin säilyttäminen edellyttää riittävää taloudellista kasvua ja niin

laajaa yhteisymmärrystä, että sen säilymistä ei voi pitää todennäköisenä. Julkista sektoria vastaan hyökätään kiivaasti, ja monia sen tehtäviä halutaan siirtää takaisin sinne, missä ne ennen valtiollistumista hoidettiin, siis koteihin. Purkamisesta keskusteleminen on siten myös neuvottelua sukupuolisopimuksesta. Hyvinvointivaltion kasvu takasi aikoinaan kotien palkattoman naistyön muuttamisen palkalliseksi. Ideologia, jossa julkista sektoria kritisoidaan tuottamattomaksi, tuhlaavaksi, byrokraattiseksi ja ei-kilpailevaksi, on Julkusen mielestä myös ideologiaa, jossa pyritään halvempaan ja vähemmän professionaaliseen naistyöhön, eli ”naisen paikka on kotona”-ideologiaa.

Käy neuvotteluissa miten tahansa, osa julkisista palveluista varmasti yksityistetään. Valtio saa tässäkin suhteessa rinnalleen markkinat ja erilaiset verkostot, kodit ja itseapuryhmät. Iso järjestelmä differentioitunee hyvinvointipluralismiksi. Osa kehitystä ovat julkisen sektorin naisvaltaisten työpaikkojen alasajo ja neuvottelut siitä, kumman sukupuolen vastuulla hoivatyöt jatkossa tulevat olemaan. Ratkaisu, johon päädytään, lienee yhdistelmä monesta: perinteiset rooliasetelmat ja työnjaot, suorainen patavanhoillisuus, sukupuoli-roolien modernisoituminen, irtiotot ja roolisekoitukset elävät rinta rinnan. Jälleen on yksi perinteikäs elämää jäsentävä rakenne vähemmän ja aiempaa enemmän yksilöllisiä elämänsuunnitelmia, keskusteluja sukupuolista, työmarkkinoiden liikettä ja itse kunkin vaikeuksia ennakoita elämänkaarensa seuraavia käännteitä.

Lukijoiden kirjallisissa maisemaihanteissa arjen toiminnot, mukaan luettuna mahdolliset ongelmatilanteet, jäsentyvät kolmen rakenteen varassa. Yksi näistä on suosituksen proosan lukemisen yhteydessä vahvasti esiin noussut yhteisöllisyys, jossa ihmiset auttavat toinen toistaan. Toinen on aikuislukijoiden Liksomin kertomuksen yhteydessä kannatteleva psykokulttuurisviriteinen usko asiantuntijuuteen. Aikuisten kirjoituksissa todetaan usein, että kriisiin ajautuneen parisunnan olisi pitänyt mennä ammattiauttajan puheille, esimerkiksi sosiaalitoimistoon tai perheneuvolaan. Näissä kirjoituksissa esiin nostettu asiantuntijuus vaikuttaisi siten olevan pikemmin julkisen sektorin kuin markkinoiden välittämää eksperttiyttä. Kolmas on Liksomia lukeneiden nuorten vahva yksilöllinen painotus: jokainen huolehtikoon omista asioistaan itse. Halutessa tästä voi rakentaa melko lineaarisesti etenevän sarjan yhteisöllisestä huolenpidosta hyvinvointivaltioon ja

siitä yksilöllistyneisiin ratkaisuihin. Yhtä luontevaa on todeta, että lukijoiden käsitykset asiasta vaihtelevat. Vastuun kantaa joskus yhteisö, joskus julkinen sektori, joskus yksilö itse.

On myös väitetty (Alasuutari 1996, 280), että valtion vahvasta roolista huolimatta suomalaista kulttuuria voidaan luonnehtia korostuneen individualistiseksi. Jokaisen annetaan hoitaa omat asiansa, hie-man samaan tapaan kuin luterilaisessa uskonnollisuudessa jokaisella on oma henkilökohtainen jumalasuhteensa. Valtio huolehtii taustalla kokonaisuuden toimimisesta. Myös suomalaisten elämäkertoista ja eri aihepiirejä käsittelevistä elämäntapatutkimuksista löytyy vastaava selviytymisen eetos (Kortteinen 1992, 43-44). Suomalaiset kertovat usein elämästään tukeutumalla tarinatyyppeihin, jonka perusrakenteessa toistuu se, että elämä on kovaa, siitä on pakko omin avuin selvitä, ja siitä selvitään. Yksilöivät elämänohjeet eivät siten ole pelkästään yhteydessä nuoriin Liksomin lukijoihin, vaan ne ovat laajemminkin tyypillisiä suomalaisessa kulttuurissa. Suomalaisen suosituksen proosan aikuislukijoiden kertomuksissa on kuitenkin selviä yhteisöllisiä piirteitä, ja samansuuntaisia – tosin asiantuntijuuteen päin painottuen – löytyy aikuisten Liksomin kertomuksesta kirjoittamista esseistä. Lukiolaisten kirjoituksissa yksilöt ja yksilöiden vastuu nousevat vahvemmin esille.

Kansallisvaltiot ajautuvat mitä ilmeisemmin konkurssiin, mitä tulee niiden perinteiseen rooliin identiteettien tuottajina ja takaajina, kirjoittaa Zygmunt Bauman (1996, 158-181). Hän luettelee konkurssille useita syitä. Kansallisen kulttuurin identiteetti on keinotekoinen luomus, joka on saatu aikaan erottamalla se jostain toisesta vetämällä tiukat rajat ja vartioimalla niitä tarkasti. Me-puheet ovat sulkeutuneita puheita, jotka edistävät minä- ja me-keskeisiä jakoja ystäviin ja vihollisiin. Moderni on kuitenkin kehittynyt vaiheeseen, jossa kaikesta on tullut jollakin tavalla ongelma, myös identiteetistä, jota muovataan ja joka asetetaan itserefleksiivisen toiminnan tavoitteeksi. Koska oleminen on muuttunut kontingentiksi, identiteetti näyttää häilyvältä ja heikolta ja siksi sitä etsitään erityisen ahkerasti. Tämä saattaa luoda harhakuvan nationalismin elpymisestä. Kuitenkin kysymys on päinvastaisesta: nopeiden muutosten aikana nationalismiinikaan ei enää voi suhtautua levollisesti, vaan sitä täytyy epätoivoisesti työstää.

Työstäminen käy yhä vaikeammaksi, koska jakoa meihin ja muihin on entistä vaikeampi ylläpitää. Toiseudet tulevat muukalaisten

muodossa sisälle kaikkiin jakoihin, jolloin selkeillä vastakohtaisuuksilla operoiminen käy lähes mahdottomaksi. Valtion siunaamia identiteettejä rapauttaa myös talouden globalisoituminen. Lisävauhtia antaa informaation ylikansallisuuden lisääntyminen, viestinnän maailmanlaajuinen virta. Bauman (emt., 179-189) ei kuitenkaan usko, että sen myötä syntyisi maailmankylä, jossa kaikki erot olisivat hävinneet. Mutta informaation virta kasvattaa sitä kulttuurista merkkivarastoa, josta ihmiset koostavat identiteettejään, ja siksi se antaa lisää vaihtoehtoja kansallisille määryyksille. Luultavasti identiteettien rakennustehtävä siirtyy myös konteksteihin, jotka eivät rajoitu tiettyyn alueeseen. Bauman uskoo, että monien uusien identiteettien koordinaatistossa ei ajalla ja paikalla ole yhteyttä. Identiteetit voivat olla hetkellisiä, ”tätä päivää varten”, ja ne kiinnittyvät usein yhteisöihin, jotka ilmaantuvat ja pysyvät hengissä yksilöllisten valintojen yhdistetyn voiman avulla. Yhteisön voiman perustana ovat yksilöiden päätökset samaistua yhteisöön tietyksi ajaksi, ja siksi yhteisön kohtalo on pysyä hauraana ja laajuudeltaan melko rajattuna. Nykyiseen elämänmenoon on sisäänrakennettu tarve olla liikkeessä ja olla kiinnittymättä mihinkään tiettyyn paikkaan.

On totta, että kansalliset identiteetit ovat luomuksia, jotka voivat muuttua ja hävitä, sillä nämä identiteetit eivät ole pysyviä psykologisia tiloja vaan prosesseja, ajallisesti ja tilallisesti kuviteltuja ja tulkittuja elämänmuotoja, korostaa Michael Billig (1995, 60-70). Häviämisestä ei kuitenkaan toistaiseksi ole näyttöä, hän jatkaa. Väite, että myöhäinen kapitalismi johtaa homogeeniseen maailmankulttuuriin, jossa ei tunnetta kansallisia eroja, on virheellinen. Yhtään paremmin ei toimi väite, että kulutus ja sen myötä lisääntyvät elämäntyyli- ja elämäntilannat sekä muut vastaavat eriyttäjät etnisyyksistä seksuaalisiin orientaatioihin synnyttäisivät jälkimodernin kokemuksen rakenteistajana niin monikerroksisen erojen järjestelmän, että se murtaisi kansallisvaltioita ja niiden perinteisiä, järjestyksen ja hierarkian takaavia auktoriteetteja sisältä päin.

Billig (emt., 78-88, 128-154) uskoo kansallisvaltioiden voiman piilevän kansallisen ideologian ristiriitaisuudessa. Tässä ideologiassa on nostettu tietyt äänet paremmin kuuluviin ja vaiennettu toiset, mutta koskaan se ei ole ollut yhdenmukaisten ajatusten kokonaisuus. Se on muun muassa niputtanut omaperäisesti kansallisen ja kansainvälisen toisiinsa. Siksi jokin kansakunta voi luontevasti vakuuttaa puhu-

vansa koko maailman puolesta; näin tekevät esimerkiksi suurvallat, kun ne hyökkäävät jonkun pienemmän, ”niskuroivan” valtion kimp- puun. Kansallisvaltiot suorastaan edellyttävät kansainvälisiä suhteita ja sellaista globaalia maailmanjärjestystä, joka perustuu itsenäisille kansakunnille. Tärkeä kansallisuuden ajatusta tukeva käytäntö on myös se, että sen ylläpitäminen on lähes automaattista. Sitä tehdään niinkin yksinkertaisilla asioilla kuin urheilusivuja ja sääennusteita lukemalla, työllisyystilastoja silmäilemällä tai tilanteissa, joissa joku alakulttuuri vaatii itselleen uusia oikeuksia ja muutoksia lainsäädäntöön. Kaikissa tapauksissa taustalla on usein raja, josta piirtyy kansallisvaltio.

Kansallisvaltiota voidaan edelleen käyttää yhtenä identiteetin rakennusaineiksenä. Siihen voidaan turvautua yhteiskunnallisia mul- listuksia ja taloudellisia kriisejä lieventävänä puskurina, joka kääntää katset pois ikävistä asioista, se voi olla käypä keino luoda jatku- vuutta ja me-tuntoa maailmassa, jossa ei muuten jatkuvuutta ja pitkä- ikäistä kollektiivisuutta tahdo syntyä, ja se pysyy muutenkin yllä, ru- tiininomaisesti ja lähes huomaamatta, arkielämän pienissä askareissa. Kansalliseen kulttuuriin liittyvässä sanastossa voi myös olla sellaisia perimmäisen sanaston piirteitä, joiden muutos tapahtuu hyvin hitaasti. Lukijoiden keskustelut mielikirjallisuudesta ovat tästä esimerk- ki. Kun puhutaan suositusta lukemisesta, puhutaan samalla usein selviä kansallisia painotuksia antaen suomalaisuudesta ja Suomen maakunnista näille maakunnille tyypillisine ihmisineen. Toisin sanoen kirjallisuuden käyttö pitää yllä eräänlaista arkipäiväistä, itsestään selvää nationalismia. Miksikään jokapaikan ratkaisuksi kansallisesta ideologiasta ja elämän jäsentämisestä suomalaisuuden varaan ei kui- tenkaan ole. Se on vain yksi tapa jäsentää elämää monien muiden tapojen rinnalla. Siksi sekin voidaan – ainakin varauksin – laskea mukaan siihen teolliselle ominaisen symbolisen järjestyksen osaan, jossa monet aikalaiskeskustelijat aistivat huojuntaa.

Pohdintoja herättävä perhe

Pienperhe, sukuyhteisöllisyys, perinteiset sukupuoliroolit ja seksuaa- lisuuden rajoittaminen heteroseksuaalisiin, kohtalaisen pysyviin pari- suhdemalleihin muodostavat kolmannen uhattuna olevien teollisten

itsestäänselvyyksien ryhmän – tosin yhtä hyvin voi sanoa, että ihmiset ovat aina olleet huolestuneita perheen tilanteesta ja tulevaisuuden näkymistä, olivat ajat mitkä tahansa. Sosialisaation kiinnittäminen patriarkaaliseen ydinperheeseen ja sen autoritaariseen isään auktoriteettisuhteiden viimekätisenä takuumiehenä oli joka tapauksessa vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeen kutakuinkin uskottava hegemoninen ratkaisu. Nyt nämäkin ovat alituisen pohdinnan kohteena. Teollisuusyhteiskunta edellytti ainakin jonkinasteista tuotannon ja uusintamisen erillistämistä ja pienperhettä luonnollisimpana paikkana jälkimmäiselle. Mutta työmarkkinoiden lisääntyvä joustavuus ei enää ehkä suosi kuitenkin melko raskaasti liikuteltavaa ydinperhettä, ja samanlaista kankeutta perheessä alkaa olla kuluttajanakin. Tällä perusteella onkin sanottu (Beck 1986, 161-204), että ihmiset alkavat olla epävarmoja, millainen yhdessäoleminen muoto olisi soveliaain itse kunkin kannalta. On liu'uttu monenlaisiin kombinaatioihin pienperheen ja perheettömyyden välillä, uusperheisiin, joustaviin parisuhdemalleihin ja yhden vanhemman ja lasten muodostamiin soluihin.

Perhettä ja sosialisaatiota moninaistavina tekijöinä mainitaan usein isän auktoriteettiaseman heikentyminen, naisen yksilöllistyminen ja kaveriuden ihanteen yleistyminen lasten kasvatuksessa. Thomas Ziehe (1981, 115-127) uskoo, että isän asema kasvattajana ja normien välittäjänä on yhä uhatumpi sitä mukaa kun uusia sosiaalistajia nousee vanhempien rinnalle. Valtio huolehtii aiempaa suuremmasta osasta sosialisaatiota ja kasvamisen instituutiövälittyneisyyttä ei näytä oleellisesti purkavan edes hyvinvointisektorin osittainen alasajo. Kaveripiirin merkitys sosialisaatioissa on sekin tullut jatkuvasti yhä tärkeämmäksi, joutuvathan lapset ja nuoret jo päiväkodeissa ja kouluissa tekemisiin lähinnä ikäistensä kanssa. Nuorten lisääntyneet kulutusmahdollisuudet antavat puolestaan kulttuuriteollisuuden idoleille ja tuotteille mahdollisuuden täyttää nuorten todellisuutta monenlaisilla esikuvilla ja muilla representaatioilla, jotka haastavat teollisen ajan sosialisaatiokäytännöt ja merkkijärjestelmät identiteetin rakennusaineina. Yhdessä nämä tekijät saattavat kyseenalaistaa vahvan isähahmon ja muiden selkeiden esikuvien itsestään selvyyden ja sen myötä muuntaa – todennäköisesti pluralistiseen suuntaan – koko kulttuurin auktoriteettijäsennyksiä.

Osaltaan patriarkaalisen pienperheen moninaistumista vauhdit-

taa myös yksilöllistyminen, naisten kohdalla varsinkin koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoistuminen, äitimyytin mureneminen ja mahdollisuus äitiyteen ilman parisuhdetta, naisten kasvava osuus työmarkkinoilla ja teknokratisoitumisen aiheuttama katkos kotitöiden kvalifikaatioissa; kaikki tekijöitä, jotka eivät voi jättää sukupuolten välisiä suhteita ja perheen rakenteita ennalleen (Beck 1986). Muutokseen liittyvät myös uudet kasvatusideaalit. Kasvattajat eivät, ainakaan omien puheidensa mukaan, halua olla auktoriteetteja, jotka kasvattavat, vaan kavereita, jotka kommunikoiivat ja tukevat. Kasvatettavat nähdään yksilöinä, jotka saavat itse kasvattaa itsensä ja etsiä ja löytää yksilöllisesti oman tiensä. Samalla käsitys aikuisuudesta ja sukupolvien välisistä suhteista muuttuu. Sellaista aikuista ihannoidaan, joka elää vireästi, liikkuvasti, on spontaani ja halukas identiteettikokeiluihin. Nuorekkuudesta vaikuttaa tulleen kaikkien ikäryhmien yhteinen ominaisuus tai ainakin tavoite. (Hoikkala 1993.)

Kysymykseen ”mitä on perhe” alkaa olla vaikea vastata. Se, millaiseksi perhe totuttiin ennen mieltämään, vastaa yhä vähemmän todellisuutta, jossa lukuisat parisuhde- ja perhemallit kilpailevat keskenään. Toisaalta perheessä saattaa olla uutta vetoakin. Jos traditiot löystyvät, ja ihmiset kuitenkin kaipaavat elämässään jonkinlaista ontologista turvallisuutta, tuttuun tukeutumisen puolestapuhujien joukko saattaa kasvaa. Tällaisten suhdemallien viehätyks ei välttämättä katoakaan, kun ihmiset tarrautuvat niihin kompensoidakseen muun elämänsä uhanalaisuutta. Esimerkiksi uuskonservatiivit ovat, laittaessaan suuren osan nykyisistä sosiaalisista ongelmista perinteiden kunnioittamista rapauttavan kulttuurisen modernisoitumisen syyksi, ryhmittyneet puolustamaan perhearvoja. Perhe saattaa kiinnostaa myös jonkinlaisena turva-asemana, josta käsin on helppo sovittaa yhteen liikkeessä olevia ja monelta taholta määrittyviä elämää jäsentäviä koodistoja. Sekin, että purkutyön alla olevan hyvinvointivaltion tehtäviä, kuten lasten, vanhusten ja sairaiden hoitoa, yritetään siirtää muille tahoille, saattaa vahvistaa perhettä.

Lukemisen maisemaihanteiden perhe- ja sukupuolikäsityksissä on vanhaa ja uutta. Suosikkikirjallisuuden maailma on sukupuolitettu monilta osin tutuntuntuaisesti. Kriitikoiden kirjallisissa mieltymyksissä sukupuoli on myös ongelmaton, sillä se on häivytetty lähes kokonaan näkyvistä. Liksomin kertomuksen lukijat sen sijaan rekisteröivät

muuttuneen ilmaston selvästi. Jotain on muuttunut, jotain ei, mutta yksiselitteisiä ratkaisuja tilanteeseen ei keksitä. Varsinkin keskustelu sukupuolista elää. Joku ärsyyntyy muutoksesta, joku torjuu sen ja haluaa takaisin perinteisiin, joku haluaa uutta, joku vain ihmettelee. Eniten ärsytystä herättää, jos mies ei esimerkiksi laiskuutensa ja päättämättömyytensä takia kykene huolehtimaan elämästään. Perheeseen ja parisuhteeseen suhtaudutaan kunnioittaen, jos ne toimivat, mutta jos esimerkiksi puolisoiden yhteistyössä on ongelmia, eläminen yksin on vaihtoehto. Etenkin nuoret suosivat yksilöllisiä ratkaisuja, kun taas aikuiset yrittävät, esimerkiksi ammattiauttajien tuella, pitää liittoa kasassa. Joka tapauksessa suurin osa lukijoista hahmottaa lukemaansa edelleen parisuhteen ja perheen ensisijaisuudesta käsin. Perinteisen parisuhdekuvaston vahva asema merkityksellistävässä koodistossa näkyy siinäkin, että Liksomin kertomuksen lukijat olettivat poikkeuksetta kertomuksen päähenkilöiden olevan eri sukupuolta, vaikka toisenlainenkin tulkinta olisi ollut mahdollinen.

Sitä paitsi kirkkohäiden ja isojen hääjuhlien suosio on selvästi kasvanut viime aikoina. Tämä saattaa kuitenkin kertoa aivan yhtä hyvin siitä, että käsitykset perheestä elävät, kuin siitä, että avioliittoa arvostetaan kuten ennen. Häät voivat tietenkin edelleen kiinnittyä samaan merkitysrakenteeseen kuin vuosikymmeniä sitten, mutta miksei niitä järjestettäisi muistakin syistä. Ehkä ne tarjoavat yksilöllisen, ainutkertaisen tapahtuman, ”nämä ovat meidän häämme”, ja katkaisevat sopivasti arjen rutiinit juhlien muodossa. Ne ovat hyvä syy olla yhdessä ja tavata sukulaisia ja ystäviä. Ne voivat myös olla keino etsiä intensiivisiä ja kuitenkin aitoja, autenttisia kokemuksia, ja miksei niitä voi pitää myös yrityksenä vahvistaa jotain, jonka pelättään olevan uhan alaisena. Häät kiteyttävät osuvasti, mitä perheessä on meneillään. Häiden muodot ja merkitykset moninaistuvat ja yksilöllistyvät. Kuitenkin niitä arvostetaan, niihin valmistaudutaan huolella ja niihin uskotaan. Liksomin kertomuksen naisen tapa suhtautua häihin spontaanina hauskanpitona ilman sen suurempia merkityksiä ei herätä myönteisiä tunteita, luultavasti siksi, että nainen ystävineen sitoutui häätapahtumaan liian kevyesti.

Teollisen koodiston käymistilaan kuuluu siis melko suurten kokonaisuuksien uudelleenryhmittely. Uudet ryhmitykset eivät kuitenkaan, kuten sanottu, ole yhtä kuin vanhan häviäminen. Pikemminkin kyse

on siitä, että merkkipaalut saattavat menettää jotakin vanhasta painoarvostaan ja saada myös uusia merkityksiä. Identiteettien oletetaan myös kiinnittyvän aiempaa useammin muunkinlaisiin maailman jäsenystapoihin kuin työn kunnioittamiseen, palkkatyöhön ja säännölliseen työhönsä, julkisiin, kollektiivisiin palveluihin ja kansallissajatteluun, perinteisiin auktoriteettisuhteisiin, sukupuolisopimukseen, sukuyhteisöön ja pienperheeseen. Yhtenä tällaisena uutena jäsenystapana pidetään elinkaareltaan yleensä melko lyhytkestoista ja ”kevyttä” yhteisöllisyyttä. Toinen, joka usein mainitaan teollisten rakenteiden rinnalle tulevana kiinnikkeenä, on yksilöllistyminen. Uudelleenryhmittelyn erittelyssä puhe on siis yhteisöstä ja yksilöistä, mutta tavassa ajatella yksilö ja yhteisö on jotain uutta.

Elämyksiä kuluttava koditon yhteisö

Kestokulutushyödykkeet, joita ihmisillä oli tapana ostaa toisen maailmansodan jälkeisen pitkän nousuaallon aikana, voidaan kiteyttää sanoiksi jääkaappi, auto, televisio. Suomessa listaan on hyvä lisätä oma asunto, ehkä kesämökkikin. Se, mitä tulee tämän jälkeen, on häilyvämpää ja vähemmän konkreettista. Joissakin nykyajan analyyseissa on esimerkiksi väitetty, että olemme siirtyneet tavaroiden tuotannosta ja kulutuksesta merkkien tuotantoon ja kulutukseen. Väite on turhan kärkevä. Kuten Grant McCracken (1990, 71, 137) sanoo, kulutustavarat ovat aina sisältäneet ja välittäneet kulttuurisia merkityksiä. Kulutus on siten muinakin aikoina kuin nykyään kietoutunut symboleihin ja kommunikaatioon. Kulutuksessa on yleensä myös paljon toistoa ja paluuta vanhaan. Jopa kaikkein nopeimmin kiertävä muoti, jossa kaikki vaikuttaa muuttuvan koko ajan, ei muuta mitään täysin toisenlaiseksi. Toistot ja irtiotot, kurkottautuminen traditioon ja paluu siihen, ovat yhtä aikaa läsnä. On aivan sama, kulutetaanko konkreettisia tavaroita vai symboleita. Kummassakin tapauksessa kuluttaminen toimii sekä muutoksen että jatkuvuuden instrumenttina. David Harvey (1990, 285) korostaa kuitenkin, että tavaroiden kulutuksen rinnalle on entistä selvemmin noussut palveluiden ja symboloiden kulutus. Sitä paitsi muotia eivät enää ole pelkästään vaatteen ja muut tyyppilliset muodin kierrossa mukana olevat tavarat. Kier-

toon ovat kietoutuneet mitä moninaisimmat elämäntavalliset tekijät, kuten urheilu- ja tanssiharrastukset, kasvatus- ja koulutuspalvelut, musiikkityylit ja -festivaalit, yleisöluennot, kuntosalit, terveystklubit, suuren yleisön elokuvat, happeningit ja speaktaakkelit.

Jos asia on näin, mahdollisesti yhä suurempi osa sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, yhteisöllisyydestä ja identiteettien rakenteistumisesta on kytköksissä kuluttamiseen. Lähes kaiken voi tavaroida, lähes kaikkea voi kuluttaa. Kulutuksen voi periaatteessa liittää vaikka mihin, unelmista ja tunnelmista alkaen aina asiantuntijuuksiin, esteettiisiin kokemuksiin ja mitä moninaisimpiin tapahtumiin, eikä pelkkiin televisioihin, leivänpaahtimiin ja autoihin. Kulutuksen merkit ovat maailmamme merkit, ja kulutus todellakin näyttää kietovan ympärilleen lähes kaiken.

Michel Maffesoli (1991, 12-13) on sanonut, että ihmiset kerääntyvät nykyään yhteen melkein mistä syystä tahansa, erilaiset ihmiset eri syistä. Ihmiset tekevät sen ollakseen yhdessä, kommunikoidakseen, kuluttaakseen aikaa, ja kun yhteisö alkaa kyllästyttää, siitä siirrytään toiseen yhteisöön toisenlaisten ihmisten, keskusteluiden ja yhdessäolon pariin. Ajatus tuskin pitää täysin paikkansa käytännön elämää ajatellen, mutta miksei tällaiselle olisi tilaa nykyaikaisessa kaupunkimiljöössä kauppa- ja elokuvakeskuksineen ja katutapahtumineen. Maffesoli (1995, 56-78) korostaa, että tämä kaikki on uutta yhteisöllisyyttä, eräänlaista uusien heimojen aikaa. Se rakentuu sattunnaisten ja valinnanvaraisten kulutus-, harrastus- ja elämäntapa-yhteisöjen varaan. Yhdistäväksi tekijäksi ei tarvita yhteistä maailmankuvaa, samantapaista luokka- tai koulutustaustaa tai samaa sukupuoli. Riittää, kun on joku tekijä, joka saattaa ihmiset yhteen, muodostamaan näitä ajallisesti ja paikallisesti rajattuja ”tässä ja nyt” -yhteisöllisyyksiä. Niissä ihmiset tuntevat olevansa sopusoinnussa toistensa kanssa. He kokevat olevansa osa laajemmasta kokonaisuudesta.

Yhteisön merkitystä yksilölle korostanut Durkheim (1985, 448-491) uskoi, että työnjaon yhä pidemmälle etenevä eriytyminen johtaa, jos asiat hoidetaan kuten ne läntisissä teollisuusmaissa hänen aikanaan hoidettiin, vähitellen tilanteeseen, jossa äärimmäinen edistyksen ihanne saa jopa valtionkin keskittymään pelkästään taloudellisen kasvun edistämiseen ja markkinoiden tukemiseen. Markkinat

puolestaan eivät tue yhteisö rakenteiden säilymistä, sillä ne eivät kykene antamaan ihmiselämälle sopivia kiinteitä jäsenyyksiä. Kun rajoja ja selviä elämää jäsentäviä kehyksiä ei enää ole, on vain markkinat ja valtio toisaalla ja yksilöt toisaalla, yhteiskunta päätyy anomian tilaan. Siinä kaikkia sellaisia perheen ja isänmaan idean kaltaisia yhteisö rakenteita, jotka ovat kaikista perinteisistä sosiaalisista siteistä irronnutta valtiota ja sitä lähellä olevia isoja organisaatioita pienempiä, uhkaa tuho.

Nyt näin ei Maffesolin (1995, 31-47) mukaan käykään. Jotain vanhasta yhteisöllisyydestä on purkautumassa, mutta sen rinnalle nousee tarkoituksetonta kollektiivisuutta. Sosiaalisesta elämästä tulee sarja tunneperäisiä ”läsnäoloja yhdessä”. Läsnäolot purkavat osan modernille tyypillisestä yksilökeskeisyydestä, uskosta talouden ja tekniikan kaikkivoipaisuuteen ja ylipäättään formaalista rationalismista. Samalla ne luovat uutta jokapäiväisille kokemuksille rakentuvaa kollektiivista minuutta ja romantiikan henkeä muistuttavaa, irrationaalista rationaaliseen sekoittavaa symbolista elämäntyyliä. Tässä todellisuudessa on päällekkäisyyksiä ja tyylillisiä ristiriitoja ja vanhan paluuta. Se on siten jotain toista kuin länsimaisen sivilisaation lineaariset, evolutiiviset ja edistysmieliset pyrkimykset.

Modernissa kaikki perustui tarkoille rajoille ja erotteluille. Nykyään, ajan kääntyessä, kaikki on vuorovaikutuksessa ja toistensa seassa. Se näkyy puuskittaisesti, milloin kulutusjuhliissa, milloin uskonnollisissa tilaisuuksissa, urheilutapahtumissa tai hölkän ja laihduttamisinnostuksen tapaisissa ruumiiseen keskittyvissä uudenlaisissa kollektiivisuuden muodoissa. Jos Durkheimin ennustusta yhteisön häviämisestä voidaan nykyään tarkentaa, saman voi tehdä myös Weberin oletukselle kaikkialle tunkeutuvasta formaalista rationalisoitumisesta. Maailmasta ei katoa taikuuks ja lumo, maailmasta ei tule laskuesimerkkiä ja pienimpiä hiukkasiaan myöten järkeistettyä. Käy niin, kuten Thomas Ziehe (1991, 92) sanoo, että lumouksen haihtumiselta haihtuu lumous. Tunteet, elämykset, aistimellisuus ja esteettiset kokemukset tulevat entistä tärkeämmiksi.

Uudet, paljon kulutuksellisia painotuksia sisältävät yhteisömuodot ovat läheisessä suhteessa kulttuuriteolliseen tavaratuotantoon. Varsinkin sähköisen ja kuvallisen viestinnän yleistymisen kyllästä elämää, jopa sen pieniä yksityiskohtia myöten, merkeillä. Tämäkin viestii

siitä, että tavaratuotanto on saanut rinnalleen kiihtyvän merkkien tuotannon – luin jokin aika sitten lehdestä, että McDonaldsin ja Shellin tuotemerkit ovat niin tunnettuja ympäri maapallon, ettei mitään muita merkkejä tiedetä niitä paremmin. Koska kulttuuriteollisuuden tuotteita pyritään mahdollisimmin tehokkaasti levittämään ja myymään markkinoilla, on mahdollista, että kulttuuri tavaroituu ja esineellistyy. Kun jakelukanavat ja jaettavat tuotteet ovat mahdollisimman yhdenmukaisia, sekä jakelu että suurten yleisöjen kerääminen helpottuvat. Jos tuotteen valmistuksessa sovelletaan tiettyjä, kohtalaisen pysyviä vakioita, se saattaa näkyä tuotteen käytön yksiuolotteistumisena. Näin ovat olettaneet monet kulttuuriteollisuuteen kriittisesti suhtautuvat. Stuart Hall (1988, 70-75) kiteyttää päinvastaisesti ajattelevien kannan ja sanoo, että tällaisen kulttuurituotannon englanninkielisyyden ja länsimaisuuden painottumisesta huolimatta on mahdollista, että kulttuuri ei mukaudu yhteen ainoaan ja yhtenäiseen kulttuurimalliin. Tulos saattaa olla paikallisilta koodeiltaan rikasta ja diskursseiltaan varioivaa kulttuuria, jossa erot ja erilaisuudet tunnustetaan ja jossa on mahdollisuuksia herkkyyteen kaikkia merkitseviä ja kiinnostavia erilaisuuksia kohtaan.

Yhteisöllisestä todellisuudesta vaikuttaa tulevan monenlaisten merkkien ja käytäntöjen kohtaamisen tulos. Gianni Vattimo (1989, 16-19) arvelee tämän olevan yhteydessä kokemuksen tavan muutokseen. Kun joukkoviestimet leviävät ja kommunikaatio täyttää yhä suuremman osan todellisuutta, ja kun siihen lisätään merkitysten kuluttaminen, esteettinen kokemus muuntuu korostetun liikkuvaan ja pinnalliseen suuntaan. Mediat ja kulutettavat merkit antavat sisällöilleen notkean ja juoksevan, suorastaan epävakaa luonteen. Asia voidaan esittää myös maanläheisemmin. Gerhard Schulze (1993, 33-91) sanoo, että nykyihminen on aina markkinoilla. Siksi nykyihmisen arkielämästä ja symboleista suuri osa on markkinoiden varassa. Arki estetisoihtuu. Ihmiset etsivät erilaisissa sosiaalisissa miljöissä itselleen mieluisia elämyksiä. Elämyksiin liittyvä tarpeentyydytys ei ole rationaalista eikä edes kovin suunnitelmallista, eikä elämysten tarjontaa ja kulutusta säätele mikään pysyvä, yleinen rakenne. Tarpeentyydytys ei myöskään ole tiettyyn paikkaan sidottua. Tuloksena ovat esteetispainotteiset elämysten ympärille ei-alueellisesti rakentuvat yleisöverkostot.

Schulzen ajatuksia on mahdollista kuvittaa viimeaikaisilla markkinatutkimuksilla, joita mainostoimistot ja muut vastaavat tahot ovat tehneet. Niistä syntyy vaikutelma, että varsinkin läntisessä Euroopassa, Suomi mukaanluettuna, nuorten kaupunkilaisten pääasialliset kulutuskohteet ovat vaatteet ja muu henkilökohtaiseen tyyliin liittyvä, musiikki ja muut kulttuuriteollisuuden tuotteet sekä kahvilat ja pikaruokapaikat. Nämä kaikki ovat tuotteita, joita voi kuluttaa julkisesti ja yhdessä, mutta jotka eivät kuitenkaan edellytä mitään säännönmukaista kokoontumisaikaa ja -paikkaa. Lisäksi ne ovat tuotteita, joiden ympärille voi syntyä uusia, jälkitraditionaaleja yhteisömuotoja ja jotka samalla mahdollistavat yksilöllisyyden ja yksilöiden nopeat kierrot yhteisöistä toisiin. Niihin on myös helppo liittää sellaisia tekijöitä kuin tämänhetkisyys, elämykset, tunteet, symbolit ja miksei tietynasteinen suunnittelemattomuuskin.

Tällainen markkina- ja esteettispainotteinen notkeus saattaa jopa saada aikaan sen, että modernin käänteen yhteiskunnan yhteisöllisyys muokkautuu aivan uudenaikaisiksi tunteiksi. Melkein kaikkialla, missä joukot kerääntyvät yhteen, tunteet ovat intensiivisiä ja suorastaan sellaisia, että niitä melkein voi koskea kädellä. Kuitenkaan yhteisön jäsenet eivät erotu joukosta selvärajaisiksi ja persoonallisiksi subjekteiksi. Siksi tässä yhteisöllisyyden tilassa on jotain, jota voi luonnehtia kulttuuriseksi välimaastoksi (Flax 1991, 116-119; Frosh 1991, 78). Välimaasto on aivan tavallista, arkista. Se liittyy jopa niin tavalliseen ja toistuvaan tekemiseen kuin ostoksilla käyntiin. Samalla siihen kuitenkin latautuu jotain, joka on merkityksellistä juuri siksi, että sen myötä irtaannutaan arkea jäsentävistä säännönmukaisuuksista ja rutiineista. Lisäksi se on omintakeista taantumista ykseyteen, olemista ja ajautumista muiden seassa. Se on kuin päämäärätön liike tavanomaisen elämisen, sulautumisen ja intensiivisten irtiottojen välillä. Se ei myöskään ole kokonaan tietoista ja tarkasti suunniteltua. Pikemminkin se on jotain epämääräisempää ja jotain, jota on vaikea rationalisoida ja pukea sanoiksi.

Lukemisessa, varsinkin sellaisessa joka rakentuu lukijoiden mielikirjoistaan käyttämistä puheenvuoroista, perinteinen yhteisöllisyys on tärkeää. Se on edelleen sellainen elämään jäsenyyksiä luova rakenne, josta lukijat pitävät kiinni. Jonkin verran sitä tarjotaan ratkaisuksi myös Likso-min kertomuksen kriisiytyneelle parisuhteelle, mutta

vaihtoehtoisina tukimuotoina ehdotetaan lisäksi julkisen sektorin asiantuntijajärjestelmiä ja yksilöllistä selviytymistä. Toisaalta kirjojen käytössä on jotain, jonka ympärille muotoutuu löyhähköä yhteisö-rakennetta. Lukijat jonottavat kirjoja kirjastosta, lainaavat niitä toisil-leen ja vaihtavat niistä mielipiteitä. Tämän ohella ne ovat paljon käytet-tyjä lahjaideoita. Esimerkiksi Kalle Päätalon uusin romaani on joka-sykyinen isänpäivälahja. Päätalon romaaneissa kuvatut miljööt ovat myös suosittuja turistikohteita. Ilman tällaista kirjallisuutta jotkut perinteisemmät yhteisöllisyyden piirteet ehkä lakkaisivat vähitellen olemasta, koska niitä ei todennäköisesti enää kannattele kovin moni muukaan tekijä. Menneisyyden rakenteet ovat läsnä nykyajassa, mutta eivät automaattisesti, vaan osittain markkinavälitteisen kulttuuri-tuotannon myötävaikutuksella. Tämä kertoo ainakin sen, kuinka monisyisiä käyttöverkostoja suositulla proosalla saattaa olla, ja sen, että markkinat ja perinteet eivät aina ole ristiriidassa keskenään.

Toinen lukemiseen liittyvä asia, jonka keskustelu ihmisten yhteen-kerääntymisestä nostaa esille, on tunteiden, emootioiden ja koke-musten merkitys. Se, mitä kulutetaan, ei rakennu pelkästään ratio-naalisesti. Yhä tärkeämmäksi tulevat ei-kognitiiviset, elämykselliset tekijät. Suomalainen lukeminen, kun sitä arvioidaan tavallisten luki-joiden kertomusten valossa, kertoo sekin tunteiden tärkeydestä ja vahvasta emotionaalisesta kiinnittymisestä etenkin perheen ja suvun jäseniin sekä kotiseudun ihmisiin. Liksomin oudon kertomuksen vah-va tunteenomainen torjunta kertoo sekin lukemisen elämyksel-lisyydestä. Nämä tavat kertoa lukemisesta eivät kuitenkaan ole suo-ranainen merkki mistään jälkimodernista, tunneperäisestä ”tässä ja nyt” -yhteisöllisyydestä. Paremminkin lukemisesta kerrottu kertoo siitä, kuinka tärkeää lukijoille on kiinnittyä emotionaalisesti ”meihin” ja suhtautua kirjallisuuden myötä eläytyen henkilökohtaisiin koke-muksiin ja muistoihin. Ilmiö ei liene uusi. Varmasti kirjoja on luettu samansuuntaisesti myös ensimmäiseksi moderniksi nimitetyssä teol-lisessa yhteiskunnassa, josta ei ehkä koskaan kehittynytäkään, päin-vastaisista odotuksista huolimatta, laskuesimerkki. Todennäköisesti myöhäinen moderni on tässä tapauksessa vain nostanut esiin ilmiöi-tä, joista teollisessa vaiheessa ei keskusteltu niin paljon kuin nyky-ään, ei ainakaan tieteessä eikä – kirjallisuuskritiikin perusteella ar-vioituna – hyväksi määritellyn taiteen yhteydessä. Vaikka sanat oli-

sivat suomalaisessa kulttuurissa vakava asia ja kirjat kertoisivat totuuden, lukemisen maailmassa on toinenkin puoli. Siinä suhdetta teksteihin mitataan niiden tuottamalla myönteisillä tai kielteisillä elämyksillä, ei pelkästään sillä, kuinka kirjoissa pysytellään totuudessa.

Radoillaan kiertävät yksilöt

Nykyisyys on määritelty myös kansainvälisten virtausten ja yhteyksien yleistymiseksi. Ympäristöriskit ovat maapallon laajuisia, työ- ja rahamarkkinat irtaantuvat kansallisvaltiosta ja jopa maanosistakin, mediavälitteinen symbolituotanto monikansallistuu ja on läsnä joka paikassa. Yhteiskunnalliset suhteet muuttuvat näin yhä abstraktimmiksi ja kylmemmiksi. Mutta samalla intiimit ja persoonalliset asiat sekä lähisuhteet merkityksellistyvät. Aletaan kiinnittää aiempaa enemmän huomiota omaan identiteettiin ja itselle tärkeisiin ihmisiin.

Anthony Giddens (1991, 82-85) listaa neljä sellaista tekijää, jotka ovat lisänneet elämäntyylivalintojen yksilöllistymistä. Ensinnäkin nykyisessä, traditioiden jälkeisessä maailmassa toimiminen edellyttää valintoja, joiden tukena ei enää ole vanhan maailman jäsenystapoja. Toiseksi elämismaailmat ovat pluralisoituneet. Kun sosiaaliset miljööt ennen vanhaan olivat usein lähellä toisiaan, nykyään ne ovat eriytyneet. Kolmas yksilöllistymistä suosiva tekijä on uskomusten kontekstualisoituminen. Valistus ponnisti ajatuksesta, jossa uskottiin universaaliin järkeen ja yleiseen, kaikkia koskevaan sivilisointumiseen. Nykyisessä ajan käänteessä tyypillistä on metodiseen epäilyyn perustuva refleksiviteetti. Yhteenkään auktoriteettiin tai yleispäteväksi väitettyyn totuuteen ei ole pysyvästi uskomista. Neljäs ajalle tyypillinen yksilöllistävä kehityskulku on kokemuksen välittyneisyyttä tukevien käytäntöjen, kuten median, kyky täyttää yksilöiden elämismaailmat miljöillä, joita muuten ei juuri olisi mahdollista kohdata. Yhden sijasta on jälleen mahdollista, tai suorastaan välttämätöntä, tukeutua moneen. Yhdessä kaikki nämä tekijät lisäävät yksilön strategisen elämänsuunnittelun painoarvoa. Tahoja, joka yksin pystyyttää tienviitat, ei ole. Jokainen joutuu pystyttämään ne itse.

Uusimpia tällaisen ajan käänteen maailman kuvaamiseen käytettyjä muotisanoja on detraditionalisaatio. Sillä tarkoitetaan perin-

teiden aseman muuttumista. Perinteet eivät suoranaisesti ole hävinneet, mutta yhä harvempi niistä toimii entisellä logiikalla; toisin sanoen niiltä perätään jatkuvasti eräänlaista diskursiivista oikeutusta olla olemassa. Niitä otetaan käyttöön ja niistä luovutaan silloin kun tarvitaan, niitä muotoillaan ja siirretään kontekstista toiseen. Ihmiset kohtaavatkin usein valintatilanteita, jotka pakottavat etsimään tukea monelta suunnalta. Giddensin (1994, 105) mielestä yksilöt ja yhteisöt voivat pyrkiä ratkaisemaan nämä valintavaikkeudet eri elämänmuotojen ja arvosysteemien välillä monella tavalla. Yksi mahdollisuus on tukeutua vahvaan ja asemaltaan itsestään selvään traditioon, jolla ei ole todellisia uhkia ja jonka perusaineiksilla ei ole totuttu leikkimään. Toinen mahdollisuus on tukeutua käytäntöön, joka ehdottomuudessaan ei edes kommunikoi, tai kommunikoi huonosti, ympäristönsä kanssa ja joka eristäytyy muusta, vihamieliseksikin kokemastaan maailmasta. Esimerkiksi jotkut uskonnolliset tai ainakin uskonnollisina itseään pitävät liikkeet tarjoavat jäsenilleen tiiviin yhteisön ja selkeät identiteettimallit ja ehdottomat auktoriteetit sekä suosivat panssaroitumista oman jäsenkunnan sisään. Kommunikaatiovälineeksi ja valintojen oikeuttamiseksi käyttöön voidaan ottaa myös väkivalta. Päinvastainen ratkaisu on edellyttää jonkin tietyn käytännön puolustajilta sen tarpeellisuuden perustelemista. Tällöin valintoihin jäsenyyksiä luovan kehikon käyttökelpoisuudesta käydään avointa keskustelua muiden vaihtoehtojen puolustajien kanssa, eikä vuorovaikutukselle käännetä selkää. (Emt., 105-106.) Turvallisuutta luovia kehikkoja rakennettaessa on mahdollista kääntyä myös tiukasti omaan itseen. Saattetaan jopa takertua pakonomaisiin, lähes neuroottista käyttäytymistä muistuttaviin toimintoihin. Ne auttavat siivilöimään mahdollisuuksien moninaisuuksista esiin jotakin selkeämpää. Kulutetaan pakonomaisesti, huolehditaan yltiöpäisesti omasta siisteydestä, omistaututaan addiktiivisesti jollekin liikunta- tai muulle harrastukselle.

Usein toistuvat valintatilanteet saattavat ennen pitkää käydyä uuvuttaviksi. On joka kerta erikseen mietittävä, mikä horisonteista olisi valintahetkellä käyttökelpoisin. Työyhteisö, perhe, ystävät ja muut läheiset auttavat, jos sellaisia on, mutta aina heitäkään ei ole tai heidän neuvokkuutensa ei riitä. Asiantuntijat ovat rientäneet täyttämään tyhjiötä. On syntynyt lukuisa määrä eksperttisysteemeitä omine teknisine ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvine tietomuotoineen, varsinainen

eksperttiuden pluralismi (Giddens 1991, 18-19). Joka lähtöön löytyy asiantuntijoita, jotka vakuuttavat tietämyksensä auttavan juuri käsillä olevaan päätöskyvyttömyyden vaivaan. Työllisyyden uskotaan muutenkin siirtyvän yhä enemmän tavaratuotannosta ja suorittavasta työstä palveluelinkeinoihin ja asiantuntijatyöhön, ja perinteisestä tavaratuotannosta oletetaan tulevan alistettu tekijä suhteessa informaatio- ja viestintärakenteisiin ja informaationaalisten tavaroiden tuotantoon (Lash 1994, 129-130). Tämä kaikki kertoo intellektuaalisesta murroksesta, jossa lainsäätäjät muuntuvat vähitellen tulkitsijoiksi: on yhä enemmän eräänlaisia paikallisia tulkitsijoita, pienimuotoisten tietomuotojen ja traditioiden luojia, joilla ei ole mahdollisuuksia uskotella edustavansa kaikkien kokemusta ja yleistä tietoa. Lukemisen maisemaihanteissa tästä kirjosta esiintyvät konsultteina yleensä joko sukulaiset, ystävät ja muut läheiset, tai sitten hyvinvointisektorilla työskentelevät asiantuntijat. Näistä muotoutuu lopulta melko kokonaisvaltainen ja yhteisesti jaettu hyvän elämän horisontti, ikään kuin sekoitus esiteollista ja teollista merkitysjärjestelmää. Vain nuorista lukijoista ja oudosta tekstistä muotoutuu sellainen yksilöllistävä yhdistelmä, jossa siteet perinteisiin löystyvät.

Kyse on myös rationalismin kriisistä. Valistushenkiset ideat kehityksen ennustettavuudesta, jatkuvasta sivilisoitumisesta, taloudellisesta ja hyvinvoinnin kasvusta ovat joutuneet sopeutumaan tilaan, jossa ne ovat diskursseja diskurssien joukossa. Niiden kyky selittää ja ennustaa on osoittautunut yllättävän haavoittuvaksi. Ne voivat hetkittäin ja paikoitellen toimia hyvin, mutta niiden anti on vähäisempi varsinkin silloin, kun kyseessä ovat laaja-alaiset ja pitkäikäisiksi tarkoitetut todellisuustulkinnat. Luonnollisesti vaihtoehdoraatioiteetit lisäävät entisestään ihmisten mahdollisuuksia tehdä erilaisia tulkintoja itsestään ja siitä todellisuudesta, jossa he elävät.

Detraditionalisaatio, eksperttiuden nousu ja tulkintajärjestelmien kirjat ovat koko ajan läsnä identiteettien muotoutumisessa ja jatkuvuudessa. Viime kädessä yksilö on itse vastuussa siitä, että hän rakentaa elämästään kokonaisuuden, jolla on vähintään jonkinlaiselle kiinteydelle ja loogisuudelle sekä menneisyys–nykyisyys–tulevaisuus-akselistolle perustuva narratiivinen rakenne. Koska sellaiset itsestään selvät institutionaaliset prosessit puuttuvat, jotka välittäisivät siirtymiä elämänkaaren paikoista toisiin ja jotka petaisivat identiteet-

tien pysyvyyden koherenttina jatkumona, yksilö joutuu usein, kuten Giddens (1991, 72-80) toteaa, menemään siirtymistä läpi omin avuin. Neuvoja voi kysellä, mutta vastuu on loppujen lopuksi kuitenkin yksilön itsensä. Yksilö joutuu reflektoimaan ja koko ajan tarkkailemaan elämänkaarensa eri vaiheita ja harrastamaan kaikkialle tunkeutuvaa itsekuulustelua sen suhteen, mitä on meneillään.

En tosin painottaisi, aivan yhtä paljon kuin Giddens, tiedostamista ja reflektiota. Itsetematisointimahdollisuudet ja tulkintahorisontit ovat saattaneet laajentua, mutta narratiivin ylläpitämisessä on varmasti mukana paljon tiedostamatonta, torjuntaa, katkoksia, reflektoimattomia rutiineita ja sellaisia vahvoja elämyksiä, jotka tekevät radasta kaikkea muuta kuin rationaalisen. Esimerkiksi lukijoiden sisäänmenostrategiat teksteihin ja muutkin tavat luonnollistaa luke- maansa voivat sisältää milloin torjuntaa, milloin voimakkaita kielteisiä tunteita, milloin etäännyttämistä, milloin vahvasti läsnäolevia elämyksiä ja ruumiintuntemuksia. Tekstien myötä saatetaan myös pitää monesta perinteestä kiinni tavalla, jota on keinotekoista nimittää kognitiivispainotteiseksi itsereflektioksi ja monitulkintaisuudeksi.

Tällaisissa konteksteissa oletetaan usein, että identiteettejä työstetään jatkuvasti. Niitä tulkitaan ja kuvataan erilaisissa kulttuuri- tuotteissa, teksteissä ja vuorovaikutusverkostoissa, mutta ihmiset osaavat itseään rakentaessaan myös itse hyödyntää näitä tuotteita ja tilanteita. Tämä ei tarkoita, että yksilöt olisivat pelkästään joustavia, hajakeskitettyjä, ristiriitaisten tulkintakokoelmien ja tiedostamatomien, ei-rationaalisten voimien etäispäätteitä. Läsnä on tietenkin myös paljon jatkuvuutta luovia (teollisia) rakenteita, kuten lukemisen maisemaihanteista käy hyvin ilmi. Kaikki nämä ovat tekijöitä, jotka ovat muutakin kuin pelkkiä heterogeenisiä ja alati muuntuvia kielellisiä merkkejä ja representaatioita, vaikka näidenkin tekijöiden luonne saattaa muuntua ja rajat elää.

Kun valintojen mahdollisuus elämäntyöliien suhteen kasvaa, kun oman elämänsuunnitelman merkitys lisääntyy ja kun henkilökohtaiset, yksilölliset biografiat tulevat aiempaa tärkeämmiksi, voi syntyä kirjava joukko erilaisia identiteettityöhön kytköksissä olevia mahdollisuushorisontteja ja etsintäliikkeitä. Mahdollisuushorisonttien ryhmään voidaan Thomas Ziehen (1991, 117-122) tavoin lukea esimerkiksi refleksiviteetti ja muovailtavuus. Edellisellä tarkoitetaan lähinnä

symbolimaailman leviämisen myötä lisääntyviä itsetematisointimahdollisuuksia. Ideaalitapauksessa ihmiset voivat videokameran lailla tarkkailla ja tematisoida itseään. Jälkimmäisessä on kysymys elämänalueiden ja itsen muovailtavuudesta, problematisoinnista ja ehkä muuttamisestakin. Asiat voisivat olla toisinkin, välttämättä ei tarvitse tehdä kuten ennen. Kaiken työstämisellä on vaihtoehtonsa, eikä kokemusta enää hallitse perinteiseen auktoriteettivetoiseen yhteiskuntaan sidoksissa ollut huoli liian pitkälle menevästä tarpeentyödytyksestä. Nykyisessä kokemushorisontissa ei haluta liikaa, vaan saatutetaan liian vähän.

Entä mitä etsitään? Läheisyyttä, varmuutta, intensiteettejä (emt., 126-129). Pyrkimys välttää kylmyyttä ja sitä huokuvia objektiivioivia yhteiskunnallisia suhteita sekä pyrkimys satsata läheisyyteen ja aitousuuteen kuuluvat ajan ilmiöihin: läheiset ystävyysuhteet, itseilmaisuuden tarve ja autenttiset kokemukset saavat lisää huomiota osakseen. Varmuuden etsintä taas liittyy elämän mielekkyyden ja merkityksellömyyden pelkoon. Etsitään tukevaa pohjaa elämälle. Tähän rakoon iskevät muun muassa uudet uskonnolliset liikkeet, vihreän liikkeen äärimuodot ja poliittiset ääriliikkeet. Varmuus pohjaa siis aivan yhtä hyvin tunteisiin, emootioihin ja elämyksiin kuin suunnitelmallisuuteen ja järkeen. Filosofian nousu, henkisistä asioista kiinnostuminen, halu pohtia eettisiä kysymyksiä – ne ovat kaikki tätä. Piirteitä näistä kahdesta etsintäliikkeestä löytyy helposti myös lukemisen maisemaihanteista. Ne eivät tietenkään ole uusia ilmiöitä, mutta saattaa olla, että maisemaihanteet elävät edelleen osin juuri siksi, että lukijat voivat niiden avulla luoda elämälleen sellaista kehikkoa, jota ulkoiset olosuhteet muuten eivät loisi. Toisaalta niiden olemassaololle on tilaus maailmassa, jossa oman henkilökohtaisen kokemuksen ja elämänhistorian tärkeys sekä yksilölliset elämismaailmat haastavat persoonattomat, kaikenkattavat teolliset rationaliteetit. Sitten on kolmas vaihtoehto, todellisuuden, elämäntapojen ja identiteettien intensiivinen estetisointi ja radikaalien ratkaisujen etsiminen. Tämä etsintäliike on nykyaikaistakin nykyaikaisempi. Syntyy kulutuksen, kulttuuriteollisuuden ja katujulkisuuksien varaan rakentuvia löyhiä jälkitraditionaalisia yhteisömuotoja, joiden cogito on baumanilainen ”minut nähdään, olen olemassa”. Niiden imu perustuu niiden kykyyn käyttää hyväkseen ihmisten mielikuvitusta ja symbolimaailmaa. Ehkä

tällaiset intensiteetit eivät kovin helposti artikuloidu tekstien välityksellä, eikä niillä siksi ole tilaa lukemisen kentillä.

Kun perinteiden jälkeen tulee uusia perinteitä, vanhoja otetaan tarvittaessa käyttöön, osin uusin merkityksin, ja kaikkeen lisätään henkilökohtaisia irtiottoja, rutiineita ja addiktioita, ja kun lisäksi mikkään, mihin ollaan turvauduttu, ei välttämättä yksin enää riitä, suunnitelmallisuuden ja pysyvyyden ajat identiteettityössä lienevät ohii. Toimintaa ohjaavat logiikat saattavat vaihdella eri kentillä hyvinkin paljon, ja ajalliset muuntelut ovat yleisiä: tänään ja tässä irtiotot, huomenna ja siellä sulautuminen ja taantuminen. Monitulkintaisuutta ja joustoja tulee yksilöiden sisään, ja niitä kulkeutuu hänen mukanaan elämismaailmasta toiseen, jopa konteksteihin, jonne ei eivät alun alkaen ole kuuluneet. Samalla kertaa käytössä on kuitenkin laajasti jaettu ja kauan sitten vakiintuneita hyvän elämän mittareita. Kirjallisuuden maisemaihanteet osoittavat, että ne ovat ajan käännteessäkin olennainen ja tärkeä osa ihmisten elämää.

Lukija luo uuden maiseman

Liksommin kertomuksen ympärille rakennetun tutkimusasetelman kolmannessa esseessä annetaan mahdollisuus kirjoittaa tarinalle uusi loppu. Osallistuvat saavat itse päättää, mistä kohdasta tarinaa uudelleenkirjoittamisen aloittavat. Perusasetelman voi jättää ennalleen tai pyrkiä muuttamaan tapahtumien kulkua. Lukijasta tulee kirjailija, joka saa muotoilla maailman mieleisekseen.

Lukijat – tässä yhteydessä voi yhtä hyvin puhua lukijoista kirjailijoina – keskittyvät avioliittoon. Perusasetelma on sen pelastaminen tai purkaminen. Kaksi kolmesta aikuisesta ja kolme neljästä nuoresta erottaa parin. Aikuisten enemmistö antaa tämän tapahtua rauhanomaisesti ja nuorten enemmistö tapon tai muun väkivallan myötä. Joko parisuhde on lukijoiden mielestä niin pielessä, ettei sitä kannata pitkittää, tai sitten, varsinkin nuorille tyypillisten yksilöivien painotusten valossa, tällainen yhdessäolon muoto ei enää, niiltä osin kuin voidaan puhua teollisen jälkeisestä luokitusten maailmasta, ole niin luonnollinen ja itsestään selvä, etteikö sen tässä tapauksessa voisi antaa rapautua. Sekin on mahdollista, että nuoret ovat aikuisia uskollisempia

kertomuksen konvention toteuttamiselle; tappo kuuluu lajityyppiin.

Vajaa kolmannes kirjailijoista keksii tarinalle sellaisen lopun, jossa avioliitto säilyy. Erotarinoissa myötäillään alkuperäisen kertomuksen tapahtumia, mutta parisuhteen pelastaminen vaatii kirjoittajalta muuta. Osa jättää silti tunnelmat ja henkilöt ennalleen. Mikään ei muutu, mutta erotakaan ei osata. Tavanomaisempi ratkaisu on rakentaa kehityskertomus, jossa toimijat parantavat tapansa. Avainteot ovat miehen ryhdistäytyminen, esimerkiksi töihinmeno, naisen yritys ymmärtää ja kuunnella, ja puolisoiden halukkuus parantaa välejä keskustelemalla.

Nuoret vastaajat ovat, kuten aiemmin, yksilöpainotteisempia kuin vanhemmat kollegansa. Pelastus lähtee ihmisistä itsestään. He ottavat itseään niskasta kiinni. Mies lopettaa kotona lojumisen ja reipastuu, nainen oppii ottamaan muidenkin mielipiteet huomioon. Muuta tai muita ei juuri tarvita. Aikuiset luovat tarinoihinsa uusia ihmisiä. He luottavat psykokulttuuriin, kuten aiemmin. Pari opettelee puhumaan tai turvautuu keskustelutaitoihin ystäviin ja ammattiauttajiin, jotka saavat hädässä eläneen parin tulemaan paremmin toimeen. Pelastus voi lähteä myös työstä ja harrastuksista, mutta ennen kaikkea ratkaisu on kommunikaatio ja ymmärtäminen, käynnistäjinä pari itse, ystävä tai ihmissuhdekysymysten käsittelyn ammattilainen. ”Ei me ihan kaksistaan saatu kaikkea kondikseen, käytiin keskustelemassa jollakin terapeutilla. Mutta sanonpa että kyllä kannatti.”

Eksperttityden käytössä henkilöiden ja ihmissuhteiden tilanvaihdosten tienviittoina ei ole nykyään mitään yllättävää. Ennen perinteet ja institutionalisoidut riitit auttoivat elämää soljumaan tiettyjen ennalta asetettujen kanavien läpi. Apua on tullut myös yhteisöltä, johon siirtyjä on kuulunut. Mutta nykyään nämä tahot eivät ole niin vakaita ja itsestään selviä kuin ennen. Valintatilanteita on kuitenkin tullut lisää. Jäljellä on yksi keino. Jos siirtymäriiteistä ja auttajista on pulaa ja valintapakot ja positioiden vaihdokset alkavat uuvuttaa, aina voi kysyä neuvoa asiantuntijalta. Liksomin kertomuksen lukijat neuvovat tarinan henkilöitä turvautumaan nimenomaan psykokulttuurin kentän spesialisteihin, psykiatreihin ja psykologeihin, ja kentälle ominaisen tietomuodon ytimeen, kommunikaatioon. Tietenkin saman voi hoitaa ilman asiantuntijoita. Riittää, kun keskustellaan ja ymmärretään toista. Nuoret uskovat, ettei tällaistaakaan välttämättä tarvita.

Riittää, kun ottaa itseään niskasta kiinni. Aikuiset lukijat tuntuvat sen sijaan mieluummin turvautuvan asiantuntijoihin ja keskusteluun.

Suomalaisten suosikkikirjallisuuden maisemissa ja ehkä kulttuurimme ideaalimaisemissa laajemminkin luonteva ratkaisu kriisitilanteessa on ollut ulkokulttuurisen vyöhykkeen yhteisö – mikäli tällaisessa maailmassa mitään aviokriisiä olisi päässyt syntymäänkään. Modernin käänteessä, jos sille annetaan Lixsomin kuvaaman maailman piirteitä, yhteisön rinnalle, tai edelle, tulevat yksilöiden oma vastuu ja asiantuntijat. Outo teksti ei luonnollistu lukukelpoiseksi tukeutumalla vanhaan. Paluuta menneeseen, reunavyöhykkeelle, ehdottavat harvat. Sosiaalityöntekijöiden joukosta yksi keksii yhdistää perinteiset ja hyvinvointivaltion luokittelujärjestelmät: ”Matkustimme mummon mökille. (...) Menin kotiaavustajakurssille. Aviomies perusti perhekodin.” Mutta sitten on vastauksia, joissa perinteet eivät ratkaise mitään ja joissa maailma kulttuurin sisäisen maiseman ulkopuolella on uhkaava. Lukiolaistyttö mieltää ulkokulttuurisen vyöhykkeen uhkaksi, pysyttelee yksilössä ja tekee Lixsomin maailmasta normaalin: ”No poika pääs jollekin maatilalle töihin, mutta se ei ehtinyt olla siellä kun viikon kun tilan pahamaineisin sonni tallo sen kuo-
liaaksi. Tyttö suri jonkin aikaa, mutta jatkoi sitten normaalia elämää.”

KIRJALLISUUS

- Ackroyd, Peter (1989) *Chatterton*. Helsinki: Otava.
- Adorno, Theodor (1938) "Über den Fetischcharacter in der Musik und die Regression des Hörens." *Zeitschrift für Sozialforschung*. Jahrgang 7, s. 321-356.
- Adorno, Theodor (1941) "On popular music." *Zeitschrift für Sozialforschung*. Jahrgang 9, s. 17-48.
- Adorno, Theodor (1986) *Aesthetic theory*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Aglietta, Michel (1979) *A theory of capitalist regulation*. London: NLB.
- Ahponen, Pirkkoliisa (1991) *Kulttuuripolitiikka ja sen representaatiot. Tutkimus ylevän maallistumisesta*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 13. Joensuu.
- Aittola, Tapio ja Poikkeus, Anna-Maija (1987) "Opiskelijakulttuuria etsimässä. Tutkimustietoa opiskelijoiden kulttuuriharrastuksista." *Kulttuuri-tutkimus* 4:3, s. 11-24.
- Alapuro, Risto (1985) "Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan." Teoksessa *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*, s. 36-100. Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sanlund. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Alapuro, Risto (1987) "Abortive Revolution, Precarious Independence and the Reaction of the Intellectuals: Finland 1918-1939." Paper prepared for the conference *European Unity in Context: Problems and Perspectives in the Interwar Period*. University of Hull, 29 September - 2 October.
- Alapuro, Risto (1988a) *State and revolution in Finland*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Alapuro, Risto (1988b) "Suomalainen Bourdieu ja Musta leski." *Sosiologia* 25:1, s. 3-7.

- Alapuro, Risto ja Stenius, Henrik (1989) "Kansanliikkeet loivat kansakunnan." Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, s. 8-49. 2.painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alasuutari, Pertti (1985) "Merkitysten erittely kulturalismissa." *Sosiologia* 22:2, s. 119-124.
- Alasuutari, Pertti (1989) *Erinomaista, rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Alasuutari, Pertti (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti (1996) *Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994*. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti (1997) Kulttuuripääoma summamuuttujan valossa. *Sosiologia* 34:1, s. 3-14.
- Alexander, Jeffrey C. (1988a) "Culture and political crisis: 'Watergate' and Durkheimian sociology." Teoksessa Jeffrey C. Alexander (toim.), *Durkheimian sociology: cultural studies*, s.187-224. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alexander, Jeffrey C. (1988b) "Introduction: Durkheimian sociology and cultural studies today." Teoksessa Jeffrey C. Alexander (toim.), *Durkheimian sociology: cultural studies*, s. 1-21. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allardt, Erik (1988) "Yhteiskuntamuoto ja kansallisvaltio." Teoksessa Katarina Eskola ja Erkki Vainikkala (toim.), *Maailmankulttuurin äärellä*, s. 15-33. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 11. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Allardt, Erik (1989) "Yhteiskuntamuoto ja yleisradiotoiminta." Teoksessa Kalle Heikkinen (toim.), *Elämää kuvavirrassa. Televisio suomalaisissa elämäntavoissa*, s. 185-200. Helsinki: Tammi.
- Althusser, Louis (1984) *Ideologiset valtiokoneistot*. Tampere: Kansankulttuuri ja Vastapaino.
- Anderson, Benedict (1989) *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Arminen, Ilkka (1989) "Julkiisuus ja sen itseymmärrys modernin jälkeen. Juhannustansseista Jumalan teatteriin." *Sosiologia* 26:1, s. 21-34.
- Auster, Paul (1988) *Lasikaupunki*. Helsinki: Tammi.
- Ayer, A.J. (1968) "Can there be a private language?" Teoksessa George Pitcher (toim.), *Wittgenstein. The Philosophical Investigation*, s. 251-266. New York: University of Notre Dame Press.
- Baudrillard, Jean (1982) *Der symbolische Tausch und der Tod*. München: Matthes & Seitz Verlag.

- Bauman, Zygmunt (1992) *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Beck, Ulrich (1994) "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization." Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash, *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, s. 1-55. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1995) "Eigenes Leben." Teoksessa U. Beck, W. Vossenkuhl, U. E. Ziegler (toim.), *Eigenes Leben*, s. 9-15. München: C.H. Beck Verlag.
- Benjamin, Walter (1989a) "Pieni valokuvauksen historia." Teoksessa Walter Benjamin, *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiaista ja pelastuksesta*, s. 119-137. Toimittaneet Markku Koski, Keijo Rahkonen ja Esa Sironen. Jyväskylä: Kansan Sivistystyön Liitto, Tutkijaliitto.
- Benjamin, Walter (1989b) "Taideteos teknisen uusinnettavuutensa aika-kaudella." Teoksessa Walter Benjamin, *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiaista ja pelastuksesta*, s. 139-173. Toimittaneet Markku Koski, Keijo Rahkonen ja Esa Sironen. Jyväskylä: Kansan Sivistystyön Liitto, Tutkijaliitto.
- Bennett, Tony ja Woollacott, Janet (1987) *Bond and beyond. The political career of a popular hero*. Basingstoke: Macmillan.
- Benvenuto, Bice ja Kennedy, Roger (1988) *The works of Jacques Lacan. An introduction*. London: Free Association Books.
- Berger, Peter ja Luckmann, Thomas (1979) *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Berman, Marshall (1983) *All that is solid melts into air. The experience of modernity*. London: Verso.
- Billig, Michael (1995) *Banal nationalism*. London: Sage Publications.
- Bisztray, Georg (1978) *Marxist models of literary realism*. New York: Columbia University Press.
- Bordo, Susan (1986) "The Cartesian masculinization of thought." *Signs* 11:3, s. 439-456.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a theory of practice*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1983) "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital." *Soziale Welt*, Sonderband 2, s. 183-198.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (1985) "Mutta kuka on luonut luovan työn tekijät?" Teoksessa Pierre Bourdieu, *Sosiologian kysymyksiä*, s. 177-188. Tampere: Vastapaino.

- Bourdieu, Pierre (1986) "Produktionen av tro." Teoksessa Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, s. 147-236. Toim. Donald Broady & Mikael Palme. Stockholm: Salamander.
- Bourdieu, Pierre (1990) *In other words. Essays towards a reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre ja Wacquant, Loic J.D. (1995) *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Braidotti, Rosi (1991) *Patterns of dissonance. A study of women in contemporary philosophy*. Cambridge: Polity Press.
- Calhoun, Craig (1995) *Critical Social Theory*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Campbell, Colin (1989) *The romantic ethic and the spirit of modern consumerism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Connerton, Paul (1994) *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culler, Jonathan (1978) *Structuralist poetics. Structuralism, linguistics and the study of literature*. New York: Cornell University Press.
- Descartes, René (1956) *Teoksia ja kirjeitä*. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Durkheim, Emile (1980) *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Helsinki: Tammi.
- Durkheim, Emile (1985) *Itsemurha*. Helsinki: Tammi.
- Eagleton, Terry (1983) *Literary theory. An introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Eagleton, Terry (1991) *Kirjallisuusteoria. Johdatus*. Tampere: Vastapaino.
- Edwards, John (1988) *Language, society and identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elias, Norbert (1976) *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Erster Band. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Eskelinen, Markku ja Lehtola, Jyrki (1987) *Jälkisanat. Sianhoito-opas*. Helsinki: WSOY.
- Eskola, Katarina (1987) "Nyky-suomalaisien suuret kertomukset." Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.), *Kieli, kertomus, kulttuuri*, s. 134-154. Helsinki: Gaudeamus.
- Eskola, Katarina (1988) "Kaanon ja karyatidit. Miehet ja naiset kirjallisuuden instituutiossa." *Sociologia* 25:1, s. 8-15.
- Eskola, Katarina (1989) "Reading life through literature / literature through life." Teoksessa Erkki Vainikkala ja Katarina Eskola (toim.), *Literature as communication*, s. 180-201. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 18. Jyväskylän yliopisto.

- Eskola, Katarina (1990) *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, Katarina (1993) "Kirjojen lukeminen." Teoksessa Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.), *Arjen kulttuuria. Vapaa-aika ja kulttuuriharrastukset vuosina 1981 ja 1991*, s. 21-39. Helsinki: Tilastokeskus.
- Eskola, Katarina (1996) "Nainen, mies ja fileerausveitsi." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?*, s. 49-78. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- Eskola, Katarina, Jokinen, Kimmo ja Vainikkala, Erkki (1992) *Literature and the new state of culture*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 34. Jyväskylän yliopisto.
- Eskola, Katarina ja Linko, Maarja (1986) *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieläinten ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki: Tammi.
- Fairclough, Norman (1993) *Discourse and social change*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Felman, Shoshana (1987) *Jacques Lacan and the adventure of insight. Psychoanalysis in contemporary culture*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Flax, Jane (1990) "Postmodernism and gender relations in feminist theory." Teoksessa Nancy Fraser & Linda J. Nicholson (toim.), *Feminism/Postmodernism*, s. 39-62. New York, London: Routledge.
- Flax, Jane (1991) *Thinking fragments. Psychoanalysis, feminism, and postmodernism in the contemporary west*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Frazer, Elizabeth (1987) "Teenage girls reading Jackie." *Media, Culture & Society* 9:4, s. 407-425.
- Freund, Elizabeth (1987) *The return of reader. Reader-response criticism*. London, New York: Methuen.
- Frisby, David & Sayer, Derek (1986) *Society*. New York, London: Ellis Horwood Limited & Tavistock Publications.
- Frosh, Stephen (1991) *Identity crisis. Modernity, psychoanalysis, and the self*. London: MacMillan.
- Geertz, Clifford (1973) *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1994) "Living in a post-traditional society." Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash, *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, s. 56-109. Cambridge: Polity Press.

- Gronow, Jukka (1990) "Mitä on hyvä maku?" *Sosiologia* 27:2, s. 95-107.
- Grosz, Elizabeth (1991) *Jacques Lacan. A feminist introduction*. London, New York: Routledge.
- Grundberg, Iréne (1989) "Moderna och postmoderna medieformer? En jämförelse mellan populärlitteratur och musikvideo." Teoksessa Johan Fornäs, Hillevi Ganetz & Tove Holmqvist (toim.), *Tecken i tiden. Sju texter om ungdomskultur*, s. 121-138. Stockholm/Stehag: Symposion Bokförlag.
- Habermas, Jürgen (1982) *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1986a) "Moderni – keskeneräinen projekti." Teoksessa Jussi Kotkavirta ja Esa Sironen (toim.), *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*, s. 95-113. Tutkijaliiton julkaisusarja 44. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Habermas, Jürgen (1986b) *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Darmstadt: Luchterhand Verlag.
- Hall, Stuart (1984) "Encoding/decoding." Teoksessa Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe & Paul Willis (toim.), *Culture, media, language*, s. 128-138. London: Hutchinson.
- Hall, Stuart (1988) "Kulttuuritaistelu ja vastarinta." Teoksessa Katarina Eskola ja Erkki Vainikkala (toim.), *Maailmankulttuurin äärellä*, s. 68-86. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 11. Jyväskylän yliopisto.
- Hall, Stuart (1992) *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- Hansson, Gunnar (1987) "Läsning av populärfiktion." Teoksessa Ulla Carlsson (toim.), *Forskning om populärkultur*, s. 129-135. Göteborg: Nordicom.
- Harris, Roy (1988) *Language, Saussure and Wittgenstein. How to play games with words*. London: Routledge.
- Harvey, David (1990) *The condition of postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heinämaa, Sara (1996) *Ele, tyylä ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuoliälyksymykselle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Herkman, Juha, Jokinen, Arto ja Lehtimäki Markku (1995) "Vanhan Aatamin uudet vaatteen?" Teoksessa Mikko Lehtonen (toim.), *Aatamin puvussa*, s. 13-26. Yleinen kirjallisuustiede. Julkaisuja 28. Tampereen yliopisto.
- Hertzberg, Lars (1989) "Yhteisön tärkeys Wittgensteinin myöhäisajattelussa." *Tiede & Edistys* 14:3, s. 219-222.
- Hietala, Veijo (1987) "Näkekö videon valossa lukea? Tutkimus opiskelijoiden luku- ja katselutottumuksista." *Kulttuuritutkimus* 4:1, s. 27-31.

- Hintikka, Merrill B. ja Hintikka, Jaakko (1986) *Investigating Wittgenstein*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hirsch, Paul M. (1972) "Processing Fads and Fashions: An Organization-Set Analysis of Cultural Industry Systems." *American Journal of Sociology* 77:4, s. 639-659.
- Hobbes, Thomas (1979) *Leviathan*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hoikkala, Tommi (1993) *Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit*. Helsinki: Gaudeamus.
- Horkheimer, Max ja Adorno, Theodor (1982) *Dialectic of Enlightenment*. New York: Continuum.
- Houston, R.A. (1988) *Literacy in early modern Europe. Culture and education 1500-1800*. London, New York: Longman.
- Huotelin, Hannu (1996) "Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen." Teoksessa Ari Antikainen ja Hannu Huotelin (toim.), *Oppiminen ja elämänhistoria*, s. 13-42. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- Hurri, Merja (1983) *Kulttuuriosasto. Neljän puoluelehden ja yhden sitoutumattoman päivälehdien kulttuuriosastojen sisältö ja kehitys*. Julkaise-maton lisensiaattityö. Helsingin yliopisto.
- Ilmonen, Kaj (1996) *Uudet ja vanhat liikkeet*. Artikkelikäsikirjoitus.
- Jameson, Fredric (1986) "Postmodernismi eli kulttuurin logiikka myöhäis-kapitalismissa." Teoksessa Jussi Kotkavirta ja Esa Sironen (toim.), *Moderni/Postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*, s. 227-279. Tutkijaliiton julkaisusarja 44. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Jokinen, Kimmo (1987) *Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat. Lukijoiden ja kriitikoiden kirjallisuus suuren muuton jälkeisessä Suomessa*. Nyky-kulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 5. Jyväskylän yliopisto.
- Jokinen, Kimmo (1988) *Arvostelijat. Suomalaiset kriitikot ja heidän työn-sä*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 12. Jyväskylän yliopisto.
- Jokinen, Kimmo (1989) "Lukijalle ei saa valehdella. Totuudellisuuden vaatimus yhdistää suomalaista lukemiskulttuuria." Teoksessa Markku Ihonen (toim.), *Kirjallisuuden kentillä. Kirjoituksia kirjallisuuden sosiologi-asta ja reseptiosta*, s. 33-61. Acta Universitatis Tamperensis, ser A, vol 270. Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi ja Suoninen, Eero (1993) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (1987) *Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organi-saatiomuotojen synty ja yleistyminen*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (1992) *Hyvinvointivaltio käännekohtassa*. Tampere: Vas-tapaino.

- Karisto, Antti (1988) "Liikunta ja elämäntyyli." Teoksessa Esa Sironen (toim.), *Uuteen liikuntakulttuuriin*, s. 43-74. Tampere: Vastapaino.
- Kasvio, Antti (1994) *Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaunistama, Pekka (1995) "Mennyt ja me. Historialliset kertomukset ja kansallinen identiteetti." *Kulttuuritutkimus* 12:3, s. 3-14.
- Kauranen, Anja (1991) "Mutsi was here." Teoksessa Sinikka Nopola (toim.), *Äiti tuu ikkunaan. Äitiys – elämä vai kohtalo?*, s.117-126. Porvoo-Helsinki-Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kausch, Michael (1988) *Kulturindustrie und Populärkultur. Kritische Theorie der Massenmedien*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Kivivuori, Janne (1992) *Psykokulttuuri*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kohl, Stephan (1977) *Realismus: Theorie und Geschichte*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Kortteinen, Matti (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koskimaa, Raine (1996a) "Miksi ja miten? Rosa Liksomien kertomuksen vastaanottoa koskevan tutkimuksen aineisto ja toteutus." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?*, s. 247-255. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- Koskimaa, Raine (1996b) "Yksi juoni, monta tavallista tarinaa." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?*, s. 175-201. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- Kovala, Urpo (1994) "Kieli ja kulttuurin muutos." Teoksessa *Uusi aika. Kirjoituksia nykykulttuurista ja aikakauden luonteesta*, s. 93-113. Toimittaneet nykykulttuurin tutkimusyksikön tutkijat. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 41. Jyväskylän yliopisto.
- Kristeva, Julia (1992) "The System and the Speaking Subject." Teoksessa Toril Moi (toim.), *The Kristeva reader*, s. 24-33. Oxford: Blackwell.
- Kurkela, Vesa (1989) *Musiikkifolklorismi ja järjestökulttuuri. Kansanmusiikin ideologinen ja taiteellinen hyödyntäminen suomalaisissa musiikki- ja nuorisojärjestöissä*. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 3. Jyväskylä, Helsinki.
- Kusch, Martin (1988) "Merkki vai kuva – Husserl, Heidegger ja Gadamer kielen ja maailman suhteesta." Teoksessa Martin Kusch ja Jaakko Hintikka, *Kieli ja maailma*, s. 9-122. Oulu: Pohjoinen.

- Lacan, Jacques (1982) *Écrits. A selection*. London: Tavistock Publications Limited.
- Lasch, Christopher (1984) *The minimal self. Psychic survival in troubled times*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Lash, Scott (1994) "Reflexivity and its Doubles: Structure, Aesthetics, Community." Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash, *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, s. 110-173. Cambridge: Polity Press.
- Latour, Bruno (1988) "The politics of explanation: an alternative." Teoksessa Steve Woolgar (toim.), *Knowledge and reflexivity. New frontiers in the sociology of knowledge*, s. 155-176. Bristol: Sage.
- de Lauretis, Theresa (1987a) *Alice doesn't. Feminism, semiotics, and cinema*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: MacMillan Press.
- de Lauretis, Theresa (1987b) *Technologies of gender. Essays on theory, film, and fiction*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Leino, Pertti (1987) "Kieli ja maailman hahmottaminen." Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.), *Kieli, kertomus, kulttuuri*, s. 26-51. Helsinki: Gaudeamus.
- Leithäuser, Thomas ja Volmerg, Birgit (1988) *Psychoanalyse in der Sozialforschung*. Opladen: Westdeutscher.
- Leppänen, Sirpa (1996) "Kysymys vastauksenantajana." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?*, s. 81-121. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- Lévi-Strauss, Claude (1966) *The savage mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1967) *Structural anthropology*. New York: Anchor Books.
- Linko, Maaria (1997) "Laila Hietamiehen teokset voimanlähteenä." Teoksessa K. Eskola & E. Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto*, s. 171-197. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylän yliopisto.
- Locke, John (1959) *An essey concerning human understanding*. Vol 1. New York: Dover.
- Lovell, Terry (1987) *Consuming fiction*. London: Verso.
- Lotman, Juri (1989) *Merkkien maailma. Kirjoitelmia semiotiikasta*. Helsinki: SN-kirjat.
- Luostarinen, Heikki (1997) "Kamppailu kansankuvasta." *Alkoholipoliitika* 62:1, s. 54-58.
- Lytard, Jean-Francois (1985) *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.

- Löwenthal, Leo (1983) "Taide vastaan populaarikulttuuri: hahmotus." *Tiedotustutkimus* 6:4, s. 21-54.
- Maffesoli, Michel (1991) "The ethic of aesthetics." *Theory, Culture & Society* 8:1, s. 7-20.
- Maffesoli, Michel (1995) *Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Malcolm, Norman (1970) "G.E. Moore ihmisenä ja ajattelijana." Teoksessa Jaakko Hintikka ja Lauri Routila (toim.), *Filosofian tila ja tulevaisuus*, s. 59-76. Helsinki: Weilin+Göös.
- Marx, Karl ja Engels, Friedrich (1978) "Kommunistisen puolueen manifesti." *Valitut teokset, 6 osaa*. Osa 2. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Mauranen, Anna (1996) "Vittu on orientoiva teema. Tekstilingvisti katsoo kertomuksen diskursseja." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia luetaan?*, s. 122-153. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- McCracken, Grant (1990) *Culture and consumption*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1981) *Phenomenology of perception*. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Mills, C. Wright (1940) "Situated Actions and Vocabularies of Motive." *American Sociological Review* 5:6, s. 904-913.
- Moi, Toril (1989) *Sexual/textual politics: feminist literary theory*. London: Routledge.
- Modleski, Tania (1988) *Loving with a vengeance. Mass-produced fantasies for women*. New York: Routledge.
- Moore, G.E. (1965a) "Terveen järjen puolustus." Teoksessa *Etiikan peruskysymyksistä*. Keuruu, Helsinki: Otava.
- Moore, G.E. (1965b) "Ulkomaailman olemassaolon todistus." Teoksessa *Etiikan peruskysymyksistä*. Keuruu, Helsinki: Otava.
- McRobbie, Angela (1987) "Dance and Social Fantasy." Teoksessa Angela McRobbie ja Mica Niva (toim.), *Gender and generation*, s. 130-161. London: MacMillan Education.
- Mäkelä, Klaus (1985) "Kulttuurisen muuntelun yhteisöllinen rakenne Suomessa." *Sosiologia* 22:4, s. 247-260.
- Mäkelä, Klaus (1987) "Rakenne, muuntelu, merkitys ja muutos." Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.), *Kieli, kertomus, kulttuuri*, s. 7-25. Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkelä, Matti (1986) *Suuri muutto 1960-70 -lukujen suomalaisen proosan kuvaamana*. Keuruu, Helsinki: Otava.

- Niemi, Marja (1990) "Onnistuessaan hän olisi naispuolinen Fellini..." Teoksessa Marja Niemi, Riitta Oittinen, Hanna Rajalahti ja Tarja Savolainen (toim.), *Suomineito zoomaa. Naisellisia kirjoituksia elävästä kuvasta*, s. 11-28. Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto.
- Niinikangas, Vesa (1989) "Pelin säännöt Ranskassa ja Suomessa." Risto Alapuron haastattelu. *Kulttuuritutkimus* 6:1, s. 2-5.
- Palonen, Kari (1988) *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkitaitoon*. Tampere: Vastapaino.
- Peltonen, Matti (1988) "Puukko, Paavo ja pullo. Maaseudun myyttinen historia suomalaisuus-käsityksissä." Teoksessa Peltonen, Matti, *Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalhistoriasta*, s. 75-87. Helsinki: Hanki ja jää.
- Peltonen, Matti (1996) "Suomalaisuus muuttavana omanakuvana." *Alkoholipolitiikka* 61:3, s. 175-189.
- Pietilä, Veikko (1985) "Kieli, subjektiviteetti, ideologia. Screen-teorian ideologiakäsityksestä." *Tiedotustutkimus* 8:4, s. 26-40.
- Platon (1981) *Valtio*. Teokset, neljäs osa. Helsinki: Otava.
- Pulkkinen, Tuija (1989) "Kansalaisyhteiskunta ja valtio." Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*, s. 54-68. 2. painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pulkkinen, Tuija (1991) "Jälkistrukturalismi ja subjektius." Teoksessa Erkki Sevänen, Liisa Saariluoma ja Risto Turunen (toim.), *Taide modernissa maailmassa. Taiteensosiologiset teorat Georg Lukacsista Fredric Jamesoniin*, s. 124-140. Helsinki: Gaudeamus.
- Radway, Janice A. (1984) *Reading the romance. Women, patriarchy, and popular literature*. Chapel Hill, London: The University of North Carolina Press.
- Rasilainen, Reino (1989) *Julkaistu ja julkaisematon kirjallisuus. Kotimaisen kaunokirjallisuuden valikoituminen kustannusyhtiössä*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 16. Jyväskylän yliopisto.
- Rhees, R. (1968) "Can There Be a Private Language?" Teoksessa George Pitcher (toim.), *Wittgenstein. The Philosophical Investigations*, s. 267-285. New York: University of Notre Dame Press.
- Ridless, Robin (1984) *Ideology and art. Theories of mass culture from Walter Benjamin to Umberto Eco*. New York: Lang.
- Roos, J.P. (1986) "Elämäntapateoriat ja suomalainen elämäntapa." Teoksessa Kalle Heikkinen (toim.), *Kymmenen esseetä elämäntavasta*, s. 35-76. Lahti, Helsinki: Oy Yleisradio Ab.
- Roos, J.P. (1987) *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Roos, J.P. (1989) "Televisio – arkielämän hallitsija, uhka ja erottelija." Teoksessa Kalle Heikkinen (toim.), *Elämää kuvavirrassa. Televisio suomalaisissa elämäntavoissa*, s. 37-92. Helsinki: Tammi.
- Roos, J.P. ja Rahkonen, Keijo (1985) *Att vilja leva annorlunda – på jakt efter den nya medelklassen i Finland*. Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia 2. Helsingin yliopisto.
- Rorty, Richard (1989) *Contingency, irony, and solidarity*. New York: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard (1990) *Philosophy and the mirror of nature*. Oxford: Basil Blackwell.
- Rutherford, Jonathan ja Chapman, Rowena (1989) "The Forward March of Men Halted." Teoksessa Rowena Chapman & Jonathan Rutherford (toim.), *Male order. Unwrapping masculinity*, s. 9-18. London: Lawrence & Wishart.
- Sahlins, Marshall (1982) *Culture and practical reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sarup, Madan (1996) *Identity, culture and the postmodern world*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sayer, Derek (1987) *The violence of abstraction. The analytic foundations of historical materialism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schulze, Gerhard (1993) *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt/Main: Campus.
- Schütz, Alfred (1981) *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Siikala, Jukka (1986) "Mykkä ihminen ja karvaton majava. Rakenteiden ja eletyn elämän suhteesta." *Sosiologia* 23:2, s. 127-133.
- Siisiäinen, Martti (1988) "Järjestöllinen pääoma: käsite ja merkitys yhdistystutkimuksessa." *Hallinnon tutkimus* 7:3, s. 154-169.
- Silverman, David (1988) "Laadullisen tutkimuksen kuusi sääntöä - postromanttinen näkökulma." *Sosiologia* 25:4, s. 257-268.
- Simmel, Georg (1983) "Die Mode." Teoksessa Georg Simmel, *Philosophische Kultur. Über das Abenteuer, die Geschlechter und die Krise der Moderne*, s. 26-51. Gesammelte Essays. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach.
- Smith, Dorothy E. (1988) *The everyday world as problematic. A feminist sociology*. Milton Keynes: Open University Press.
- Smith, Paul (1989) *Discerning the subject*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stallybrass, Peter ja White, Allon (1986) *The politics and poetics of transgression*. London: Methuen.

- Staten, Henry (1985) *Wittgenstein and Derrida*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stenius, Erik (1970) "Wittgensteinin 'puhtaan kielen kritiikki'." Teoksessa Jaakko Hintikka ja Lauri Routila (toim.), *Filosofian tila ja tulevaisuus*, s. 45-58. Helsinki: Weilin+Göös.
- Stern, J.P. (1973) *On realism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Tammi, Pekka (1988) "Onko tällä tekstillä lukijaa? Lukijan, tekstin ja lukemisen käsitteistä (suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen kannalta)." *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 42, s. 201-247. Helsinki: SKS.
- Tarasti, Eero (1990) *Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Taylor, Charles (1985) *Human agency and language. Philosophical papers I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, John B. (1992) *Ideology and modern culture. Critical social theory in the era of mass communication*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Thyen, Anke (1989) *Negative Dialektik und Erfahrung. Zur Rationalität des Nichtidentischen bei Adorno*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Tuohimaa, Sinikka (1990) "Ymmärtävätkö kriitikot meillä naiskirjailijan työtä? Märta Tikkasen "Suurpyytäjä"-romaanin vastaanotto Suomessa ja Ruotsissa." *Naistutkimus* 3:3, s. 24-35.
- Tuchman, Gaye ja Fortin, Nina E. (1984) "Fame and Misfortune: Edging Women out of the Great Literary Tradition." *American Journal of Sociology* 90:1, s. 72-96.
- Turner, Graeme (1990) "Representing the nation." Teoksessa Tony Bennett (toim.), *Popular fiction. Technology, ideology, production, reading*, s. 117-127. London, New York: Routledge.
- Töttö, Pertti (1997) *Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle*. JYY julkaisusarja 41. Jyväskylä: Kampus Kustannus.
- Wahlforss, Jaana (1989) "Soita minulle, Helena! – tulkinta viihteen suosikin sisällöstä ja vastaanotosta." *Sociologia* 26:4, s. 277-285.
- Vainikkala, Erkki (1988) "Seeing the Text for the Readers / the Reader for the Texts: An Attempt at Mediation." Teoksessa Katarina Eskola ja Erkki Vainikkala (toim.), *The production and reception of literature*, s. 17-27. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 8. Jyväskylän yliopisto.
- Vainikkala, Erkki (1996) "Kertova ja lukeva minä." Teoksessa Katarina Eskola (toim.), *Nainen, mies ja fileerausveitsi. Miten Rosa Liksomia lue-taan?*, s. 157-174. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 49. Jyväskylän yliopisto.
- Vattimo, Gianni (1989) *Läpinäkyvä yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.

- Weber, Max (1980) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Fünfte Auflage. Tübingen: Mohr.
- Veblen, Thorstein (1953) *The theory of the leisure class*. Chicago: Mentor Book.
- Vehviläinen, Matti (1978) *Kalle Päätalo*. Jyväskylä: Gummerus.
- Welsch, Wolfgang (1988) *Unsere postmoderne Moderne*. Zweite Auflage. Weinheim: VCH, ActaHumaniora.
- Willis, Paul (1978) *Profane Culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Willis, Paul (1984) *Koulun penkiltä palkkatyöhön. Kuinka työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt?* Tampere: Vastapaino.
- Willis, Paul (1990) *Common culture. Symbolic work at play in the everyday cultures of the young*. Buckingham: Open University Press.
- Wittgenstein, Ludwig (1975) *Varmuudesta*. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Wittgenstein, Ludwig (1978a) *The blue and brown books. Preliminary studies for the 'Philosophical Investigations'*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (1978b) *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (1978c) *Tractatus Logico-Philosophicus*. London, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Wittgenstein, Ludwig (1978d) *Zettel – filosofisia katkelmia*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Wolff, Janet (1983) *Aesthetics and the sociology of art*. London: Georg Allen & Unwin.
- Wolff, Janet (1987) "The ideology of autonomous art." Teoksessa Richard Leppert & Susan McClary (toim.), *Music and society*, s. 1-12. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziehe, Thomas (1981) *Pubertät und Narzissmus. Sind Jugendliche entpolitisiert?* Frankfurt am Main: Europäische Verlaganstalt.
- Ziehe, Thomas (1991) *Zeitvergleiche. Jugend in kulturellen Modernisierungen*. Weinheim, München: Juventa.

LIITE

Rosa Lixsom

(Me mentiin naimisiin marraskuun neljästoista ja se kaikki oli ohi jo ennenkuin kuu vaihtui. Mulle se oli tasan kaksi viikkoa liian pitkä avioliitto.) Mä tapasin sen Pampamissa ku oltiin duunikavereiden kanssa iltapäiväkaljoilla. Se tuli ovesta sisään ja mä hiffasin, että toi jätkä on mua varten. Loppuillasta mä menin sen pöytään ja sanoin, että haista jätkä paska. Me mentiin mun luo kämppään ja sen jälkeen mä en saanut sitä jätkeä ulos. Se saatanan paskiainen tarras sen yhden yön perusteella muhun. Se liimas itsensä mun sänkyyn. Se jäi koisaan kun mä lähdin duuniin ja vittu ku mä tulin duunista se koisas perse pystyssä. Se ei käyny duunissa, ei kaupassa, se ei saatana vieny edes roskapusseja ulos. Mä nielin sen kaiken, koska mä jotenkin pidin siitä, ainakin sängyssä, silloin ku se ei nukkunut. Se kosi mua viikko meidän ensitapaamisen jälkeen ja mä suostuin koska oli vittumainen marraskuu ja kaikki rintamat jäässä, Pampam ja kaikki. Me kelasin ett saadaan duunikavereiden kanssa syytä juhlia, sama se mikä äijä, mä meen naimisiin ja okei. Häät pidettiin Savoysssa, mulla oli valkee hääpuku, me saatiin pari lahjaa, me juutiin perseet olalle ja kaikilla oli vitun hauskaa. Sitte tuli arki ja sama paska, jätkä täytteli ristisanoja ja haisi. Mä nielin vielä sen, mutta ku me oltiin oltu viikko naimisissa se rupes jumalauta ruikuttaan että sillä on ollu ankee lapsuus ja vittumainen nuoruus ja että kukaan ei välitä siitä ja sillä ei oo mitään syytä elää. Mä jumalauta kuuntelin sitä sen viikon, joka saatanan ilta, samaa ruikutusta, ja mä ku olin luullut iskeväni tosi miehen. Okei, mä olin ekan avioliittoviikon jälkeen hermoraunio ja kelasin, että mitä mä teen tollasella jätkällä joka

valuu ku räkä. Tokan avioliittoviikon aikana se muuttu vain pahemmaksi ja se rupes itkeen jotakin mummonkuolemaa, joka oli tapahtunut parikytvuotta sitten. Mä sanoin sille, ett nyt jätkä vittuun. Se näytti sormusta. Mä heitin omani ikkunasta ulos, mut se ei lähtenyt mihkään. Mä yritin raahata sen rappukäytävään, mut se oli niin saatanan klesa ett en mä saanut sitä mihkään. Mä soitin kytät ja sanoin, ett viekää toi vittuun. Kytät katto mua, sit ne katto sitä jätkää ja käveli pois ja mä otin vittu fileerausveitsen ja pistin pari kertaa. Vittu se jätkä pannu edes vastaan vaan delas mun ainoaan sänkyyn. Mä soitin Hesperiaan ja sanoin, ett mun mies on tehnyt itsemurhan puukottamalla itseään sydämen tuntumaan, ja menin duunikaverin luo. Se rauhoitteli mua, ett sattuuhan tollasia aina joskus. Me juotiin kahvit ja mentiin aamulla duuniin. Seuraavana päivänä mulle soitettiin poliisiasemalta ja kyseltiin yksityiskohtia. Mä kerroin kaiken ja sanoin, ett mä menin vessaan lukeen lehteä ja sillä aikaa se jätkä tappo itsensä. Ne usko kaiken ja kimmat oli duunissa sitä mieltä, ett mä tein ihan jees, jätkän oma vika ku jää pykiin tollai ja jumalauta ruikuttaa kaikkee paskaa. Vittu mä tarvin kunnon miehen, joka hoitaa hommat, tuo fyrkkaa asuntovelkaan ja ostaa ruokaa jääkaappiin. Kai miehelläkin jumalauta jotakin velvollisuuksia on jos kimpassa asutaan.

Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja

---

1. Symbolit • Toim. Katarina Eskola. 1986. (110 s.) Painos loppunut.
2. Maaria Linko • Katsojien teatteri. 1986. (116 s.)
3. Näkökulmia kulttuurin tuotantoon • Toim. Katarina Eskola & Liisa Uusitalo. 1986. (127 s.)
4. Kimmo Jokinen ja Maaria Linko • Uusi Tuntematon. 1987. (122 s.)
5. Kimmo Jokinen • Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat. 1987. (115 s.) Painos loppunut.
6. Juha Lassila • Kultalevyn alkemia. 1. painos 1987, 2. painos 1988. (162 s.) Painokset loppuneet.
7. Liisa Uusitalo & Juha Lassila • Vanhojen kirjojen kenttä. 1988. (65 s.)
8. The production and reception of literature • Edited by Katarina Eskola & Erkki Vainikkala. 1988. (78 s.)
9. Martine Burgos • Life Stories, Narrativity and the Search for the Self. 1988. (28 s.)
10. Heikki Hellman & Tuomo Sauri • Suomalainen prime-time. 1988. (130 s.)
11. Erik Allardt, Stuart Hall & Immanuel Wallerstein • Maailmankulttuurin äärellä. 1988. (86 s.)
12. Kimmo Jokinen • Arvostelijat. 1988. (131 s.) Painos loppunut.
13. State, Culture & The Bourgeoisie • Edited by Matti Peltonen. 1989. (82 s.)
14. J.P. Roos • Liikunta ja elämäntapa. 1989. (72 s.)
15. Anne Brunila & Liisa Uusitalo • Kirjatuotannon rakenne ja strategiat. 1. painos 1989, 2. painos 1991. (114 s.)
16. Reino Rasilainen • Julkaistu ja julkaisematon kirjallisuus. 1989. (89 s.)
17. Juha Lassila • Riippumattomat televisiotuottajat. 1989. (126 s.)
18. Literature as communication • Edited by Erkki Vainikkala & Katarina Eskola. 1989. (215 s.)
19. Anne Raassina • Lukutaito ja kehitysstrategiat. 1990. (123 s.)
20. Juha Lassila • Mitä Suomi soittaa? 1990. (263 s.) Painos loppunut.
21. Johanna Mäkelä • Luonnosta kulttuuriksi, ravinnosta ruoaksi. 1. painos 1990, 2. painos 1992 (89 s.)
22. Sublim Ylevä Sublime • Toim. Erkki Vainikkala. 1990. (107 s.)
23. Timo K. Salonen • Konserttimusiikin yleisö makujen kentällä. 1990. (104 s.)
24. Maaria Linko • Teatteriesitykset ja julkisuus. 1990. (81 s.)
25. Kyösti Pekonen • Symbolinen modernissa politiikassa. 1991. (154 s.) Painos loppunut.
26. Ulrich Beck, Klaus Mollenhauer & Wolfgang Welsch • Philosophie, soziologie und erziehungswissenschaft in der postmoderne. 1991. (69 s.)

27. Päivi Elovainio & Zeinab Shahin • The Gender Fate of Women in Rural Egypt. 1991. (112 s.)
28. Eija Eskola • Rukousnauha ja muita romaaneja. 1992. (152 s.)
29. Urpo Kovala • Väliin lankeaa varjo. 1992. (204 s.)
30. Maarja Linko • Outo ja aito taide. 1992. (121 s.)
31. The First Thirty • Edited by Urpo Kovala. 1992. (132 s.)
32. Vanguard of modernity • Edited by Niilo Kauppi & Pekka Sulkunen. 1992. (188 s.)
33. Timo Siivonen • Avantgarde ja postmodernismi. 1992. (122 s.)
34. Katarina Eskola, Kimmo Jokinen & Erkki Vainikkala • Literature and the New State of Culture. 1992. (60 s.) Painos loppunut.
35. Sanna Karttunen • Musiikki kulttuurisessa tietoisuudessa. 1992. (174 s.)
36. Risto Eräsaari • Essays on Non-conventional Community. 1993. (214 s.)
37. Annikka Suoninen • Televisio lasten elämässä. 1993. (171 s.) Painos loppunut.
38. The Cultural Study of Reception • Edited by Erkki Vainikkala. 1993. (215 s.)
39. Mieheyden tiellä • Toim. Pirjo Ahokas, Martti Lahti ja Jukka Sihvonen. 1993. (185 s.) Painos loppunut.
40. Jukka Kanerva • ”Ryvettymisen hyvä puoli...” 1994. (151 s.)
41. Uusi aika • Toim. ja kirj. Nykyculttuurin tutkimusyksikön tutkijat. 1994. (260 s.)
42. Tuija Modinos • Nainen populaarikulttuurissa. 1994. (124 s.) Painos loppunut.
43. Teija Virta • Saippuaopperat ja suomalaiset naiset. 1994. (135 s.)
44. Anne Sankari • Kuntosaliruumis. 1995. (108 s.)
45. Kai Halttunen • Pienkustantajan arkipäivä. 1995. (95 s.)
46. Katja Valaskivi • Wataru seken wa oni bakari. 1995. (114 s.)
47. Jukka Törrönen • Aito rakkaus maskuliinisessa maailmassa. 1996. (100 s.)
48. Tuija Nykyri • Naiseuden naamiaiset. 1996. (144 s.)
49. Nainen, mies ja fileerausveitsi • Toim. Katrina Eskola. 1996. (274 s.)
50. Raine Koskimaa • Cultural activities in five European countries. 1996. (152 s.) Työraportti, vain tutkimuskäyttöön.
51. Power of context • Toim. Urpo Kovala & Erkki Vainikkala. (Tulossa)
52. Raine Koskimaa • Seksiä, suhteita ja murha. (Tulossa)
53. Timo Siivonen • Kyborgi. 1996. (209 s.)
54. Aina uusi muisto • Toim. Katarina Eskola ja Eeva Peltonen. 1. painos 1997, 2. painos 1997. (355 s.)
55. Olli Löytty • Valkoinen pimeys. 1997. (147 s.)
56. Kimmo Jokinen • Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. 1997. (226 s.)

SoPhin syksyn '97 uutuuksia

Kaarlo Laine: Ameba pulpetissa

Ameba pulpetissa on sukellus koulun arkikulttuuriin. Kirja luotaa nuorten ja koulun suhdetta tilanteessa, jossa vanhat ajattelumallit ja toimintatavat ovat riittämättömiä jäsentämään yksilöllistyvän nuorisokulttuurin ja tasa-päistävien instituutioiden jännitteitä.

Kaarlo Laine analysoi miten koulun aika- ja tilarakenteet sekä rutiinit puuduttavat oppilaiden ja opettajien työtä ja olemista sekä myös sitä moni-muotoista ja rikasta elämää, joka kätkeytyy koulun virallisen kuoren alle.

Jännitteet, ristiriidat ja häilyvytydet eivät ole yksinomaan kielteisiä asi-
oita, vaan ne pitävät sisällään mahdollisuuksia uudistaa koulun kulttuuria,
jolloin arkipäivä elettyä ja tehtynä yhteisenä oppimiskokemuksena voi
rikastaa kaikkien osallisten elämää.

YTL Kaarlo Laine on jyvaskyläläinen koulutussosiologi.

SoPhi 13, ISBN 951-39-0084-3, 158 sivua, hinta 95,-

Riikka Jokinen: Tietämättömyyden etiikka

Emmanuel Levinas (1906-1995) on Liettuassa syntynyt ja Ranskassa aka-
teemisen uransa luonut etiikan filosofi. Hän pitää etiikkaa koko filosofisen
ajattelun lähtökohtana ja painottaa järjen sijasta ruumiillisen subjektin suh-
detta toiseen ihmiseen ja toiseuteen.

Tietämättömyyden etiikassa tarkastellaan Levinasin käsitystä sub-
jektista ja oikeudenmukaisuudesta sekä oikeudenmukaisuuden mahdolli-
suutta modernissa, eriytyneessä yhteiskunnassa. Levinas ei kiistä yleisten
lakien ja niistä keskustelemisen välttämättömyyttä, mutta hän arvostelee
yksilöiden samanlaisuuteen perustuvaa käsitystä oikeudenmukaisuudes-
ta. Hänen mukaansa etiikan ja oikeudenmukaisuuden perusedellytys on
ihmisten keskinäisten erojen ja jopa tietämättömyyden kunnioittaminen.

Tietämättömyyden etiikka on ensimmäinen suomalainen laajempi tut-
kimus Levinasin ajattelusta.

SoPhi 15, ISBN 951-39-0086-X, hinta 90,-

Jussi Kotkavirta, Eerik Lagerspetz & Arto Laitinen (toim.):
Yhteisö

Filosofian näkökulmia yhteisöllisyyteen

Yhteisö on noussut keskeiseksi käsitteeksi niin yhteiskunta- ja moraalifilosofiassa kuin tieteen- ja taiteenfilosofiassakin.

Suomen Filosofisen Yhdistyksen kanssa yhteistyössä julkaistavassa Yhteisö-kirjassa ovat mukana sekä Suomen tunnetuimmat filosofit että nuoret tutkijat. Tarkasteltavana on yhteisön käsitteen historia Platonista Popperiin, mutta kirjan artikkeleissa yhteisöt, yhteisöllisyys ja yhteistoiminta liitetään myös tiedettä ja taidetta, oikeutta ja yritystoimintaa, naisliikettä ja asumista koskeviin filosofisiin pohdintoihin.

SoPhi 16, ISBN 951-39-0087-8, arviohinta 100,-

Jukka Keskitalo & Jussi Kotkavirta (toim.):
Järki, usko, eettisyys

Järki, usko, eettisyys on rohkea yritys hahmottaa perimmäisiä kysymyksiä elämän tarkoituksesta ja merkityksellisyydestä kahden 'ajattelutieteen', teologian ja filosofian näkökulmista. Kirja ei pyri asettamaan näitä näkökulmia vastakkain vaan hakemaan yhteisiä kosketuspintoja tarkastelemalla eri kysymyksiä kummastakin – filosofisesta ja teologisesta – näkökulmasta.

Käsiteltäviä kysymyksiä ovat mm. järjen ja uskon käsitteet, valistus ja sen haasteet, moderni ja postmoderni katsomuksellisina ilmiöinä, metafysiikan mahdollisuus ja ajankohtaisuus, nihilismi haasteena nykyajalle, eettisyys tänään sekä hyvän elämän ulottuvuudet.

Kirjoittajat ovat eturivin teologeja ja filosofeja.

SoPhi 17, ISBN 951-39-0088-6, arviohinta 100,-

Sakari Hänninen (toim.): Missä on tässä?

Tässä artikkelikokoelmassa eri tieteenalojen edustajat pohtivat kuinka paikallista identiteettiä tuotetaan, kuinka siitä kamppaillaan, kuinka sen avulla kilpaillaan ja kuinka sillä politikoidaan. Kirjoittajien erittelyn kohteena on toiminnan eetos, itsehallinnan ja muiden hallinnan suhteen muutos.

SoPhi 18, ISBN 951-39-0089-4, arviohinta 100,-

Äläkä unohda näitäkään!

Ari Pöyhtäri: Keräilystä kokoelmaan

Keräily on meille arjesta tuttua. Tuon tuttuuden pinnan alta paljastuu kuitenkin hyvin monitahoinen ja kiehtova, viime aikoihin asti tieteellisesti neitseellinen tutkimusalue. Ari Pöyhtäri erittelee keräilyä laajan teoreettisen – sosiologisen, antropologisen, historiallisen ja psykologisen – aineiston pohjalta, mutta elävöittää tarkastelua myös fiktiivisellä aineistolla Charles Dickensin saiturista Tove Janssonin muumimaailman keräilijään hemuliin.

Kirjan liitteenä julkaistaan ensimmäistä kertaa suomen kielellä Walter Benjaminin klassinen artikkeli *Keräilijä* (Der Sammler).

SoPhi 8, 2. painos, ISBN 951-34-0867-1, hinta 90,-

Pirkkoliisa Ahponen (toim.): Riskikirja

Uhat, mahdollisuudet ja asiantuntijuus epävarmuuden yhteiskunnassa

Riski merkitsee elämistä tappion ja voiton mahdollisuuksien välissä, se on uhan ennakkointia ja toivossa pitäytymistä suunnistettaessa pelon maastossa.

Riskikirjassa suomalaiset riskiyhteiskunnan tietäjät pohtivat mm. onnettomuuksien historiaa, luonnon uhkaa ja pelon maisemia, globaalista ja lokaalista sekä parisuhdetta riskiyhteiskunnassa.

SoPhi 9, ISBN 951-34-0925-2, hinta 100,-

Jussi Kotkavirta (toim.): Luonnon luonto

Filosofisia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta

Käsitys luonnosta voitettavana vastuksena, ihmistä varten olevana varantona ja varastona on modernin ajan luomus. Se poikkeaa olennaisesti aiemmista luontokäsityksistä, joissa ihmisen toiminta hahmotettiin osana luonnon tapahtumista.

Jussi Kotkavirran toimittamassa kirjassa arvostetut suomalaiset filosofit pohtivat luontoa käsitteellisesti ja kokemuksellisesti aina antiikista riskiyhteiskuntaan saakka.

SoPhi 2, ISBN 951-34-0711-X, hinta 95,-

Kari Palonen: Kootut retoriikat

Miten politiikka ilmenee kadunnimissä ja ihmisten mukaan nimetyissä erikoisjunissa? Miten puolueohjelmia voi lukea retoriikan näkökulmasta? Oliko taistolaisuus militanttia sosialidemokratiaa?

Valtavirran politiikantutkimuksen omaperäisenä haastajana tunnetun Jyväskylän yliopiston valtio-opin professorin Kari Palosen yksiin kansiin kootut retoriikkakirjoitukset avaavat uuden tavan ymmärtää politiikkaa tilanteessa, jossa "normaalipolitiikka" on menettänyt merkitystään.

SoPhi 11, ISBN 951-34-0929-5, hinta 100,-

Risto Eräsaari: Käsi, kahva ja sateenvarjo

Onko hyvinvointivaltio väliaikainen rakenne, joka toimii kaupungistuvan yhteiskunnan ja vielä perinteissä kiinni olevien kansalaisten välillä? Pysyykö hyvinvointivaltio arvioimaan ja perustelevaan itsensä uudelleen?

Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan professorin Risto Eräsaaren valitut kirjoitukset vuosilta 1970-1995 edustavat hyvinvointivaltiokeskustelua, joka lähtee siitä, että perustelut ja todistelut on ajateltava uudelleen.

SoPhi 3, ISBN 951-34-0743-8, hinta 100,-

SoPhin myynti ja tilaukset

Kampus Kirja, Kauppakatu 9, 40100 Jyväskylä,
puh 014 - 603 157, fax 014 - 611 143,
sähköposti kampuskirja@co.jyu.fi

Voit maksaa tilauksesi myös luottokortilla (VISA tai Eurocard), jolloin tilauksesta on käytävä ilmi tilaajan nimen ja osoitteen lisäksi luottokortin numero sekä kortin voimassaoloaika.

Allekirjoita tilauksesi.

Toimituskulut ovat 20 mk tilausta kohden.

SoPhi-kirjoja myyvät myös tasokkaat kirjakaupat.

Kirjallisuus on keskeinen osa suomalaista kulttuuria. Kun tavalliset lukijat kertovat suosikkikirjallisuudestaan, kriitikot määrittelevät hyvää kirjallisuutta ja lukijat koulussa ja työpaikoilla pohtivat Rosa Liksomien "outoa" kertomusta, he samalla määrittelevät itseään, omaa kulttuuriaan ja käsitystään hyvästä elämästä.

Kimmo Jokinen tarkastelee tutkimuksessaan kolmea kirjallisuuden vastaanottoa koskevaa aineistoa. Ne kertovat meistä ja kulttuurimme maisemaihanteista sekä myös kulttuurissamme tapahtuvista muutoksista ja muutosten syistä.

Kimmo Jokiselta ovat aiemmin ilmestyneet *Ostajat, lukijat, arvioijat, tukijat* (1987), *Uusi Tunteaton* (yhdessä Maaria Lingon kanssa, 1987) ja *Arvostelijat* (1988).

Kimmo Jokinen työskentelee Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksessa.

Tämä kirja on julkaistu yhteistyössä Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimusyksikön kanssa.

Kimmo Jokinen

Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet

SOPNI